

Juhani Paasivirta

Finland år 1918

och relationerna till utlandet

Tiden förlag 1962

Innehåll

I. Den politiska aktiviteten efter Finlands självständighetsförklaring.....	1
1. Det politiskt-militära världsläget.....	1
2. Strävandena att få självständigheten erkänd	3
3. Orientering mot Tyskland eller neutralitet?	10
4. Den aktivistiska rörelsen hösten 1917.....	14
II. Inbördeskrig på väg mot självständighet	19
A. Utlösningen av ett politiskt-socialt spänningsläge	19
1. Motsättningen mellan socialister och borgerliga partier	19
2. Konflikten urartar till väpnad uppgörelse	21
B. De revolutionära vid makten	28
1. Revolutionsrörelsens inrikespolitiska mål	28
2. Folkkommisariatets utrikespolitiska verksamhet	32
C. Den lagliga statsmaktens verksamhet.....	35
1. Vasa-senaten och förvaltningens organisering.....	35
2. Vasa-senaten och utrikesrelationerna.....	38
D. Utlandet och inbördeskriget i Finland	43
1. Rysslands inställning.....	43
2. Inbördeskriget och politiken i Sverige	47
3. Ålandsfrågan under världskriget	51
4. Tysklands intervention i inbördeskriget.....	58
5. England och inbördeskriget.....	61
E. De stridande arméernas organisation. Krigshändelserna.....	63
1. De rödas och de vitas militära styrkor.....	63
2. De inledande operationerna på olika frontavsnitt	77
3. Striderna i norra Tavastland och Satakunda Tammerfors' fall.....	79
4. Striderna under februari-mars i Savolax och Karelen.....	81
5. Den tyska militärexpeditionens ankomst	83
6. De röda besegras av vita och tyska styrkor.....	85
III. Inrikes- och utrikespolitikens inriktning efter inbördeskriget.....	88
A. Paraderna den 16 maj och Mannerheims avgång	88
B. Striden om landets statsskick.....	94
1. Regeringsmakten normaliseras	94
2. Planer på ett tvåkammerssystem.....	98
3. Republik eller monarki?	101
4. Kungavalet	110
C. Revolutionens efterräkning.....	112
D. Krisen inom arbetarrörelsen	117

1. Landsflyktiga revolutionärer bildar Finlands kommunistiska parti	117
2. Socialdemokraterna återupptar partiverksamheten	123
E. Den tyska orienteringen i Finlands utrikespolitik.....	128
1. Världskriget och parternas segerchanser bedömda ur finländsk politisk synvinkel	128
2. Senatens utrikespolitiska mål	130
3. Finlands utrikespolitiska ställning och Sverige.....	134
F. Världskrigets slut och Finland	135
Källförteckning.....	137
Översikt över originalkällmaterial till Finland år 1918.....	145
Litteraturoversikt.....	149

I. Den politiska aktiviteten efter Finlands självständighetsförklaring

1. *Det politiskt-militära världsläget*

År 1917 framträdde på den internationella scenen tecken som gav vid handen att nya krafter — tidigare blott dunkelt anade av djärva fjärrskådare — nu påverkade såväl världskrigets gång som samhällsutvecklingen i Europa.

Revolutionens utbrott i Ryssland i mars och Förenta staternas anslutning till ententemakternas stridsfront var de märkligaste av dessa företeelser, som tillförde händelseutvecklingen en mängd nytt bränsstoff. Västmakternas sedan årets början pågående ansträngningar att genom fast samverkan få till stånd en vittomfattande generaloffensiv, som skulle tvinga Tyskland och dess bundsförvanter till samtidig aktion å ena sidan i Belgien och Frankrike, å den andra i Ryssland, Rumänien och riktningen Saloniki, var till följd av den ryska revolutionsrörelsen dömda att rinna ut i sanden. De fransk-engelska truppernas anfallsoperationer i april ledde endast till lokala framgångar och förorsakade besvikelse, ja gav rentav segerviljan en tillfällig knäck hos fransmännen med dessas känslighet för växlingar i den allmänna stämningen. Beträffande krigföringen intresserade främst frågan, hur det försvagade militära trycket i öster kunde väntas påverka Tysklands aktivitet och vad dess motvikt, de amerikanska trupptransporterna till Europa, kunde betyda i ökad kraftinsats på västmaktssidan. Om den ryska revolutionen hade tillfogat västmakterna en militär förlust, kunde dessa dock på kreditsidan bokföra ett slags idépolitisk motpost: de slapp numera den politiska barlast som alliansen med det ”reaktionära” Ryssland på sin tid hade inneburit. Möjligheterna att bevara alliansförhållandet till det nya Ryssland, som nu tycktes stå inför en demokratiseringsprocess, råkade dock uppenbart i farozonen, sedan revolutionsregimen uppställt fred som ett av sina handlingsmål.

Det Ryssland som hade upplevt marsrevolutionen och som både politiskt, administrativt och socialt befann sig i våldsamt jäsning, ”de obegränsade möjligheternas land”, hade försvagats som stridsfaktor i världskriget. Kerenskijs försök att med revolutionen som kraftkälla ingjuta en ny aktiv anda hos fronttrupperna hade i juli lett till offensiven i Galizien, som dock efter smärre begynnelseframgångar kom av sig. Trots rikets inre sönderfall som förlamade dess militära handlingsförmåga, bevarades emellertid frontlinjerna intakta. Det fredskrav som revolutionen hade frambesvurit — under mottot: ”slut på kriget utan territoriella erövringar och krigsskadestånd” — visade däremot att det Ryssland som sökte sig sin väg mot demokratin, önskade avveckla sitt alliansförhållande till västmakterna och följa sin egen linje. I detta läge då ropen på ”krig” och ”fred” korsade varandra och förebådade kaos, växte självständighetssträvandena i styrka hos de längst utvecklade mindretalsnationaliteterna i det ryska riket och mottog ytterligare ideologiska impulser av de revolutionära proklamationerna om nationernas självbestämmanderätt. Den ryska regeringsmakten fick därför svårt att upprätthålla rikets enhet under trycket av denna upplösningssprocess.

Hos centralmakterna aktualiserade den ryska revolutionen frågan, hur det nya läget skulle kunna utnyttjas för att framtvunga ett militärt avgörande. De perspektiv som öppnade sig, lockade den tyska krigsledningen till så djärva projekt att riksregeringen hade ytterst svårt att följa med. En ”segerfred” som gav Tyskland betydande territoriella vinster i öster var militärernas mål; regeringen och riksdagen däremot som deklarerade sin syn på fredsfrågan den 19 juli, visade sig böjda för en mer måttfull bedömning av chanserna. Överkommandot dikterade dock i huvudsak också de politiska besluten och höll rikets tyglar fast i sin hand. Frågan hur den ryska

revolutionen kunde tänkas påverka arbetarrörelsen i Tyskland och den allmänna opinionen bekyrade det inte. Så mycket mer oroades högkvarteret av reaktionen inför de ryska händelserna hos Tysklands allierade, i främsta rummet Österrike-Ungern. Det hot om kaos, som låg i de olika nationaliteternas självständighetssträvanden, föreföll i dubbelmonarkin så överhängande, att de ledande kretsarna i Wien började överväga att dra landet ur kriget. Tyskland måste därför lägga upp sin politik som krigförande makt mer med hänsyn till sina egna intressen, men samtidigt dock — på samma sätt som västmakterna i förhållande till Ryssland — så begå att centralmaktsblocket höll samman.

Året 1917 gav, som den ryska revolutionen för sin del visade, påstöten till en urladdning av idépolitiska ”brytningsfenomen”, De problem som rörde folkens och samhällsklassernas öde började mitt under den högröstade krigspropagandan tränga in i det allmänna medvetandet. En atmosfär av framtidshopp välvde sig över det krigshärjade Europa. Den ryska revolutionen och Förenta staternas utbrytning ur isolationismen skapade ideologiska ”frontgrupperingar” med var sin ideologiska paroll. Medan Lenin personifierade kampattityden mot kapitalism och imperialism och samtidigt genom det lärosystem som han skapat representerade både revolutionens ”nedrivande” och ”uppbyggande” krafter, framträdde USA:s president Wilson som den ideologiska västfrontens ledande gestalt.¹ ”Folkens självbestämmanderätt”, ”världsdemokrati” och ”kompromissfred” var sådana från Washington utgångna ideologiska slagord, med vilkas hjälp man i förlitan på Förenta staternas styrka trodde sig kunna dirigera världspolitikens gång. De universella ideologiska trossatserna i såväl öst som väst blev var på sitt vis faktorer av betydelse under detta alltmer kritiska skede av det fjärde krigsåret. Den ryska revolutionen, särskilt i den form den antog i november, vände utåt sin udd mot centralmakterna, som likt en cordon sanitaire förhindrade revolutionens utbredning mot väster. ”Wilson’s 14 punkter” som offentliggjordes två månader efter bolsjevikrevolutionen, i januari 1918, vände sig också de som propagandavapen mot Centraleuropa, samtidigt som de var avsedda som ett motdrag mot de anklagelser som folkkommissariernas råd hade riktat mot ”det imperialistiska kriget”. Mellan dessa motsatta idéfronter låg Tyskland med sitt politiska system som en tredje ideologisk maktfaktor av internationell betydelse. Tyskarnas militära framgångar på många olika krigsteatrar hade kommit till och med talrika motståndare att fatta det s.k. preusseriet inte bara som ett uttryck för militär, utan också för administrativ och ekonomisk organisationsförmåga, för en orubblig ordningsinstinkt och ett fast auktoritetsvälde. De vapen som brukades vid de ideologiska fronterna visade sig dock i många fall tveeggade; luckor i stridslinjerna kunde därför förekomma. Den största ideologiska genomslagskraften visade härvid bolsjevismen, som bars fram av sin primitiva offensivanda och som Rysslands radikala maktbärare utvecklade till en för deras ändamål lämplig världsrevolutionär idé.

Utvecklingen på östfronten och i Rysslands inre förhållanden bildade bakgrunden till de självständighetspolitiska händelserna i Finland. Rysslands försvagade stridsförmåga lockade tyskarna att förbereda anfallsoperationer på den baltiska fronten, där Riga erövrades i början av september, Ösel och Dagö i mitten av oktober. Dessa erövringar befäste Tysklands ställning i Östersjöområdet och gav det en bas för norrut riktad aktivitet. I det läget strävade därför folkkommissariernas råd alltmer öppet till fred. Sedan den ryska fredsnöten till alla krigförande stater i väster hade fått ett kallt och avvisande mottagande, ställde emellertid sovjetregeringen in siktet på en fred i mer begränsad omfattning, dvs endast mellan Ryssland och centralmakterna. De förhandlingskontakter som upptogs på denna bas ledde den 3 december till vapenstilleståndet i Brest-

¹ Jfr Hans Rothfels, Gesellschaftsform und auswärtige Politik, s. 8; Dietrich Geyer, Wilson und Lenin. Ideologie und Friedenssicherung in Osteuropa 1917-1919. Jahrbücher für Geschichte Osteuropas 3 (1955), ss. 432-433.

Litovsk och beslut om att under vapenvilan sondera möjligheterna att uppnå separاتفred. Medan dessa sonderingsartade underhandlingar mellan Ryssland och centralmakterna befann sig i begynnelseskedet, ingick västmakterna för sin del den 23 december ett avtal som — med tanke på en eventuell framtida militär intervention — närmare definierade deras resp. intressesfärer i Ryssland. Ur Finlands synpunkt sett avtecknade sig därför som ett resultat av händelseutvecklingen en egenartad internationell-politisk situation, som landets ledande statliga organ måste beakta i sin strävan mot målet, suveräniteten.

2. Strävandena att få självständigheten erkänd

Beslutet av den 15 november enligt vilket lantdagen övertog utövningen av den högsta makten i landet, samt den självständighetsförklaring som godkändes den 6 december var de centrala politiska avgörandena på vägen mot Finlands självständighet. Det förra, dvs novemberbeslutet, hade genomdrivits av samma block — socialisterna, agrarförbundet och de s.k. självständighetsmännen — som i juli hade fört maktlagen i hamn. Också nu rörde det sig om ett system för den högsta makten som byggde på maktlagens grund, dvs som avsåg en överföring av statsmakten till lantdagen, dock förbättrat på sådana ur oavhängighetspolitikens synvinkel väsentliga punkter, att de bestämmelser som begränsat den finländska statsmaktens kompetens i utrikespolitiska och militära frågor i dessas egenskap av ”riksangelägenheter” — nu utelämnades. Denna ståndpunkt utbildades inte utan svårigheter, trots att den syftade till ökad självständighet, emedan man ansåg att lantdagsbeslutet samtidigt innebar ett inrikespolitiskt avgörande: en bestämning av grundvalen för den blivande regeringsformen. Och på denna punkt bröt sig åsikterna mellan å ena sidan de grupper som förordade ett riksdagsvälde efter schweizisk modell och å andra sidan de som krävde upprättande av ett statsföreståndarskap, byggt på maktfördelningsprincipen i den gamla monarkin. Sammanstötningarna mellan de tvistande grupperna stundom rentav fördunklade det väsentliga, suveränitetssträvandena. Beslutet av den 15 november som utvidgade ramen för Finlands självständiga maktutövning, hamnade emellertid inte bara i skuggan av detta meningsutbyte om regeringsformen; därtill kom storstrejken som tillspetsade de inre motsättningarna till det yttersta.

Svinhufvuds senat hänvisade till beslutet av den 15 november då den den 4 december förelade lantdagen sitt förslag till självständighetsförklaring. I detta skede splittrades det block som under våren och sommaren hade stått i ledningen för självständighetspolitiken. De ”aktivistiska” respektive ”samarbetsvänliga” linjer som hade uppstått, utgående från olika bedömning av den ryska interimregeringens maktutövning i Finland, hade nämligen genom bolsjevikrevolutionen förlorat sina utgångspunkter. Faktiskt kom de dittillsvarande aktionsgrupperna att byta roller. Socialisterna som tidigare hade förfäktat en radikalt aktivistisk självständighetspolitik, var nu av den uppfattningen att frågan om suveräniteten hade kommit in i ett nytt skede, sedan bolsjevikerna hade övertagit makten och deklarerat en positiv inställning till Finlands oavhängighet. Suveränitetsproblemet borde därför lösas i samverkan med folkkommissariernas råd, utan att dock lantdagens myndighet trädde förnär. De borgerliga kretsar som före bolsjevikrevolutionen hade försökt reda upp frågan om statsmakten i Finland genom en försiktig strategi, dvs i samarbete med interimregeringen i Ryssland, tog nu kontakt med agrarförbundet och självständighetsmännen och bildade tillsammans med dessa ett block som i lantdagen förfogade över en knapp majoritet. Detta block ville i det nya läget avancera utan krumbukter, dvs undvika samröre med Ryssland, där frågan om maktutövningen ansågs vara öppen, för att i stället förverkliga suveränitets-strävandena närmast med Tysklands hjälp. Den tudelning som på så vis uppkom ledde sedan till, att senatens proposition med förslag till självständighetsförklaring möttes av ett annat förslag som inlämnades i den socialdemokratiska lantdagsgruppens namn.

Den självständighetsförklaring som den 6 december antogs av lantdagen med 100 röster mot 88 uttryckte den borgerliga ståndpunkten i frågan. Den fastslog med stöd av beslutet om utövningen av den högsta makten, att Finland var en oavhängig republik och befullmäktigade senaten att vidta åtgärder för att utverka internationellt erkännande av självständigheten. Det socialistiska förslaget till suveränitetsdeklaration var till innehållet likartat: också där godtogs principen om Finland som oavhängig stat. I fråga om metoderna för upplösning av den statliga enheten mellan Finland och Ryssland ansåg socialisterna emellertid, att man borde hålla sig till förhandlingsvägen. Det borgerliga blocket återigen var, med undantag för vissa enskilda grupper, redo att lita till Tysklands diplomatiska hjälp och trodde sig på det sättet kunna nå samma resultat. Att man sålunda eftersträvade ett avgörande i tudelningens tecken — de borgerliga partierna liksom socialisterna höll fast vid var sin syn på suveränitetsproblemet — avslöjade emellertid en politisk splittring i en fråga, där beslutet nödvändigt borde ha uttryckt nationens samfälliga vilja.

Orsaken till de allt svagare samarbetskontakterna i självständighetsfrågan mellan socialdemokratiska lantdagsgruppen och det borgerliga blocket står att söka i den tillspetsning i de inre förhållandena under hösten, som efter storstrejken tog sig handgripliga uttryck i bägge parter rustningsansträngningar. Man hade kommit därefter att partigrupperna nu ville driva igenom lösningen av suveränitetsfrågan som sin privata affär. Inför svårigheterna på våren och sommaren hade socialisterna och de radikala borgerliga funnit varandra; nu däremot då den ryska statsmaktens grepp om Finland, till följd av den inre upplösningen i riket, höll på att slappna och självständighetspolitiken därmed underlättades, började man söka förverkliga suveräniteten längs allt mer från varandra isolerade linjer. Senaten Svinhufvud som veterligen gjort endast ytterst lama försök att utvidga den politiska handlingsbasen till att omfatta även socialisterna, stödde sig envetet på det borgerliga blocket för att ge det äran av att ha manövrerat fram en positiv lösning av den största av alla nationella frågor. Mot denna bakgrund är det begripligt att socialistiska självständighetsmän som t.ex. Yrjö Mäkelin kände sig bittra och ansåg att ”den socialdemokratiska lantdagsgruppen hade kastats överbord”. Trots att den avgörande voteringen den 6 december hade skärpt motsättningarna, menade socialisterna dock att de alltjämt borde eftersträva samarbetskontakt i självständighetsfrågan med de borgerliga grupper, agrarförbundet och självständighetsmännen, som tidigare stått dem nära. Samarbetsintresset blev dock rena önsketänkandet. Den revolutionära flygeln inom socialdemokratiska partiet ville inte ens i självständighetssammanhang rubba klassgränserna och det borgerliga blockets uppslutning bakom den tyska orienteringen stötte definitivt bort de socialistiska självständighetsmännen.¹

Då det blev tid att följa upp självständighetsförklaringen genom kompletterande åtgärder, m.a.o. att vända sig till utlandet för utverkande av internationellt erkännande, kunde senaten inte hålla fast vid grupptänkandet då den tolkade självständighetspolitikens resultat. Man var tvungen att utmönstra tesen — den var annars inte främmande för regeringskretsarna — att strävandena att lösgöra Finland från Ryssland byggde på en borgerlig viljeyttring, medan socialisterna var motståndare till självständighetsplanerna. Karakteristiskt för läget är den svinhufvudska senatens skrivelse med allmänna diplomatiska direktiv, där man underströk att de utländska regeringarna borde underrättas om att samtliga lantdagsgrupper var eniga om självständighetsförklaringens principiella sida; meningsbrytningarna gällde endast proceduren för anskaffande av internationella garantier för suveräniteten.²

¹ Härom och om andra politiska synpunkter i anslutning till självständighetsförklaringen jfr Juhani Paasivirta, Suomen itsenäisyyksymys 1917 II, ss. 173-192.

² Jfr Svinhufvuds (odaterade) skrivelse till Hjelt (Utrikesministeriet B 19 I); Dagens Nyheter 9/12 Finlands frihetsförklaring: ett verk som enat folk. En intervju med senator Hjelt.

Ovåld försökte senaten visa också genom att poängtera landets neutralitet i förhållande till de båda kämpande lägren i världskriget. Därhän pekar de noter med anhållan om erkännande som riktades dels till Tyskland, dels till Frankrike, England och Förenta staterna och som väsentligen var av samma innehåll, ja nästan ord för ord identiska med texterna till Sverige och övriga neutrala skandinaviska länder.¹ Hänvändelsen till samtliga nämnda stater gjordes också enligt samma diplomatiska mönster: antingen genom deras konsulära representanter i Helsingfors eller genom resp. länders legationer i Petrograd. Neutraliteten ville man betona även därigenom att man — då Tyskland ju inte hade någon representation av det slaget — beslöt att utnyttja Sverige som förmedlare av kontakten, inte aktivistledaren Edvard Hjelt som hade vistats i Tyskland.² Vidare sändes Rudolf Holsti till Petrograd i goodwill-syfte med uppgift att personligen uppvakta ententens ambassadörer.³ Hur starka tyska sympatier en del senatorer personligen än hyste, betydde England, Frankrike och Förenta staterna ändå för dem en maktfaktor som ingen ansvarig regering kunde lämna utan avseende. Denna statsgrupp som hade varit Rysslands allierade i världskriget, åtnjöt i Finland sympati närmast i vissa begränsade kretsar. Men man ville ändå inte undervärdera dess inflytande. Dess stridsförmåga byggde på ett geografiskt vidsträckt stöd-område: det brittiska imperiets och USA:s kraftresurser. För Finland var det också — sedan östhandeln upphört — en trängande nödvändighet att marknaderna i väster öppnades för landet, dels med tanke på råvaruförsörjningen, dels för erhållande av de spannmålsleveranser som Förenta staterna på hösten hade ställt i utsikt.

Emellertid ansågs Tyskland jämfört med västmakterna ha betydligt större möjligheter att i samband med vapenstillestånds- och fredsförhandlingarna i Brest-Litovsk verka till Finlands förmån. Och detta sakförhållande gjorde många borgerliga självständighetspolitiker benägna att bygga en fastare grund för de förbindelser mellan Tyskland och Finland som aktivisterna hade upprättat. Reella intressesynpunkter krävde också enligt flera av de inflytelserikaste senatorerna, såsom P. E. Svinhufvud och Heikki Renvall, att Finland politiskt orienterade sig mot Tyskland. I Tyskland såg de en stat med vars östpolitik förverkligandet av Finlands självständighet organiskt hörde samman och genom vars medverkan Rysslands erkännande bäst kunde vinnas. I samband med erkännandet hoppades man dessutom nå också ett annat mål: ett beslut om tillbakadragande av de ryska trupperna i Finland, något som ansågs sammanfalla med Tysklands intressen. Då Edv. Hjelt i mitten av december i Berlin uppträdde som befullmäktigad⁴ för senaten och det borgerliga blocket, följde han i sitt handlande ovanskisserade tankegång, som alltså gick ut på att han borde verka för ett separatavtal till Finlands förmån vid de rysk-tyska förhandlingarna.

Tysklands östpolitik bestämdes dock av kalla militärpolitiska realiteter. Avsikten var att snabbt sluta fred med Ryssland för att därigenom öppna möjligheter att överföra trupper till västfronten där man räknade med att striden skulle gå in i det avgörande skedet. Tyskland lät sig inte störas i sina fredssträvanden av ideologiska synpunkter: för att nå sitt mål var det redo att som första stat erkänna sovjetregeringen. Det var uppenbart att Finlandsfrågan under sådana förhållanden inte

¹ Jfr Suomen itsenäisyyden tunnustaminen. Asiakirjakokoelma. Toimittanut Aaro Pakaslahti, ss. 5-11.

² Jfr Svinhufvuds fullmakt för A. Gripenberg 7/12 (Suomen itsenäisyyden tunnustaminen, s. 12). — Sveriges legation i Petrograd vägrade motta den för Tyskland avsedda not som Gripenberg överlämnade (jfr dess telegram den 10/12 till utrikesminister Helmer; Svenska Utrikesdepartementet 6 a 37) och rådde i stället på utrikesdepartementets uppmaning Finland att ta direkt kontakt med Berlin eller med tyska legationen Stockholm. (Jfr Svenska utrikesdepartementets skrivelse till legationen i Petrograd 13/12). Senaten trädde härefter i förbindelse med tyska ministern i Stockholm (Jfr Svinhufvuds fullmakt för Gripenberg 12/12. Auswärtiges Amt L261/ L080584), som vidarebefordrade senatens not till rikskansler Hertling 22/12 (Auswärtiges Amt L 261/L 080583).

³ Malbon W. Graham, *The Diplomatic Recognition of the Border States I: Finland*, ss. 104-105.

⁴ Jfr Hjelts skrivelse till representanten för tyska generalstabens politiska avdelning, v. Hülsen, 6/12 och till utrikesminister v. Kühlmann 13/12 (Suomen itsenäisyyden tunnustaminen, ss. 34-37).

kunde föras fram med större pondus i Brest-Litovsk. Inledningsvis sonderade man dock från tysk sida inofficiellt sovjetregeringens syn på saken och då reaktionen föreföll positiv, följde sedan en mer officiellt betonad framstöt. Därvid meddelade utrikeskommissarie Trotskij att sovjetregeringen skulle erkänna Finlands självständighet så snart anhållan härom gjorts från vederbörligt håll. Detta löfte gav bolsjevikerna tydligen utan större betänkligheter, desto hellre som det redan av politiska skäl låg i deras intresse att framstå som förespråkare för folkens självbestämmanderätt.¹

De utrikespolitiska åsikterna i senaten och bland dess aktiva anhängare präglades annars av en markerat antibolsjevickisk attityd. Man trodde inte på novemberrevolutionens livskraft; det var bara en tidsfråga, menade man, när sovjetregeringen skulle falla. Carl Enckell som betraktades som auktoritet bland senatens experter på ryska förhållanden, delade detta synsätt. Enckell hade under sina militärrår levat i Tsarryssland och blivit väl förtrogen med det dåtida ryska politiska och ekonomiska livet. Efter revolutionens utbrott utnämndes han till ministerstatssekreterare och han kvarstod på denna post under interimis-regeringens tid. Därvid stödde han en ”försiktig” finländsk politik enligt den s.k. samarbetslinjen. Den tes om folkens självbestämmanderätt som bolsjevikerna intog i sitt program, var enligt hans åsikt en ”lögnideologi”, som undergrävde grunden för det borgerliga samhället, och maktlagens lantdagsvälde var ett försök att smuggla in den till Finland.² Om senaten i frågan om erkännande hade vänt sig till folkkommissariernas råd, hade detta enligt Enckells tankegång inneburit, att Finland erkände denna regering vilket samtidigt skulle stärka den ena parten i den inre maktkampen i Ryssland. Dessutom skulle det ha berövat Finland möjlighet att vinna erkännande av de stater som ansåg den konstituerande nationalförsamlingen som det enda lagliga organet i Ryssland. En mer realistisk uppfattning än Enckells företrädde tydligen senatens andra Rysslands-expert, K. G. Idman. Denne ställde sig tvivlande till profetiorna om bolsjevikernas fall; han ansåg nämligen att motståndarfronten till följd av sin splittring var maktlös. Den ryska nationalförsamlingen kunde inte — i den mån den överhuvud skulle få tillfälle att utöva sina maktbefogenheter — väntas visa någon sympati för Finlands frigörelsesträvanden, eftersom de socialrevolutionära som där kom att inta en dominerande ställning, skulle behandla Finlandsfrågan på traditionellt ryskt sätt med hänsyn till hela rikets intressen. Enligt Idmans åsikt innebar bolsjevikernas välvilliga attityd att Finland inte längre behövde enbart ”vänta och se”, utan tvärtom erbjöds en chans att träda i förbindelse med de styrande i det rike, från vilket det hade proklamerat sin frigörelse, men med vilket man under alla förhållanden måste nå kontakt för att utverka erkännande av självständigheten.³

I överensstämmelse med sin antibolsjevickiska syn utgick dock senaten ifrån föreställningen att även om sovjetregeringen kunde förmås till ett för Finland positivt beslut, vore detta inte av något större värde. För egen del ansåg den att man först borde försöka utverka erkännande av självständigheten från andra stater; den internationella opinion som uppstod på basen av dessa

¹ Vid Hjelts besök i tyska högkvarteret 26/11 hade Ludendorff gett uttryck för sin välvilliga inställning till Finlands självständighetssträvanden. När det i början av förhandlingarna i Brest-Litovsk gällde att övergå från ord till handling, beaktade han Finlandsfrågan i den mån den kunde sammanjämkas med den tyska östpolitikens intressen. I sina direktiv till militärrepresentanterna i den tyska delegationen fastställde han, att frågan om de ryska truppenas utrymning av Finland skulle diskuteras, dock så att man därmed inte äventyrade själva vapenvilan. (Jfr Ludendorffs telegram 8/12 till det tyska överkommandot i öster. Auswärtiges Amt L 261/L080436). Tyska utrikesministeriet ställde sig ytterst försiktigt i saken. v. Rosenberg frågade 14/12 ledaren för den ryska delegationen, Joffe, om dennes ståndpunkt för den händelse Finland riktade en begäran om erkännande till Tyskland och fick till svar att han, Joffe, ansåg det nödvändigt att Finland och Ryssland först uppnått enighet i denna sak. (Jfr v. Rosenbergs uppteckning om samtalet med Joffe 14/12. Hjeltska samlings L 14).

² Carl Enckell, Politiska minnen I, ss. 104-105, 142-145.

³ Jfr K. G. Idman, Maamme itsenäistymisen vuosilta, ss. 202, 208.

eventuella erkännanden kunde möjligen förmå Ryssland till eftergifter eller — om det fortfarande ställde sig negativt — dämpa verkningarna därav. Denna politiska ”generallinje” höll emellertid under senare hälften av december inte längre måttet inför en kritisk granskning. Kontakter med ledande utrikespolitiker i Tyskland och Sverige övertygade senaten om att den måste ändra inställning till sovjetregeringen. Tyskland hade rakt på sak löst problemet genom att i Brest-Litovsk erkänna folkkommissariernas råd. Västmakterna med vilka folkkommissariernas råd hade avbrutit förbindelserna, ställde sig däremot på den ståndpunkten att nationalförsamlingen hade rätt att utöva högsta makten i Ryssland. Senaten som hade tytt sig till Tysklands stöd för att stärka Finlands position, nödgades nu följa det tyska exemplet. Härvid fick den ytterligare en påstöt genom en fingervisning från tysk sida om att upptagande av kontakt med sovjetregeringen vore en åtgärd i både Finlands och Tysklands intresse. Detta politiska direktiv kompletterades med beskedet att också Tysklands erkännande var att vänta så snart sovjetregeringen för sin del sanktionerat Finlands självständighet.¹

I den mån det på borgerligt håll hade varit fråga om att utverka Rysslands erkännande av Finlands självständighet, hade man tänkt sig en hänvändelse till ryska nationalförsamlingen som väntades sammanträda inom kort. Eftersom de finländska socialisterna veterligen upprätthöll förbindelser med de ryska arbetarpartierna, vilka — speciellt de socialrevolutionära och mensjevikerna — väntades dominera nationalförsamlingen, fann man det nödvändigt att försäkra sig om deras stöd för att uppnå resultat.² Socialisterna visade sig dock föga hugade för samarbete av den anledningen att senaten hade undvikit att vända sig till dem i självständighetsfrågan. Då ärendet den 11 december togs upp i lantdagen — på borgerligt initiativ — tvingades socialisterna emellertid att fatta ställning. Tio dagar krävdes för gemensamt uppgörande — nu gick det således annorlunda till än vid förberedelserna för självständighetsförklaringen — och godkännande av en adress med anhållan om erkännande. Adressen skulle överlämnas till nationalförsamlingen så snart denna sammanträtt och man räknade med att den såsom ett uttryck för hela lantdagens åsikt skulle underlätta en positiv lösning.³

Då lantdagen stannade för adressvägen hade den med hänsyn till Rysslands erkännande valt att vänta och se. Sedan Tysklands ståndpunkt — som ju gick ut på att Finland borde vända sig till sovjetregeringen i frågan om erkännande — hade blivit känd, började senaten småningom ändra attityd. Vid sonderingar angående kontakt med sovjetmyndigheterna framgick det att dessa ansåg sig kränkta av Finlands åtgärd att ty sig till tysk medling. Sitt missnöje gav sovjetregeringen tillkänna inför en finländsk socialistdeputation den 27 december, då Trotskij betecknade senatens

¹ Tyska utrikesministeriets meddelande att det nu *endast krävdes en snabb och energisk insats av finländarna fick Hjelt att pressa på Svinhufvud och förmå denne att ändra åsikt (jfr understatssekreterare v.d. Bussches telegram till minister v. Lucius i Stockholm 22/12. Auswärtiges Amt L261/L080513; Hjelts telegram till Svinhufvud 23/12. Suomen itsenäisyyden tunnustaminen, ss 37-38). — I samma riktning verkade tyska utrikesministeriet som försökte förmå också Sverige att ingripa i saken (Jfr v. Lucius' svarstelegram till tyska utrikesministeriet 28/12. Auswärtiges Amt L261/L080570). Utom Sveriges konsul i Helsingfors W. Ahlström försökte även konungen bidra till frågans lösning genom att för senatens delegerade, som han mottog 28/12 framhålla att det fanns grundad anledning att vänta att en finländsk hänvändelse till Ryssland skulle ge positivt resultat (Jfr A. Gripenbergs brev till Hjelt 30/12. Suomen itsenäisyyden tunnustaminen, s. 31) — Hjelt hade genom A. Gripenbergs förmedling förmått Svinhufvud att skynda på kontakten i Petrograd (Jfr A. Gripenbergs telegram till Svinhufvud 26/12. Suomen itsenäisyyden tunnustaminen, ss 26-27). Gripenberg kunde 28/12 försäkra v. Lucius att allt hade gjorts” (Jfr v. Lucius' telegram till tyska utrikesministeriet 22/12. Auswärtiges Amt, L261/L080570).

² Jfr uttalanden av Santeri Alkio, Tekla Hultin, Lauri Ingman och K. J. Ståhlberg i de borgerliga partiernas delegation 16/12 (Ernst Estlander, Anteckningar 16/12).

³ Jfr 1917 II lantd. handl. IV. Jfr även Oskari Tokois riksdagsuttalande 22/12 (1917 II lantd. prot., s. 754). — Två förslag till adresstext förelåg: ett som uppgjorts för det borgerliga blocket av E. Nevanlinna, ett socialistiskt av Yrjö Mäkelin. Efter behandling i grundlagsutskottet godkändes det senare (Työväenarkisto 327 (47: 471) ”1917”).

omväg som politisk taktlöshet.¹ Enckell och Idman underrättades om saken av ordföranden i soldatrådets rayonkommitté för Finland, Smilga,² som på sitt verksamhetsområde uppträdde som ett slags representant för sovjetregeringen. Senaten hade i detta läge inte längre möjligheter att välja och vraka; både från tyskt och ryskt håll hade antydandena skvallrat om att ett snabbt avgörande i den anvisade riktningen var av nöden.

Finlands hänvändelse till sovjetregeringen i frågan om erkännande skedde sedan både på privat väg och officiellt. Privatvägen gick vissa socialistiska och borgerliga delegationer som besökte Petrograd för att studera det politiska klimatet i Ryssland och samtidigt verka för självständigheten. Socialisterna som alltsedan marsdagarna hade stått i förbindelse med arbetarpartierna i Ryssland, rörde sig utan större besvär bland de ryska revolutionärerna. Svårare var det för det borgerliga blockets delegater att nå kontakt, åtminstone om det gällde radikala revolutionskretsar. Efter självständighetsförklaringen hade senaten planerat att tillsätta en delegation ur de olika partierna, tydligen för att föra saken vidare. I det sammanhanget hade Yrjö Mäkelin och Oskari Tokoi kallats till Svinhufvud. Det stela och föga entusiastiska meningsutbytet³ gav audiensbesökarna intrycket, att detta försök att etablera samarbete var en av nödläget förestavad begäran om tjänster, som de inte hade anledning att ta på allvar. Den 9 december blev det känt att en socialistisk delegation som omfattade Edvard Huttunen, Kullervo Manner och Eetu Salin, avrest till Petrograd. Delegationen fick företräde hos Lenin och Stalin, som försäkrade att folkkommissariernas råd ställde sig välvilligt till Finlands självständighetssträvanden och uppmanade finländarna att inlämna begäran om erkännande till detta.⁴ En deputation från det borgerliga blocket, bestående av Santeri Alkio, Rudolf Holsti, Annie Furuhjelm och Hugo Rautapää med K. G. Idman som sakkunnig, inskränkte sig efter ankomsten till Petrograd den 12 december närmast till att sondera stämningarna vid diskussioner med en del socialrevolutionära och mensjeviker, men upptog inte några som helst förbindelser med Smolnyj, sovjetregeringens högkvarter.⁵ Detta sammanhänge uppenbarligen med det faktum att de borgerliga partierna ju stödde tanken på en hänvändelse till ryska nationalförsamlingen genom en adress i självständighetsfrågan.

Sedan adressplanerna emellertid i slutet av december torkat in — nationalförsamlingen kom inte igång och i stället ingick rapporter om Tysklands ståndpunkt — vidtog senaten åtgärder för att träda i förbindelse med sovjetregeringen. Också den gången hann socialisterna först. Utan de borgerliga kretsarnas vetskap uppsökte en socialistdelegation, som nu omfattade Edvard Gylling, Kullervo Manner och K. II. Wiik, Lenin den 27 december och överlämnade i den socialdemokratiska partistyrelsens namn till bolsjevikpartiets ledning en skrivelse med begäran om erkännande. Vid detta tillfälle uttryckte Trotskij, som delegationen också samtalade med, såsom tidigare nämnts sin förtrytelse över Tysklands mellankomst och underströk att senaten hade att inlämna anhållan om erkännande direkt till sovjetregeringen.⁶

Kort härpå avreste Enckell och Idman på senatens uppdrag för vissa förberedande åtgärder till Petrograd och fick genom Smilgas förmedling kontakt med Lenin, som upprepade det besked om proceduren för erkännandet som Trotskij givit socialisterna. Skrivelsen uppgjordes enligt Lenins rekommendationer i senaten den 29 december varefter Svinhufvud, Enckell och Idman avreste för att överstyra den till adressaten i Petrograd. På ort och ställe nödgades man ytterligare justera

¹ Jfr K. H. Wiik, Dagboksanteckningar 27/12.

² Jfr K. G. Idman, Maamme itsenäistymisen vuosilta, s. 209.

³ Jfr Yrjö Mäkelins redogörelse för samtalet med Svinhufvud (Socialdemokratiska lantdagsgruppens protokoll 9/12).

⁴ Jfr socialistdelegationens rapport om förhandlingarna med folkkommissarierna (Työväenarkisto 327 (47: 472) .1917.).

⁵ Jfr K. G. Idman, Maamme itsenäistymisen vuosilta, ss 193-198.

⁶ Jfr K. H. Wiik, Dagboksanteckningar 25/12-28/12.

texten på en punkt: uttrycket ”Rysslands regering” utbyttes mot ”Folkkommissariernas råd”.¹ Ändringen var ur bolsjevikernas synpunkt viktig, emedan skrivelsens överlämnande samtidigt innebar ett erkännande av sovjetregeringen som utövare av högsta makten i Ryssland. Skrivelsen överräcktes i slutligt skick den 31 december till folkkommissariernas råd, som samma dag fattade beslut om att erkänna Finlands självständighet. Beslutet bekräftades den 4 januari av exekutiva centralkommittén. Dokumenten innehöll också förslag om tillsättande av en kommission av representanter för båda parterna med uppgift ”att förbereda de praktiska åtgärder som föranleddes av Finlands skilsmässa från Ryssland”. Från rysk sida framställdes önskemålet att den finländska delegationen — trots att den fritt kunde utses av senaten — även skulle omfatta företrädare för landets arbetarklass.

Genom Rysslands erkännande av Finlands självständighet hade nu de förutsättningar uppfyllts som en rad andra stater uppställt som villkor för erkännande från deras sida. Beslutet i folkkommissariernas råd förslog som utgångspunkt för Sverige, som avgjorde frågan den 4 januari. Därförinnan hade senaten tre gånger hunnit vända sig till Sverige med begäran om erkännande: till en början förhörde den sig på privat väg om statsminister Edéns ståndpunkt den 8 december, senare riktades en officiell not till regeringen och slutligen vädjade senatens delegerade den 28 december direkt till konungen. I samtliga fall hade svaren varit i stort sett desamma: Sverige skulle fatta sitt beslut på basen av andra staters och Rysslands ställningstagande.² Om man beaktar att beslutet i folkkommissariernas råd att erkänna Finlands suveränitet erhöi exekutiva centralkommitténs bekräftelse den 4 januari, hann Sverige — som inte lät sig hindras av sistnämnda formalitet — fatta sitt beslut som första stat, lät vara att Ryssland i realiteten kom före. Tyskland som för sin del fäste avseende vid formaliteterna i samband med det ryska erkännandet, tog ställning först sedan exekutiva centralkommittén meddelat om sin underskrift. Detta var på sitt sätt ett bevis på hur taktfullt Tyskland försökte sköta sina relationer till Ryssland sedan fredsunderhandlingarna den 26 december hade ajournerats på tio dagar. Medan Tyskland sålunda i frågan om erkännandet alltjämt följde ”vänta och se”-linjen, föll det sig så att Frankrike, alltså en stat som representerade den motsatta sidan i världskriget, kom före: Frankrike tillkännagav nämligen i likhet med Sverige sitt beslut att erkänna Finland den 4 januari. Tydligt blev Frankrikes handlingssätt en överraskning för Tyskland. I vart fall lät tyskarna då de den 6 januari lämnade meddelande om sitt erkännande — sedan rapporten om exekutiva centralkommitténs beslut ingått till Berlin — förstå att beslutet i verkligheten hade fattats redan två dagar tidigare.

¹ Jfr Carl Enckell, Politiska minnen, I, ss. 199-202.

² Edén frågade 8/12 de finländska delegaterna bl.a. om lantdagsbeslutet 6/12 innebar ett ”förslag” och först en senare utredning i konstitutionsfrågan ”avgörande” med hänsyn till suveränitetsproblemet. Han antydde samtidigt att det kanske fanns anledning att låta händelserna i Finland utveckla sig något längre och att steg för steg överta de ryska myndigheternas funktioner (Jfr Adolf Törngrens brev 19/12 till Ernst Estlander. Kopia. Törngrenska samlingen). Svenska utrikesdepartementet hade 12/12 frågat ett flertal legationer hur man i vederbörande länder såg på erkännande av Finlands självständighet (Jfr Svenska Utrikesdepartementet 6 A 37). Svaret från Berlin hänvisade till att Tyskland skulle fästa avseende vid Rysslands ståndpunkt, svaret från London lät förstå att Englands ställningstagande var beroende av nationalförsamlingens inställning (Jfr svenska Berlin-ministern I. Danielssons telegram till Hellner 14/12 och svenska London-legationens telegram till utrikesdepartementet 13/12. Svenska Utrikesdepartementet 6 A 37). Då senaten under tiden hade riktat en officiell förfrågan till Sverige, underströk regeringen i sitt svar — på grundvalen av ovannämnda uppgifter — som hade konfirmerats av riksdagens hemliga utskott, att avgörandet var beroende av Rysslands och andra maktens ståndpunkt. Vid det laget var de uppgifter om Rysslands inställning som Sverige erhållit osäkra (Jfr telegram från svenska beskickningen i Petrograd till utrikesdepartementet 14/12. Svenska Utrikesdepartementet 6 A 37). Trots att Sverige sålunda officiellt hade deklarerat sin ståndpunkt (Jfr Hellners telegram till svenska beskickningen i Petrograd 15/12. Suomen itsenäisyyden tunnustaminen, s. 26) vädjade de finländska delegerade till konungen. Dennes svar betonade samma synpunkter och delgavs som sådant också offentligheten. Statsminister Edén upprepade dem ytterligare i ett tal den 30/12.

Frankrikes erkännande stod i särklass såtillvida att det gavs innan senaten ännu hade hunnit tillstålla franska regeringen officiell anhållan i saken; man hade endast underrättat Paris om att en för ändamålet tillsatt delegation befann sig på väg. Därtill kom att Frankrike — i motsats till Tyskland och Sverige — inte ställde en rysk sanktion av Finlands suveränitet som villkor för sitt eget erkännande. Frankrike uppmanade också de övriga västmakterna, England och Förenta staterna, att följa exemplet.¹ Denna dess attityd låter sig måhända förklaras — utom med hänvisning till fransmännens allmänna temperamentsfulla faiblesse för frihetens idé — av det faktum, att kabinettet Clémenceau var häftigt antibolsjevikiskt.² Anledningen härtill var folkkommissariernas strävan att isolera Ryssland från västmakterna och sondera möjligheterna till fred med centralmakterna. I franska regeringskretsar rådde vidare den av storpolitiska sidoinflytelser färgade uppfattningen, att ett snabbt erkännande från västmakternas sida skulle bereda jordmånen för en entente-vänlig opinion i Finland.³

Englands inställning till Finlands självständighet bestämdes av förhållandena under världskriget. Dess utrikespolitik laborerade med ”gamla faktorer” såsom Rysslands-frågan, samt Oster-sjö- och Murman-problemen. Ett ”självständigt Finland” var för brittena någonting nytt som ställdes i skuggan av dessa frågor, ett i första hand militärgeografiskt ”begrepp” mitt under ett krig, där segern var det centrala målet för allt handlande. Mot bakgrunden av detta synsätt förstår man det svar som utrikesminister Balfour den 18 januari gav senatens till London utsända delegater:⁴ England försökte fortfarande blåsa liv i den allians som interimsgovernmenten hade förnyat och såg sig därför ”bundet” vid nationalförsamlingens kommande ställningstagande

i Finlandsfrågan. När nationalförsamlingen sedan på bolsjevikernas initiativ upplöstes omedelbart efter Balfours besked, vidhöll England sin ståndpunkt till erkännandet av Finlands självständighet. Britterna lyckades också förmå Förenta staterna att omfatta samma linje i förhållandet till Finland.⁵ Bägge två föredrog att vänta tills folkkommissariernas råd i Ryssland eventuellt ersattes med något annat statligt organ som var redo att återknyta bundsförväntskapet med västern och fortsätta krigföringen. Läget i Ryssland ansågs kaotiskt och man ville — särskilt gäller detta Förenta staternas ryska politik — undvika allt ”som kunde betyda att man under pågående krig gick händelserna i förväg.”⁶

3. Orientering mot Tyskland eller neutralitet?

Vid tiden för självständighetsförklaringen var de borgerliga kretsarna när det gällde förhållandet till utlandet delade på två politiska linjer. Samma tudelning återspeglades också i den åsiktsförändring som ägde rum vid årsskiftet 1917-1918 då Finlands internationella ställning var föremål för oupphörlig prövning.

Orienteringen mot Tyskland byggde dels på kulturtradition, dels på de förhållanden som världskriget hade skapat. Under sitt sökande efter kulturella kontakter hade Finland kommit i beröring

¹ Jfr skrivelse från franska konsulin i Helsingfors, L. Raynaud, till Svinhufvud 7/1. Suomen itsenäisyyden tunnustaminen, s. 17.

² Jfr Ernst Birke, Die französische Osteuropa-Politik 1914-1918. Zeitschrift für Ostforschung 1954, ss. 349-350.

³ Jfr franska ambassadörens hänvändelse 5/1 till Förenta staternas utrikesdepartement. Foreign Relations of the United States 1918: Russia II, s. 740.

⁴ Jfr den finländska delegationens telegram till Svinhufvud 24/1. Suomen itsenäisyyden tunnustaminen, ss. 83-84. Jfr också A. Balfours meddelande i underhuset 15/1 (The Parliamentary Debates: House of Commons (1918) Vol. 101, s. 137).

⁵ Jfr telegram 23/1 från USA:s ambassadör i London W. H. Page till Förenta staternas utrikesdepartement. Foreign Relations of the United States 1918: Russia II, s. 743.

⁶ Jfr Malbone W. Graham, The Diplomatic Recognition of the Border States I: Finland, s. 127.

med den germanska livsformen, som under seklernas lopp hade gett impulser inte bara åt det kyrkliga livet i Finland, utan också åt den högsta andliga odlingen liksom åt den ekonomiska och tekniska utvecklingen. Under världskrigets år hade Tyskland i egenskap av den stormakt som bekämpade Ryssland i vida samhällskretsar blivit föremål för en aktningfull beundran, i någon mån också uppblandad med önsketänkande om att detta krig liksom de tidigare (Krim-kriget och rysk-japanska kriget) skulle försvaga Ryssland internt och indirekt underlätta mindretalsnationaliteternas frigörelsesträvanden. Detta intresse för Tyskland blev en konkret politisk realitet då drömmen om jägarbataljonen hade förvandlats till verklighet. Jägarbataljonen ansågs förkroppsliga en del av de positiva vinningar som ingick i det tyska soldatidealet. Ursprungligen uppbars jägarrörelsen av en fåtalig skara. Så mycket talrikare framstod hösten 1917 den medborgargrupp som inför landets ödesstund ansåg utländskt stöd och en inhemsk krigsmakt absolut ofrånkomliga. Meddelande ingick om Tysklands vittsyftande planer i Baltikum och de därmed förknippade politiska spekulationerna förde Tyskland som militär faktor allt närmare Finland. Tysklands och Finlands intressen sammanföll i aktivisternas optimistiska tankekonstruktioner. Och denna åsiktsriktning livades samtidigt av beundran för det system, som med sina monarkistiska och militaristiska paroller delvis syntes ha möjliggjort centralmakternas krigiska framgångar.

Som en motvikt till den tyska orienteringen framträdde, såsom tidigare påpekats, också en strävan till neutralitet. Denna strävan som stöddes bl.a. av många liberaler, byggde i åtskilliga fall på en bedömning av krigsläget som räknade med att västmakterna med hjälp av USA:s kraftresurser skulle utgå som segrare och diktera resultaten vid fredsunderhandlingarna. Den entente-vänliga opinionen bars också upp av en dragning till anglosaxarnas politiska ideal och livsform: demokrati och parlamentarism. I praktiken tog den sig uttryck i poängterande av neutralitetslinjen och ett därur framsprunget krav att Finland borde förhindras att råka in i Tysklands intressesfär genom fastare förbindelser med västmakterna. Anhängarna av denna åsiktsriktning hänvisade till de ekonomiska fördelar som kunde vinnas om man iakttog neutralitetslinjen, men framförallt sporrades de av en önskan att uppnå erkännande av landets självständighet också på västmakts-håll. De mest betydande företrädarna för den anglosaxiska orienteringen påträffades bland de ledande inom kretsen kring Helsingin Sanomat: K. J. Ståhlberg, Eero Erkkö och Rudolf Holsti. De förfäktade en politik som gick ut på, att Finland borde försöka befästa suveräniteten utan väpnad inblandning av främmande makter¹, även om det gällde försvar av den inre ordningen. Detta av den orsaken att en eventuell intervention kunde bli en fara för landets självbestämmanderätt i framtiden. Kretsen kring Helsingin Sanomat gick så långt i sin västmaktsvänlighet att den motarbetade aktiviströrelsen,² uppenbarligen främst på grund av dennas orientering mot Tyskland. Aktivisternas chefsdelegat Edv. Hjelt, som verkade i stöd av fullmakter av de ledande instanserna inom den egna rörelsen, men utan fast ansvarsförhållande till statsmakten, utsattes från kretsens sida för skarp kritik. Samma reaktion som aktivisternas verksamhet framkallade hos neutralitetslinjens anhängare också de entente-fientliga uttalanden, som de tyskvänliga kretsarna lät undfalla sig och som man visste att mycket snabbt kom till västlegationernas kännedom.³

En speciell variant av neutralitetssträvandena framträder i de analyser av läget där man pläderade för Finlands anslutning till de skandinaviska ländernas samfund.⁴ Skandinavismen som efter Krimkriget hade varit utslocknad, började under världskrigets första år flamma upp på nytt under diskussionerna om möjligheterna att förbättra Finlands ställning. I vissa begränsade kretsar hade

¹ Jfr Helsingin Sanomat 8/12 Mitä nykyinen asema vaatii?

² Jfr Helsingin Sanomat 8/12 Ulkopoliittikkamme järjestäminen.

³ Jfr Santeri Alkios och Ernst Estlanders uttalanden i de borgerliga partiernas delegation 16/12 (Ernst Estlander, Anteckningar 16/12).

⁴ Jfr Carl Enckell, Politiska minnen I, s. 187.

man under dessa första världskrigsår gått så långt i ”skandinavistisk entusiasm”, att man i samband med huvudfrågan hade väckt förslag om att placera en svensk prins på Finlands tron, ja rent av om en union mellan Sverige och Finland.¹ Nyskandinavismens anhängare rekryterades i främsta rummet bland landets svenskspråkiga befolkning. Ett närmande till Sverige väntades underlätta upptagande av förbindelserna med Danmark och Norge och möjliggöra en politik på sidan om stormakternas inflytelsesfär.² Finlands anslutning till det skandinaviska samfundet skulle, så trodde man, eliminera riskerna för att landet råkade under förmynderskap av någon starkare makt.³

Då Finlands självständighet sedan i början av januari 1918 erkändes av Sverige, Frankrike och Tyskland, gav detta anledning till fortsatt betonande av neutralitetslinjens förtjänster. Det faktum att representanter för båda de stridande parterna i världskriget plus en neutral stat befann sig bland dem som hade erkänt Finland samt att Ryssland hade ställt sig välvilligt till anhållan om erkännande, förklarades vara en följd av neutralitetspolitiken. Inom vissa borgerliga kretsar väcktes — tydligen efter en fingervisning från svensk sida i denna riktning — tanken att antingen lantdagen eller senaten borde utfärda en neutralitetsförklaring.⁴

I regeringskretsarna nöjde man sig dock med att Svinhufvud då han den 8 januari underrättade lantdagen om Sveriges, Frankrikes och Tysklands beslut att erkänna Finland, samtidigt deklarerade landets önskan att förbli neutralt. I sitt svarstal betonade lantdagens talman J. Lundson likaså nödvändigheten av att neutralitetsattityden upprätthölls också framdeles.⁵ Neutralitetslinjens anhängare räknade med att Finland genom att följa deras handlingsprogram skulle förmå vinna sovjetregeringens förtroende och den vägen lösa frågan om avlägsnandet av de ryska trupperna ur landet. Dessutom trodde de att en neutralitetspolitik måhända kunde bidra till att skingra den misstro som orienteringen mot Tyskland hade väckt hos socialisterna och därmed lätta den spända inrikesituationen. Till en sådan inrikespolitisk avspänningssträvan hänvisar Helsingin Sanomat då den framhåller att lantdagen ”helt visst samstämmigare och enhälligare än någonsin” godkände Svinhufvuds meddelande om att neutralitet också framdeles skulle iakttas.⁶

Någon särskild neutralitetsförklaring utfärdade senaten dock aldrig, såsom ovan har framgått. Tydligen befarade man att en sålunda högtidligen proklamerad neutralitet kunde äventyra Finlands relationer till Tyskland och samtidigt möjligheterna att i en kritisk situation erhålla hjälp från det hållet.⁷ Från och med början av januari 1918 antog också senatens politik former som tyder på att regeringskretsarna var inställda på en försiktigt genomförd omorientering.

Sedan frågan om erkännande av självständigheten preliminärt förts i hamn, koncentrerade senaten sin uppmärksamhet på åtgärder i syfte att skapa en nationell krigsmakt och att samtidigt

¹ Jfr Aaro Pakaslahti, Suomen politiikka maailmansodassa II, ss. 38-42; R. Erich, Suomen oikeusasema, s. 13.

² Jfr Hufvudstadsbladet 20/1 Det fria Finlands utrikespolitiska orientering.

³ Jfr Helsingin Sanomat 17/1 Ulkopoliittikamme.

⁴ I samband med beskedet om att Sverige hade erkänt Finlands självständighet uttryckte statsminister Edén önskemålet, att Finlands skulle sluta uppvid de neutrala skandinaviska staternas sida. I anslutning till denna tanke sände Georg v. Wendt till senaten ett telegram angående utfärdande av neutralitetsdeklaration (Svenska Utrikesdepartementet 6 a 37; Ernst Estlander, Anteckningar 8/1).

⁵ Jfr 1917 II lantd. prot., s. 790.

⁶ Jfr Helsingin Sanomat 9/1 Vapaa Suomi.

⁷ Uppgifterna lämnade 25/5 1956 av K. G. Idman. — Hjelts fråga hur Tyskland skulle ställa sig till en finländsk neutralitetsdeklaration fick ett svar som gav vld handen att ett sådant förfarande inte vore i Tysklands smak (Jfr Hjelt, Anteckningar 18/1; Ernst v. Hülsen, Saksan avustustoimenpiteitä sodan alussa (Suomen Vapaussota II, s. 14) Tyskland ansåg att man först borde ingå militär- och handelsavtal med Finland; efter en neutralitetsförklaring vore det svårt att tillvarata Tysklands intressen i Finland (Jfr Ludendorffs skrivelse till v. Kühlmann 21/1. Auswärtiges Amt L269/L084328).

bli av med de ryska trupperna i landet. Kärnan i den planerade armén skulle, så tänkte man sig, bli jägarbataljonen, som ju hade fått tidsenlig militärutbildning i Tyskland och som hade deltagit i striderna på östfronten. För att till den delen förverkliga arméprojektet gav senaten därför i uppdrag åt Edv. Hjelt och vissa andra aktivistledare att anhålla om överföring till Finland av jägarbataljonen jämte full mundering och beväpning.¹ Chefsdelegaten Hjelt tillställde också den 19 januari tyska regeringen en anhållan i saken och tillade för sin del en begäran om tilldelning av vapen för en infanteridivision.²

Hjelts delegation handlade relativt raskt för att förmå Tysklands politiska och militära ledning att ta senatens önskemål ad notam. I ett memorandum till rikskansler v. Hertling i början av januari underströk den upprepade gånger att Finland motsåg att tyskarna i Brest-Litovsk skulle utöva påtryckning för att förmå ryssarna att avlägsna sina trupper ur landet.³ Vidare uttalades önskemålet att Finlands territorium med tysk hjälp skulle utvidgas genom införlivande av Petsamo och delar av Östkarelen. När delegationen för andra gången vände sig till Ludendorff,⁴ framhöll den att en stabilisering av Finlands självständiga ställning oundgängligen krävde Tysklands stöd. Dessa vädjanden av aktiviströrelsens ledning i utlandet ger vid handen, att senatens utrikespolitik till följd av den ”fria” aktivitet som den hjeltska delegationen utövade, hotade att ta en radikal vändning.

Orienteringen mot Tyskland var emellertid ett mål som inte eftersträvades enbart av aktiviströrelsens utlandsledning. Också i hemlandet tog man under de första veckorna i januari 1918 relativt öppet parti för den. De kretsar som räknade med att Ryssland framdeles skulle öka sin militära styrka, menade att försvaret av Finlands självständighet förutsatte tyskt bistånd.⁵ Ett politiskt och ekonomiskt samarbete mellan Finland och Tyskland skulle, enligt denna uppfattning, befästa bundsförvantskapet, samtidigt som Finlands avlägsna läge skulle skydda landet mot faran att komma i beroendeförhållande till stormakten-hjälparen.⁶ Den omständigheten att varken England eller Förenta staterna hade erkänt Finlands självständighet bidrog indirekt till att förvandla de tyska sympatierna till en aktion för politisk orientering i den riktningen.⁷

Frågan om den utrikespolitiska orienteringen förorsakade sålunda meningsbrytningar som inom kort också kom att beröra utrikesförvaltningen. Betecknande är striden om vissa utnämningsärendena. Till chef för senatens utrikeskansli som hade inrättats den 10 januari, hade utnämnts Hugo Rautapää, men utnämningen av den senator som skulle handha ledningen av utrikesärendena lät alltjämt vänta på sig. I politiska kretsar rådde ingen brist på förslag till kandidater: å ena sidan Carl Enckell, J. K. Paasikivi och E. Nevanlinna, å den andra Edv. Hjelt, Rafael Erich och Samuli Sario. Åsikterna gick emellertid i sär alltefter vederbörandes utrikespolitiska synsätt och motpartens aspiranter stämplades kallt som ”inkompetenta”. Den förstnämnda trion kritiserades som undfallenhetsmän från ofärdsåren och motståndare till aktivismen och jägarrörelsen, den senare som ensidig förespråkare för den tyska orienteringen.⁸ Frukten för att utnämningen av en

¹ Jfr Svinhufvuds fullmakt för Hjelt, Rafael Erich och Wilhelm Thesleff 8/1 (Utrikesministeriet I Pd).

² Jfr Hjelts skrivelse till Ludendorff 19/1 (Utrikesministertet I Pd).

³ Jfr Hjelts memorandum till v. Hertling 2/1 (Utrikesministeriet I Pd).

⁴ Jfr Hjelts skrivelse till Ludendorff 4/1 (Utrikesministeriet I P e).

⁵ Jfr Åbo Underrättelser 22/1 Finlands utrikespolitik II (artikel av P. H. Norrmän); Uusi Päivä 25/1 Suomen ulkopoliittisesta asemasta I (artikel av Eino Suolahti).

⁶ Jfr Uusi Päivä 26/1 Suomen ulkopoliittisesta asemasta II (artikel av Eino Suolahti).

⁷ Jfr Dagens Press 19/1 Mr. Wilson; Åbo Underrättelser 18/1 ”De små folkens beskyddare”.

⁸ Jfr meningsutbytet i frågan i de borgerliga partiernas delegation 8/1 och 10/1 (Ernst Estlander, Anteckningar 8/1,10/1). Jfr också Herman Gummerus' brev (odaterat) till Eino Suolahti (Eino Suolahtis brevsamling), Werner Söderhjelm's brev till Eero Erkko 20/1 (Eero Erkkos papper) och Alexis Gripenbergs brev 21/1 till Edv. Hjelt

anhängare av den tyska orienteringen till chef för utrikesexpeditionen kunde bli ett hinder för Englands och Förenta staternas erkännande av självständigheten, torde ha varit orsaken till att avgörandet om denna senator uppskötts och att Svinhufvud fortfarande befullmäktigades att, närmast med Enckell¹ som medhjälpare, svara för utrikesangelägenheterna. Vissa diplomatutnämningar, såsom placeringen av Hjelt som Finlands representant i Berlin och Alexis Gripenberg i Stockholm², följde däremot en klart ”aktivistisk linje”.

På grund av förhållandena ställdes socialisterna på sidan om dessa åsiktsbrytningar som endast delvis nådde offentligheten. Det betydde emellertid inte att de stack under stol med sin ståndpunkt. Vetskapen om att man ville manövrera ut dem förmådde dem att framlägga krav på inrättande av ett utrikesutskott i lantdagen, vilket skulle utvecklas till ledande organ i landet på detta område.³

Från och med hösten 1917 kunde man notera att socialisterna ställde sig negativt till den tyska orienteringen. Enligt deras uppfattning var Tyskland en fiende till ryska revolutionen och den uppfattningen blev utgångspunkten för deras utrikespolitiska handlande. Den sympati som vissa kretsar inom arbetarrörelsen tidigare visat jägarörelsen började nu svalna och övergick slutligen i sin motsats. Socialisternas slagord ”mot hemlig diplomati” tog främst sikte på aktivisternas ryktesomspunna verksamhet i Tyskland som man misstänkte att senaten gav sitt stöd. De vapensändningar av tyskt ursprung som påträffades i landet ökade socialisternas misstro och gav näring åt föreställningen att jägarbataljonen var avsedd att användas som hjälptrupp vid en tysk intervention, dvs på ett eller annat sätt mot vänstern. Detta förklarar den socialistiska inställningen under senare hälften av januari, då de svårigheter som tillstött vid förhandlingarna i Brest-Litovsk aktualiserade möjligheten av nya fientligheter mellan Ryssland och Tyskland. Av socialisternas deklaration⁴ den 21 januari framgår, att även om de ansåg att de främmande truppernas avtåg ur landet var en förutsättning för full självständighet för Finland, var en rysk evakuering inte absolut nödvändig före fredsslutet, emedan ”det revolutionära Petrograd” borde skyddas mot ”den imperialistiska tyska regeringens” attacker. Socialisternas försonliga inställning till det ”nya Ryssland” var också anledningen till att de inte kategoriskt motsatte sig en gränsjustering i vissa socknar på Karelska näset (Kivinebb, Terijoki).⁵ Förlusterna kunde ju kompenseras i Petsamo eller genom områden i Östkarelen. Neutralitet, återupprättande av freden och goda relationer mellan Finland och Ryssland betraktades som väsentliga mål för landets utrikespolitik. En sådan orientering skulle enligt socialisternas uppfattning också påskynda de ryska truppernas avmarsch ur landet.⁶

4. Den aktivistiska rörelsen hösten 1917

Den alltmer aktionsberedda aktiviströrelsen fann efter lantdagens upplösning i början av augusti

(Utrikesministeriet I P c).

¹ Jfr protokoll från senatens ekonomiedepartement 14/12 och 23/1.

² Alexis Gripenberg utnämndes 10/1 med rang av ”chargé d'affaires ad interim”, Hjelt 16/1 som ”Finlands politiska representant tillsvidare” (protokoll från senatens ekonomiedepartement 10/1, 16/1).

³ Jfr Työmies 23/12 Tärkeä aloite; 28/12 Porvarien aulkopolitiikka”. Puuhailua eduskunnan selän takana.

⁴ Jfr Työmies 26/1 Venäläisen sotaväen ja suomalaisten suhteet (proklamation).

⁵ Jfr uttalanden av Edvard Walpas, Oskari Tokoi och Evert Huttunen i utrikesutskottet 14/1 (Santeri Alkio, Poliittisia muistiinpanoja 14/1); O. W. Kuusinens yttrande i socialdemokratiska lantdagsgruppen 24/1 (socialdemokratiska lantdagsgruppens protokoll 24/1. Frihetskriget arkiv II B).

⁶ Jfr uttalanden av Edvard Walpas och Evert Huttunen i utrikesutskottet 16/1 (Santeri Alkio, Poliittisia muistiinpanoja 16/1); Yrjö Mäkelins yttrande i socialdemokratiska lantdagsgruppen 24/1 (socialdemokratiska lantdagsgruppens protokoll 24/1).

en andligen gynnsam atmosfär. Den självständighetspolitik som hade utstakats i hemlandet och vars topprestation var den med resoluta handlag genomdrivna maktlagen, hade drabbats av motgångar och sökte nya utvägar. Händelsernas gång hade visat den ryska interimis-regeringens motvilja mot en utvidgning av den självständiga politiska maktutövningen i Finland. Denna erfarenhet stödde nu den av aktivisterna omhuldade tesen att självständighetsfrågan inte kunde lösas genom parlamentsbeslut. Den rådande pessimismen drev därför aktivisterna att utnyttja krisläget till sin förmån. Då den tyska Riga-fronten på hösten närmade sig Finska viken och ryktena om de retirerade ryssarnas tygellösa framfart nådde Finland, intensifierade de verksamheten på hemmaplan. Runt om i landet vaknade viljan till nationellt nödvärn och organisationsarbetet försiggick till en början över alla klassgränser. Förberedelserna för valet i oktober och den allt hetsigare politiska propagandan på ömse sidor om den inrikespolitiska skiljelinjen gjorde dock snart slut på denna nödvuxna samanda. Att valet sedan resulterade i borgerlig lantdagsmajoritet blev för socialisterna en bitter motgång som kom dem att skärpa sin klasskampstityd. Planerna på en beväpning av nationen realiserades — där de redan hade kommit igång i tecknet av inrikespolitisk tvedräkt.

Novemberrevolutionen gav sedan aktivisternas verksamhet en ny påstöt. Den kunde nämligen anses ha skapat ett läge av den art som den tyska militärledningen hänvisat till i augusti, då den lät förstå att militära åtgärder i Finland kunde komma ifråga för den händelse den inre oredan i Ryssland ytterligare grep omkring sig. Bolsjevikernas statskupp som gjorde slut på interimis-regeringen, skapade ett sådant störningstillstånd i riket, att den nya revolutionsregeringen så länge det varade var såväl -ovillig som oförmögen att föra krig. Den kursomläggning som samtidigt inträffade i Tysklands östpolitik och som närmast tog sikte på militära fördelar genom vapenstilleståndsförhandlingar, tycktes inte riktigt väl sammangå med aktivisternas planer, vilka ju byggde på rysk-tyska motsättningar. Förhandlingsskedet i Brest-Litovsk ledde dock därhän att tyskarna påskyndade ett ryskt ställningstagande till frågan om erkännande av Finlands självständighet. Trots att tyskarna då underhandlingarna hade inlett, avbröt sina hemliga vapensändningar till Finland, förlorade aktivisterna inte tron på att jägarbataljonen antingen ensam eller med bistånd av tyska styrkor skulle komma att ingripa i Finlands ödesstund.

Suveränitetsdeklarationen, den inhemska självständighetspolitikens kraftprov, var också ur aktivisternas synvinkel en betydande vinning. Den svinhufvudska senatens försök att förvandla aktiviströrelsen till ett slags underordnat hjälpmedel avskräckte dock inte denna från benägenheten för aktivitet på egen hand. Då verksamheten intensifierades på hösten hade aktivisternas Berlin-delegation genom sin auktoritet helt ställt Stockholms-delegationen i skuggan. Den senare hade ingen ledare av Hjelts format för att upprätthålla kontakten med Tyskland. Dess inflytande blev därför ringa. Geografiskt låg ju Stockholms-delegationen bättre till än konkurrenterna när det gällde att slå vakt om aktiviströrelsens oberoende ställning och upprätthålla förbindelserna till hemlandet. Men den hölls på sidan om det stora skeendet och fick därför slutligen närmast karaktären av en byrå för löpande ärenden.

En stab som hade verkat i Stockholm sedan sommaren 1917 under ledning av överste N. Mexmontan och vilken som inflytelserika medlemmar räknade två svenska generalstabskapten, Carl Benedich och Axel Rappe, hade gjort upp projekt för att bygga upp en militär beredskap i Finland. Dessa planer som föga beaktade det politiska läget i landet, utgick ifrån att Finland under gynnsamma in- och utrikespolitiska konjunkture skulle vara i stånd att ställa upp en armé på 340 000 man!¹ Härvid förutsatte man att befälet från den gamla Finska militären skulle stå till förfogande för att fylla vakanserna i den blivande armén ända till högsta nivå. Hur litet Mex-

¹ Jfr N. Mexmontan, Ur frihetskrigets förhistoria, ss. 155-156, bilaga 3.

montan bekymrade sig om politiska synpunkter visade han, då han på hösten plötsligt — planerna var därtill ännu högst ofullgångna — själv tog sig för att spela överbefälhavare och från Stockholm utsände order om förberedelser för en folkresning i Finland i början av oktober. Han byggde på det helt felaktiga antagandet att tyskarna skulle stödja företaget genom en landstigning. Detta förfaringssätt som ju tillgreps utan beaktande av situationen i Finland, berövade Mexmontans stab den auktoritet som den hade åtnjutit i aktivistkretsar i hemlandet.¹ Tyskarna började ta avstånd från den, och Mexmontan lyckades inte ens genom förmedling av den svenska kaptenen Nils Rosén som tjänstgjorde i tyska armén, återknyta relationerna till tyska högkvarteret. Mexmontans position, som dessutom Stockholms-delegationens förutvarande ordförande Adolf von Bonsdorff gjorde sitt bästa att undergräva, blev därför helt omöjlig och hans stab dömdes att sitta överksam och vanmäktig.²

Ledningen av aktiviströrelsens militära förberedelser övertogs nu av Wilhelm Thesleff, en finländsk officer som hade tjänat i tsarens armé, men tillfångatagits av tyskarna på Riga-fronten. Dennes avancemang från ”rysk krigsfånge” till aktivisternas ledare var kometartat. Thesleffs generalstabsutbildning och hans krigserfarenhet gjorde honom lämplig för denna organisationsuppbyggnad och i förening med hans germanska härstamning torde detta ha medverkat till att han vann tyskarnas beivring. Till hans förmån talade därutöver de försäkningar angående hans politiska pålitlighet som lämnades av militärkommittén i Helsingfors.

I den plan som Thesleff gjorde upp för Finlands armé och som fullbordades vid årsskiftet 1917/18, hade han beaktat också det ändrade läget i öster: vapenvilan mellan Tyskland och Ryssland och övergången till fredsförhandlingar. Till följd av de nya förhållandena var man nödsakad att i kalkylerna lämna åsido den grundtanke som hade varit bas för aktivisternas planer: en tysk landstigning i Finland. Handlingsprogrammet måste därför byggas på — om så skulle behövas — egna operationer av finländska trupper. Armén borde ställas upp enligt en ”nationell linje”, dock så att man frångick de planer för lösning av befälsfrågan som Mexmontans stab hade skisserat och i stället tänkte sig att jägarbataljonen, som skulle hemsändas, skulle överta befäls- och underbefälsposterna. Nödigt manskap skulle anskaffas genom värvning, i första hand ur skyddskårerna. Den sålunda sammansatta militärstyrkan, som totalt motsvarade ungefär en brigad eller 5 000 man, skulle sedan utgöra kader för en blivande värnpliktig armé på 20 000 man, som ytterligare enligt systemet i den gamla finländska militären skulle stödas av reservtrupper. Thesleff såg optimistiskt på möjligheterna att överföra jägarbataljonen till Finland och räknade med att landstigningen skulle kunna ske vid lämpligt tidpunkt i skydd av skyddskårstrupper. Enligt hans uppfattning kunde ryssarna tänkas lämna landet utan strid om Tyskland gav nödigt diplomatiskt flankstöd i Brest-Litovsk. Om ryssarnas avtåg inte kunde ske under helt fredliga former, skulle deras motstånd slås ned med vapenmakt.³

Aktivistledningen ställde sig positiv till Thesleffs plan på en överraskande transport av jägarbataljonen till Finland. Denna ståndpunkt intog man till trots av att senaten, vars utrikespolitiska rådgivare Carl Enckell ställde sig reserverad, höll före att bataljonens överföring till Finland endast kunde genomföras med tyskt bistånd. Otålighet efter många år av resultatlös verksamhet, fruktan för att planerna skulle rinna ut i sanden och svårigheterna att hålla samman jägarbataljonen⁴ kom tydligen aktivisterna att gå in för ett handlingsmönster, som inte tycktes

¹ Jfr Militärkommitténs skrivelse till N. Mexmontan 17/8 och MK:s memorandum 10/9 (Mexmontans samling).

² Jfr Mauritz Gripenbergs brev till MK 3/11 och 5/11. N. Mexmontan, Ur frihetskrigets förhistoria, ss. 202-205, bilaga 28 och 29.

³ Jfr den av Wilhelm Thesleff undertecknade planen för Finlands militärväsende som riktades till MK 9/1 (Heikki Nurmios papper).

⁴ Jfr protokoll från ett aktivistmöte i Stockholm 14/1, där jägarbataljonens öde dryftades (Kai Donners papper).

beakta de officiella statliga organens åsikter.

Vid årsskiftet 1917/18 noterades en omgruppering av de kretsar som stödde aktivisterna. Det spänningstillstånd som novemberrevolutionen i Ryssland frammanat också i Finland ökade på borgerligt håll sympatierna för aktivisterna. Annorlunda förhöll det sig som nämnt i socialistlägret. Intresset för jägar rörelsen på den socialistiska sidan hade vuxit fram i krisläget under världskrigets första år, då tsarregimen genom sina förryskningsåtgärder hade berövat de finländska statsorganen deras makt och då den upphetsade stämningen sökte urladdningsmöjligheter. Marsrevolutionen som återgav lantdagen och senaten deras grundlagsenliga rättigheter och öppnade ljusare perspektiv för utvecklingen av landets politiska självständighet, ledde redan i någon mån till kyligare förhållanden mellan socialister och aktivister. Ett avgörande ömsesidigt fjärmande följde sedan under höstens förlopp. Socialisternas inställning till Ryssland respektive Tyskland undergick en förändring. Det revolutionära Ryssland representerade för dem en internationell utvecklingsfaktor som främjade statlig och social frihet; Tyskland, dess fiende, var däremot konservatismens banérförare. Aktiviströrelsen som verkade med stöd av det kejsarliga Tyskland fick i socialisternas ögon en fränstötande ”klasskaraktär”, desto mer som Svinhufvuds senat tycktes dra in den i sin verkningskrets. Socialisterna isolerade sig stegvis från aktivisterna. Ännu på hösten hade Tokoi, som tillsammans med Mäkelin hörde till de aktivistvänliga socialisterna, för en jägardeputation från Tyskland framhållit, att jägarbataljonen hade sin speciella uppgift som stöd för hemlandets självständighetspolitik och som stomme i Finlands blivande armé. I den mån förhållandet mellan arbetarna och de borgerliga kretsarna i slutet av året tillspetsades, ”förborgerligades” dock i hans liksom i Mäkelins ögon den aktivistiska rörelsen. Ryktena om jägarbataljonens hemkallande stärkte misstanken, att statsmakten ämnade använda jägarna inte bara för att stärka självständighetssträvandena utan också ”den inre ordningen”.¹

I aktivistlägret förlorade socialisternas självständighetspolitik från och med hösten 1917 i anseende. Tidigare hade aktivisterna uppskattat socialisterna som förkämpar för självständighetens sak och litat på arbetarbefolkningens frihetsvilja och dess förmåga att om så krävdes ta till mer radikala metoder, vilka i grund och botten påminde om deras egna verksamhetsformer. Genom sina ställningstaganden mot tsarväldet hade socialisterna visat, att ett nationellt sinnelag var den bärande kraften i deras på klasskampen grundade oavhängighetssträvanden. Revolutionsårens ”fraterniseringsfenomen”: vissa samfällda uppträdanden av de finländska arbetarmassorna och de ryska soldaterna i samband med strejker, ja till och med vid försök att utöva påtryckning på lantdagen, väckte återigen misstankar mot socialisterna hos aktivisterna. Efter vad som hänt tog dessa sin syn på hela socialdemokratiska partiet till omprövning och frågade sig i likhet med det borgerliga blocket om socialisterna längre kunde anses som obetingade anhängare av självständigheten. När sedan arbetarrörelsens radikala flygel kommit under inflytande av bolsjevismen och slog in på den väpnade kampens väg, inträffade den definitiva brytningen mellan aktivister och socialister. De jägarungdomar som ärvt sina politiska och sociala ideal från socialistiska hem, ställdes därmed inför en svår politisk-psykologisk konfliktsituation.

Vid tiden för självständighetsförklaringen genomgick aktiviströrelsen en krisperiod som gällde själva grunderna för dess verksamhet. Sedan vapenstillestånds- och fredsunderhandlingarna mellan Ryssland och Tyskland hade tagit sin början i Brest-Litovsk, hade ju de allmänpolitiska konjunkturerna förändrats avsevärt. Tilltron till möjligheten att med tyskt militärt stöd vid ett

¹ Om socialisternas förhållande till aktiviströrelsen jfr Juhani Paasivirta, Suomen itsenäisyyskysymys 1917 II, ss. 106-112.

lämpligt tillfälle slutgiltigt genomdriva en lösning av Finlandsfrågan försvagades, låt vara att upplösningen inom den ryska armén höll hoppet vid liv. Det ständiga betonandet¹ av aktivisternas tyskvänlighet och det finländska folkets frihetslängtan vägde lätt i världskrigets vågskål: stormakten Tyskland länkade sin Finlandspolitik utgående från realistiska intresse-synpunkter. Att diplomatin åter hade fått muntur i förbindelserna mellan Tyskland och Ryssland var för aktivisterna en ogynnsam omständighet. Det stärkte nämligen utrikesministeriets auktoritet som motvikt till krigsledningen och utrikesministeriet hade aktivisterna förhållit sig relativt likgiltiga² till, ja de hade rentav tillåtit sig skarp kritik av vissa av dess representanter såsom tyska ministern i Stockholm v. Lucius.³

Aktiviströrelsen representerade en handlingslinje där det egna initiativet, som sporrades av en stark självständighetsvilja, var det dominerande draget. Trots Edv. Hjelts målmedvetna ansträngningar hade det emellertid visat sig svårt att samordna rörelsens aktivitet i utlandet. Aktivisternas långvariga vistelse utom hemlandets gränser — som för åtskilliga av dem hade varat flera år — under svåra yttre förhållanden, från vilka det stundom inte tycktes ges någon återvändo, skapade — ytterligare förstärkt av ovissheten om den egna framtiden — en atmosfär där inbördes misstro och fruktan för att bli åsidosatt inte var några okända begrepp. Denna känsla av rotlöshet och osäkerhet förorsakade fiktion i aktivisternas arbete. Och då Finlands statsmakter efter självständighetsförklaringen vidtog åtgärder för ordnade förbindelser med utlandet, stod den gamla aktivistiska traditionen, som med tyngden av en etisk kraft tvingade folk ”att göra någonting” för fosterlandet, inför en kris. Handhavandet av Finlands utrikespolitiska angelägenheter enligt enhetliga riktlinjer nödgade till och med garvade aktivister att underordna sig de framställda kraven. En växande självkänsla och verkningarna av de föregående årens tunga arbetsbörda ledde emellertid därefter att man tämligen långsamt erkände det nya läget. Senatens bristande utrikespolitiska erfarenhet och svårigheterna att bygga upp en utrikesförvaltning försenade också myndigheternas strävan att vinna auktoritet. Då man inom aktivisternas egen krets började inse faran⁴ av kaos i skötseln av de politiska frågorna, inordnade man dock småningom sin verksamhet under de officiella statsorganen, vilka ditintills hade ansetts vara ”alltför försiktiga” och benägna att ”rygga tillbaka för det stora målet”.

¹ Jfr Aftonbladet 8/1 Vad Tyskland gjort för Finland (artikeln skriven av Adolf von Bonsdorff).

² Hjelt som efter sitt besök i högkvarteret (26/11) trots Ludendorffs uppmaning hade underlåtit att vända sig till v. Kühlmann, fick kontakt med denne första gången sedan Tyskland erkänt självständigheten, 23/1. Utrikesministerns förtrytelse framgår bl.a. av faktum, att han då Hjelt tog upp frågan om de ryska truppernas utrymning av Finland avvisade den med anmärkningen att frågan inte framställts till honom (Jfr Wilhelm Thesleff, Dagboksanteckningar 22/1, 24/1).

³ Hjelt stämplade v. Lucius som *finlandsfientlig*. Den senare ansåg en separatfred mellan Tyskland och Ryssland livsviktig för centralmakterna och anade bakom aktivisternas handlingar en önskan att underblåsa de tysk-ryska motsättningarna.

⁴ Jfr Mauritz Gripenbergs (odaterade) brev till Svinhufvud. — Gripenberg föreslog i januari 1918 Svinhufvud att de fullmakter som aktivisternas hemmaledning hösten 1917 utfärdat för olika personer, skulle indras. I stället borde man övergå till akkrediterade diplomatiska representanter i skötseln av utrikesärendena eller, om det rörde sig om ett specialuppdrag, till noggrant specificerade fullmakter. Ett sådant system skulle enligt Gripenberg stabilisera senatens ställning som ledande utrikespolitiskt organ (Kopia av brevet: Kertomuksia vapausodan historian komitealle. Mauritz Gripenberg).

II. Inbördeskrig på väg mot självständighet

A. Utlösningen av ett politiskt-socialt spänningsläge

1. Motsättningen mellan socialister och borgerliga partier

Sedan den ryska revolutionen öppnat en möjlighet för Finland att utveckla sin statliga självständighet, länkades landets politik i tecknet av en rätt skarp tudelning. I början av år 1917 följde denna uppdelning, såsom redan nämnts, inte partigränserna. Socialisternas aktiva självständighetspolitik stöddes av vissa borgerliga grupper: självständighetsmännen och agrarförbundet, som förfäktade uppfattningen att självständighetsfrågan inte kunde föras vidare i positiv riktning i samarbete med den ryska interimregeringen. Det kraftcentrum som på vårvintern kom till på basen av denna aktiva linje gav självständighetssträvandena en prägel av målmedvetenhet och djärva tag. Socialisterna som satt i majoritetsställning livades av en av klassmedvetandet färgad känsla av styrka, som ofta lockade dem att uppträda som om de hade representerat hela samhället. Men kontakten med de borgerliga radikalerna, låt vara att den var relativt svag, hindrade dem dock att låsa fast sig i en stel klassattityd. Juli månad då lantdagen antog maktlagen — som innebar full självständighet för Finland — var handlingens tid för det aktiva blocket. Dock dämpades samarbetslusten på borgerligt håll av det faktum att socialisterna sökte stöd mot interimregeringen hos de ryska arbetarpartierna, närmast socialrevolutionärerna och mensjevikerna. När sedan interimregeringen hade förkastat maktlagen och upplöst lantdagen som en följd av dennas egenmäktiga avgöranden, upphörde samarbetet nästan helt. Socialisterna ondgjorde sig över att den tokoiska senatens borgerliga medlemmar tillsammans med generalguvernören hade gett sitt stöd åt en upplösning som påbjudits av de ryska statsmakterna. Detta var enligt deras uppfattning liktydigt med en kränkning av den självständighetsvilja som lantdagen hade gett uttryck för. Efter lantdagsupplösningen var det tyst om självständigheten ända till november, då intresset för aktiv handling på nytt visade stigande tendens, denna gång med de borgerliga partierna i huvudrollen. Då återupprättades också, låt vara i lösligare former, det forna blocket från tiden för maktlagen. Beslutet av den 15 november var, som tidigare har nämnts, det sista självständighetspoliti ska avgörande som denna grupp kunde enas om. Det socialistiskt-borgerliga blockets sönderfall påskyndades av den tilltagande radikaleringen inom socialdemokratiska partiet och ett starkare behov av inbördes samarbete i det borgerliga lägret. Under dessa av splittrande klass- och gruppintressen präglade förhållanden tycktes suveränitetsfrågan inte vara av sådan rang, att den av sin egen tyngd hade förmått närma parterna till varandra, sedan de en gång ställts på var sin sida om barrikaderna i den inrikespolitiska kampen.

Revolutionen i Ryssland och dess följdfeomen hade frigjort de uppdämda krafterna i det finländska samhället och gett dem tillfälle till urladdning. Enkammarlantdagens tioåriga verksamhetsperiod hade reformpolitiskt sett avsatt få resultat, vare sig det gällde administrativa, ekonomiska eller sociala reformer. Hela det vittomfattande sociala problemkomplex som rörde industriarbetarna och torparbefolkningen — ytterligare försvårat sedan 1909 års jordlegoförordning inte vunnit storfurstens stadfästelse — väntade alltså på sin lösning. Trots att stånds-lantdagen ersattes med en representation på basen av allmän och lika rösträtt, förblev grunderna för själva regeringssystemet intakta: Veto- och upplösningrätten var fortfarande prerogativ i en ”främmande” högsta makthavares hand och tycktes kvarstå som ett hinder för den fredliga utvecklingen. Och då de konstitutionella förutsättningarna för en reformverksamhet alltfört var svaga, utvecklades lantdagens talarstol till ett forum, därifrån man utslungade hetsig kritik mot den ”föråldrade samhällsordningen”.

De politiska ofärdsåren hade hos arbetarna frambesvurit en benägenhet för radikala tänkesätt och utomparlamentarisk aktivitet. I den mån fenomen av denna art hade tagit sig våldsamma former, hade dock socialdemokratiska partiets ledande organ uttalat sin förkastelsedom över dem. Den tilltagande politiska och ekonomiska spänning som världskriget fört med sig — inte minst till följd av stigande levnadskostnader — väckte hos arbetarmassorna ett allt starkare handlingsbehov och marsrevolutionen vräkte med ett slag undan alla de hinder som hade stått i vägen för förverkligandet av ett sådant behov. Nu började en tid av obestämd ”oro”, då massorna som därats av den revolutionära ideologin trängde in på den politiska scenen, ledda av sina egna instinkter. Arbetarrörelsens upplysningsarbete hade ditintills i huvudsak varit primitivt ”väckande”, radikalt i sina tongångar. Revolutionen förklarades som en utvecklingsdrivande kraft och som sådan historiskt nödvändig. Det finländska samhällets proletariat som nu levde i ett jäsningstillstånd, tävlade om att få vara med och föra detta ”utvecklingens lokomotiv”, dvs främja ”en revolutionär reformverksamhet”. Känslan av växande styrka hos arbetarklassens ledare och anhängarskaror drev den revolutionära aktionsberedskapen ända därefter, att man överskattade sina egna möjligheter, framförallt sin politiska och sociala skaparförmåga. Lantdagens upplösning och nederlaget i oktobervalet rubbade grundvalarna för socialisternas tilltro till möjligheterna att nå resultat genom parlamentariskt arbete. Många började därför betrakta ett revolutionärt forum som ett nödvändigt komplement till de statliga organen, Storstrejken i november var ett uttryck för en allt starkare, revolutionärt färgad aktivitet. Dess mål var höljda i dunkel och begravdes under brott mot ordningen och våldsdåd. Vid sidan av det s.k. revolutionära centralrådet framträdde härvid de röda gardena med sina hemliga strävanden, som gav anledning till principiella konflikter och förbittrade meningsutbyten inom arbetarrörelsen. Den socialdemokratiska lantdagsgruppen höll sig på sidan om storstrejken, på det hela taget passiv. Den tilltrorde sig tydligen inte styrka att dämna upp den våldsamma rödgardistiska springfloden. Indirekt medverkade den dock till storstrejkens avblåsning genom vissa politiska löften som bl.a. gick ut på bildande av en rent socialistisk senat. Den ”nödlösningen” låg dock utom räckhåll, eftersom de borgerliga partierna utgjorde majoritet i lantdagen och hade makt att ensamma överta hela regeringsansvaret. Storstrejken blev sålunda ett fåfängt försök att utöva påtryckning på lantdagen. De hetsigaste revolutionära kretsarna tog den som en förövning för ett kommande större ”stridsdrama”.

Storstrejken och händelserna i samband med den visade att arbetarrörelsen varken i sin politiska eller fackliga förgrening stod på fast mark när det gällde handlingsmetoderna. Den socialdemokratiska partikongressen som sammanträdde den 26 november fick därför i uppdrag att bringa reda i begreppen. Men lösningen försvårades av de konträrt motsatta åsiktsriktningar som framträdde vid kongressen. I enlighet med de förhärskande tänkesätten bildades två kraftcentra: en grupp anhängare till parlamentarisk verksamhet och en annan som arbetade för revolutionen. I ingenmansland dem emellan trevade sig sedan en grupp vacklande och obestämda delegater fram. De namnkunnigaste representanterna för de parlamentariska socialisterna var Evert Huttunen, Taavi Tainio, Eetu Salin och Karl H. Wiik, medan de revolutionära leddes av Kullervo Manner, Yrjö Sirola, E. Haapalainen och Ali Aaltonen. Riktigheter för de olika linjerna var inställningen till regeringen och till de röda gardena. De ”moderata” ansåg deltagande i en koalitions-senat acceptabelt, under förutsättning att socialisterna i senaten skulle få sällskap av borgerliga liberaler. ”De radikala” däremot tog parti för proletariats diktatur. De parlamentariska kretsarna ville underställa de röda gardena partiledningen, medan de revolutionära ville bygga ut dem till stöd för sin speciella verksamhet. En upplösning av gardena som enligt de ”moderatas” uppfattning hade motsvarat den parlamentariska linjens krav, ansågs som en övermäktig uppgift, särskilt då också motparten, borgarna, beväpnade sig. Resultatet blev att partikongressen på förslag av O. W. Kuusinen i metodfrågan stannade för en s.k. enhetslinje, som var så vid till sitt innehåll, att den gav partiet möjlighet att allt efter situationen antingen gå med i

koalitionsregeringar med socialistisk majoritet eller genom våldsåtgärder tillvälla sig statsmakten. Det är uppenbart att Kuusinen då han förfäktade denna ”konjunkturlinje”, önskade säkra socialdemokratiska partiet formella möjligheter att beträda revolutionens väg. I det borgerliga lägret betraktade man den inre jäsningen i det finländska samhället närmast som en reflex av revolutionen i Ryssland. Och dess ideologiska förutsättning var det faktum att arbetarrörelsen hade råkat under bolsjevismens inflytande. Den aktivitet som tog sig uttryck i lant- och industriarbetarnas strejker, i oroligheter till följd av livsmedelsbristen, i påtryckningsförsök på de kommunala fullmäktige och den godtyckliga maktutövning som den av arbetarorganisationernas förtroendemän sammansatta s.k. ordningsmilisen tillät sig, riktade sig mot de borgerliga elementen, främst mot arbetsgivare och andra representanter för näringslivet. De borgerligas reaktion inför det som skedde gick rakt på sak: ”genom att skapa en stark ordningsmakt” trodde de sig kunna återställa samhällsfreden. För en eventuell prövning av de djupare orsaker, som vållat rubbningarna i samhällsjämvikten, hade de bara ett mycket svagt intresse till övers. I den mån lantdagen överhuvud behandlade reformfrågor, såsom införande av 8-timmarsdag eller förslaget om demokratisering av kommunalförvaltningen, bromsades arbetet av rådande interregnum ifråga om den högsta makten, då stadfästelse av lantdagens beslut var svår att erhålla. Hårdast satt det åt med positiva åtgärder i torparfrågan. Trots de enskilda motioner som gjordes i den frågan i slutet av 1917, uppsköts behandlingen av ärendet — till följd av att senatens proposition lät vänta på sig — till slutet av januari 1918¹, en tidpunkt då torparna runt om i landet var beredda att genom strejk göra sig kvitt arrendeförhållandet till jordägarna. De borgerliga partierna — med undantag för agrarförbundet och gammalfinska partiet — intresserade sig i allmänhet inte nämnvärt för avlägsnandet av sociala missförhållanden. De koncentrerade sig i stället på vakthållning kring sina ekonomisk-sociala rättigheter. Vida borgerliga kretsar såg reformfrågorna som ”maktproblem”; förverkligande av ofrånkomliga reformer betydde för dem förlust av traditionella sociala positioner. Det faktum att allt blev vid det gamla — en bidragande orsak härtill var fruktan för omstörtningar — underblåste oron bland arbetarna, ur vilkas synvinkel borgerskapet framstod som en ”jämnsruken, reaktionär massa”. En radikal omorganisation på basen av de nya politiska och sociala maktförhållandena var enligt arbetarnas mening en uppgift för den närmaste framtiden.

2. Konflikten urartar till väpnad uppgörelse

Åsiktsmotsättningarna mellan de socialistiska och borgerliga blocken skärptes på ett hotfullt sätt i samband med lantdags-behandlingen av frågorna om inrättande av en krigsmakt resp. poliskår. Den förra togs upp i december i form av en motion av Antti Mikkola, den senare som senatsproposition i början av januari. Bägge frågorna var i grunden likartade, och de diametralt motsatta ståndpunkter som parterna deklarerade i sammanhanget var uttryck för två väsensskilda åskådningssätt. Emedan skapandet av ett militärväsen visade sig vara en ytterst känslig fråga och då petitionsförslaget vid remissdebatten den 9 januari fick en knapp majoritet (94-91), begravdes ärendet under gröna klädet. Så mycket beslutsammare följde senaten lantdagsbehandlingen av sin proposition om ordningsmakten. Då frågan stod på dagordningen framlade A. Castrén senatens ståndpunkt och underströk, att statsmakten behövde en poliskår för att förhindra de ryska soldaternas och röda gardenas ingripanden som kränkte självständigheten och rubbade den inre ordningen.² Vidare betonades att de erkännanden av självständigheten som erhållits från utlandet

¹ Senatens proposition i frågan gavs den 21/1 (Jfr protokoll för senatens ekonomidepartement 21/1) och första behandlingen i lantdagen skedde 25/1.

² Jfr A. Castréns yttrande i lantdagen 11/1 (1917 II lantd. prot, s. 855).

enbart var av formell betydelse, om inte staten förmådde upprätthålla samhällsfred.¹

Socialdemokratiska lantdagsgruppen motsatte sig, på ett par undantag när, senatens strävanden som stöddes av det borgerliga blocket. En flod av hetsigt tal bröt fram på arbetarsidan och framkallade givetvis en motreaktion på borgerligt håll. Socialisterna hyste den uppfattningen att senaten ville skapa en poliskår för att genomföra en statskupp: den högsta makten skulle överföras från lantdagen på regeringsorgan utanför dennas kontroll för att man med utnyttjande av dessa skulle kunna dämna upp den stigande revolutionsvågen.² Denna socialistiska uppfattning befästes av iakttagelsen, att senatens inflytelserikaste medlemmar var viljestarka konservativa, vilkas åsikter till och med många liberaler underordnade sig.³ De konservativas yttersta syfte tycktes vara att sätta en gräns för arbetarrörelsens verksamhet.⁴ Som motvikt till försöken att skapa en ”stark ordningsmakt” underströk man på socialistiskt håll att oron i samhället berodde på sociala missförhållanden⁵ och att arbetarna under sådana förhållanden inte ”kunde lugnas ner” med vapenmakt.⁶ Från den allmänna socialistiska linjen avvek klart och utan omsvep endast Heikki Välisalmi och Matti Paasivuori i sina lantdagsyttranden. Välisalmi ansåg⁷ att samhället på grund av rödgardisternas våldsdåd hade drivits till anarkins rand och att det därför var ifrågasatt huruvida självständigheten kunde bevaras. En stark polismakt var sålunda enligt hans mening absolut nödvändig. Välisalmi och Paasivuori godkände inte revolutionen; förändringen i maktförhållandena måste genomföras med fredliga medel.

Senatens lagförslag om ”en stark ordningsmakt” antogs, till ackompanjering av våldsamma protester, den 12 januari med rösterna 97-85. Detta historiska beslut som hade påskyndats av de röda gardenas förehavanden, var framsprunget ur en statlig självbevaringsdrift. Men också om åtgärden var motiverad, verkade den under rådande förhållanden som ett tveeggat avvärjningsvapen: den drev arbetarrörelsen enad i försvarsställning⁸ och gav sålunda indirekt en påstöt åt revolutionsmännens traktan efter ledarställningen i socialdemokratiska partiet.⁹

Föreställningen om att ett inbördeskrig stod för dörren växte sig starkare i slutet av januari, då de radikala elementen vann ökat inflytande på ömse sidor om de politiska barrikaderna. Å ena sidan talade socialisterna om ”den oundvikliga revolutionen”, å den andra ville vissa borgerliga kretsar ”reda upp situationen med maktmedel”. Då motsättningarna skärptes, likriktades sedan åsikterna både inom det socialistiska och borgerliga blocket och personliga meningar som avvek från de gängse vann inte mycket gehör. Talarna i lantdagen anlade genomgående en ”anklagande ton”. I Finlands ödestimma då såväl borgare som socialister hade deklarerat sin självständighetsvilja och då man till och med inom socialistlägret tvistade om resp. andel i den självständighetspolitiska insatsen,¹⁰ befann sig samhället i ett febertillstånd. På borgerligt håll var fruktan för ”de röda” —

¹ Jfr Svinhufvuds lantdagsuttalande 11/1 (1917 II lantd. prot., s. 856).

² Jfr Kullervo Manners yttrande i lantdagen 11/1 (1917 II lantd. prot., ss. 851, 854-55).

³ Jfr Edvard Gyllings lantdagsuttalande 12/1 (1917 II lantd. prot. s. 917).

⁴ Jfr P. Leppärens lantdagsuttalande 12/1 (1917 II lantd. prot., s. 912).

⁵ Jfr uttalande i lantdagen av J. Mäki 12/1 (1917 II lantd. prot., s. 933-934); av J. Kujala 12/1 (1917 II lantd. prot., s. 905).

⁶ Jfr lantdagsuttalande av P. Leppänen 12/1 (1917 II lantd. prot., s. 913).

⁷ Jfr Heikki Välisalmi i lantdagen 11/1 (1917 II lantd. prot., s. 862).

⁸ Jfr Vapaa Sana 14/1 Kansalaissodan edessä; Savon Työmies 15/1 Onnettomuutta ennustava eduskunnan päätös; Kansan Tahto 15/1 Porvarilliset julistaneet kansalaissodan; Kansan Lehti 16/1 Senaatille myönnetty diktatuurivalta; Sosialidemokraatti 15/1 Porvarit pelaamassa uhkapeliä.

⁹ Jfr Väinö Tanner, Kuinka se oikein tapahtui, s. 242.

¹⁰ Jfr Kansan Lehti 3/1 Itsenäinen Suomi. Sosialidemokratian osuus sen luomisessa; Kansan Tahto 4/1 Riippumaton Suomi; Sosialisti 18/1 Suomen itsenäisyys. Köyhälistön ihanteiden voitto; Savon Työmies 8/1 Suomen tasavalta — toteutunut unelma; Sosialidemokraatti 10/1 Suomen tasavallan itsenäisyys.

mot bakgrunden av storstrejken i november och utvecklingen i Ryssland — psykosartad; arbetarna åter var uppeggade av de efterblivna förhållandena och sin klasskampsattityd och därför redo att lyssna till de revolutionära agitatorernas maning till ”kamp mot reaktionen”.

Bägge parterna ägnade nu stor uppmärksamhet åt att bygga upp sin militära potential. Socialisterna hade dock svårigheter — vilket redan storstrejken hade visat — att vinna kontroll över de väpnade styrkorna. Vid de röda gardenas representantmöte i Tammerfors i december 1917 hade man visserligen lyckats få fram ett beslut om, att den politiska ledningen av de väpnade styrkorna ankom på socialdemokratiska partiets och fackföreningsrörelsens organ. Men styrkeförhållandet mellan de olika åsiktsriktningarna — beslutet hade fattats med 121 röster mot 79 — visade att de radikala rödgardisterna hade omfattande stöd. Resultatet blev en schism, varvid en extremistisk minoritet med röda gardets Helsingfors-distrikt i ledningen vägrade att acceptera de anbefallda kommandoförhållandena och tog itu med att skapa en ny organisation.¹ De partitrogna ordningsgarderna (som bar det gamla namnet) och den socialistiska tidningspressen² krävde iakttagande av Tammerfors-mötets beslut, men den egenmäktiga rödgardistgruppen gick sina egna vägar. Lantdagens beslut att grunda en ”stark ordningsmakt” blev för den en utgångspunkt för kravet att partiledningen skulle ta statsmakten i sina händer. Denna vädjan som hade karaktären av ett slags ultimatum följdes den 15 januari av en annan, där en skara rödgardistchefer i huvudstaden meddelade att de själva skulle överta ledningen av revolutionen ”om läget så krävde”.

Tanken att slå in på revolutionens väg hade alltså väckts i arbetarrörelsens lägre instanser. Under dessa förhållanden gällde det nu för socialdemokratiska partiet att fastslå sin ståndpunkt både till det rådande allmänna läget i landet och till rödgardist-radikalismen. Då partirådet den 19 januari sammanträdde förefaller det som om det låtit sitt handlande vägledas av uppfattningen att ”ingenting särskilt” var att vänta i landet inom en omedelbar framtid. Majoriteten utgjordes av en grupp moderata som trodde att de genom sin blotta existens skulle förmå omintetgöra extremisternas anslag. Ett förslag om tillsättande av en revolutionskommitté förkastades, vilket ju tyder på motstånd mot planerna på en kupp. Emellertid höll man sig inte konsekvent till denna linje; härtill bidrog för sin del delvis den ståndpunkt som intogs av vissa revolutionsvänliga representanter för partiledningen. Egendomligt och motstridigt verkade beslutet att utvidga partistyrelsen genom inval av en rad rödgardistradikaler som adjungerade medlemmar (Taimi, Kiviranta, Haapalainen, Letonmäki och Elo). Den ”förstärkta” partistyrelsen, som på detta sätt råkade i ”radikalernas” våld, fick dock inte fullmakter att sätta igång revolutionen vare sig av partirådet eller lantdagsgruppen, vilka av partikongressen i november 1917 hade tilldelats rätt att besluta om partiets politiska aktionslinje. Landsorganisationen som vid samma tid hade vägrat att låta sig representeras i de röda gardenas centralkommitté, hade för sin del betonat att man borde hålla sig till den moderata linjen.³ Att den nya partistyrelsen nu hade majoritet av rödgardister visade i varje fall att de revolutionära hade tillkämpat sig ett värdefullt brohuvud i partiets ledning. Inom partistyrelsen bildades en s.k. verkställande kommitté som omfattade bl.a. de ovannämnda fem rödgardistmedlemmarna. Den övertog nu uppgiften att dirigera partiorganisationerna och de väpnade styrkorna. Samtidigt tog ett annat utskott, i vilket bl.a. Edvard Gylling, O. W. Kuusinen och Yrjö Sirola ingick, itu med att penetrera revolutionens politiska problem.⁴

¹ Jfr de godkända direktiven i Punaisen kaartin säännöt 6/1 (Eino Mikkolas samling).

² Jfr Kansan Lehti 12/1 Punaiset kaartit ja puolueemme keskusjärjestöt; Vapaa Sana 16/1 Työväenliike ja kaartilaisuus; Savon Työmies 11/1 Anarkistiset ainekset pois puolueesta; Sosialisti 9/1 Punakaartit saatettava luotettaviksi järjestöiksi.

³ Jfr Suomen Ammattijärjestö 1918 nr 1. Kulunut vuosi. Jfr även cirkulär nr 1 1918 från organisationens styrelse. Vankeinhoitolehti 1918 nr 1.

⁴ Jfr dokumentet (Sirola) Ehdotuksia Puoluetoimikunnalle (Syyttäjistön Arkisto C a 13).

De radikaler som hade armbågat sig in i socialdemokratiska partiets ledning hade emellertid inte uppgjort några planer för revolutionens genomförande. Detta framgick av den analys av läget som Yrjö Sirola den 24 januari framlade inför partistyrelsen, sedan rapporter ingått om väpnade sammanstötningar i Viborg. I det sammanhanget skisserade han vissa relativt allmänt hållna inrikes- och utrikespolitiska riktlinjer för den revolutionära rörelsen. Programpunkterna borde vara radikala, men i jämförelse med partiets mer ”långsiktiga mål” dock så mildrade, att de inte väckte alltför hetsigt motstånd i liberala kretsar. En obekant faktor i kalkylerna var den ryska militären. Man visste inte säkert om den skulle dras bort ur Finland; för den händelse trupper stannade kvar i landet hade man inte heller några säkra besked om deras inställning till revolutionen. Den revolutionära rörelsens inledande åtgärder borde, ansåg man, gå ut på att arresterat senatens medlemmar, upplösa lantdagen och tillsätta en interimistisk diktaturregering. Dessa inledande åtgärder borde genomföras snabbt, eftersom man kunde anta att de ledande borgerliga politikerna i fall av en statskupp skulle försöka ta sig till Österbotten, där man hade de starkaste skyddskårstrupperna och därifrån man utan svårighet kunde upprätthålla förbindelse med utlandet för att trygga möjligheterna att erhålla hjälp.¹

”Verkställande kommittén”, ett revolutionärt organ, uppenbarade sig på scenen den 27 januari, då den utfärdade en proklamation som uppmanade arbetarna till aktionsberedskap.² Det stod nu klart att socialdemokratiska lantdagsgruppen skulle skjutas åt sidan och att revolutionsrörelsen skulle dirigeras av andra organ. Det var hopplost att motsätta sig vänsterradikalerna som stödde sig på de röda gardena. Minsta ansats till negativ kritik stämplades genast som ”kontrarevolutionär” och den som vågade framföra något slikt tystades. ”Nu frågas inte, nu ges här order”³, sade Haapalainen till Yrjö Mäkelin då denne visade sig ovillig att stanna i huvudstaden. Någon återvändo till normala förhållanden fanns inte längre.

Revolutionsrörelsens ledning planerade, såsom Sirolas ”direktiv” ger vi handen, en statskupp i statsmaskineriets topp, inom en liten cirkel. Den utgick tydligen ifrån att man på så vis skulle kunna undvika att sätta massorna i samhället i rörelse och driva landet till inbördeskrig. Om man följde denna metod och begränsade ingripandet med våldsmedel till en trång krets, räknade man alltså med en relativt lam motreaktion. Väpnat motstånd väntades endast i Helsingfors och dess omgivning. I första hand borde man alltså besätta huvudstaden, landets administrativa och politiska centrum, därifrån man sedan kunde sätta igång ett landsomfattande propagandakrig. Ideologisk kamp hade ju varit arbetarrörelsens mest omhuldade verksamhetsform och genom denna trodde sig de mest optimistiska kunna vinna fast stöd för kupplanerna hos allmänna opinionen. Huvudstaden besattes utan svårighet av de revolutionära, eftersom de borgerliga folkelementen inte tog till väpnat motvärn. Att kväsa motståndandan visade sig emellertid alls inte lätt. Dock räknade de revolutionära med att genom en skrämselfensiv nå också detta mål. Därför fattade de beslut om att anhålla namnkunniga borgerliga personer: politiker och män i näringslivets tjänst, som kunde tänkas medverka till organiserande av en motståndsrörelse. Resultaten av arresteringstaktiken var trots planerna ytterst minimala; inte en enda senator påträffades. Vissa anhållna uppträdde modigt avvisande. Sålunda meddelade K. J. Ståhlberg, ledamot av bankfullmäktige, då han uppmanades att överlämna Finlands bank till de revolutionära, att han inte ämnade medverka till olagliga företag.⁴ Bankmännens negativa inställning som revolutionsledningen betecknade som sabotage, utgjorde en stark länk i de

¹ Jfr. Yrjö Sirolas diskussionsinledning inför partistyrelsen 24/1: Tilanteen arvioiminen ja toiminnan määrittely (Työväen arkisto 323.2 (471) ”1918”).

² Jfr den revolutionära proklamationen till Finlands folk. Työmies 28/1.

³ Jfr förhörsprotokollet med Yrjö Mäkelin 24/7 1918 (Syyttäjistön arkisto C a 9).

⁴ Jfr A. E. Tudeer, Suomen Pankki 1912-36, s. 86.

ekonomiska krafternas motståndskedja. Också de arbetsgivare som aktivt motarbetade det olagliga systemet försvårade för sin del omvälvningen genom beslut om lockout eller produktionsstopp. Detta till trots rullade dock hjulen i en betydande del av industrin i ”det röda Finland”, antingen på grund av medverkan av vita arbetsgivare som underkastade sig av fruktan för arrestering eller av önskan att skydda sina ägodelar, eller så att de röda själva organiserade driften. I den mån man har rätt att betrakta antalet arbetare som mått på verksamhetsgraden, hade produktionen under senare hälften av februari återupptagits till 3/4 i södra Finlands största städer.¹

Den 29 januari utfärdade P. E. Svinhufvud som alltjämt uppehöll sig i huvudstaden, direktiv för motståndet mot revolutionen.² Det ”röda Finland”, där hälften av befolkningen företrädde en borgerlig åskådning, kunde inte erbjuda senaten något totalt stridsobjekt. Med tanke på dess existensmöjligheter måste man nöja sig med begränsat motstånd. Enligt Svinhufvuds direktiv hade statens och kommunernas tjänstemän att lämna sina poster med vissa undantag: läkare och sjukhuspersonal måste fortsätta sitt arbete, likaså livsmedelsstyrelsen i den mån det var möjligt under de rödas tryck. Undantagsbestämmelsen gällde även järnvägarna och posten, eftersom en reguljär verksamhet inom dessa sektorer ansågs viktig för att trygga livsmedelstransporterna och underrättelsetjänsten. Vidare måste eventualiteten av en borttransport av de ryska trupperna — vissa förebud i den riktningen hade förekommit på sistone — liksom utländska medborgares möjlighet att ta sig ur landet beaktas då trafikförhållandena bibehölls oförändrade.

Landets tjänstemannakår följde Svinhufvuds direktiv och övergick allmänt taget till passivt motstånd mot de revolutionära — det var ju en motståndsform som kårens konstitutionella element hade vant sig vid redan under ofärdsåren. De myndigheter som hade att svara för den lagliga rättsvården hade genom statskuppen berövats sina möjligheter att effektivt ingripa i händelsernas gång. Södra Finlands tjänstemän och den befolkningsgrupp som inte anslöt sig till de revolutionära intog därför en vänta-och-se-attityd med tanke på framtiden. Endast vissa skyddskårsgrupper -- bl.a. i Kyrkslätt och i Borgå-trakten, umgicks med planer på aktivt motstånd eller alternativt på en utbrytning till Österbotten. Rykten som byggde på önsketänkande gav i vissa borgerliga kretsar upphov till den optimistiska uppfattningen,³ att revolutionärernas maktställning snabbt kunde väntas bryta samman och förhållandena återgå till det gamla.

De borgerliga kretsarnas aktiva ledargrupper var — i motsats till vad fallet var på den röda sidan, där Helsingfors utgjorde den dominerande medelpunkten — skingrade till olika delar av landet och stod i mycket löslig kontakt sinsemellan. Medan senaten alltjämt utövade sin myndighet i huvudstaden bildades i Vasa ett nytt aktionscentrum, då general Gustaf Mannerheim den 19 januari tillsammans med en rad medlemmar av militärkommittén tog sig dit för att i stöd av den fullmakt han fått av Svinhufvud vidta åtgärder för ”ordningens upprätthållande” i norra Finland. Under senare hälften av januari höll ett annat, om också till dimensionerna anspråklösare centrum på att ta form i riktningen Viborg, där skyddskårerna — på grund av de röda gardenas uppträdande — visade sig aktiva. Efter de första väpnade sammanstötningarna i Viborg och sedan läget i huvudstaden tillspetsats, var senaten som väl kände sina svaga materiella krafter, oförmögen till direkt handling. För att vinna tid måste den därför ta till försök att kompromissa. Man vet att Svinhufvud personligen trädde i förbindelse med soldatrådets rayonkommitté i Helsingfors i syfte att förmå de ryska trupperna att hålla sig på sidan om den uppkomna kon-

¹ Antalet arbetare var 23/2 (jämförelsedag 26/1) följande: Helsingfors 58%, Åbo 88%, Tammerfors 74 % och Viborg 67 %. (Jfr Finlands officiella statistik XXXII. Sociala specialundersökningar I, ss. 224-228).

² Jfr Svinhufvuds meddelande Till alla centrala ämbetsverk och till landets tjänstemän (Työväen arkisto 3 b-d ”1918”).

³ Jfr P. O. v. Törne, Dagboksblad 30/1-3/2.

flikten. Å andra sidan försökte Carl Enckell och senator O. W. Louhivuori ”lugna” Viborg, vars omgivningar höll på att bli en farozon på grund av oron bland skyddskårister, rödgardister och inom de lokala ryska trupperna. I en not av den 24 januari vände sig senaten till utlandet — de makter som hade erkänt Finlands självständighet och England — och uppmärksamgjorde regeringskretsarna i vederbörande stater på kravet att de ryska trupperna borde dras ur landet. I en proklamation till Finlands folk¹ två dagar senare konstaterade senaten, att det nästan anarkiska läget och den långsamma evakueringen av de ryska trupperna äventyrade strävandena att befästa landets självständighet och dess nationella existens. Genom denna proklamation erkände senaten emellertid relativt öppet sin oförmåga att reda upp det kaotiska läget.

Den 25 januari förklarades skyddskårerna officiellt som trupper till senatens förfogande. Detta påverkade dock inte nämnvärt regeringens ställning, då skyddskårsrörelsen efter storstrejken hade fört en ganska tynande tillvaro i södra Finland. I sin känsla av maktlöshet undertecknade Svinhufvud och A. Castrén i senatens namn² tillsammans med representanter för rayonkommittén ett protokoll om medling, som bestämde att sammanstötningarna mellan skyddskårister och ryssar i Österbotten skulle avstyras. Bägge parterna skulle frige tagna fångar och utlämna erövrade vapen. Vissa antydningar om fredstrevare kunde noteras också inom en del lantdagsgrupper. Så hade talman J. Lundson den 27 januari tagit kontakt med Oskari Tokoi för att finna en utväg ur den kritiska situationen,³ men försöket gick om intet då bägge parter fruktade att bli förda bakom ljuset. Då den inre spänningen gradvis tilltog, beslöt senaten — tydligen på en vink från aktivisthåll⁴ — att sända tre av sina medlemmar till norra Finland. Några säkra besked om revolutionens utbrott lika litet som uppgifter om det beslut som fattats i Österbotten om inledande av skyddskårernas militära operationer hade senaten i det skedet inte.⁵ Huvudstadens borgerliga tidningar konstaterade visserligen att läget var allvarligt till följd av ”rödgardist- och soldatanarkin”, men i det stora hela skildrade de som vanligt händelser ur vardagslivet och behandlade förutom politiska frågor också ekonomiska och kulturella spörsmål. Lantdagen hade nått ett viktigt skede i sitt arbete: grundlagsutskottet hade slutfört första läsningen av förslaget till regeringsform⁶ och utrikesutskottet planerade att sända representanter för Finland till fredsförhandlingarna i Brest-Litovsk.⁷ I realiteten var förberedelserna för revolutionen vid det laget redan igång, medan den politiska ledningen på den sida som företrädde den lagliga statsmakten hade övergått från senaten i andra händer.

Sedan Mannerheim etablerat sig i Vasa planerade han att under förloppet av några månader ställa upp en militär ordningsstyrka på 4.000 man värvade soldater.⁸ Händelserna i Viborg framtvängde emellertid en ny bedömning av läget. En del östfinländska skyddskårsavdelningar hade mobiliserats och gjort ett försök att genom en överrumpling bemäktiga sig staden i syfte att därigenom skilja rödgardisterna och de ryska trupperna från varandra. Arbetarorganisationerna i

¹ Uusi Suometar 26/1.

² Jfr K. G. Idman, Maamme itsenäistymisen vuosilta, s. 259.

³ Oskari Tokoas plan för en lösning av krisen var följande: avvapning av skyddskårerna och de röda gardena, de ryska truppernas utrymning av landet samt en samlingssenat med socialismajoritet (7-6) (Jfr odaterat memorandum i denna fråga. Ståhlbergs samling). Tokoi torde ha tänkt sig att regeringsskiftet skulle ske genom samarbete mellan socialisterna och agrarförbundet i livmedelsfrågan (Karl H. Wiik, Dagboksanteckningar 27/1). De borgerliga kretsarna befarade att de efter avvapningen vore utlämnade åt socialisternas gunst och nåd (jfr Ernst Estlander, Anteckningar 27/1).

⁴ Eino Suolahti: Itsenäisyssenaatti ja aktivistit. Suomen Vapaussota, 1933, ss. 226-228.

⁵ Jfr intervjuer med O. W. Louhivuori och E. N. Setälä (Uusi Suometar 17/4, 23/4).

⁶ Jfr grundlagsutskottets protokoll 25/1.

⁷ Jfr utrikesutskottets betänkande nr 2 (i korr.). Utrikesutskottets papper.

⁸ Jfr Mannerheims skrivelse till Svinhufvud 24/1. Suomen Vapaussota, 1932, s. 8.

Viborg utlyste som motdrag en strejk, som järnvägstjänstemännen i sin tur besvarade med arbetsinställelse på bansträckan Petrograd—Viborg— Simola. Följden var att de lokala ryska trupperna som påskyndades av direktiv från krigskommissarien Podvoiski, tillställde skyddskårerna ett ultimatum. Intermezzot i Viborg slutade med att skyddskåristerna drog sig tillbaka ur staden, medan senaten som tidigare nämnts, försökte förhindra att det hela utvecklades till en väpnad konflikt som inte längre stod att hejda. Allt detta kom för Mannerheim som en obehaglig överraskning. Han fruktade att förlora sin handlingsfrihet och gav därför — med avvikande från sin tidigare generalplan — de sydösterbottniska skyddskårerna order att förbereda en avväpning av de ryska trupperna som skulle verkställas natten mellan den 27 och 28 januari. Tidpunkten för denna åtgärd, varom senaten inte på förhand underrättats, råkade av en händelse sammanfalla med revolutionsutbrottet i Helsingfors. Mannerheim var emellertid lika ovetande om den sistnämnda planen som den revolutionära ledningen i huvudstaden om de order angående avväpning av ryssarna som utfärdats till skyddskårerna i Sydösterbotten och om den militära ståthållare som verkade där.

Den av Mannerheim planerade avväpningsoperationen var avsedd att genomföras som en överraskande kupp, med utnyttjande av skyddskåristernas lokalkännedom. Det var en militär uppgift som begränsades endast till Sydösterbotten och alltså lika lokalbetonad som gränserna för generalens verksamhetsområde i den fullmakt som senaten gett honom före hans avresa. Indirekt hade Mannerheim dock ett avlägsnare syftemål med ingripandet: evakuering av de ryska trupperna ur landet. När man nått resultat på den punkten var tiden inne för uppgörelsen med de revolutionära. Den 29 januari hade avväpningen av de ryska trupperna i södra Österbotten slutförts. Följande dag offentliggjordes en proklamation av Mannerheim ”Till de tappra ryska soldaterna”.¹ Generalen som trodde sig genom påtryckning kunna vinna gehör hos ryssarna, krävde där i ultimativ form att de skulle utlämna sina vapen och avlägsna sig ur landet.

Intermezzot i Viborg den 22 januari hade förmått ledningen för de ryska trupperna att ägna ny uppmärksamhet åt beredskapen i truppförbanden. Även om dessa trupper inte tycktes besjälade av någon stridslust, var de ändå för sitt självförsvars skull ovilliga att lämna ifrån sig sina vapen. Podvoiskis tidigare nämnda uppmaning att ingripa i händelserna i Viborg, återkallades genom direktiv som han utfärdade den 26 januari och som innehöll order i motsatt riktning. Detta är troligen förklaringen till att ryska trupper inte syntes till i Helsingfors på revolutionsdagen. När sedan budet om avväpningen av de ryska garnisonerna i Österbotten nådde Viborg, utfärdade 42:dra armékåren en proklamation,² där det förklarades att den från och med den 29 januari stod i strid med skyddskårerna; samtliga soldater uppmanades att utan opposition följa givna order. Någon egentlig deklaration om krigstillstånd var det här inte fråga om; endast om en fast beslutsamhet att bevara de ryska truppers integritet, dvs förhindra att händelserna i Österbotten upprepades på andra håll i landet. Mannerheims vädjan till de ryska soldaterna kunde under sådana förhållanden inte leda till praktiska resultat, om den nu under rådande kaos överhuvudtaget kom till adressaternas kännedom.

Det allmänna läget syntes förebåda krig. Det är uppenbart att händelserna hade utvecklats längre än vare sig de ”röda” ledarna, som hade satt igång statskuppen, eller de ”vita” som hade genomfört avväpningsoperationen, ursprungligen hade räknat med. Senaten återigen hade som tidigare påpekats, ställts inför händelser som den på förhand inte ägde kännedom om, låt vara att man haft sina misstankar om att något var i görningen i det röda lägret. Sålunda upplevde man på tre håll

¹ Keskiuomalainen 7/2.

² Jfr gemensamt telegram från kommandören för 42. armékåren och militärkommittéerna till truppförbanden (Kopia: Utrikesministeriet 2 A c).

— det gäller de vitas ledare i Helsingfors och Vasa liksom den revolutionära skara som hade framträtt på arenan i huvudstaden samt i någon mån kanske också de tätfigurer som hade ställts på sidan om arbetarrörelsens ledning — en överraskning, då man passerade den 28 januari med alla de händelser den dagen hade i släptåg.

B. De revolutionära vid makten

1. Revolutionsrörelsens inrikespolitiska mål

Då de revolutionära drog upp konturerna för sin inre kamplinje följde de sådana rörelsers traditionella metod, dock utan att slaviskt kopiera den. De förnyade statens högsta organ, dessas kompetensområden och inbördes relationer; resten av rättsordningen: dess civil-, straff-, process- och delvis till och med dess förvaltningsrättsliga sida skulle bevaras i huvudsak som tidigare. Organiserandet av förvaltningen mötte dock genast i början svårigheter då tjänstemännen vägrade att sköta sina uppgifter. I detta administrativa vakuum måste man därför införa en ny kraft som kunde hålla maskineriet igång. Järnvägarna, posten, tullen och fångvården ställdes under ett slags ”råd” som verkade som ”kollegiala styrelseorgan” för dessa förvaltningsområden i stället för de forna överstyrelserna. Eftersom tidsförlust och uppskov med besluten kunde innebära en fara för revolutionen tydde man sig till ett slags ”nödlösning”. De socialdemokratiska partiorganen — såsom kommunal- och distriktsstyrelser — omvandlades till utövare av den offentliga makten på lokal- och länsförvaltningens plan.¹ Hur kritisk situationen var framgår av att revolutionsrörelsen som var helt oförberedd på uppgifterna, nedlät sig till att ta emot direktiv av arbetarrörelsens grundorganisationer.² Mången tidigare lägre befattningshavare som nu placerades på en högre ämbetspost i sin bransch och som inte var övertygad revolutionär, hade inte alltid klart för sig att han genom att sålunda stöda revolutionsrörelsen — för den händelse denna misslyckades — hade gjort sig skyldig till högförräderi.

I samband med de inledande händelserna under revolutionen, som dirigerades av den s.k. verkställande kommittén, trädde de röda garderna fram på scenen. De skötte om nödiga ockupationsföretag, medan de första proklamationerna utfärdades i verkställande kommitténs namn. När händelserna sedan började rulla i hetsigare tempo besatt kommittén inte längre tillräcklig auktoritet och myndighet; man tillsatte därför ett nytt motsvarande organ med större pondus, ett folkkommissariat, vars anseende man försökte öka genom att ge representanter för olika kretsar inom arbetarrörelsen säte och stämma där. Några företrädare för den parlamentariska linjen lyckades man dock inte få med, trots påtryckningar, låt vara att några av dem av solidaritet mot de kamrater som hade slagit in på revolutionens väg lät förmå sig att sköta vissa andra rangens uppgifter. Landsorganisationens stöd försäkrade folkkommissariatet sig om genom att placera två av dess ledare på poster som ansågs ”opolitiska”: Oskari Tokoi som livsmedels- och J. H. Lumivuokko som socialkommissarie. De övriga medlemmarna i folkkommissariatet åtnjöt förtroende antingen hos socialdemokratiska partiets revolutionära flygel eller hos rödgardisterna. Ordförandeklubban i folkkommissariatet anförtroddes Kullervo Manner, uppenbarligen inte för att hans intellektuella egenskaper hade predestinerat honom till en så hög post, utan närmast för att han var en namnkunnig person och hade förmåga att genom sitt uppträdande

¹ Jfr Eero Haapalainens direktiv 1/2 om arbetarnas maktutövning i kommuner och län. (Kansanvaltuuskunnan Tiedonantaja 2/2). Jfr även folkkommissariatets lag 14/2 om temporär ordning för inrikesförvaltningen (Kansanvaltuuskunnan asetuskokoelma n. 21) samt anvisningarna för dess verkställighet (Kansanvaltuuskunnan pöytäkirja 13/2).

² Jfr skrivelse från länsrådet i Viborgs län till folkkommissariatets avdelning för inrikesärenden 7/3 (Syyttäjistön arkisto C a 1).

göra intryck på massorna.¹ Manners stjärna lyste klarast under självständighetspolitikens begynnelsekedade år 1917, då han satt som flink talman i lantdagen; av den orsaken ansågs han tydligen också lämpad att upphöjas till galjonsbild för den revolutionära rörelsen. Av de övriga 13 medlemmarna i folkkommissariatet skötte O. W. Kuusinen upplysningsväsendet, E. Haapalainen och A. Taimi inrikes- och krigs- samt Yrjö Sirola utrikesärendena. Den mest användbara av samtliga folkkommissarier var Kuusinen, som till stor del hade uppgjort planerna för revolutionsrörelsens statliga och ekonomiska organisationsform och som var rådgivare i många kritiska situationer.

Sedan folkkommissariatet väl börjat utöva den usurperade makten riktade sig dess första åtgärder mot de lagfästa organen, senaten och lantdagen, vilkas verksamhet det gällde att förhindra. Som ett slags ersättning för folkrepresentationen vilken samtidigt skulle personifiera revolutionsrörelsens stödgrupper i samhället, tillsatte arbetarrörelsens centralorganisationer jämte de röda garderna det s.k. arbetarnas centralråd. Någon exakt gräns mellan folkkommissariatets och centralrådets maktbefogenheter lyckades man dock inte dra upp. Så småningom befastes emellertid någotslags arbetsfördelning: lagstiftningsärenden avgjordes av centralrådet efter beredning i folkkommissariatet, medan verkställigheten av besluten, dvs den administrativa ledningen, tillkom folkkommissariatet.² Det sistnämnda blev sålunda revolutionens ledande organ och ställde centralrådet helt i skuggan. Skillnaden i maktställning mellan folkkommissariatet och centralrådet avspeglade sig i revolutionsrörelsens praktiska verksamhet bl.a. också däri, att centralrådet som började sitt arbete den 14 februari, under hela den revolutionära perioden sammanträdde mycket sällan.

Revolutionsrörelsens första uppgifter innefattade en reform av den statliga organisationsformen. Grunderna för det ekonomiska systemet skulle i sinom tid förändras; hur radikal omvälvningen skulle bli var uppenbarligen beroende av utgången av den väpnade kampen. I överensstämmelse med arbetarrörelsens traditionella synsätt betraktades kapitalismen som roten till de rådande missförhållandena, medan produktionslivets svaghetstillstånd betecknades som ett momentant kapitalistiskt krisfenomen. Även om man i början av propagandakriget ännu inte talade om upphävande av den privata äganderätten, ansåg man det möjligt att i vissa specialfall tillämpa också en så radikal metod. I den mån avbrott i arbetet vid fabriker och affärsföretag befanns bero på sabotage, skulle dessa företag övertas av samhället. De övriga kom än så länge undan med ekonomisk kontroll.

De ovannämnda politiska och administrativa åtgärderna var enligt folkkommissariatets uppfattning dikterade av det exceptionella läget och därför av temporär natur. När fredliga förhållanden återställts skulle en ny statlig organisationsform införas som avspeglade revolutionsrörelsens bestående syften. Trots det socialistiska valnederlaget i oktober räknade man med att arbetarna skulle inta en ledande ställning i landets politik, eftersom de revolutionära inte saknade medel att utöva påtryckning. Det förslag till konstitution³ som offentliggjordes den 23 februari byggde på ett enligt socialistiska ideal uppgjort system av schweizisk typ, som — bortsett från att där saknades statschef med självständiga maktbefogenheter — kännetecknades av en tendens att i lagstiftningsfrågor lita till referendum och folkinitiativ. Enligt författningsförslaget skulle Finland

¹ Uppgiften lämnad av J. O. Arjanne 8/5 1956.

² Socialdemokratiska partirådet föreställde sig centralrådet som ett första rangens organ. I sitt beslut av 4/2 förklarade det, att folkkommissariatet uteslutande var ett verkställande organ. Härvid utgick det ifrån att centralrådet skulle ha rätt att uppgöra lagar och kontrollera folkkommissariatets verksamhet (Jfr socialdemokratiska partirådets resolution 4/2 Nykyisen aseman johdosta. Kansanvaltuuskunnan Tiedonantaja 12/2; Väinö Jokinen, Hallinnan ja lainkäytön järjesty. Suomen luokkasota, s. 34).

³ Folkkommissariatets förslag till författning (Folkkommissariatets författningssamling. Bilaga.)

vara en republik där högsta makten utövades av Finlands Folkrepresentation, vald med allmän och lika rösträtt. Folkkommisariatet, det högsta exekutiva organet, hade inga fullmakter till självständig maktutövning; det skilde sig alltså i grunden från det krigstida organet med samma namn. Folkkommisariatet hade närmast blivit ett riksdagens ”verkställande utskott” och dess ordförande, republikens ”föreståndare”, hade berövats alla möjligheter till personlig maktutövning. En egenartad politisk målsättning, ett slags ”legaliserad rätt” att revoltera¹, innefattades i stadgandet att arbetarklassen för att stabilisera sin maktställning kunde ”fortsätta” revolutionen. Det rörde sig här om den historiskt föråldrade s.k. rätt till motvärn, som man alltsedan franska revolutionen hade byggt på i kampen mot självhärskardömet, i situationer då inga andra medel stod till buds för att kväsa tyrannerna. De finländska revolutionärerna skrev in ”rätten till motvärn” i sin författning för att om så krävdes användas mot den med allmän rösträtt valda lantdagen. De ville — om också inte reservationslöst — tillerkänna också andra partier än dem som företrädde arbetarrörelsen, rätt till verksamhet under fria former, i den tron att ledarpositionen i staten under alla förhållanden skulle förbli i socialisternas händer.

Såsom redan påpekats tänkte sig männen bakom revolutionsrörelsen denna inte endast som en politisk utan också som en social aktion. Den viktigaste reformen på deras program för den närmaste framtiden var lösningen av torparfrågan. Genom att betona att den lösningen var absolut nödvändig, räknade man med att förmå de stora skaror torpare, som hade förlorat tron på reformen lantdagsvägen och som i sin omstörtningsiver hade organiserat lantbruksstrejker i Tavastland, Satakunda och Egentliga Finland, att ansluta sig till de röda gardena. Problemet skulle avföras från dagordningen genom en radikal reform på basen av torparfrigörelse — en motion i den riktningen hade inlämnats av den socialdemokratiska lantdagsgruppen, men inte hunnit behandlas av lantdagen. Den 31 januari, i revolutionens första skede, förklarades torpare, landbönder och backstugusittare oberoende av jordägarna. Åtgärden genomfördes i stöd av beslut i folkkommisariatet och i samband därmed betonades, att beslutet inte kunde ändras på annat sätt än genom en folkomröstning.² Folkkommisariatet tog sig alltså före att ”befria” torparna genom proklamationer; men hur de frigjorda torparnas ställning skulle regleras i praktiken förblev en öppen fråga. Beslutets verkställighetsförordning kom sålunda aldrig över beredningsstadiet.³ Man avgjorde inte ens frågan huruvida torparna skulle åläggas arrendeförhållande till staten eller om systemet borde ta sikte på att skapa självständiga småbruk; den sistnämnda linjen hade veterligen alltsedan 1911 kunnat påräkna stabilt stöd inom socialdemokratiska partiet.⁴ Den förra åsiktsriktningen förfäktades av folkkommisariatets radikala flygel, bl.a. jordbrukskommisarie Eloranta, småbrukstanken åter av partiets experter på området med Tokoi i spetsen samt Maanvuokraajain liitto som ju drev torparnas sak.

På grund av krigstillståndet medförde folkkommisariatets beslut av den 31 januari ingen praktisk förändring i torparnas ställning, om man inte betraktar det som en ”förändring” att torparna upphörde att betala jordlega. Proklamationen fick bara propagandistisk betydelse: antalet torpare som anslöt sig till de röda gardena var relativt stort. Revolutionens jordskred och torparbefolkningens framträdande som en av de pådrivande krafterna medverkade dock indirekt till torpar-

¹ Jfr Håkon Holmberg, Suomen kansanvaltuuskunnan ehdotus Suomen valtiosäännöksi. Valtiotieteellisen Yhdistyksen Vuosikirja 1942-43 s. 110.

² Jfr folkkommisariatets beslut 31/1 om torpares, landbönders och backstugusittares förklarande för oberoende av jordägarna (Folkkommisariatets författningssamling nr 11).

³ Jfr dokumentsamlingen Torpparikysymyksen ratkaisu (Syyttäjistön arkisto C a 3).

⁴ Jfr protokoll från Suomen Maanvuokraajain liittos representantmöte år 1911, ss. 93-94. — Socialdemokratiska lantdagsgruppen hade redan 1912 i riksdagen väckt förslag om torparnas frigörelse (Jfr Edv. Gyllings petitionsförslag 1912 års lantdag, Bilaga VIII, 12).

frågans slutliga lösning. När torparna gav sig iväg för att kämpa för sin sak med vapen i hand, var detta något som vittnade om hur stämningarna tillspetsats och som på ett talande sätt framhävde svagheterna i samhällets ekonomiska och sociala struktur.

Försöken att lägga upp ett socialt revolutionsprogram stannade också vid en rad spridda skisser. De mera närliggande problem som det lamslagna produktions- och affärlivet förde med sig, stod så markerat i förgrunden, att där inte blev mycket tid övrig för frågan om reform av grunderna för det ekonomiska systemet. Det spänningstillstånd som kriget skapade och som i de mest kritiska ögonblicken ytterligare intensifierades av ropet: "Lagstiftarna till fronten",¹ kan å andra sidan inte ha varit någon särskilt tacksam atmosfär för tjänsten i skapande ideologiskt arbete. Folkkommisariatets medlemmar som i allmänhet hade föga begrepp om krigföringens krav, ansåg det dock nödvändigt att göra upp något slags ekonomiska framtidskalkyler,

för att revolutionen skulle ha "något att kämpa för". En fingervisning om vilken riktning dessa planer tog får man av det hetsiga meningsutbytet i frågan under förra hälften av februari. En del arbetarorganisationer visade missnöje med anledning av att man inte satt i gång en socialisering av industri- och affärsföretag som saboterade revolutionsrörelsen. Så kritiserade t.ex. arbetarna vid Kymmene bruk häftigt folkkommisariatets ekonomiska politik och betecknade den som "borgerliga småtterier".² Kritiken riktades bl.a. mot folkkommisariatets proklamation av den 29 januari som sades vara renons på revolutionärt innehåll. Proklamationen var också som ideologisk inledningsfanfar till en revolution ytterst moderat, en programskiss i försiktig ton med en reformistisk-socialistisk strävan som ledstjärna. Den föreskrev att både statsägda och privata banker skulle underställas folkkommisariatets kontroll för att "tjäna samhället". Socialisering skulle tillgripas endast i "trängande fall" och även då bara i fråga om stora produktionsinrättningar, i den mån dessa inte visat sig villiga att samarbeta för "det allmänna, bästa".³

I samband med en debatt i folkkommisariatet två veckor efter manifestets publicering om igångsättande av "saboterande fabriker", togs också socialiseringsfrågan upp till diskussion. Härvid utkristalliserade sig två divergerande meningsriktningar som representerades av Eloranta respektive Kuusinen och kring vilka de övriga folkkommisarierna sedan grupperade sig. Eloranta tog parti för en radikal och rakt på sak gående metod: lantbruket och industrin skulle övertas av staten. Kuusinen återigen ville lösa socialiseringsfrågan efter moget övervägande, från fall till fall, alltefter utvecklingsnivån och socialiseringens förutsättningar inom varje särskild produktionsgren.⁴ Den senare linjen vann majoritet (8-6) i folkkommisariatet. Den återspeglade de namnkunnigare revolutionspolitikernas uppfattning att radikala ingrepp borde undvikas på grund av risken för misslyckande.⁵ Elorantas ståndpunkt som dikterats av de radikala rödgardisterna, följde den teoretiska marxismens linjer utan hänsyn till praktiska synpunkter. Diskussionen ledde till ett beslut om bildande av en "industrikommitté" med uppgift att behandla problem inom det ekonomiska livet och att på basen av sin utredning av dessa problem definiera revolutionsrörelsens mål. Något genomgripande socialiseringsprogram av det slag som Lenin skisserade upp antog de revolutionära i Finland aldrig; så fattades t.ex. inte heller något principiellt beslut om upphävande av den privata äganderätten.

De utkast till ekonomisk handlingslinje som framlades gällde "revolutionens vardag", en serie försök att avhjälpa det rådande nödläget, vilka allmänt taget inte avsatte några positiva resultat.

¹ Jfr Arvid Luhtakanta, Suomen punakaarti, ss. 103-104.

² Jfr folkkommisariatets protokoll 6/2.

³ Jfr folkkommisariatets manifest 29/1 (Kansanvaltuuskunnan Tiedonantaja 1/2).

⁴ Jfr Folkkommisariatets protokoll 11/2.

⁵ Jfr O. W. Kuusinenens yttrande. Folkkommisariatets protokoll 9/2.

De brännande dagsproblemen låg folkkommissariatet så nära in på livet att detta inte hade en chans att planera på längre sikt, i den mån dess intellektuella kraftresurser överhuvud erbjöd nödiga förutsättningar för att lösa en sådan uppgift. De administrativa rutingöromålen tog redan i och för sig folkkommissariernas arbetsförmåga helt i anspråk. Djupare sett tedde sig läget kaotiskt. Uppgiften att organisera livsmedelsförsörjningen ställde sig övermäktig, då en betydande del av landets egentliga jordbruksområden befann sig i fiendens händer. Penningnöden var pressande, ty revolutionens genomförande och igångsättandet av produktionsmaskineriet krävde förutom realtillgångar också avsevärda kontantmedel. Krigstillståndet satte fart på inflationen och ökade ytterligare penningbehovet. Finlands banks guldförråd låg fortfarande på den förvaringsplats i Kuopio som utvalts med tanke på världskriget; det befann sig alltså i de vitas händer. Då alla försök att hos privatbanker och större affärsföretag uppdriva lån slog fel¹, nödgades folkkommissariatet trycka nya sedlar. Därutöver tog man till betalningsförbindelser för att klara av dagspengarna åt rödgardisterna. Såväl de nya sedlarna som betalningsförbindelserna möttes emellertid med misstro, vilket för sin del också rubbade tilliten till revolutionsrörelsen.

2. Folkkommissariatets utrikespolitiska verksamhet

Sedan de revolutionära övertagit makten i södra Finland började folkkommissariatet också planera upptagande av utrikespolitiska förbindelser. Denna strävan att uppnå relationer till utlandet föranleddes — förutom som en konsekvens av maktövertagandet — av en osäkerhets-känsla och en önskan att utverka internationellt erkännande av revolutionsregeringen. Kommissarien för utrikesärendena Yrjö Sirola erhöll i uppdrag att notificera de utländska makterna om revolutionsregeringens tillträde. Meddelandet gavs genom vederbörande staters konsulat i Helsingfors, stelt schablonmässigt enligt invand diplomatisk praxis. Ett undantag gjordes dock för Ryssland; i det fallet bar dokumentet en klart ideologisk färg. Därtill hade anslutits en hälsning till det ryska proletariatet och en förhoppning om att arbetarrörelsens kamp i bägge länderna måtte livas av en inbördes solidaritetskänsla. De svar som ingick — alla stater reagerade dock inte — var genomgående reserverade och kom med intetsägande formuleringar i stället för klara besked. Folkkommissariernas råd framförde en svarshälsning som gav uttryck för dess positiva syn på Finlands folkkommissariat², men ur vilken man dock inte kunde utläsa något ”erkännande” av den finländska revolutionsregeringen.

Folkkommissariatet i Helsingfors synes ha hoppats på en samverkan mellan de båda ”arbetar-regeringarna”. Vilken form denna samarbetskontakt skulle få klarlades dock inte närmare. Måhända tänkte man sig att ett ideologiskt stöd av Rysslands revolutionärer skulle vara nog för att uppmuntra revolutionsmännen i Finland att stå fast i sin kamp. Den 15 februari besökte Sirola exekutiva centralkommittén i Petrograd för att tala för ”samverkan”. Han redogjorde därvid för revolutionen och läget i Finland och slutade med att framhålla att avsikten var att göra det självständiga Finland till en social välfärdsstat. Tydligt följde sovjetregeringen de finländska revolutionärernas kamp med intresse, låt vara att den finländska frågan till följd av de påbörjade fredsförhandlingarna mellan Ryssland och Tyskland i Brest-Litovsk ändå sköts något i bakgrunden. Sålunda innehöll den hälsning som Trotskij under överläggningarna sände revolutionsrörelsen i Finland alls inga löften, något som bolsjevikerna i allmänhet var mycket flinka att avge. Han nöjde sig med att prisa ”Finlands hjältemodiga arbetarklass” som hade ryckt makten ur borgarnas händer³ och att inge de finländska socialisterna ny entusiasm när de nu etablerade sig som revolutionärer.

¹ Jfr folkkommissariatets protokoll 7/2, 15/3 och 25/3.

² Jfr Yrjö Sirola, Ulkoasiain valtuutettuna vallankumoushallituksessa. Suomen luokkasota, ss. 41-44.

³ Jfr Yrjö Sirola, Ulkoasiain valtuutettuna vallankumoushallituksessa. Suomen luokkasota, ss. 47-49.

Folkkommisariatets författningsförslag innehöll en utrikespolitisk programförklaring,¹ som gick ut på att utverka internationella garantier för Finlands integritet och neutralitet. På några få undantag när visade folkkommisarierna ingen lust att binda Finlands öde vid Rysslands, ja inte ens den finländska revolutionsrörelsen vid den ryska, vars framtid betraktades som oviss. Som ovan antytts bemödade sig folkkommisariatet att knyta förbindelser också västerut och ansträngningarna fortsattes trots det kallsinniga mottagande som framstötarna i begynnelseskedet hade rönt. Av allt att döma litade man på att västmakterna betraktade revolutionen i Finland som en från den ryska revolutionsrörelsen helt separat företeelse, ett självständigt företag vars natur ytterligare underströks av landets geografiska läge och de inre förhållandenas egenartade karaktär. Om västmakterna ställde sig sympatiska till revolutionsrörelsen i Finland, kunde man av dem motse ekonomisk hjälp, t.ex. spannmålsleveranser för att lindra livsmedelsbristen. Ryssland hade mycket små möjligheter att lämna sådan hjälp.

Alldeles särskilt bemödade sig folkkommisariatet om att nå kontakt med regeringskretsarna i USA, vilkas inflytande i livsmedelsfrågor var välkänt och med vilka avtal om spannmålsförsändelser till Finland hade ingåtts sommaren 1917. Dels utnyttjade kommisariatet härvid sin egen representant i Washington, Santeri Nuorteva, dels vände det sig i saken till Förenta staternas legation i Petrograd och konsulatet i Helsingfors. Nuorteva visade faktiskt en sådan aktivitet att han före senatens delegerade, J. Reuter och K. Ignatius, hann nå förbindelse med amerikanska utrikesministeriet.² I sina informationer försökte han ge den del av Finland som lydde under senaten sken av att vara Tysklands allierade och antidemokratisk³, i syfte att på så vis ställa den i dålig dager hos världskrigets ententemakter. Förenta staterna hade i februari övervägt att erkänna Finlands självständighet,⁴ men på grund av det inre läget i landet avstod man från att uppta diplomatisk kontakt vare sig med senaten eller folkkommisariatet. Trots Nuortevas ansträngningar att upprätthålla relationerna med livsmedelsminister Hoovers ämbetsverk⁵, lyckades emellertid folkkommisariatet inte ordna om några spannmålsskeppningar.

Förbindelser med grannstaterna stod också på folkkommisariatets program. Man ville härvid inte bara utverka erkännande av revolutionsregeringen, utan också förekomma en intervention. Att Sverige ställde sig neutralt i Finlands inbördeskrig noterades i och för sig som en positiv omständighet. Folkkommisariatets direkta kontakter med svenska regeringen upptogs dels på grund av att svenska frivilliga deltog i striderna på den vita sidan och att vapen ställts till deras förfogande, dels till följd av den svenska militärexpeditionens landstigning på Åland. De revolutionäras representant i Stockholm försökte genom informationsverksamhet påverka opinionerna i Sverige rörande inbördeskriget i Finland. Men gehör vann han bara i vänstersocialistiska kretsar, vilkas språkrör Folkets Dagblad Politiken ivrigt förfäktade de rödas sak.⁶

Fruktan för en intervention förmådde folkkommisariatet att eftersträva förbindelser också med Tyskland. Detta skedde vid den tidpunkt i slutet av februari, då de tysk-ryska fredsförhand-

¹ Folkkommisariatets författningsförslag, 40 §.

² Santeri Nuorteva vände sig första gången med en skrivelse till USA:s utrikesministerium 26/2, senatens delegerade 27/2 (Jfr Foreign Relations of the United States 1918: Russia II, ss. 755, 768).

³ Jfr Santeri Nuortevas skrivelse till president Wilson 26/2 (State Department 860 d. 00/40) och till utrikesminister R. Lansing 9/3 (Foreign Relations of the United States 1918: Russia II ss. 765-66).

⁴ USA:s konsul i Helsingfors Th. Haynes föreslog under februari upprepade gånger att Finlands självständighet skulle erkännas (Ira Nelson Morris, From an American Legation, s. 186).

⁵ Jfr Santeri Nuortevas (odaterade) memorandum till Hoover. Foreign Relations of the United States 1918: Russia II, ss. 767-768; Santeri Nuorteva, Interventionin kullissien takaa. Suomen Luokkasota ss. 497-498.

⁶ Jfr t.ex. Folkets Dagblad Politiken 12/2 Finska frågan; 12/2 En ”medling” i den finska revolutionen.

lingarna i Brest-Litovsk hade avbrutits och Tyskland öppnade offensiven mot Baltikum. Då östfronten närmade sig Finska viken anade folkkommissariatet att dess maktområde drogs in i farozonen och dess egen ställning blev osäkrare. Det vände sig därför till tyska regeringen och uttalade förhoppningen att ”de vänskapliga relationerna mellan Tysklands och Finlands folk skulle förbli oförändrade”.¹ Ännu då folkkommissariatet fått vetskap om det avtal angående avsändande av en tysk militärexpedition till Finland som i början av mars ingåtts mellan senaten och tyska regeringen och om tyskarnas senare landstigning på Åland, försökte det vädja till Tyskland. I ett telegram till Berlin framhöll man att revolutionen i Finland stöddes av folkets flertal, att de revolutionära hade gått segrande fram i kriget, samt att Tyskland för såvitt det planerade en intervention skulle fördömas av den europeiska arbetarrörelsen och allmänna opinionen.² I mitten av mars förelade tyska regeringen folkkommissariatet ett anbud om underhandlingar för att göra slut på inbördeskriget. Anbudet kunde inte avvisas på rak arm.³

I en skrivelse vars innehåll under Kuusinens ledning finslipades i nio dagars tid,⁴ meddelade folkkommissariatet att det erkände avtalen mellan senaten och Tyskland, förutsatt att man genom en folkomröstning skulle avgöra frågan om vilken av regeringarna som skulle sitta kvar vid makten i Finland.⁵ Dröjsmålet med skrivelsens uppgörande kom sig givetvis av meningsbrytningarna mellan ”ytterlighetsmännen” och de ”moderata” samt av misstanken att Tyskland inte ämnade invänta en folkomröstning. Likaså befarade man att inledande av underhandlingar kunde väcka oro hos de även annars nervösa fronttrupperna. Med stöd av dessa argument beslöt man sedan att avstå från att avsända skrivelsen.⁶

En reglering i praktiken av relationerna mellan Finland och Ryssland stod från början på folkkommissariatets dagordning.⁷ Det var också av vikt att driva fram ett snabbt resultat i frågan eftersom den ryska militären med sitt självsvåld och sina krav på rätt att använda landets valuta förorsakade störningar utan att som motprestation ge revolutionsrörelsen stöd av någon betydelse.⁸ Från utländskt håll framfördes dessutom ständiga klagomål över att ryssarna inte respekterade diplomaternas integritet, vilket gav anledning till påståendet att folkkommissariatet inte hade läget under kontroll. När sedan fredsförhandlingarna mellan Ryssland och Tyskland hade avbrutits och krigshandlingarna börjat på nytt — vilket tycktes äventyra bolsjevikrevolutionens möjligheter⁹ — befastes åsikten att man inte längre borde uppskjuta kontakten med Ryssland. Orsaken till att man nu försökte påskynda en reglering av förbindelserna kan också ha varit fruktan att revolutionerna i Finland och Ryssland av Tyskland skulle behandlas som en enhetlig revolutionsrörelse. En rysk-finländsk blandad kommitté där folkkommissariatet företrädde av bl.a. J. O. Arjanne, Edvard Gylling och Oskari Tokoi, arbetade under senare hälften av februari. Till en början underhandlade man i Helsingfors, där man dryftade frågan om

¹ Jfr Yrjö Sirolas telegram 21/2 till tyska utrikesministeriet (Auswärtiges Amt L 261/L 080929).

² Jfr Kullervo Manners, Oskari Tokois och Yrjö Sirolas telegram till tyska utrikesministeriet 11/3 (Auswärtiges Amt L 269/L 084505).

³ Jfr protokoll över förhandlingar mellan en deputation från folkkommissariatet och befälhavaren för de tyska trupperna på Eckerö 16/3. (Syyttäjistön arkisto C a 7).

⁴ Jfr folkkommissariatets protokoll 16/3 och 25/3.

⁵ Jfr skrivelse om inbördeskriget (Syyttäjistön arkisto C a 7).

⁶ Den avgörande omröstningen i folkkommissariatet gav resultatet 6-6, ordförandens negativa votering avgjorde (Uppgiften lämnad 28/9 1955 av J. O. Arjanne).

⁷ Frågan om reglering av förbindelserna diskuterades första gången i folkkommissariatet 31/1 sedan Kullervo Manner och Yrjö Sirola underhandlat med rayonkommittén 29/1. De finländska medlemmarna i den blandade kommittén utsågs 8/2 (Jfr folkkommissariatets protokoll 29/1, 31/1 och 8/2).

⁸ Jfr Oskari Tokoi, Maanpakolaisen muistelmia, ss. 199-200.

⁹ I socialistkretsar var man inte främmande för tanken att den ryska revolutionen kunde möta samma öde som Paris-kommunen (Jfr Työmies 24/2 Venäjän työvään vallankumous kohtalokkaassa vaiheessa).

ömsesidigt återlämnande av motpartens fasta egendom på respektive staters territorium samt om Petsamos införlivande med Finland. Sedan förhandlingarna överförts till Petrograd försvårades den finländska delegationens ställning, då ryssarna tog upp helt nya problem. I samband med diskussionen om de territoriella frågorna krävde de överlämnande av Ino, vilket om det hade förverkligats, hade inneburit en minskning av Finlands historiska statsområde. I samma kategoriska tonfall fordrade ryssarna att ryska medborgare i Finland skulle beviljas politisk rösträtt. Folkkommisariatet ansåg detta förslag redan ur taktisk synpunkt ovälkommet; hade det godkänts hade man ju gett de vita befogad anledning att anklaga de röda för att göra avkall på Finlands politiska självständighet.¹ Meningsiskiljaktigheterna övervanns genom att finländarna förband sig att ge i Finland bosatta ryska medborgare ”lätta villkor” för erhållande av politiska rättigheter i landet.²

Fördraget av den 1 mars mellan ”de socialistiska republikerna Ryssland och Finland” gav det revolutionära Finland en internationell-rättslig grund för relationerna till grannen i öster och klarade ”det röda Finlands” ställning till den del som ur rikssynpunkt hade varit mest oklar. Frågan om den ryska militären i Finland — vars lösning f.ö. från och med början av februari underlättades av täta order om hemförlovnin — klarades också i fördraget genom folkkommisariatets löfte om bistånd vid evakueringen av trupperna.³ Jämfört med folkkommisariernas råd var Finlands folkkommisariat dock en så pass obetydlig maktfaktor, att det när det gällde territoriella frågor nödgades falla undan för de ryska kraven. Som motprestation till Petsamo måste det alltså avstå befästningarna vid Ino samt därtill bevilja Ryssland rätt till transitoförbindelse med fortet.

Folkkommisariatets försök att i väster hävda sin myndighet i internationellt hänseende stannade vid blotta försöken.

C. Den lagliga statsmaktens verksamhet

1. Vasa-senaten och förvaltningens organisering

Sedan Mannerheim på eget initiativ skridit till militära åtgärder i södra Österbotten och de revolutionära samtidigt berövat senaten möjligheterna till reguljär verksamhet, hade den författningsenliga ramen för statsmaktens lagliga utövande sprängts och makten de facto övergått till en militär instans. Under rådande kaotiska förhållanden lyckades senatsledamöterna Heikki Renvall, A. Frey och Y. Pehkonen samt enligt deras föredöme senare Juhani Arajärvi ta sig till Vasa. Den 1 februari utfärdade dessa en proklamation där de med hänvisning till det rådande nödläget och till faktum att senaten åtnjöt lantdagens förtroende, förklarade sig överta utövandet av högsta statsmakten. Samtidigt uppmanade de myndigheter och medborgare att utan reservationer eller dröjsmål följa Mannerheims order och föreskrifter. Den senare delen av proklamationen vittnar om lägets allvar och avslöjar samtidigt hur generell maktövertagelsen faktiskt var. Genom ”resoluta formuleringar” önskade senatorerna understryka, att tyngdpunkten ur den lagliga regeringsmaktens synpunkt under de förändrade förhållandena låg i överbefälhavarens uppgifter. De ville medverka till att undanröja sådana eventuella hinder på den högsta militära befälhavarens väg som kunde försena dennes aktion. Situationen var ju så tillvida främmande att man inte hade någon tidigare erfarenhet av detta slags överbefälhavarsystem.

¹ Jfr Yrjö Sirolas telegram ”Esiintykää voimakkaasti” 27/2 till Edvard Gylling i Petersburg (Syyttäjistön arkisto C a 1).

² Jfr folkkommisariatets protokoll 26/2.

³ Fördrag mellan de socialistiska republikerna Ryssland och Finland: 14 §.

Någon gränsdragning mellan civila och militära ärenden var under de första krigsdagarnas intensiva spänning inte att tänka på. En fördelning av makten kunde bli aktuell först då krigsoperationerna hade kommit igång och arten av de offentliga uppgifterna börjat klarna.

Den grupp senatorer som slagit sig ned i Sydösterbotten, ”Vasa-senaten”, levde under förhållanden och i en atmosfär som brukar höra samman med exilregeringar. Dess ställning försvagades av att den var fåtalig och saknade sin chef, som av gammal vana skulle ha gett den auktoritet. Att Svinhufvud hade stannat i Helsingfors var också anledning till en viss osäkerhet, eftersom man kunde utgå ifrån att han inte bara ämnade förbli passiv, utan skulle fortsätta verksamheten i någon form. Avsaknaden av ett ämbetsmaskineri och bristen på lämpliga funktionärer beredde dessutom svårigheter vid organisationen av det praktiska arbetet i inledningsskedet. Mest av allt grubblade senatorerna dock över utvägar att ge maktutövningen en statsrättslig grund. Med hänsyn till rättsordningen rådde nu ett slags ”interregnum”: det enda statsorganet var den stympade senaten, som i sina beslut inte kunde stödja sig på lantdagen, eftersom de flesta lantdagsmännen befann sig på andra sidan om frontlinjen och nya val var otänkbara. Då statsmaktens uppgift var att återupprätta lag och ordning i landet, ansåg man att till och med nödvärnsrättsliga verksamhetsformer försvarade sin plats. Som ett slags motsvarighet till de borgerliga partiernas delegation som hade verkat i huvudstaden bildades nu en rådgivande kommission, vars åsikt senaten när så behövdes kunde stödja sig på. Den statliga organisation som på det sättet byggdes upp, stod på fastare grund än motsvarande revolutionära instanser. Vasa-senaten kunde i egenskap av ett statsorgan som åtnjöt den, låt vara nu lamslagna borgerliga lantdagsmajoritetens odiskutabla förtroende, uppträda med en viss auktoritet; folkkommissariatet och centralrådet var av revolutionsrörelsen tillskapade organ som inte ens åtnjöt hela arbetarklassens odelade stöd och vilka som sådana bar en diktatorisk prägel. På det område som underlydde senatens förvaltning befann sig förvaltningsmaskineriet i funktionsdugligt skick, statsapparatusens topp, regeringen och den lagstiftande makten måste däremot nyskapas; de revolutionära för sin del hade stampat fram organ för utövande av den högsta statsmakten, medan hela det lägre administrativa maskineriet strejkade. Utgångspunkterna för regeringen av regeringsmakt och förvaltning var sålunda på sätt och vis konträrt motsatta på ömse sidor om stridslinjen.

Då Vasa-senaten trädde i verksamhet i början av februari hade Mannerheim uppträtt som militärdiktator.¹ Han var tydligt missnöjd över att Svinhufvuds senat som hade visat stor försiktighet då det gällde att bevilja honom fullmakter, inte därför redan av denna orsak kyligt. Ett närmande dem emellan försvårades för senatorernas del av den omständigheten att Mannerheim var en för dem främmande person, en tsarofficer som den ryska revolutionen hade förvisat till hemlandet och vars politiska åsikter var obekanta. Hans militärguvernörsattityd var något nytt i Finland, som senatorerna helst ville frigöra sig från. Frågan om maktfördelningen, dvs gränsdragningen mellan civil- och militärförvaltningens behörighetsområde, aktualiserades genom en begynnande fiktion mellan parterna. Efter överläggningar i Seinäjoki den 17 februari i vilka Mannerheim och en del senatorer deltog, enades man om ett avtal. Detta föreskrev att högkvarterets beslutanderätt skulle gälla enbart militära frågor, däri inberäknat vapenköpen i utlandet, medan avgörandet i samtliga andra ärenden ankom på senaten.³ Seinäjoki-

¹ Jfr S. E. A. Tuompo, Poliittisen ja sotilaallisen johdon väliset suhteet Suomen vapaussodassa valkoisten puolella. Tiede ja Ase nr 6, s. 24.

² Jfr Erkki Räikkönen, Svinhufvud ja itsenäisyysenaatti, ss. 332-333.

³ Jfr S. E. A. Tuompo, Poliittisen ja sotilaallisen johdon väliset suhteet Suomen vapaussodassa valkoisten puolella. Tiede ja ase, nr 6, s. 25.

avtalet bragte ordning i den administrativa arbetsfördelningen. På grund av Mannerheims militära auktoritet tog senaten dock ofta kontakt med honom också vid behandlingen av angelägenheter som hörde till dess kompetensområde. När det gällde utrikespolitiska problem lät Mannerheim själv förstå att de inte kunde lösas med förbigående av hans åsikter.

På grund av senatorernas fåtalighet kunde den för senatens arbetsordning traditionella uppdelningen på expeditioner inte bibehållas; samma person nödgades omhänderta uppgifterna i ett flertal expeditioner. Sålunda var Renvall ansvarig för handel och industri, kyrkliga frågor och utrikesärenden, Arajärvi skötte finanserna, Frey civil- och militärförvaltningen samt rättsfrågorna och Pehkonen lantbruket jämte livsmedelsförsörjningen. Inom ramen för det surrogatsystem som hade skapats i stället för de förlorade centrala ämbetsverken, var man — eftersom utbildad arbetskraft för sådana uppgifter var ytterst svår att uppdriiva — nödsakad att komma till rätta med den personal som i de trånga förhållandena stod att få.

Livsmedelsanskaffningen beredde senaten svårigheter. Livsmedelsstyrelsen under Edv. Björkenheims ledning fick i uppdrag att dirigera ransoneringen enligt det uppgjorda, spannmåls-överlåtelse- och distributionssystemet. Organisationen fungerade något sånär när det gällde att förse armén med livsmedel; produktionen i Sydösterbottens välmående jordbruksbygder var ju tämligen riklig. Mer kritiskt var läget för civilbefolkningen, framförallt i Savolax och Karelen samt i Österbottens obygd, där man måste klara livhanken med mindre ransoner. Vid sidan av livsmedelsförsörjningen gav också penningbekymren senaten mycket huvudbry. En viss lättnad inträdde dock sedan de vita i början av februari besatt Kuopio och Finlands banks guldförråd därmed kunde disponeras av Vasa-senaten. Sedelreserverna däremot fanns i Helsingfors eller annorstädes i södra Finland; det var därför knappt om betalningsmedel. Man försökte då övervinna sedelbristen genom checker, s.k. Vasapengar, som fick samma nominella värde som sedlarna. Det är givet att man också måste tillgripa finanspolitiska åtgärder för att finansiera krigföringen. Man lyckades därtill i Sverige uppnegociera en kredit på 11 miljoner kronor vartill kom ett inhemskt ”frihetslån”¹ på 200 miljoner mk. De på så vis hopbragta dispositionsmedlen ökades ytterligare genom donationer av privatpersoner och företag.

Senatens ställning i inbördeskriget var såtillvida stark, att den ju hade till uppgift att återupprätta författingsenliga förhållanden. ”Lagligheten” hade i ett par decennier varit ett av de livskraftigaste politiska lösenorden för Finlands folk. Med bättre sammanhållning än de borgerliga grupperna hade landets arbetare under ofärdsåren trätt upp till motstånd mot de rättsvidriga förryskningssträvandena. Och tron på ”det rättas seger” hade genom det passiva motståndet slagit rot i folkets djupa led. Revolutionen väckte i vissa arbetarkretsar som hade kämpat med i laglighetskampen, känslor av olust och samtidigt aktiv motståndsvilja hos den del av den borgerliga befolkningen för vilken ”lagligheten” hade blivit en orubblig princip. Revolutionen fördömdes både som olaglig handling och för att den ledde till kaos och därmed försvagade landets självbestämmanderätt. De revolutionära arbetarnas handlingssätt väckte på borgerligt håll betänkligheter även av den orsaken, att man ansåg att revolutionen hade igångsatts på bolsjevikernas initiativ och väntade att revolutionsmännen skulle utnyttja de ryska trupperna som hjälp i sina omstörtningförsök.² Emedan man räknade med att laglighetens återställande också skulle eliminera denna självständighetsbegränsande, främmande faktor, den ryska militären, gav man den kamp som fördes med senatens stöd karaktären av ”frihetskrig”.³

¹ Jfr Juhani Arajärvi, Vaasan hallituksen toiminta. Suomen Vapaussota IV, ss. 26-31.

² Jfr senatens manifest till Finlands folk och samtliga ämbetsverk 1/2 (Finlands författningssamling 1918, nr 65).

³ Jfr Keskiuomalainen 17/2 Suomen vapaussota (artikel av Samuli Sario).

2. Vasa-senaten och utrikesrelationerna

Senatens insats för vården av de utländska förbindelserna i det läge som rådde efter den 28 januari hämmades av det sakförhållandet att dess inflytelserika emissarier verkade separat, med endast svag inbördes kontakt. De kända aktivisterna av den gamla politikerstammen Hjelt och Alexis Gripenberg — de senaten underställda funktionärer som stationerats i Berlin respektive Stockholm — leddes av en strävan att reda upp situationen enligt var sin personliga syn på tingen. Svinhufvud som stannat kvar i Helsingfors¹ och huvudstadens övriga borgerliga politiker bildade en osynlig kraft som inte ville sitta helt passiv när det gällde att vädja till utlandet. Det faktum att Vasa-senaten saknade både regeringschefen och ordinarie innehavaren av utrikesportföljen bidrog på sitt sätt till att stimulera den diplomatiska verksamhet som försiggick oberoende av de ”unga senatorerna”. Renvalls resort innefattade, som redan nämnts, utöver en myckenhet ärenden också utrikesaffärerna, som han skötte med bistånd av ”statssekreteraren” Samuli Sario. Då man emellertid i Vasa hade rätt dåliga telekommunikationer till utlandet och därför en oklar uppfattning om det allmänna läget, gled ledningen av utrikesaffärerna de facto över i händerna på senatens representanter i Berlin och Stockholm, vilka ofta ställde senatorerna inför fullbordat faktum.²

Under de första februariveckorna gjorde senaten vad den förmådde för att etablera nära förbindelser med Sverige. Vad man främst ville uppnå var tillstånd till vapeninköp för de vita, i sista hand till och med en svensk intervention. Det senare alternativet ansågs dock äventyra Sveriges neutralitet och utelämnades därför ur de faktiska kalkylerna. Vapenfrågan drevs längs två olika linjer: dels genom senatens företrädare³ i Stockholm, dels genom deputationer ur olika medborgarkretsar.⁴ Flankstöd gav därtill Mannerheims förtroendeman i Stockholm, Jonas Castrén, som bl.a. vädjade till konungen i saken.

Senatens utrikespolitik var i första hand moderat tyskt orienterad. Man försökte förmå de tyska delegaterna i Brest-Litovsk att pressa på ryssarna för att i sin tur förmå dessa att inte intervensera i Finlands inbördeskrig. Vidare utbad man sig hjälp för att få Sverige att bevilja vapenköpen samt gå med på transittransport av krigsmateriel och att sända frivilliga. Hjelt beordrades fråga Tyskland om det vid behov kunde hjälpa de vita att få fram befäl och truppförband inom specialvapenslagen.⁵ Någon begäran om intervention framförde Vasa-senaten dock inte. Förbättringen i de vitas läge under senare hälften av februari ansågs bero på vapenleveranserna från Tyskland och jägarbataljonens hemkomst samt på det faktum att de ryska trupperna, utom i några undantagsfall, hade förhållit sig passiva.⁶ Mot bakgrunden av allt detta kunde senaten meddela sina företrädare i utlandet att situationen hade utvecklats positivt och att kriget snart skulle inträda i sitt avgörande skede.⁷

De hänvändelser som gjordes till utlandet av borgerliga kretsar i Helsingfors var skarpare i tonen

¹ Svinhufvud och J. Castrén lyckades i slutet av februari fly från Helsingfors och kom över Reval och Berlin slutligen till Vasa.

² Om Vasa-senatens kritiska syn på sina representanter i Berlin och Stockholm se Juhani Arajärvi, Muistiinpanoja 16/2, 7/3 och 20/3. Jfr också Svenska Dagbladet 9/3 Finlands agitation utöver senatens intentioner. Ett uttalande av senator Frey.

³ Jfr Alexis Gripenbergs skrivelse till svenska utrikesministern Hellner 18/2 (Svenska utrikesdepartementet 6 a 37).

⁴ Jfr skrivelse från den s.k. bondedeputationen under Rafael Collianders ledning till svenska regeringen 21/2 (Svenska utrikesdepartementet 6 a 37). - I skrivelsen talas om leveranser av krigsmaterial på sådana villkor att de inte äventyrade Sveriges neutralitet.

⁵ Jfr brev från Renvall till Hjelt 7/2 (Utrikesministeriet 1 P c).

⁶ Jfr Samuli Sarios skrivelse till Alexis Gripenberg 14/2 (Utrikesministeriet: Legationen i Stockholm 1918).

⁷ Jfr Samuli Sarios telegram och skrivelse till Hjelt 23/2 resp. 28/2 (Utrikesministeriet D 2 b och 1 P c).

och mer pockande till innehållet. Orsaken härtill var tydligen närmast det hotfulla läget i huvudstaden som enligt deras mening krävde ett ingripande utan dröjsmål. I den första vädjan till Stockholm, som sändes genom förmedling av Sveriges konsul i Helsingfors den 3 februari¹, uppmanades Alexis Gripenberg att eftersträva en intervention antingen av Sverige eller Tyskland. Det förslag som Finlands chargé d'affaires överlämnade till svenska regeringen i saken möttes med avslag. Senare ingick flera sådana vädjanden från Helsingfors till Stockholm, av dem två med Svinhufvuds underskrift. I en skrivelse från Svinhufvud till Hjelt i Berlin av den 15 februari framhöll regeringschefen som sin uppfattning att revolutionen var ett verk av bolsjevismen och uttalade önskemålet att tyska trupper skulle besätta kuststäderna i södra Finland från Björneborg till Viborg.² I en annan hänvändelse av den 19 februari, nu till konungen av Sverige, ber Svinhufvud att svenska regeringen måtte överväga ett ingripande i händelserna i Finland, vilket borde ha formen av en hjälpoperation jämsides med den tyska interventionen.³ Dessa vädjanden som avspeglar opinionerna inom de borgerliga kretsarna i södra Finland,⁴ byggde i motsats till senaten i Vasa på den åsikten, att inbördeskriget borde avvecklas snabbt och resolut med stöd av utländsk hjälp och utan att man inväntade de vitas till synes långsamma framryckning från norr.

Senaten för sin del beaktade vid alla viktigare utrikespolitiska avgöranden Mannerheims mening. Alltifrån början av inbördeskriget då en väpnad svensk mellankomst dryftades i senaten, hade Mannerheim förklarat försöken att utverka en intervention. överflödiga redan av den orsaken, att Sverige inte kunde väntas överge sin traditionella neutralitetslinje. Enligt hans åsikt borde senaten inskränka sig till att framlägga anspråkslösare önskemål, såsom förfrågningar om möjligheterna att erhålla vapenhjälp. Kyligt avvisande ställde sig Mannerheim till de hjälpanbud som eventuellt kunde väntas från tyskt håll. Vissa auktoritets- och känslökäl, som förklaras av hans stolta krigarsinne, torde ha bidragit till denna attityd. Mannerheim var som överbefälhavare ytterst mån om att främmande krafter inte genom intervention skulle få tillfälle att reducera hans egen andel i det segerrika resultatet av inbördeskriget, som han fullt och fast trodde på.

I fallet Tyskland kommer därtill att han svårligen helt hade kunnat frigöra sig från den ”fiendesyn” på tyskarna som under världskriget på östfronten hade etsat sig in i hans sinne. När den tyska interventionen stod inför sitt avgörande skede blev därför relationerna mellan generalen och senaten åtskilligt ansträngda.

Tanken på utländsk militärhjälp hade först kommit upp i Helsingfors, då Mannerheim den 16 januari med Svinhufvud och Arthur Castrén dryftade olika spörsmål i samband med en eventuell väpnad konflikt. Vid denna rådplägning där Mannerheim erhöll muntliga fullmakter att överta befälet över ordningskårerna i norra Finland, uppställde han enligt egen utsago som villkor, att senaten när krisen väl brutit ut inte skulle be någon utländsk makt om ingripande. Mannerheim trodde sig också ha fått Svinhufvuds godkännande av detta villkor.⁵ Ett sådant resultat av underhandlingarna verkar dock osannolikt i så måtto, att Svinhufvuds ”löfte” knappast har getts utan reservationer, dvs oberoende av eventuella förändringar i läget. Med kännedom om

¹ Alexis Gripenberg uppfattade telegrammet som ett direktiv av senaten och riktade svarsrapporten i saken 6/2 till Svinhufvud. (Svenska utrikesdepartementet 6 A 37). Sveriges konsul i Helsingfors under inbördeskriget Walter Ahlström framkastar senare (Jfr W. Ahlströms brev till utrikesrådet Folke Malmar 12/4 1935. Kopia: Hellnerska samlingen) antagandet att telegrammet hade avsänts av Harald Åkerman tillsammans med någon senator.

² Jfr Svinhufvuds skrivelse till Hjelt 15/2 (Utrikesministeriet 1 P d).

³ Jfr Svinhufvuds skrivelse till konung Gustaf V 19/2 (Svenska utrikesdepartementet 6 a 37).

⁴ Alexis Gripenberg mottog i Stockholm också en (odaterad) skrivelse, undertecknad av Ernst Estlander, där mottagaren uppmanades verka därefter att alla möjligheter att erhålla snabb och effektiv hjälp beaktades (Utrikesministeriet 2 C c. Jfr även Carl Enckell, Politiska minnen I, ss. 295-296).

⁵ Mannerheim, Minnen I, s. 214.

Svinhufvuds position och mentalitet och hans förhållande till Mannerheim, som vid det laget ännu var relativt okänd och därtill saknade maktbefogenheter, måste man nog anta att han inte har kunnat fatta ett sådant kategoriskt förhandsbeslut.¹ Om de två i sammanhanget har kannstöpt om interventionsmöjligheterna, har Svinhufvud tydligen accepterat Mannerheims ståndpunkt under den förutsättningen att kampen mot de röda — om det gick därhän — inte skulle få ställa senaten inför till synes oövervinneliga svårigheter. Frågan om jägarnas hemkomst var för Mannerheim inte lika känslig som interventionsproblemet. Han ställde sig tvärtom positiv till tanken, men ansåg att jägarna borde hemförlovas i relativt små grupper.² En negativ attityd hade ju inte heller kunnat komma ifråga; Mannerheim hade fullt klart för sig att jägarbataljonen symboliserade en självständighetspolitisk handlingslinje i Finland.

Den 2 mars fick Mannerheim besked om att tyska högkvarteret hade beslutit sända en tysk militärexpedition till Finland. Budet sägs ha haft en så förkrossande effekt att han i vredesmod³ var beredd att anhålla om avsked som överbefälhavare. Ett ingripande från annan stats sida i kampen mot de revolutionära var alltjämt Mannerheim motbjudande. För att ge tyngd åt sin åsikt understök han för senaten, att om den tyska militärexpeditionen tilläts komma in i landet, hade de röda alla möjligheter att anklaga de vita för precis samma för nationalkänslan kränkande handlingssätt, som dessa tillvitade de röda, nämligen att man tydde sig till främmande hjälp. Mannerheims åsikt att revolutionsrörelsen borde slås ned med inhemska krafter synes till en början ha vunnit gehör hos senaten, så mycket mer som allvaret i hans ställningstagande fick ytterligare relief genom hotet om avgång. Sedan senaten emellertid prövat läget ur allmän synpunkt, ändrade den åsikt och beslöt att bereda sig att ta emot interventionen.⁴ När Mannerheim kort därpå ändå bestämde sig för att avstå från sina avgångsplaner, byggde detta uppenbarligen på högst reell grund: hade han envist hållit fast vid sin ståndpunkt hade han säkert berövats sitt överbefäl.⁵

Sedan Mannerheim förmåtts att acceptera interventionen var senaten för sin del villig att beakta hans önskemål om, att de tyska trupperna skulle underställas den vita överbefälhavarens högsta ledning, samt om utfärdande av en offentlig deklaration, att militärexpeditionen anlände till landet utan erövringsavsikter, uteslutande för att fördriva de ryska trupperna ur Finland. Den 10 mars mottog Mannerheim ett telegram där den tyska krigsledningen underrättade honom om att hans önskemål hade godkänts.

Såsom det ovan sagda visar stod Mannerheim också efter överenskommelsen i Seinäjoki den 17 februari i en ganska oklar ställning när det gällde bestämmanderätten i utrikespolitiska frågor. I stöd av sitt överbefälhavarskap ansåg han sig själv berättigad att delta i besluten angående sådana

¹ Jfr Onni Talas, Suomen itsenäistyminen ja Mannerheimin muistelmat, s. 42.

² Jfr Erkki Räikkönen, Svinhufvud ja itsenäisyssenaatti, ss. 219-220.

³ G. M. Törngren uppger att Mannerheim, sedan beskedet om den tyska interventionen nått hans högkvarter, blev "rasande" och var fast besluten att förhindra planens förverkligande. Han förklarade sig bl.a. ämna vägra tyskarna transporthjälp för att försvåra deras operationer på Åland som var första etappen i interventionen (Uppgift av G. M. Törngren 1/3 1957).

⁴ Jfr Mannerheim, Minnen I, ss. 254-256. Erkki Räikkönen "Svinhufvud ja itsenäisyssenaatti, ss. 350-351. — Enligt Wilhelm Thesleff som var närvarande vid "lägesgenomgången" i Seinäjoki den 2 mars kom man efter överläggningar till resultatet, att Thesleff borde sändas till Berlin för att förklara senatens negativa ståndpunkt till interventionen. Om tyskarna trots allt gjorde allvar av sitt ingripande skulle Mannerheim avgå. (Wilhelm Thesleff, Dagboksanteckningar 2/3).

⁵ Efter återkomsten från högkvarteret till Vasa underhandlade senaten och Wilhelm Thesleff och fattade ett från det tidigare avvikande beslut som gick ut på att Tysklands militära hjälp skulle accepteras. Samtidigt beslöts att Mannerheim för den händelse han inte ansåg sig kunna foga sig i detta beslut, skulle beviljas avsked. Som ny kandidat till överbefälhavarposten nämndes Wilhelm Thesleff (Wilhelm Thesleff, Dagboksanteckningar 3/3).

frågor i samband med landets utrikesrelationer, som hade militär karaktär. Mot bakgrunden av denna tankegång är det lätt att förstå hans indignation efter senatens beslut i interventionsaffären. Till sina politiska åsikter var Mannerheim ententevänlig och det kan inte ha varit lätt för honom att smälta tyskarnas mellankomst. Han var också en av de få vita ledare som anade sig till de vittsyftande avsikter som den tyska krigsledningen anknöt till militärexpeditionen. Genom att behålla överbefälet med tillhörande fullmakter i sin hand ville Mannerheim därför i mån av möjlighet stävja dessa ”sidosträvanden”.

Tysklands beslut att intervensera hade på ett avgörande sätt förmedlats av Finlands chargé d'affaires i Berlin Edv. Hjelt. Strax efter inbördeskrigets utbrott hade han tillsammans med Rafael Erich vädjat till de högsta tyska instanserna i Finlandsfrågan. I telegram till Ludendorff och v. Kühlmann den 31 januari framkastades påståendet att folkkommissariernas råd hade för avsikt att bistå revolutionen med väpnade styrkor. Och man sade sig vänta att Tyskland genom påtryckning skulle få till stånd en avvärjning av de ryska trupperna. När tyskarna emeller tid tog upp saken i Brest-Litovsk, förnekade ryssarna påståendets riktighet och hänvisade till den pågående utrymningen av Finland. I vilken mån detta hade någon effekt på tyskt håll är ovisst. För att inte äventyra sina egna intressen vid underhandlingarna ställde sig tyskarna ytterst återhållsamma till de önskemål som framfördes från finländsk sida. I slutet av januari började de dock ge med sig beträffande jägarnas hemtransport — med förbehåll för att bataljonen dessförinnan skulle upplösas och manskapet transporteras hem utan vapen och på finländska fartyg. Överlåtelsen av krigsmateriel till senatens disposition kunde enligt uppfattningen både på tyskt och finländskt håll ordnas genom privata firmor.¹ När sedan de tysk-ryska förhandlingarna i Brest-Litovsk hade avbrutits efter den 10 februari och Tyskland förberedde en offensiv i öster, fattades beslutet om intervention i Finland. Hjelt som var fången i beundran för Tyskland och som eftersträvade militär hjälp till de vita i inbördeskriget, förmådde med sina obestämda fullmakter inte hävda någon självständig linje vid dessa avtalsförhandlingar mellan två styrkemässigt så ojämna parter. Tysklands förmyndarlater gentemot honom kunde till och med gå så långt, att rikets myndigheter rentav dikterade den motivering som han — i likhet med vissa representanter för Baltikum — ägde att hänvisa till i sin ”anhållan om hjälp”.²

Innan Tyskland satte sitt interventionsbeslut i verket önskade regeringen — som ju därförinnan hade erkänt Finlands oberoende av Ryssland och mottagit en finländsk diplomatisk representant — formelltjuridiskt reglera sitt förhållande till mottagaren av den militära hjälpen. Enligt tyskarnas mening krävdes därför ett ömsesidigt ”fredsfördrag”. Medan fördraget ännu befann sig på ett förberedande stadium försökte Hjelt förmå Tyskland till en del eftergifter, bl.a. införlivande av vissa östkarelska områden med Finlands statsterritorium,³ vilket visar att aktivisternas gamla målsättning alltjämt hade honom i sitt grepp. I realiteten var Tysklands åtgärd att sluta fred och därmed sammankoppla ett ekonomiskt avtal ett taktiskt drag⁴ som avsåg att förskaffa tyskarna

¹ Jfr v. Halsens meddelanden 15/1 och 18/1 till Hjelt om åsikterna i tyska högkvarteret. Han förklarade bl.a. att man i Brest-Litovsk kunde förvissa sig om att ryssarna inte ansåg hemtransporten av jägarna som ”fientlig handling” (Jfr Hjelt, Anteckningar 15/1 och 18/1). — Ludendorff uppmanade utrikesministeriet att förelägga ryssarna ett ’meddelande. om planen (Jfr Ludendorffs telegram till utrikesministeriet 25/1. Auswärtiges Amt L 269/L 084309). I början av februari inställde utrikesministeriet sitt motstånd mot vapenleveranser till de vita, under förutsättning att de gick i form av affärstransaktioner mellan privata firmor. (Jfr v. Kühlmanns telegram till Ludendorff 2/2. Auswärtiges Amt L 269/L 084313). Redan därförinnan hade besked lämnats om att hindren för jägarnas avfärd till Finland hade undanröjts (Jfr v. Kühlmanns telegram 31/1 till utrikesministeriet Auswärtiges Amt 6383/H 056650), men avfärden uppsköts dock ända till dess underhandlingarna i Brest-Litovsk hade avbrutits 10/2.

² Jfr v. Kühlmanns telegram till v. d. Bussche 13/2 (Auswärtiges Amt L 261/L 080891).

³ Jfr Hjelts utkast till fredsfördrag mellan Tyskland och Finland (Hjeltska samlingen L 14).

⁴ Jfr Rafael Erich, Historiallinen sopimus, Suomen Vapaussota, 1937, ss. 346, 350.

både politiska och ekonomiska fördelar. De två underhandlarna Hjelt och Erich företrädde därvid den part som på förhand var dömd att falla undan. När det gällde att verkställa beslutet om interventionen, fäste man föga eller intet avseende vid deras ställningstaganden och försök att förfäkta Finlands intressen.

Fredsfördraget mellan Tyskland och Finland undertecknades den 7 mars. I dess första artikel heter det att Tyskland åtar sig att utverka erkännande av Finlands självständighet hos de stater som då ännu inte hade ställt sig positivt till gjorda framställningar i frågan. Hjelt och Erich hade i denna artikel önskat införa ett moment, där Tyskland förband sig att med hela sin auktoritet befästa Finlands oavhängighet. I den formen hade artikeln fått en vidare verkningskrets och förutsatt tillgripande inte endast av diplomatiska utan också militära medel. Enligt 2 momentet i artikeln hade Finland inte rätt att avstå från någon del av sitt statsterritorium eller åta sig något servitut till andra staters förmån, utan att dessförinnan överenskomma med Tyskland. Denna klausul tycktes till den del som gällde Finlands territoriella integritet äga sin tillämpning på Ålandsfrågan. Tyskland ville dock inte avge någon försäkran om sin föresats att förhindra försöken att skilja ögruppen från Finland. Likaså avböjde tyskarna, trots de finländska delegaternas ihärdiga ansträngningar, varje förpliktelse att avvisa Sveriges försök att bemäktiga sig Åland och gav därmed uttryck för sin önskan att bevara goda förbindelser med denna Finlands grannstat. Hjelt och Erich försökte vidare förmå tyskarna att ur fredsfördragets 30 artikel stryka bestämmelsen om raserande av befästningarna på Åland, men stötte på motstånd — med hänvisning till en likalydande klausul i fredsfördraget i Brest-Litovsk.¹ Genom att samordna fredsfördragen med Ryssland och Finland på denna punkt ville Tyskland stegvis säkra sig en nyckelställning vid varje internationell reglering av Ålands-frågan och samtidigt utestänga västmakterna från allt inflytande i det sammanhanget.

Parallellt med fredsfördraget undertecknades också ett handels- och sjöfartsavtal. Nu visade det sig att senatens representanter vid förhandlingarna om ekonomiska frågor försattes i en ännu svårare ställning än tidigare. Deras synpunkter togs knappast alls i beaktande. Visserligen lyckades Bernhard Wuolle som deltog som expert i begynnelseskedet, förmå tyskarna att gå med på att handelsavtalets giltighetstid förkortades från planerade tre till två år, vilket tycktes göra det lättare för Finland att bära de ofördelaktiga ekonomiska åtagandena. Detta medgivande blev dock praktiskt taget betydelselöst då finländarna nödgades godkänna tyskarnas krav på ett hemligt tilläggsavtal, som för den tid kriget varade gav Tyskland full rätt att kontrollera Finlands utrikeshandel. Enligt tilläggsavtalet förutsatte bl.a. försäljningen av finländska träförädlingsprodukter tysk sanktion, vilket alltså innefattade möjligheten att Tyskland övertog hela produktionsresultatet — till det pris som det själv fann för gott att fastställa.

Då senaten fick kännedom om handels- och sjöfartsavtalet, trodde Heikki Renvall att det negativa resultatet var en följd av förhandlarnas bristande sakkunskap. Han tycks ha föreställt sig att avtalet hade kunnat få ett annat utseende om delegaterna hade stått i kontakt med senaten. Hade vi sänt en affärsman till Berlin, framhöll Renvall förargad, hade detta varit nog för att ge saken en bättre utgång.² Renvalls missnöje riktade sig förutom mot de s.k. tilläggsartiklarna även mot bestämmelsen att Finland förband sig att återföra tulltarifferna till 1914 års avsevärt lägre nivå, utan att reciprokt erhålla några tullättnader av Tyskland, samt vidare mot klausulen att tyskar i Finland skulle tillerkännas samma rätt att bedriva näring som finländska medborgare. Med beaktande av Tysklands ekonomiska expensionskraft betydde det då praktiskt taget ingenting att finländare beviljades motsvarande rätt i Tyskland. Svinhufvud och Jalmar Castrén som i mars

¹ Jfr Rafael Erich, Historiellin sopimus, Suomen Vapaussota 1937, ss. 348-349.

² Jfr Renvalls skrivelse till Hjelt 15/3 (Utrikesministeriet 1 P d).

återvändande från Berlin, visste berätta att de tyska affärsmännen otåligt väntade på det ögonblick, då de skulle få chansen att kasta sig över Finlands skogar, forsar och järnvägar. De planerade att grunda ett tyskt-finländskt bolag med monopolställning på handelsutbytets område. Företaget mötte dock motstånd i affärskretsar i Finland och självdog, då tyskarna fick klart för sig vilket missnöje det väckt. De här refererade artiklarna i handelsavtalet ger en antydning om det pris — utöver kostnaderna för militärexpeditionen — som senaten nödgades betala för den intervention som skulle trygga de vitas seger i inbördeskriget.¹

Redan i detta skede framgick klart att den tyska militärexpeditionens ankomst till Finland samt de dessförinnan ingångna freds- samt handels- och sjöfartsfördragen skulle komma att lägga grunden till Finlands blivande utrikespolitiska orientering. De ivrigaste anhängarna av den tyska linjen var såsom ovan har framgått aktivisterna. Dessas tro på Tysklands seger i världskriget och på den tyska inflytelsesfärens utbredning mot öster och norr vann insteg särskilt i hemlandets konservativa kretsar. Hjelts gav uttryck för aktivisternas synsätt då han i sin svarsskrivelse till Renvall underströk, att priset för den tyska militärexpeditionen var obetydligt jämfört med de förluster i materiel och mänskoliv som hade blivit följden om interventionstanken hade avvisats. Enligt Hjelts uppfattning utgjorde Finlands tyska orientering en stabil grund för strävandena att befästa självständigheten, vilken i annat fall hade saknat säkra garantier.² Till och med inom de borgerliga kretsar som lutade mot neutralitet avstod man, med tanke på de vitas belägenhet i södra Finland, från opposition mot Tysklands ingripande i inbördeskriget. I stället kritiserade man emellertid senaten som ansågs binda Finland både politiskt och ekonomiskt vid Tysklands intressesfär. Mannerheim för sin del räknade med att avtalen med Tyskland skulle beröva Finland dess neutralitet. Dessutom ansåg han det högst osäkert om Finland, efter att ha godkänt första artikeln i fredsfördraget, skulle förmå utverka västmakternas erkännande av självständigheten. En tendens till begränsning av landets oavhängighet ingick också, enligt hans uppfattning, i det specialavtal i anslutning till fredsfördraget som gav Tyskland rätt att upprätta militära baser på Finlands territorium.³

I allmänhet såg man i borgerliga kretsar på följderna av den tyska interventionen helt olika alltefter den utrikespolitiska åskådning man tillägnat sig och efter vad man trodde om de materiella offer som aktionen skulle kräva.

D. Utlandet och inbördeskriget i Finland

1. Rysslands inställning

I sina relationer till utlandet följde sovjetregeringen, så snart den funnit sin ställning så pass stabiliserad att den erbjöd möjligheter till utåtriktad aktivitet, en egendomlig dubbellinje. Å ena sidan intog den i känslan av sin svaghet inför tyskarnas militära tryck, separatismen i Ukraina och andra motsvarande fenomen, en defensiv hållning. Å den andra försökte den emellertid — i tecknet av Lenins idé om världsrevolutionen — att som motvikt till denna defensiva linje få grepp om internationella arbetarkretsar, i avsikt att skapa en omfattande social angreppsfront med Ryssland som centrum. Denna utrikespolitiska dubbellinje var bolsjevikernas rättesnöre redan i Brest-Litovsk, där den ryska delegationen med Trotskij som chef försökte förfäktas Rysslands egna intressen genom att under yviga propagandagester omsätta sin kampparoll ”fred utan

¹ Memorandum om de tysk-finländska förhandlingarna 27/3 (Hjeltska samlingen L II); uppgifter som lämnats av Bernhard Wuolle 21/2 1957.

² Jfr Hjelts skrivelse till Renvall 31/3 (Utrikesministeriet 2 C c).

³ Jfr Mannerheim, Minnen I, s. 302.

territoriella erövringar och krigsskadestånd” i praktiken. I den främmande omgivningen och i den aristokratiska och av konservativa traditioner präglade atmosfär, som omvärvde de politiska och militära representanterna för världens ”mest reaktionära regering” (Trotskij's ord), föll bolsjevikernas fredspropaganda dock på hälleberget. Men någonting ”historiskt” hade ändå inträffat. Trotskij och, hans medhjälpare, vilkas politiska förflutna huvudsakligen haft formen av underjordisk verksamhet,¹ gjorde ju där sitt debutframträdande som ”revolutionens diplomater”. Som kontrast till den tyska delegationens koncist fåmälda uppträdande, hade nu en rad av den bolsjevikiska revolutionens slagord utslungats vid konferensbordet.

När fredsunderhandlingarna i Brest-Litovsk inte gav resultat, gjorde Trotskij i sovjetregeringens namn en säregen deklARATION: även om fred inte hade slutits, förde Ryssland inte längre något krig. Denna paradox som framkastades den 10 februari, var förmodligen avsedd som en ”fred utan villkor”. Sovjetregeringen ville av allt att döma visa att den inte erkände den kejsarliga tyska regeringen — ett försök att undgå den prestigeförlust som hade drabbat den, om den nödgats underkasta sig de hårda fredsvillkoren.² Men proceduren hade också andra syften. Bolsjevikerna planerade att samtidigt upprätta hemliga förbindelser med centralmakternas proletariat i förhoppning om — och i det hoppet stärktes de av januaristrejckerna i Wien och Berlin — att därigenom kunna organisera revolutioner i Tyskland och Österrike-Ungern. På så sätt trodde de sig kunna hindra fiendens arméer att gå till attack mot det revolutionära Ryssland. Denna bolsjevikernas ”försvarsåtgärd” antyder, att de räknade med att Ryssland trots sitt militära sammanbrott var ideologiskt skyddat mot yttre faror. Dessutom avslöjade den en för bolsjevikerna karakteristisk föreställning om, att revolutionsrörelsen i Ryssland inte kunde stabilisera sin ställning, om den inte förmådde tillvinna sig sympati hos arbetarrörelserna i andra länder.

Den 18 februari inledde tyskarna på östfronten en offensiv, vars mål var att med maktmedel uppnå det som man förgäves eftersträvat genom de utdragna och resultatlösa fredsförhandlingarna. Den återstående delen av Baltikum erövrades, likaså Ukraina, som kort dessförinnan hade lösgjort sig från beroendet av sovjetregeringen och just nu var i färd med att försvara sig mot denna. Tyskarnas snabba framryckning som inte mötte något motstånd blev ett slag mot sovjetregeringens auktoritet. Folkkommisarierna stod i det läget inför valet mellan två alternativ: antingen måste de gå med på en tvångsfred med centralmakterna och avstå stora områden av riket eller fortsätta det hopplösa kriget och bereda sig på mycket ödesdigra motgångar. Den förra metoden kunde måhända ge sovjetregeringen en andhämtningspaus, tillräcklig för att sätta denna i stånd att kväsa sina inre motståndare; alternativ två däremot skulle binda bolsjevikernas bästa krafter vid krigföringen och kanske rentav äventyra hela revolutionen. Bland folkkommisarierna tog Lenin parti för en snar fred, som han ansåg nödvändig som utgångspunkt för det interna uppbyggnadsarbetet i Ryssland. Bucharin krävde fortsatt krig. Han trodde att man genom att förlänga kampen skulle vinna en möjlighet att — låt vara att man till en början nödgades undergå Paris-kommunens öde — skapa en plattform för revolution i internationell skala.³ Sovjetregeringen valde Lenins linje. Vid fredsslutet i Brest-Litovsk den 3 mars avstod Ryssland de områden som Tyskland erövrat under februarioffensiven. Efter detta nederlag måste sovjetregeringen hålla sig till sin andra utrikespolitiska handlingslinje när det gällde att utbreda den sovjetiska intressesfären. Emellertid krävdes det tid för förberedelser för att den vägen nå framgång.

¹ Jfr John W. Wheeler-Bennett, *Brest-Litovsk. The Forgotten Peace*, ss. 113-114.

² Jfr Louis Fischer, *The Soviets in World Affairs 1917-29 I*, ss. 57-58.

³ Jfr Edward Carr, *The Bolshevik Revolution 1917-1923 III*, ss. 40-42; 50-51; I. Deutscher, *Stalin. A Political Biography*, ss. 187-188.

Rysslands utrikespolitiska svaghet och bolsjevikernas önskan att driva revolutionär propaganda är beaktansvärda ”bakgrundssynpunkter” för varje översikt över sovjetregeringens politik gentemot det revolutionära Finland.

Folkkommisariernas råd som såg väldiga perspektiv öppna sig för framtiden, betraktade inte frågan om Finland som ett problem av samma klass som tsarregeringen på sin tid hade gjort. När bolsjevikerna kom till makten hade Finland redan nått ett gott stycke på väg mot självständigheten och det var svårligen tänkbart att utvecklingen nu skulle bromsas av dem som hade proklamerat folkens självbestämmanderätt som ett av sina kammål. Finland hade i Tsarrysland intagit en statsrättslig särställning, som bolsjevikerna hade erfarenhet av från sin ”underjordiska” tid. Finlands autonomi hade gett skydd åt den personliga integriteten och landet hade därtill erbjudit en politisk och kulturell miljö, som avvek från den invanda ryska omgivningen. Många bolsjeviker såg också det Finland som nu strävade att skilja sig från Ryssland i ett annat ljus än tsartidens politiska förgrundsfigurer, vilka närmast hade betraktat landet som en rikssplittrande liberal bastion.

När sovjetregeringen erkände Finlands självständighet uppfattade den naturligtvis sammanhanget mellan Finlandsfrågan och vissa andra närliggande internationella politiska problem. Den hade säkert noterat att Tyskland ansåg Finlands lösgörande från Ryssland förenligt med sin fördel. Likaså hade den vetskap om den finländska aktiviströrelsens målsättning. Ur sovjetregeringens synpunkt utgjorde Finland ett område, som under vissa förutsättningar — t.ex. om förhandlingarna i Brest-Litovsk gick i baklås — kunde bli ett flankhot mot Petersburg. Före självständighetsförklaringen hade Lenin skisserat upp två motsatta möjligheter för Finlands kommande politiska orientering: en ”ryssvänlig” och en ”tyskvänlig”.¹ Om revolution bröt ut i Finland, bleve den till sin natur tyskfiendlig och skulle därför motverka alla Tysklands försök att utnyttja Finland som storpolitiskt språngbräde. Om återigen det tysksinnade borgerskapet övertog ledningen, skulle Tyskland tämligen obehindrat kunna utbreda sitt inflytande i landet. Även om Finland i bolsjevikernas europeiska propagandafält bara var en ”utmark”, ville också de nya ryska makthavarna i överensstämmelse med Tsarryslands politiska traditioner förvandla det till ett slags ”ideologisk skyddsmur”. Mot bakgrunden av denna strävan förstår man bättre de anklagelser som bolsjevikerna riktade mot de finländska socialdemokraterna för att dessa inte hade gjort revolution.²

Finland var emellertid som tidigare antytts av relativt ringa betydelse som revolutionärt experimentfält för det Ryssland som nu upplevde en politisk-social jäsningsperiod; dock inte helt betydelselöst, eftersom landet låg på tröskeln till Petersburg, den ryska revolutionens historiska kampcentrum. När tyskarna invaderade Estland slappnade sovjetregeringens grepp om armén ända därefter, att en del truppförband egenmäktigt genom sina sovjetter utfärdade order om upplösning. Sådant egenmäktigt förfarande kom finländarna att — med fog — tala om militärt godtycke, i vissa sammanhang rentav om militär anarki.

I augusti-september omfattade de i Finland stationerade ryska trupperna ca 100 000 man landstridskrafter samt en del av Östersjöflottan. Antalet truppförband ur lantarmén minskades före årets slut med en fjärdedel. Och då enheternas manskapsstyrka samtidigt sjönk till ca hälften av den ordinarie, kan man uppskatta totalantalet ryska soldater i Finland i januari 1918 till högst

¹ Jfr *The Bolshevik Revolution 1917-1918. Documents and Materials*. Edited by James Bunyan and H. H. Fisher, s. 284. — I ett tal i Petrograd 5/12 1917 utstakade Lenin denna dubbellingje med tanke på Finlands ställning.

² Jfr Stalins uttalande i exekutiva centralkommittén 4/1. *Soviet Documents on Foreign Policy I*, edited by Jane Degras, s. 30.

40 000 man.¹ En viss evakueringsstrafik hade pågått sedan oktober 1917 och för sin del förstärkt effekten av truppernas hemförlovning, som för vissa av de äldsta årsklassernas vidkommande hade inletts i slutet av nämnda år. Studerar man i detalj de hemförlovningsorder som utfärdades för de ryska trupperna i Finland under 1918, noterar man att det i mitten av januari gavs direkt befallning om befriande av årsklassen 1902 jämte ännu äldre grupper från krigstjänst. För att underlätta hemförlovningen meddelade rayonkommitténs militäravdelning kort därpå att den tillsatt en särskild demobiliseringskommitté.² Vid tiden för inbördeskrigets utbrott i Finland hade årsklassen 1903 fått demobiliseringsorder. De ändrade förhållandena förorsakade ingen minskning i hemförlovningstakten som var en årsklass på 10 dygn. Tvärtom ökades tempot i början av februari. Den 5 februari gavs nämligen order om att frikalla årsklasserna 1904, 1905, 1906 och 1907. Av senare order var den mest betydande daterad den 11 februari och gällde hemförlovning av årsklasserna 1910, 1911, 1912, 1913 och 1914.³ De krigströtta soldaterna efterkom också gärna demobiliseringsföreskrifterna; endast i undantagsfall lämnades dessa utan avseende.

Den känsla av frihet som revolutionen frammanat, ledde dock även i Finland till störningar i ordningen bland de ryska trupperna, bl.a. i form av olovliga permissioner och deserteringar. De soldater som stannade kvar i truppförbanden förnötte sin tid i sovjeter och kommittéer, där man hängav sig åt hetsiga diskussioner och fattade motstridiga beslut. Det centrala debattämnet var förmodligen revolutionen i Ryssland, där soldaterna, som väl insåg händelsernas väldiga proportioner, själva gärna hade varit med. Med sina brokiga åsikter avspeglade militärsovjeterna det ryska samhället i miniatyr: där fanns socialrevolutionärer, mensjeviker och bolsjeviker. År 1917 utgjorde de två förstnämnda grupperna majoritet i sovjeterna. Men när vågorna hade lagt sig efter novemberrevolutionen, vann bolsjevikerna bestämmanderätten och dikterade sovjeternas beslut. I medvetande om att de, bolsjevikerna, företrädde Rysslands statsbärande parti, handlade de mest aktiva bland dem relativt egenmäktigt. Och i den mån sympati för revolutionen i Finland förekom bland de ryska trupperna, utgick nog sympatyttringarna från bolsjevikiska kretsar.

Frågan om hur den del av den ryska militären, som under pågående utrymnings- och hemförlovningstransporter stannade kvar i Finland, skulle ställa sig till inbördeskriget, var dels beroende av reaktionerna i de högsta ryska militära kommandoinstanserna i landet, dels av sovjeternas ställningstagande. På resp. håll rådde tämligen olika meningar om proceduren, vilket troligen förklaras av att folkkommissariernas råd inte tillräckligt klart gav besked om sin syn på saken.⁴ En

¹ Jfr U. Rauanheimo, Venäläiset joukot Suomessa maailmansodan 1914-1918 aikana. Niiden yleisryhmytykset ja toimintasuunnitelmat. Tiede ja ase nr 8, s. 167.

² Jfr Luga infanteriregementes order 17/1 (4/1) 1918; rayonkommitténs order 22/1 (9/1). Ryska militärens i Finland arkiv nr 479 och 3848.

³ Jfr rayonkommitténs order 25/1 (n.st.), 5/2" 9/2 och 11/2. Ryska militärens i Finland arkiv nr 3848.

⁴ Jfr t.ex. Trotskijs telegram 29/1 till Svinhufvud (som av omständigheternas tvång aldrig nådde adressaten). (Auswärtiges Amt L 261/L 080826). — "... ryska regeringen anser i likhet med Eder ett våldsamt ingripande av de ryska trupperna i Finlands inre angelägenheter olämpligt. Detsamma gör det revolutionära proletariatet i Finland ur sin synvinkel. Men uppgifterna om att kontrarevolutionära, chauvinistiska element bland Finlands folk angriper ryska soldater, beskjuter tåg osv., framtvingar åtgärder till självförsvar från soldaternas sida. I likhet med Eder finner vi det nödvändigt att inom en så kort tidsrymd som möjligt avlägsna de ryska trupperna ur Finland. Men genomförandet av åtgärder i detta sammanhang är, såsom Ni själv har erkänt, beroende av militärtekniska faktorer och förhållanden. Det är vår förhoppning att den tillsatta medlingskommittén (blandkommittén) skall främja en lösning av de besvärliga frågorna, till fromma för folken i bägge länderna. För vår del uppmanar vi Eder att noggrant underätta oss om alla de fall av egenmäktigt uppträdande från den ryska militärens sida gentemot befolkningen i Finland, som kommer till Eder kännedom, för att vi omedelbart måtte kunna skrida till nödiga åtgärder. Varen övertygad därom, herr senatens ordförande, att folkkommissariernas råd med känslor av aktning ser på Finlands självständiga folk."

renodlat militär synpunkt som var helt oberoende av sympatier för de revolutionära, förfäktade kommandören för 42:dra armékåren, general Nadeznyi, vars stab var förlagd till Viborg. Han synes ha haft för avsikt att dra tillbaka sina trupper så snabbt som möjligt för att inte åsamka dem förluster i det uppkomna krisläget. Den 28 januari, eller samtidigt som ryssarna i södra Österbotten avväpnades av skyddskåristerna, gav han sålunda order om att de ryska styrkorna i Finland, ända från västra Finland och Tammerfors, skulle dirigeras till Viborg över Riihimäki. En något annan tankegång följde ordföranden i rayonkommitténs militäravdelning, Glasunov. I motsats till armékårskommandören förordade han ett aktivt självförsvar: de ryska trupperna borde dras samman i beredskapsställningar och förhindra fortsatta vita avväpningsoperationer. Glasunovs ställningstagande visar att han inte bara ville bevaka Rysslands militära intressen, utan också strävade att demonstrera sin solidaritet gentemot de revolutionära i Finland. Överste Svetsjnikov, stabschef i 106:e divisionen med förläggning i Tammerfors, uppsade helt sitt subordinationsförhållande till armékårskommandören. Svetsjnikov ansåg det nödvändigt att dra de ryska trupperna till linjen Tammerfors—Riihimäki för att undvika att de som spridda grupper utsattes för angrepp av de vita. Svetsjnikovs handlingssätt bär vittne om att han personligen anslöt sig till Glasunovs självförsvarsprogram, samtidigt som han på något sätt önskade göra en insats till förmån för de revolutionära i Finland. Fallet som sådant avslöjar hur långt upplösningsprocessen hade framskridit inom den ryska militären i Finland och hur svagt armékårskommandörens befälsinflytande redan var över de underlydande.

Den hjälp som de röda garderna erhöll av ryssarna, bestod framförallt av vapen och annan utrustning. Manskapshjälpen däremot var, bortsett från ett truppförband som iaktogs i Filpulatrakten under operationernas begynnelsekedje — alldeles obetydlig. Där sådan hjälp mottogs, förenade sig de ryssar som tog del i striderna på den revolutionära sidan med de röda antingen på grund av övertygelse eller i nödtvunget självförsvar. De nationellt rent inhemska rödgardisterna betraktade de fåtaliga, spridda ryska grupperna vid fronten med misstro och dessas deltagande torde knappast ha stärkt de rödas stridspotential. I de enskilda fall då ryska officerare, såsom t.ex. Svetsjnikov, var knutna till de röda kommandoinstanserna, bestod deras insats främst i militärt planeringsarbete, som de emellertid byggde på antagandet att operativa trupper stod till förfogande. Då sådana trupper nära nog fullständigt saknades och då språket dessutom beredde svårigheter, blev deras inflytande på krigshändelserna emellertid svagt. Språksvårigheterna satte hinder i vägen även för utnyttjande av ryssarna som utbildare. Sin största nytta gjorde de ryska militärerna i specialvapenslagen, framförallt som instruktörer vid artilleriet.¹ I strid visade sig de ryska soldaterna ovilliga och ängsliga;² inte ens rayonkommitténs språkrör Ivestija, som utkom i Helsingfors, lyckades med sina hetsartiklar egga dem till någon stridsiver. Militärkommittéerna och soldatråden klagade också ständigt över att det tycktes omöjligt att bromsa utvecklingen i ”anarkistisk riktning”.

2. Inbördeskriget och politiken i Sverige

Under världskrigets tidigare år hade Sverige lyckats hålla sig på sidan om de omedelbara verkningarna av det stora skeendet. De aktiva kretsarna som inte fann så mycket att tvista om när det gällde landets egna utrikespolitiska problem, fördelade sig, ifråga om sin inställning till de stridande parterna, huvudsakligen på basen av ideologiska känslor, i ett tyskvänligt och ett

¹ Jfr J. O. Hannula, Suomen vapaussodan historia (4 uppl.), s. 171; E. W. Kuk—konen, Hugo Salmela, punaisen pohjoisen rintaman ylipäällikkö v. 1918. Tiede ja ase nr 10, ss. 23-24.

² Bl.a. vissa rödgardister som i inbördeskrigets slutskede flydde till Petersburg, talar om ryssarnas ”svekfulla feghet” och passivitet. (Jfr protokoll som uppgjorts vid de revolutionära emigranternas sammankomst 27/4. Frihetskrigets arkiv I B).

engelskvänligt block. När Finlands självständighetsfråga i slutet av år 1917 inträdde i sitt avgörande skede, innebar detta att ett nytt problem dök upp, som redan på grund av de två ländernas geografiska grannskap krävde uppmärksamhet.

På borgerligt håll i Sverige och särskilt i akademiska kretsar stöddes intresset för grannlandet i öster av historisk-traditionella faktorer: den sekelgamla ödesgemenskapen fram till 1809 och de kulturella kontakter som uppehållits även därefter. Finlands strävan att frigöra sig från det politiska beroendet av Ryssland möttes med sympati. Om Finland blev självständigt skulle detta ur synpunkten av Sveriges politiska trygghet vara en betydelsefull händelse: faran för rysk expansion — som ju Sverige kände sedan gammalt — skulle avsevärt minskas genom tillkomsten av en självständig stat på andra sidan Bottniska viken. Samtidigt aktualiserades som en följd av denna händelseutveckling även frågan om Åland, låt vara i något annan form än ditintills, då Sverige för sin del hade strävat att slå vakt om örikets demilitarisering. På svenskt håll började nu den uppfattningen vinna terräng, att Sverige om det genom sina tjänster kunde hjälpa Finland att uppnå självständighet, därefter skulle ha rätt att som ersättning återfå Åland. Finlandsfrågan som under världskrigets första år närmast hade intresserat den svenska aktivistgruppen, tilldrog sig från och med årsskiftet 1917-1918 uppmärksamhet i vida borgerliga kretsar.

Den svenska arbetarrörelsen var inte lika engagerad av de finländska problemen. Dess intresse koncentrerades på den ryska revolutionen och därmed sammanhängande företeelser. Man tyckte sig där se historien upprepa sig, om också i en ny lokal miljö: den ryska marsrevolutionen väntades bli en östeuropeisk motsvarighet till den stora franska revolutionen och man räknade med att den skulle resultera i förändringar i det ryska regeringssystemet liksom i de icke-ryska folkelementens ställning.

Novemberrevolutionen gav emellertid sedan upphov till häftiga meningsskiljaktigheter. De radikala kretsarna med Zeth Höglund som ledande gestalt, stärktes i sin revolutionära tro; socialdemokratiska partiets majoritet däremot, under Hjalmar Brantings ledning, såg bolsjevikernas maktövertagande med ”blandade känslor”, speciellt då dessas terroristiska metoder började komma i dagen. Den oenighet som i slutet av år 1917 rådde inom den svenska arbetarrörelsen när det gällde sovjetregeringens politik, utvecklade sig till en regelrätt principkonflikt efter revolutionsutbrottet i Finland.

Första gången svenska regeringen nödgades definiera sin inställning till inbördeskriget i Finland inföll i början av februari, då Alexis Gripenberg med anledning av ett Helsingfors-telegram som skildrade de vitas hjälplösa belägenhet hade tillställt den en begäran om intervention. Hänvändelsen vann inte gehör; utrikesminister Hellner och statsminister Edén meddelade, att Sverige inte ämnade ingripa med vapenmakt i händelserna i Finland. Däremot lät Sverige förstå att det var redo att erbjuda sina bona officia för att åstadkomma vapenvila eller fred i Finland, varom också senaten underrättades. De politiska kretsarna i landet reagerade något olika inför skeendet i Finland. På borgerligt håll baserades opinionsbildningen på det faktum, att de vita försvarade den lagliga samhällsordningen. Man ansåg det därför vara regeringens skyldighet att finna en acceptabel form för hjälp och bistånd. Socialisterna betraktade revolutionen som en politisk och social maktkamp och fann det redan av enkla solidaritetsskäl olämpligt att Sverige ingrep mot arbetarrörelsen i ett annat land. Revolutionen som sådan kritiserade de dock i överensstämmelse med sitt åskådningssätt. Vänstersocialisterna godkände utan förbehåll de finländska arbetarnas val att slå in på revolutionära vägar. Den socialdemokratiska ”högern” däremot, som företrädde partiets flertal, tog avstånd från de rödas våldsmetoder, som de ansåg vara en följd av bolsjevikiskt inflytande. När interventionsdebatten sedan dök upp i tidningsspalterna, bedömdes problemet både ur in- och utrikespolitiska synvinklar. Regeringspartierna, liberaler och

socialdemokrater, var ense om att ett ingripande i Finland — som vissa konservativa kretsar förordade — bara kunde ske på bekostnad av Sveriges neutralitet. Hänsyn till neutraliteten spelade också huvudrollen vid regeringens ställningstagande. Den var vidare huvudargumentet för att man avvisade även den tyska hänvändelse till Sverige, där svenskarna uppmanades att blanda sig i leken för att skydda svenska undersåtars intressen i Finland; tyskarna var härvid fullt på det klara med att västmakterna skulle ha uppfattat en sådan åtgärd som neutralitetsbrott.¹ Också de borgerliga kretsar som höll före att den svenska neutraliteten kunde bevaras om Sverige ingrep ensamt, började efter beskedet om den tyska framstöten befara, att det i själva verket skulle bli Tyskland som genom sin Finlandspolitik skördade frukterna av en eventuell svensk mellankomst.²

Sedan begäran om intervention avslagits av svenska regeringen aktualiserades frågan om de vitas vapenköp. Saken hade stått på dagordningen i Sverige alltifrån mitten av januari, då Svinhufvuds senat av lantdagen hade befullmäktigats att uppställa en ordningsmakt. Det var dock knappast till fördel att många privatpersoner och därtill en deputation från Österbotten, såsom tidigare antytts, försökte verka för en positiv lösning genom att förbigå landets myndigheter och vädja direkt till allmänna opinionen. Alexis Gripenberg överlämnade den 18 februari i senatens namn till svenska regeringen en anhållan om vapentilldelning, och härvid framgick att den enighet som hade rått inom ministären i interventionsaffären nu hade gått förlorad. Helmer förordade överlåtelse av vapen åt de vita och ansåg att detta inte kunde rubba Sveriges neutrala ställning i västmakternas ögon. Han och liberalerna fick på denna punkt stöd av de konservativa, som när det gällde att bistå de vita var redo att gå ännu ett steg längre, dvs. stödja förslaget om avsändande av en svensk frivilligtrupp till Finland. Av socialisterna motsatte sig V. Rydén och Fr. Thorsson häftigast vapentransaktionen, medan Hjalmar Branting³ var mer moderat i sin opposition. Socialisternas motstånd ledde till negativt beslut i regeringen. Till samma resultat kom regeringen också ifråga om de vitas begäran om tillstånd att transportera vapen över Sverige till norra Finland. Däremot gick den — socialisterna inräknade — med på att bevilja transitorätt över svenskt territorialvatten för de fartyg som förde vapen från Tyskland till de vita. Socialisternas påpekande att vapentransporter landvägen kunde ge anledning till oroligheter bland arbetarna i Norrland, kom en del alltför beskäftiga finländare att lägga sig i saken. Sålunda lät Jonas Castrén förstå att för den händelse oroligheter faktiskt kom till stånd, skulle finländska skyddskårister nog åta sig att slå ned dem.⁴

Förflyttar man sig sedan från de ansvariga officiella organen till det svenska partilivet, finner man att meningsutbytet om inbördeskriget i Finland fördes både med hetta och stora gester. Frejdigast och mest aktivt uppträdde de konservativa som försvarare av sina åsikter. Deras talesmän förfäktade emellertid sinsemellan så pass divergerande meningar, att det är omöjligt att därur få fram en allmän syntes. Den konservativa partiledningen som tillsammans med riksdagsgruppen utformade högerns egentliga linje, var försiktigare i sina uttalanden än den tidningspress som stod under dess inflytande. Med förbigående av enskilda högermäns uttalanden för intervention betraktade dessa två instanser problemet utgående från riskerna för neutraliteten; resultatet blev att de anslöt sig till regeringens negativa ståndpunkt. Denna konservativa syn på frågan om militärt ingripande underströks klart vid andrakammardebatten den 20 februari, i anslutning till

¹ Jfr T. Gihl, Den svenska utrikespolitikens historia IV 1914-1919, ss. 360-361.

² I riksdagens hemliga utskott tog inte en enda konservativ riksdagsman parti för en intervention (Jfr Joh. Hellner, Anteckningar).

³ Jfr Gunnar Gerdner, Det svenska regeringsproblemet 1917-1920, ss. 23-24; Erik Palmstierna, Orostid II 1917-1919. Politiska dagboksanteckningar, ss. 130-131.

⁴ Jfr Kai Donner, Toimintaa Tukholman lähetystössä ja sen ympäristössä. Suomen Vapausota IV, s. 55.

en interpellation om regeringens Finlandspolitik. Däremot stödde man på högerhåll sådana hjälperformer som överlåtelse av vapen och beviljande av transporttillstånd, vilka kunde realiserats utan överträdelse av folkrättens neutralitetsbestämmelser.¹ Den konservativa pressen anslog för sin del ofta känslöbetonade och fräna tongångar i sin kritik av regeringens hållning, både när det gällde medlingsförsöken och vägran att lämna vapenhjälp.² Regeringen anklagades för en passivitet som illa rimmade med Sveriges historiska traditioner. Man krävde ”handling”.³ Ett typiskt uttryck för aktivisternas linje var ett förslag av K. G. Westman, som framlades i början av mars och avsåg ett försvarsförbund⁴ mellan Sverige och Finland; här fick nu den unionsdröm som vissa finländare och svenskar hade drömt under världskrigets första år en med Finlands nya självständiga ställning överensstämmande ”realistisk” form. Bakom Westmans tankegång skymtar vissa på konservativt håll tämligen allmänna stämningar: oro över Sveriges små möjligheter att försvara sig mot Ryssland och önskan att som kompensation för de garantier som erbjudits Finland återfå Åland.

De konservativa kretsarna i Sverige förfäktade som nämnt aktivt sina åsikter i riksdagen. De försökte genom en adress till regeringen förmå denna att gå med på en för de vita acceptabel lösning i vapenfrågan. Härvid vann de gehör också hos den stora allmänheten. Sämre beställt var det med det stöd som de konservativa kunde uppdriva, när de gick att förverkliga sin tanke att värva frivilliga till den vita armén. Frivilligtruppen var ursprungligen avsedd att bli en brigad. Men den Svenska brigad som i mars avreste till Finland uppgick bara till en bråkdel av den tilltänkta styrkan, ca två kompanier. Förklaringen till den svalnande entusiasmen för aktiv hjälp åt de vita var dels den pacifistiska andan i Sverige, dels uppenbarligen den kyliga inställningen på officiellt håll i Finland till Sveriges förhoppningar i Ålandsfrågan.⁵ Därtill kom att de tillskräpta meningsbrytningarna i språkfrågan österom Bottniska viken för sin del bidrog till att dämpa svenskarnas iver att bistå de vita.

Regeringspartierna, som ansåg sig ha räddat den svenska neutraliteten genom att avvisa interventionskravet, såg i de konservativas Finlandspolitik även en inrikespolitisk tendens, ett försök att spränga koalitionen mellan socialdemokrater och liberaler.⁶ De konservativas häftiga gestikulerande utåt retade dessutom vänsteroppositionen⁷ som reservationslöst försvarade revolutionen i Finland. På socialdemokratiskt håll där man principiellt fördömde den finländska arbetarrörelsen som drivit in på revolutionära vägar, men där man samtidigt som nämnt av solidaritetsskäl inte ville vara med om att revolutionsrörelsen kvästes med svenska vapen eller trupper, försökte man verka för en vapenvila i inbördeskriget i Finland.⁸ Då senaten hade avvisat Sveriges officiella medlingsanbud tog socialdemokraterna i mitten av februari i samma syfte kontakt med folkkommissariatet⁹, som dock inte heller ådagalade något intresse för saken, tydligen främst på grund av de vitas negativa hållning. Trots detta beslöt den socialdemokratiska partiledningen den 21 februari att förnya sitt erbjudande om medling till folkkommissariatet.¹⁰

¹ Jfr Arvid Lindmans uttalande i andra kammaren 20/2 (Riksdagens protokoll 1918: Andra kammaren nr 16).

² Jfr t.ex. Aftonbladet 16/2 Mord och medling; Stockholms Dagblad 13/2 Den förflugna medlingstanken; Nya Dagligt Allehanda 11/2 Rent spel.

³ Jfr Nya Dagligt Allehanda 9/2 Låt oss se svenska handlingar och 19/2 Sverige, Finland och Åland.

⁴ Jfr Karl Gustaf Westman, Sverige, Finland och Åland vid slutuppgörelsen i Östersjöfrågan, ss. 27-28. Jfr även Svensk Lösen 31/1 Sverige och Åland.

⁵ Jfr Nya Dagligt Allehanda 9/3 Senator Renvall uttalar sig om Finland och Sverige; Aftonbladet 13/3 Sverige, Finland och Åland. President Svinhufvud uttalar sig.

⁶ Jfr Hugo Hamiltons yttrande i riksdagen 20/2 (Riksdagens protokoll 1918: Andra kammaren nr 16).

⁷ Jfr Hugo Hamilton” Dagböcker 1917-1919, s. 208.

⁸ Tidningen Socialdemokraten behandlade dagligen under perioden 12-16/2 frågan om medlingsinsatsen.

⁹ Jfr folkkommissariatets protokoll 14/2 och 16/2.

¹⁰ Jfr Socialdemokratiska partistyrelsens protokoll 21/2.

Orsaken var tydligen den att tyska sändebudet i Stockholm samma dag hade informerat Hellner om Tysklands avsikt att ingripa med vapenmakt i inbördeskriget i Finland. För att hinna händelserna i förväg tillgrip då den socialdemokratiska partistyrelsen, som befarade att interventionen skulle resultera i en radikal uppreisning till de rödas fördärv, ännu en gång medlingspolitiken.¹ En fredsdelegation med partisekreteraren Gustav Möller som ledare och ordföranden i landsorganisationen A. Thorberg samt borgmästare Carl Lindhagen som övriga medlemmar, hade gjort upp ett utkast till villkor för en fredlig uppgörelse som bl.a. förutsatte ett regeringssystem efter schweizisk modell och torparfrigörelse. I folkkommissariatet betecknades dessa dock som ”revolutionära” vinnningar av sekundär betydelse.² Den faktiska orsaken till revolutionsregeringens avvisande av medlingen var emellertid att den, sedan kriget tagit en för de röda oförmånlig vändning, inte längre väntade något acceptabelt resultat av förlikningsförsöken.

När de svenska socialdemokraterna tog upp denna kontakt med de revolutionära i Finland, var bägge parter fullt medvetna om att det var ett svalg befast mellan respektive åskådningssätt. Åsikterna bröt sig också kraftigt då Möller och Kuusinen i folkkommissariatet den 5 mars gjorde reda för var sina synpunkter på den revolutionära aktionslinjen. Kuusinen skötte givetvis försvaret, medan Möller hävdade att revolutionen i Finland var till förfång även för socialisternas verksamhet i andra länder. Den diktatur som revolutionen eftersträvade var ett få' välde i stöd av bajonetter. Om det finländska omstörtningförsöket lyckades skulle detta ge borgarna formell rätt att göra slut på det demokratiska regeringssystemet varhelst detta fortfarande var i kraft. Ty ”de rättigheter”, framhöll Möller, ”som man själv gör anspråk på, dem kan man inte frånröva andra.” Revolutionen vållade dessutom begreppsförvirring i vida arbetarkretsar: dessa hade ju tagit del i striden för allmän och lika rösträtt och vant sig att högt värdesätta det inflytande de vunnit genom den striden. Möllers konklusion att revolutionen var skadlig både för socialismens och demokratin sak³ åskådliggör hur radikalt åsikterna skilde sig från varandra inom arbetarrörelserna på ömse sidor om Bottniska viken.

3. Ålandsfrågan under världskriget

Ålandsfrågan hade från och med slutet av 1917 börjat tilldra sig nyväckt uppmärksamhet på den internationella politiska arenan. Ögruppen som låg i brännpunkten för stridiga stormaktsintressen, hade efter Krimkriget förblivit demilitariserad och Ryssland hade förgäves försökt genomdriva en ändring av stipulationerna på den punkten. När Ålandsfrågan nu aktualiserades i världskrigets slutskede, fick den samtidigt en ny karaktär: händelsernas utveckling sköt dragkampen om överhögheten över öarna i förgrunden. Inte heller då blev emellertid Åland uteslutande ett konfliktämne mellan Sverige och dess östra granne Finland; också stormaktsintressena var alltjämt inblandade i spelet. Tyskland som allteftersom östfronten försköts norrut mer och mer betraktade ögruppen som hörande till sin intressesfär, gick in för att bevara Åland demilitariserat i överensstämmelse med Paris-avtalet av år 1856. Samtidigt som tyskarna drev saken i denna riktning” försökte de utmanövrera västmakterna och speciellt England från inflytande över Ålandsöarna och åvägbringa ett nytt beslut, enligt vilket ögruppens demilitarisering garanterades endast av stater inom Östersjöområdet.

Då aktivistdelegationen i Berlin i oktober-november 1917 försökte intressera de tyska myndigheterna för en militärexpedition till Finland, framkastade delegaterna också tanken att Ålands erövring kunde bli första steget mot en sådan intervention. Därvid framgick dock att

¹ Jfr P. A. Hanssons yttrande i riksdagen 20/2 (Riksdagens protokoll 1918: Andra kammaren nr 16).

² Jfr folkkommissariatets protokoll 5/3. Uttalanden av O. W. Kuusinen och Kullervo Manner.

³ Jfr folkkommissariatets protokoll 5/3. Jfr även Gustav Möllers memorandum om sina samtal med folkkommissariatets medlemmar. Socialdemokratiska partistyrelsens protokoll 14/3. Bilaga.

Ålandsfrågan inte intresserade Tyskland som tyskt-finländskt problem. Tysklands intressen i fallet Åland pekade hän mot en annan lösning. Sedan november 1917 hade Tysklands politiska ledning i två repriser vänt sig till svenska regeringen och — utan att ge Finland minsta vink om saken — förklarat sig villig att medverka till att Åland anslöts till Sverige. När hänvändelsen upprepades den 17 december ställde tyskarna dock som villkor för sin medverkan, att ögruppen inte finge befästas och inte heller överlåtas till annan stat. Dessutom borde Sverige förbinda sig att exportera större mängder malm än tidigare till Tyskland. Dessa villkor tillmättes dock knappast någon första rangens betydelse i Tysklands åländska politik. Tydligt ville Tyskland genom sina löften om Åland förmå Sverige att mjuka upp sin neutralitetsattityd, i hopp om att därigenom förskaffa centralmakterna ett betydande krafttillskott. Dessa framstötter ingick närmast som ett led i den tyska politiska ledningens taktik. Ludendorff var däremot inte intresserad av att dra in Sverige i kriget¹ då han ansåg dess stridspotential relativt svag.

Med tanke på Ålandsfrågans lösning underströk Tyskland i decembernoten att ålänningarna själva av försiktighets skull borde tillåtas uttala sig för eller emot en anslutning till Sverige. Svaret kunde på förhand väntas bli positivt, eftersom alltsedan sommaren 1917 — det måste tyska regeringen ha varit underkunnig om — en stark rörelse på Åland hade verkat för just en sådan anslutning. Tysklands ”anbud” väckte genklang i Sverige, då det föreföll att öppna en utväg att lösa Ålandsfrågan på ett sätt som tillgodosåg både svenska och åländska intressen. Lusten att uppta förhandlingar med de tyska myndigheterna i saken dämpades dock i politiska kretsar i Sverige av farhågor för att neutraliteten i sådant fall kunde gå förlorad.² För att inte kompromettera sig i västmakternas ögon vidtog svenska regeringen inga åtgärder i den av tyskarna föreslagna riktningen³, utan föredrog att invänta eventuella möjligheter som utvecklingen senare kunde erbjuda att avgöra Ålands-problemet till Sveriges förmån.

De separatistiska strävandena på Åland hade sin historiska grund. Ögruppen som enligt Parisfördragets påbud hade varit demilitariserad, hade småningom blivit ett slags avskilt ”ingenmansland” i internationell politik och detta skapade förutsättningar för uppkomsten av en ”särkänsla” hos den åländska befolkningen. Åland ligger ju i skärningspunkten mellan Östersjön och dess vikar och har därför mottagit kulturimpulser från två olika håll: till en början från Sverige, med vilket det bands samman av språk och bildningstraditioner, och senare från Finland dit kontakten underlättades av den örika arkipelagen. Ålands geografiska särställning hade förlänat dess invånare ett ”insulärt” drag: en stark frihets känsla och en benägenhet att reagera mot allt ”främmande”. Detta drag fick ett typiskt uttryck genom Erik Arén, hjälten vid bonderevolutjonen under 1808-09 års krig. Den äldre generation, som vårdade dessa frihetstraditioner, erinrade sig alltjämt från sina ungdomsår den intima förbindelsen med Sverige, som ända fram till 1890-talet, då tullskyddspolitikerna inaugurerades, hade gett särskilt befolkningen i västra delen av ögruppen betydande möjligheter till ekonomisk utkomst. Annorlunda förhöll det sig med den yngre generationen. Ålands samhörighet med Sverige hägrade inte längre för dess syn som en historiskt fångslande minnesbild; den nya tiden och dess nyskapelser: folkskolväsendet, folkhögskolorna och ungdomsrörelsen, rotfäste hos den ett ”rikstänkande”. Bägge generationerna förenades dock av ett blodsarv, uppfattningen av Åland som ett ”fritt område” som ägde rätt att själv besluta om sitt öde. I jämförelse med bondebefolkningen som representerade

¹ Jfr Ludendorffs telegram till tyska utrikesministeriet 30/12 (Auswärtiges Amt L 261/L 081492).

² Jfr T. Gihl, Den svenska utrikespolitikens historia IV 1914-1919, ss. 344, 350.

³ De konservativa godkände inte regeringens handlingsätt, utan ansåg det — vilket framgick vid behandlingen i riksdagens hemliga utskott — strida mot Sveriges intressen. Enligt deras åsikt erbjöd läget en möjlighet att ansluta Åland till Sverige och därmed att stärka rikets militära ställning i Östersjö-området. (Jfr Hemliga utskottets protokoll 18/12 1917. Bilaga.).

”urinnevånarna”, visade sig de intellektuella kretsarna — de bestod i allmänhet av inflyttade ”fastlänningar” — mindre benägna att ansluta sig till separatiströrelsen.

Den separatistiska oron framträdde på Åland under världskrigets slutskede. Den inspirerades av situationen 1917. Den ryska militärens fortsatta närvaro på ögruppen och dess egenmäktiga uppträdande ingav den pacifistiska befolkningen en känsla av osäkerhet och kom den att rikta blickarna västerut, mot ”den eviga fredens” land. Föreningen med Finland — och därigenom även med Ryssland — tycktes dra med sig krig och inre oroligheter, något som Sverige hade undgått. Den flyktstämning som sådana tankegångar frammanade, satte fart på rörelsen och den politiska händelseutvecklingen tycktes också öka chanserna att nå målet.

Den 20 augusti 1917 samlades de åländska ledarna till en konferens i Finström för att dra upp vissa, låt vara relativt diffusa riktlinjer för den separatistiska folkrörelsen. Å ena sidan tillställde man senaten en hänvändelse med begäran om åtgärder för borttransport av de ryska trupperna på Åland eller i varje fall dessas ersättande med disciplinerade förband.¹ Å andra sidan återigen beslöt man vända sig till Sveriges regering för att hjälpa fram en radikalt genomgripande förändring i ögruppens status och utveckling. Hur omfattande stöd mötet i Finström hade för sina beslut var något oklart; deltagarna själva — 14 till antalet — lät dock förstå att de företrädde opinionen i sina respektive hemkommuner.² Då det spörsmål som dryftades, dvs. strävan till frigörelse från den finländska statens överhöghet, var ytterligt grannliga och då det behandlades under trycket av ryssarnas militära regemente, kan man inte hävda att de framlagda synpunkterna hade varit ”allmänt förhärskande”. Dock var mötet i Finström under alla förhållanden ett uttryck för vaknande förhoppningar om en djupgående förändring i ögruppens ställning. De svenska myndigheterna underrättades till följd av mellankommande svårigheter om det passerade först i november, då de allmän-politiska perspektiven redan i många avseenden var helt nya.

Allteftersom händelserna fortskred framträdde småningom en politisk ledargrupp inom den åländska rörelsen. Den omfattade treklövern Carl Björkman, Johannes Eriksson och Julius Sundblom, tre olika karaktärer och därför kompletterande varandra. Björkman, som till härkomsten var den enda fastlänningen, hade under storstrejken upprätthållit förbindelser med de äldre aktivisterna och på grund av sina deciderat ryssfientliga åsikter nödgats lämna en administrativ post på den åländska landsbygden. Han hade därefter slagit sig ned som advokat i Mariehamn. Inom den åländska rörelsen var det han som fördjupade sig i problemen och sökte sig fram mot politiska lösningar liksom han var den ledande när det gällde att uppta förbindelser utåt. I ålänningarnas medvetande intog Björkman dock en mer undanskymd plats. Han hade inte samma folklighet i uppträdandet som Eriksson, den självlärda mannen av torvan som kände stämningarna bland öborna utan och innan. Sundblom var den i ledartrion vars åsikter långsammast mognade för separatismen. Som åländsk ledamot av lantdagen hade han vant sig att tänka över och pröva saker och ting försiktigt och han visade ingen speciell lust att bryta de band som förenade Åland med det övriga Finland. Sålunda gick tidningen Åland som han redigerade, till valkamp i oktober 1917 under den riksvänliga parollen ”För fosterlandet”. Och trots att han tagit del i Finström-mötet och där utsetts att informera de svenska myndigheterna om dettas opinionsyttring, drog han sig för att medverka härtill. Samma handlingssätt upprepades i januari 1918 då det gällde att överbringa den åländska adressen till Stockholm.³ När ålänningarna allt mer otvetydigt började ta parti för anslutning till Sverige, förklarade Sundblom visserligen sin

¹ Jfr Johannes Eriksson, Minnesanteckningar.

² Jfr Utdrag ur protokollet vid sammanträde å folkhögskolan i Finström 20/8 1917 (Svenska utrikesdepartementet 1 0 34).

³ Jfr Johannes Eriksson” Minnesanteckningar.

sympati för tanken. I själva verket vacklade han alltjämt mellan två alternativ: han uteslöt för sin del inte möjligheten att Åland skulle fortsätta att höra samman med Finland.¹ Först efter inbördeskriget framträdde han som förkunnare av separatiströrelsens kampparoller och som den politiska själen bakom aktionen.

I december 1917 rådde påtaglig livaktighet inom den åländska rörelsens led. De ryska soldaternas tygellösa uppträdande hade retat befolkningen som nu var mogen till och med för radikala lösningar av Ålandsfrågan. Efter Finlands självständighetsförklaring hade trycket på ögruppen från ”rikets” sida minskat, vilket indirekt uppmuntrade separatisterna i deras verksamhet. För att få fram en åländsk opinionsyttring, som var representativ för bredare befolkningslager än resolutionerna vid augustimötet i Finström, satte separatisterna igång en stor offensiv för en massadress till stöd för separationsplanen. Vid ett möte i Finström den 29 december enades man om adressens innehåll och fattade beslut om att den skulle överlämnas till de svenska myndigheterna. Därmed fick den åländska separatismen karaktären av en massrörelse. Aktiva motståndare påträffades närmast bara i de kretsar som på grund av sin tjänsteställning stod i ansvarigt förhållande till den finländska statsmakten eller kyrkan.² Den sålunda tillkomna ”stora adressen” som bar 7.097 underskrifter³ — dvs. nästan lika många som antalet deltagare i höstvalet 1917 — var tänkt som den yttre utgångspunkten för Ålands anslutning till Sverige. På det idéella planet motiverades aktionen med hänvisning till folkens självbestämmanderätt, vilken både Finland och de krigförande makterna hade erkänt.⁴

Ålänningarnas separationssträvanden gav upphov till en livlig polemik i politiska kretsar i Finland. De ansågs allmänt som ett utslag av svag ”riksanda”; planen var ju avsedd att förverkligas vid en tidpunkt då landet hade förklarat sig självständigt och inväntade svar på sina framställningar om erkännande. Kritiken riktade sig både mot ålänningarna och Sverige. Den var färgad av sårad nationalkänsla, speciellt när det gällde omdömet om Sverige som misstänktes ligga bakom den åländska aktionen. Endast i ytterligt sällsynta fall fann någon anledning att komma med positiva ställningstaganden. En del aktivister, såsom t.ex. Hjelt, hade deklarerat att de stödde tanken på Ålands överlåtelse till Sverige, om detta land genom ingripande i händelserna i Finland hjälpte till att befästa landets självständiga ställning.⁵ Andra, bland dem Arvid Mörne, höll före att det var möjligt att dämpa separationsivern om man beviljade ålänningarna administrativ och kulturell autonomi.⁶ De flesta inflytelserika socialister lutade åt denna lösning. Försöken att mobilisera en opinion för autonomitanken försvårades emellertid av de upprörda stämningarna, som underblåstes inte bara av den åländska separatismen, utan också av vissa storpolitiska rykten. Det mest segslitna av dessa rykten hade spritts av Svenska Tidningen som visste berätta, att Branting med västmakternas goda minne hade underhandlat med ryssarna om ögruppens anslutning till Sverige.⁷ I själva verket rörde det sig om en kontakt som utrikes-

¹ Jfr Åland 5/12 Sanningen; Hufvudstadsbladet 22/12 Ålandsfrågan. Finland fritt — Åland svenskt och 18/12 Skall befolkningen utlämnas åt soldatesken?

² Det enda uttalandet mot förslaget gjordes vid mötets slut av lotsen Johannes Holmberg. Jfr också kyrkoherde K. G. Mosanders uttalande (Svenska Dagbladet 14/3 1918. Ålands-adressens tillkomst. En opponent mot den allmänna meningen).

³ Så enligt en kontroll av notarius publicus i Sverige. Ålänningarna själva uppgav 7.135 (Jfr P. M. angående utvecklingen av tanken på Ålandsfrågans avgörande genom folkomröstning. C. G. Westmans arkiv).

⁴ Jfr Protokoll vid mötet å folkhögskolan i Finström 29/12. Svenska utrikesdepartementet 1 0 34.

⁵ Jfr den tidigare nämnda intervjun med Hjelt i Dagens Nyheter 9/12. Jfr även Dagens Press 5/12 Sverige och Finland (Artikeln skriven av A. Eklund).

⁶ Jfr Svenska Tidningen 11/12 Ålands övergång till Sverige. En nationalolycka för det svenska Finland; 12/12 Ålänningarnas krav och det svenska Finlands livsintressen. Äro de oförenliga? (Artiklarna skrivna av Arvid Mörne).

⁷ Jfr Svenska Tidningen 7/9 Åland i fara.

ministern i den föregående svenska regeringen, Lindman, sommaren 1917 hade tagit med ryssarna i syfte att åter sätta förbudet mot befästningar på Åland i kraft. Sedan regeringsmakten övergått till liberaler och socialdemokrater, blev dessa på grund av den lindmanska hänvändelsen oförskyllt föremål för aktivisternas misstankar.

Mot slutet av 1917 framkallade Ålandsfrågan inte något aktivt intresse på svenskt håll. En förändring i regeringens inställning kan iaktas först då ålänningarna genom den växande massrörelsen började ge uttryck för sin separationsvilja och man samtidigt i Sverige började kräva att myndigheterna skulle dra konsekvenserna av denna situation med beaktande av rikets fördel. Statsminister Edén antydde också den 30 december 1917 — medan förhandlingarna mellan Tyskland och Ryssland var i full gång — att det var hög tid för Sverige att bevaka sina intressen i fråga om Åland. Vad som därmed faktiskt avsågs blev dock inte fullt klarlagt. Om man utsträckte önsketänkandet till att omfatta också en eventuell förändring av överhögheten över Åland till Sveriges favör, så är det emellertid ändå uppenbart att man med hänsyn till handlingsmetoderna ämnade hålla sig på förhandlingsvägen.

Ålänningarnas separatism mötte gensvar särskilt hos de konservativa i Sverige. Dessa framställde krav på metoder i svensk politik av samma slag som aktivistgruppen under världskrigets första år hade förfäktat och gjorde vad de kunde för att med sina åsiktsyttringar sporra både regeringen och ålänningarna.¹ Beaktar man å ena sidan de konservativas önskan att genom resoluta åtgärder underlätta en stabilisering av Finlands självständighet och å den andra deras strävan att verka för Ålands anslutning till Sverige, framstår deras finlandsvänlighet som egendomligt motsägelsefull. För att göra det möjligt att omsätta detta ”ta-och-ge-program” i praktisk politisk handling anknöt de konservativa till de finländska aktivisternas kompensationsanbud om Åland. Tanken att förvärva Åland åt Sverige som motprestation mot en svensk intervention eller hjälpinsats av annat slag hade sålunda börjat aktualiseras kort efter årsskiftet 1918.²

En egen, separat roll i den politik som syftade till att lösgöra Åland från Finland, spelade konung Gustav V av Sverige. Han trodde sig kunna nå detta mål i samverkan med Tyskland. De erbjudanden om förhandlingar, som från tysk sida tillställts Sverige i slutet av år 1917, var de facto — dock utan att regeringen Edén hade någon vetskap härom — resultatet av en hemlig kontakt mellan Wilhelm II och Gustaf V på sidan om de ordinarie statsorganen.³ Att kabinettet Edén sedan inte visade sig villigt att träffa avtal med tyska utrikesministeriet i Ålandsfrågan förbittrade den svenska monarken, som ansåg att Sveriges intressen därigenom lederats. Han hoppades dock att ”andra möjligheter” skulle yppa sig för den utrikespolitik som han under den tid kontakten upprätthölls mellan de båda furstehusen radikalt hade gett sig in på. Då frågan om överhögheten över Åland i början av år 1918 kom före som svenskt-finländskt problem, stod kungen nog inte främmande för tanken att åvägabringa en lösning genom väpnat ingripande. Utom hänsyn till riket bidrog också dynastiska intressen till hans handlingsiver. Det svenska kungahuset var till följd av kursändringen i landets inrikespolitik hösten 1917 och införandet av parlamentarismen nu på väg att förlora sitt inflytande. Tydligt räknade Gustav V med att han genom en aktiv utrikespolitik skulle kunna förekomma vidare auktoritetsförluster. Om han däremot ingenting förmådde åstadkomma på utrikespolitikens område, skulle monarkins vacklande maktställning ha fått en definitiv knäck.

¹ Jfr Arvid Lindmans uttalanden i frågan inför v. Lucius (dennes skrivelse till tyska utrikesministeriet 11/1. Auswärtiges Amt L 261/L 080712).

² Jfr Aftonbladet 9/3 ”De bästa vännerna* ännu en gång; Nya Dagligt Allehanda 9/3 ”Nu ser man ...”.

³ Jfr Åke Kromnow, Åland i tysk utrikespolitik vinterhalvåret 1917-1918. Festskrift till Osten Undén 25. 8. 1956, ss. 174-177.

Inbördeskriget utbrött i Finland påverkade starkt opinionerna på Åland. Örikets förbindelser till det övriga Finland avbröts och uppgifterna om vad som hände i norra och södra Finland var ytterst dunkla. Obestämda rykten om ”anarki” i Manners Finland kom ålänningarna att rikta blickarna mot väster med hopp om hjälp. Den 3 februari mottog Sveriges konung den åländska adressdeputationen, som i sin vädjan till det officiella Sverige uttalade en förhoppning om ingripande i de förhållanden som rådde på ögruppen. De deputerade hävdade att denna önskan måste framstå som motiverad redan i ljuset av de uppgifter som nått Sverige om ryska soldaters våldsdåd på Åland. Då de emellertid inte tycktes förmå vinna gehör hos svenska regeringen, började de arbeta för frivillig militärhjälp från Sverige till Åland.¹ Situationen på öarna utvecklades dock snabbt, utan att regeringen lyckades komma till någon klarhet om hur den bäst borde redas upp. Först då frivilligruppen var redo för avfärd fattade kabinettet äntligen den 13 februari sitt beslut. Det avsände med beaktande av rådande oroliga läge på Åland och därvarande svenska undersåtars säkerhet tvenne fartyg till ögruppen, en isbrytare och ett passagerarfartyg under ledning av kommandörkapten Harald Åkermark. Genom ett tilläggsbeslut avdelades vidare ett pansarskepp för att trygga de två andra enheternas färd.

Den improviserade sammansättningen av svenska regeringens Ålandsexpedition bär vittne om den begränsade uppgift som pålagts den: att skydda och vid behov bortföra den hotade befolkningen i trygghet. Uppgiften innebar dock även fröet till en internationell konflikt såtillvida, att senatens chargé d'affaires i Stockholm inte underrättades om företaget. Expeditionens program utvidgades sedan i takt med händelserna och förändrades till sin karaktär. Sedan regeringen nämligen från tillförlitligt håll erhållit informationer om de faktiska förhållandena på Åland, kom den till uppfattningen att hela ögruppens befolkning var i behov av utomstående beskydd. Den uppställde därför som sitt mål — och gjorde vad den kunde för att utverka den ryska Stockholmsrepresentanten Vorovskis stöd för, denna tanke — att helt avlägsna de främmande trupperna från Åland. Läget komplicerades av att Nystadskåren på flykt undan övermäktiga röda styrkor anlände till Åland och senare följdes av en rödgardistavdelning från Åbo. Spänningen växte då man kunde vänta strider mellan ryssarna och skyddskåristerna. Då iscensatte svenskarna på order av sjöministern Erik Palmstierna ett medlingsförsök, fortfarande med den ovannämnda totala utrymningen som slutmål. I samband därmed tillgrep de dock en del propagandatricks som tjänade deras egna syften. Sålunda utlades de sammanstötningar som ägt rum och som fortfarande kunde motses som säkra fördärvet för skyddskåristerna. Samtidigt såg man till att dessa hölls isolerade från de vitas högsta krigsledning i Österbotten genom att förhindra eller fördröja förmedlingen av militära order och rapporter över Stockholm till bestämmelseorten.²

Resultatet blev att avtal den 20 och 21 februari ingicks dels mellan ryssar och skyddskårist, dels mellan ålänningar och ryssar, om militär utrymning av Åland. Utrymningsbestämmelserna gällde också rödgardistavdelningen som förband sig att dra sig tillbaka till Åbo. Att ryssarna liksom de röda enligt överenskommelsen hade rätt att ge sig av beväpnade, medan skyddskåristerna fråntogs sina vapen, väckte ond blod hos Finlands lagliga myndigheter. Såväl senaten som Mannerheim kritiserade skarpt att skyddskåristerna, de trupper som försvarade den nedärvda rättsordningen, jämfördes med rödgardisterna, revolutionärerna, utan att man gjorde någon skillnad i sak på arten av resp. truppers uppgift. När vid samma tid den hjälp som senaten hade hoppats få från Sverige syntes torka in, tog sig indignationen i de vitas läger uttryck som närapå hade karaktären av nationalhat.³ De röda för sin del stämplade Sverige som en ”imperialismens

¹ W. Sjöblom, Minnesanteckningar rörande Ålands kamp för sin återförening.

² I ett fall förefaller det som om ett mottaget telegram inte hade frambefordrats i fullständigt skick till adressaten, vilket de facto förändrade den uppfattning som skyddskårsavdelningens ledning fick av dess innehåll.

³ Jfr Keskiuomalainen 3/3 Ahvenanmaan kysymys; Wasabladet 5/3 Ålandsskandalen ännu en gång.

hantlangare”, vars handlingssätt avslöjade dess avsikter att försvåra de revolutionäras ställning i södra Finland och vägra erkännande av folkkommisariatet som lagligt statligt organ i Finland.¹

Avgörandet i frågan om den militära evakueringen av ryssarna och de trupper som representerade de stridande parterna i inbördeskriget innebar för ålänningarna ett betydande steg framåt. Efter evakueringen ansträngde de sig också för att bevara intima förbindelser med den svenska statsmakten. När ålänningarna framställde en begäran om att svenska trupper skulle avdelas för att trygga allmän fred på ögruppen, tövade Sverige inte heller, utan beslöt den 23 februari avsända en truppavdelning till ort och ställe. Svenska regeringen visste då den fattade detta beslut, att tyskarna ämnade ingripa i inbördeskriget i Finland och att de hade för avsikt att erövra en del av Åland som stödjepunkt. Läget gav därför Sverige ett och annat att grubbla över. Borde svenskarna — vilket Hellner antog att tyskarna räknade med — ensamma eftersträva det mål, vars uppnående Tyskland två gånger hade erbjudit sig att främja genom samverkan mellan de bägge länderna.²

Svenska regeringen som dittills dragit sig för att samarbeta med tyskarna, uppfattade den kommande tyska landstigningen på Åland som riktad mot dess egen åländska politik. För att bevara sina positioner på ögruppen var den beredd att acceptera en kompromiss, blott denna inte äventyrade Sveriges neutralitet. Den tyska krigsledningen återigen önskade nu realisera sin gamla tanke att genom en landstigningsoperation stärka rikets militära ställning i Östersjön.³ Den nya offensiven i öster ansågs skapa förutsättningar för ett återupptagande av planerna och den svenska Ålandsexpeditionens förehavanden — bakom vilka tyskarna spårade engelska intriger — påskyndade projektets förverkligande. Trots att Tyskland den 21 februari förelagt Sverige ett krav i ultimativ ton om bortdragande av trupperna från ögruppen, befanns det nu förenligt med tyska intressen att gå med på ett avtal, som medgav Sverige rätt att fortfarande kvarhålla militär på Åland. En särskild demarkationslinje skilde de tyska och svenska operationsområdena från varandra. Detta arrangemang betraktade Sverige som riskfritt ur neutralitetssynpunkt. Däremot gav det anledning till bekymmer att Tyskland lät förstå, att Ålandsfrågan i framtiden måste lösas som en angelägenhet mellan Tyskland, Ryssland, Sverige och Finland, dvs. utan västmakternas medverkan. När sedan England och Frankrike utfärdade deklARATIONER med krav på att hela den maktgrupp som undertecknat fördraget i Paris borde ta del i avgörandet om Ålands status, besannades de svenska farhågorna.⁴ Sveriges regering beslöt därför den 8 mars — då man kunde befara en konflikt även med Finland — att låta sina trupper utrymma Åland och ansåg det bättre att invänta ett gynnsammare tillfälle att bevaka sina intressen på ögruppen.⁵

Tyskarnas ankomst till Åland rubbade illa ålänningarnas cirklar. För att dirigera in utvecklingen i en för Åland fördelaktigare riktning, vädjade de till tyska kejsaren om föranstaltande av en folkomröstning. Svaret som underströk att det gällde att få till stånd ett fördrag som tillgodosåg de olika staternas intressen, gjorde ett förlamande intryck på ålänningarna. Ledningen för Ålandsrörelsen rekommenderade då en vänta-och-sepolitik⁶ och ansträngde sig för att på detta sätt lugna befolkningen. Då det framgick att Tyskland räknade också med Finland som en av de stater vilka hade intressen att bevaka vid slutuppgörelsen om Åland, föranledde detta en strävan

¹ Jfr Työmies 26/6 Suomen itsenäisyyden uusin vaara.

² Jfr Joh. Heliner, Anteckningar.

³ Jfr Åke Kromnow, Åland i tysk utrikespolitik vinterhalvåret 1917-1918, s. 200.

⁴ Jfr T. Gihl, Den svenska utrikespolitikens historia IV 1914-1919, ss. 369-374.

⁵ Både konungen (Joh. Heliner) Anteckningar) och de konservativa försökte motsätta sig regeringens beslut att dra bort trupperna. — v. Lucius framförde 12/3 tyska regeringens önskemål att de svenska trupperna skulle kvarstanna på Ålandsöarna (Jfr Cirkulär 13/3 Ålandsfrågan. Svenska utrikesdepartementet 1 0 34).

⁶ Jfr Åland 20/3 Ett modus vivendi; 23/3 Redaktionellt.

att förbättra öbornas relationer till de vita. I någon mån torde ivern dock ha dämpats av den emissarie som de vita sände till Åland, överste Hj. v. Bonsdorff. Denne fördömde nämligen i häftiga ordalag ålänningarnas tilltag att uppta kontakter med Sverige.¹

Till följd av denna händelseräcka försämrades förhållandet mellan Finland och Sverige ända därhän, att endast Tyskland i vars intresse det låg ett närma de två länderna till varandra, tycktes ha en chans att återupprätta kontakten dem emellan. Tyskland hade tillskansat sig ett dominerande inflytande över Ålands öde. Det hade fått med klausuler om Åland i de bägge tidigare nämnda fredsfördragen med Ryssland och Finland och lyckades därtill i maj avpressa Sverige en förbindelse att avstå från att i stöd av Paris-avtalet framställa krav på västmaktsdeltagande vid regleringen av de åländska problemen.² Då Tyskland samtidigt förklarade sig på nytt önska försätta bestämmelserna om befästningsförbud på ögruppen i kraft — vilket sedan gammalt var ett svenskt intresse — fattades beslut om att radera de åländska fortifikationerna. Beslutet verkställdes före hösten 1918.

4. Tysklands intervention i inbördeskriget

Förhandlingarna i Brest-Litovsk syftade, såsom ovan nämnts, i överensstämmelse med den tyska östpolitikens dåvarande målsättning till att förmå Ryssland till fred, för att därmed ge tyskarna möjlighet att koncentrera större militära styrkor än tidigare mot västmakterna. Denna allmänna målsättning som högsta krigsledningen och riksregeringen var överens om, lämnade dock så stort spelrum för åsiktsdifferenser, att dessa om de tillspetsades till det yttersta, äventyrade auktoritetsförhållandet mellan de två ledande organen. Den politiska ledningen ville i enlighet med fredstida traditioner vara den instans som i första hand länkade rikets utrikespolitik och försökte även förmå högkvarteret, som under kriget vunnit ökat inflytande, att underordna sig dess vilja. Utrikesminister v. Kühlmann och rikskansler v. Hertling företrädde i en del frågor åsikter som radikalt avvek från Ludendorffs och v. Hindenburgs linje. Vid sådana ”kollisioner” blev det emellertid i allmänhet högkvarteret — den militärt sakkunniga instansen — som drog det längre strået.

Världskriget var i högkvarterets tolkning ”det verkliga kriget” (der wahrhaftige Krieg)³, där folken kämpade för sin rätt att finnas till. Därför krävde det också att alla kraftresurser mobiliserades och sattes in. Även den politiska verksamheten måste ställa som sitt mål att med alla medel stärka den krigförande statens stridsförmåga. Tillämpad på östpolitiken ledde denna tankegång till konklusionen att nya folk och territorier, vilka kunde tänkas öka landets krigspotential, borde införlivas med den tyska maktsfären. Påståendet att sådana expansionssträvanden skulle försvåra uppnående av en s.k. förhandlingsfred avvisades av högkvarteret med den anmärkningen, att kriget enligt sin natur inte kunde sluta med någon kompromiss: antingen seger eller nederlag var parollen. Att segern måste stå som slutmål var regeringen och överkommandot ense om; meningsskiljaktigheterna gällde metoderna. Regeringen ville undvika att genom politiska och militära beslut planlöst öka pressen på de redan alltför hårt belastade tyska kraftresurserna. I överensstämmelse med denna ändamålsenlighetslinje var den därför redo att i öster nöja sig med mer begränsade territoriella vinster än krigsledningen; den räknade med att rikets materiella och moraliska motståndskraft på detta sätt säkrare kunde tryggas samtidigt som förutsättningar för fred fortfarande vore för handen. Om Tyskland avstod från sina erövringsplaner i öster skulle detta enligt regeringens uppfattning indirekt stödja de politiska kretsar i England och Frankrike, som i motsats till Lloyd George och Clémenceau önskade bevara

¹ Jfr Hj. v. Bonsdorffs proklamation 12/3 Till befolkningen på Åland samt tidningen Ålands genmäle 16/3 ”Förädare”.

² Jfr T. Gihl, Den svenska utrikespolitikens historia IV 1914-1919, ss. 380-382.

³ Jfr Erich Ludendorff, Kriegsführung und Politik, ss. 11-12.

förhandlingsmöjligheterna med centralmakterna.¹ Krigsledningens program gick bl.a. ut på att införliva stora delar av Polen med Tyskland samt att genom en personalunion förena Lettland och Kurland med riket. Här följde man tankegången att Tyskland, sedan det väl sett sina förhoppningar uppfyllda i öster, skulle kunna förbereda sig för det avgörande slaget i väster, vilket var avsett att utdelas genom en våroffensiv 1918. Den tyska krigsledningen hade också fullt klart för sig att Förenta staternas växande hjälp ökade västmakternas militära styrka och den påskyndade därför sina anfallsförberedelser.

Händelserna i öster försvagade kontinuerligt regeringens position i förhållande till militärledningen. Och då förhandlingarna i Brest-Litovsk drog ut på tiden för att slutligen bryta samman, gick överkommandot till aktion. Den 18 december hade det i Kreuznach lagt fram ett förslag om att genom en personalunion förena också Estland och Livland med Tyska riket.² Och vid ett möte med kronrådet i Homburg den 13 februari dryftades frågan om offensiven i öster. Regeringen krävde där godkännande av ett anspråkslösare program för territoriella erövringar och motiverade i överensstämmelse med sin ovanrefererade allmänna linje denna ståndpunkt därmed, att Tysklands svåra situation i världskriget i förening med inrikesläget som företedde symptom på krigströtthet, inte tillät förverkligande av militärledningens ambitiösa expansionsplaner.³ Kronrådet gav emellertid överkommandot sitt stöd. Tysklands östpolitik gick sålunda in i ett nytt skede: den tidigare återhållsamheten förbyttes i intensiv aktivitet.

Den militära offensiv som nu inleddes enligt direktiven från mötet i Homburg återverkade starkt på förhållandena även i Finland. Inbördeskrigets utbrott var med hänsyn till den tyska framryckningen mot norr såtillvida en välkommen händelse att man nu utan svårigheter kunde motivera en intervention, dels som en aktion för återställande av den lagliga rättsordningen, dels som en kamp mot bolsjevismens utbredning. Den tyska militärexpeditionen syftade i realiteten till att bevaka Tysklands militära intressen såväl i öster som i väster. De tyska trupperna i Finland inte bara innebar ett hot mot Petersburg — vilket även gav dem en chans att hålla utvecklingen i Ryssland under uppsikt — utan de var också en motvikt mot västmakternas försök att öppna en ”ny östfront”, huvudsakligen i stöd av engelska detachement som i november 1917 hade uppenbarat sig i Murmansk. Genom att ingripa i inbördeskriget i Finland ville tyskarna avvärja västmakternas planer i fallet Ryssland⁴ och samtidigt hålla sovjetregeringens ”fredskärlek” vid liv. På längre sikt rörde det sig om stöd- och försiktighetsåtgärder, medan tyskarna laddade upp för den avgörande kraftmätningen i väster.

Hur än den tyska krigsledningen och regeringen själva ville utlägga motiven till interventionen i Finland, kvarstår faktum att den inte var någon ”hjälpexpedition” i syfte att bistå de vita i deras kamp. Tyskland hade i världskriget kommit till den punkt där det enligt egen uppfattning kämpade för sin ”rätt att existera” och där en renodlad realism dirigerade dess handlande. Finland skulle som geografiskt avskilt operationsområde organiskt anslutas till den tyska krigsledningens totalprogram. Tysklands mål var alltså inte enbart de vitas seger, utan fastmer ett snabbt slut på inbördeskriget och därpå erövring av en dominerande militär beredskapsställning för kommande aktioner i nordost.⁵

¹ Jfr Erhard Walz, Reichsleitung und Heeresleitung in der Periode des Friedens von Brest-Litovsk, ss. 4-5.

² Jfr Erich Volkmann, Die Annexionsfragen des Weltkrieges, Anlage 20.

³ Regeringen var emellertid inte enhällig. v. Hertling godtog en begränsad erövringsplan, v. Kuhlmann avrådde från nya expansionsföretag. (Jfr John Volkwardt, Brest-Litovsk. Verhandlungen und Friedensverträge im Osten 1917 bis 1918, ss. 61-62).

⁴ Jfr Erich Ludendorff, Meine Kriegserinnerungen (4. Auflage), s. 504; Paul von Hindenburg, Aus meinem Leben, s. 308.

⁵ Jfr Ludendorffs skrivelse till v. Hertling 9/6. Urkunden der Obersten Heeresleitung über ihre Tätigkeit 1916-1918,

Innan den tyska militärexpeditionen avsändes till Finland inträffade fredsslutet mellan Tyskland och Ryssland den 3 mars. Detta föranledde en del nya åtgärder av diplomatisk karaktär. Eftersom läget förändrats nödgades nämligen Hjelt förnya anhållan om militär hjälp och anpassa sin argumentering därefter.¹ Tysklands ställning komplicerades: nu kunde tyskarna inte längre som ditintills motivera interventionen med påståenden om att ryska trupper gått över på de rödas sida. Sovjetregeringen som av tyskarna underrättades om den planerade landstigningen på Åland och ingripandet i inbördeskriget i Finland, inlade också protest mot företaget och krävde att Tyskland i överensstämmelse med fredsfördraget i Brest-Litovsk skulle iaktta principen om ömsesidig nonintervention i förhållande till Finland.² Tyska regeringen och överkommandot dryftade frågan den 12 mars och beslöt enhälligt³ uppskjuta expeditionsstyrkans avfärd till Finland till dess Brest-Litovsk-fördraget hade ratificerats. Själva interventionen skulle företas med förhållandevis små styrkor, i truppformationer på högst 5 000 man.⁴ Tyska regeringen övervägde också möjligheten att helt avstå från interventionen och inskränka Tysklands ingripande i händelserna till ett försök att medla mellan de vita och de röda.⁵ Om medlingen utföll lyckligt skulle detta ge den tyska utrikesledningen, som fruktade att interventionen skulle förorsaka en utvidgning av krigsteatern, ett betydande auktoritetstillskott, speciellt om vapenvila kunde åstadkommas på sådana villkor att Tyskland inte förlorade de favörer som fördragen med senaten tillförsäkrade landet. Utrikesministeriets ”medlingsplan” förutsatte vidare att man hos de röda skulle inskräpa, att de ryska truppers avmarsch från finländskt territorium ingick som ett fredsvillkor i Brest-Litovskfördraget och att de alltså hade att rätta och packa sig därefter. De inrikespolitiska tvistefrågorna däremot måste vita och röda klara upp sinsemellan förhandlingsvägen. Dem ämnade Tyskland inte blanda sig i.⁶

I denna riktning gick också tyska utrikesministeriets instruktioner till geheimerådet K. Riezler som den 13 mars ombetroddes med ett specialuppdrag och beordrades avresa till Eckerö på Åland för att sätta sig i förbindelse med de röda. Det beslöts att saken skulle hemlighållas för senaten. Finlands folkkommissariat tog emellertid — som tidigare nämnts — tid på sig för att begrunda Tysklands medlingsanbud och stannade slutligen för ett negativt svar.

I politiska kretsar i Tyskland gick meningarna om den rätta inställningen till inbördeskriget i Finland starkt isär. Interventionen kritiserades av de riksdagsgrupper som på sommaren 1917 hade uttalat sig för fred. Den inflytelserikaste av dessa grupper, majoritetssocialisterna, stämplade fördragen mellan Tyskland och senaten i början av mars som ett uttryck för militärledningens ”offensivanda”.⁷ Enligt majoritetssocialisterna innebar det att bära falskt vittnesbörd om inbördeskriget i Finland, då revolutionen betecknades som ryssarnas verk och Ryssland rentav sades vara stridande part i konflikten. De hade resonerat sig till att den enda tjänst Tyskland kunde erbjuda Finlands folk var ett försök att göra slut på blodsutgjutelsen.⁸ På konservativt håll däremot fann interventionen ivriga förespråkare, som betraktade fredsfördragen mellan Tyskland och senaten som utgångspunkten för ett gemensamt tysk-finländskt uppträdande i världskriget.⁹ De konservativas uttalanden om inbördeskriget i Finland var uppmängda med ideologiska slag-

s. 488.

¹ Jfr Hjelts skrivelse till tyska utrikesministeriet 3/3 (Utrikesministeriet T 8 I).

² Jfr ryske utrikeskommissarien Tjitjerins telegram till tyska utrikesministeriet 10/3 (Auswärtiges Amt 2112/459043).

³ Jfr Karl v. Hertling, Ein Jahr in der Reichskanzlei, ss. 85-86.

⁴ Jfr v.d. Bussches telegram till tyska legationen i Stockholm 13/3 (Auswärtiges Amt 6248/049160).

⁵ Jfr v.d. Bussches telegram till tyska legationen i Stockholm 13/3 (Auswärtiges Amt 6248/049158).

⁶ Jfr v.d. Bussches telegram till tyska legationen i Stockholm 13/3 (Auswärtiges Amt 6248/049166).

⁷ Jfr Vorwärts 8/3 Deutsch-finländischer Friedensvertrag.

⁸ Jfr Vorwärts 10/3 Zur Lage in Finnland (förf. Eduard David).

⁹ Jfr Norddeutsche Allgemeine Zeitung 8/3 Der Friede mit Finnland.

ord, av vilka ”korståget mot bolsjevismen” stod i centrum. Det föreföll som om de konservativa vilka hade gjort det till sin uppgift att stödja den tyska krigspolitiken, men vilka därvid hade nödgats uppleva en rad svåra besvikelser: förtrampande av folkens självbestämmanderätt i Belgien och Polen, erkännande av sovjetregeringen osv, hade känt en särskild tillfredsställelse, då de kunde brännmärka de finländska revolutionärerna som ”bolsjeviker”, ”kulturfiender” och ”anarkistiska uppviglare”. Ur deras synpunkt sett hade den tyska militärexpeditionen faktiskt en ideologisk ”mission” att fylla i Finland.¹

Då interventionsfrågan togs upp i tyska riksdagen under senare hälften av mars, hade proceduren på officiellt håll redan avancerat så långt, att senatens representant på den finländska statens vägnar hade undertecknat en förbindelse att svara för militärexpeditionens kostnader.² Riksdagen hade alltså inte längre någon möjlighet att förhindra interventionen genom att vägra anvisa nödiga anslag.³ Då därtill riksdagsdebatten om Tysklands finländska politik försiggick vid samma tid då tyskarna hade inlett våroffensiven på västfronten, var parlamentarikerna angelägna om att inte försvåra militärledningens ställning. Den enda protesten kom från de oavhängiga socialisterna som krävde att de tyska trupperna skulle dras bort från Åland. De fick emellertid inte stöd av någon annan riksdagsgrupp.⁴

Ett par dagar efter behandlingen i riksdagen, närmare bestämt den 25 mars, utfärdades en kejsarlig order⁵ om att påskynda transporten av expeditionsstyrkan till Finland. Vid det laget var dels den opposition som kunde befaras i riksdagen redan övervunnen, dels hade utrikesministeriet förlorat hoppet om att få slut på inbördeskriget genom medling och därmed komma ifrån hela militärexpeditionen i den planerade omfattningen. Då striderna på västfronten nu kunde väntas gå in i sitt avgörande skede måste överkommandot därför snabbt genomföra den till krigsoperationerna organiskt anslutna säkrings- och stödaktionen i Finland med alla dennas mångskiftande yttersta syftemål.

5. England och inbördeskriget

Våren 1918 blev för England en kritisk period. Dess politik gentemot småstaterna bestämdes därför vid denna tidpunkt med beaktande av hur den, sedd ur världskrigsperspektiv, kunde tänkas öka västmakternas militära styrka.

England hade småningom börjat få upp ögonen för världskrigets norra händelsezon, till vilken det hänförde även Finland.

I första hand var det strävan att öppna en ny östfront som drog dess uppmärksamhet mot Murmansk. Samtidigt ökades dess intresse för Norden av önsketanken att kriget måhända inte skulle avgöras vid stridsfronterna, utan i avgörande grad var beroende av att ententemakternas blockadring runt Tyskland stod rycken. I ljuset av detta betraktelsesätt fick givetvis ockupationen av Arkangelsk- och Murmanskområdena sin betydelse för effektivisering av blockaden.⁶ Självfallet undgick det inte britterna att tyskarnas manövrer i Ålandsfrågan syftade till att eliminera västmakternas inflytande i Östersjöriktingen.⁷ England var därför inställt på att

¹ Jfr Norddeutsche Allgemeine Zeitung 11/3 Die Lage in Finnland.

² Jfr Hjelts skrivelse till tyska krigsministeriet 18/3 (Kopia: Utrikesministeriet P 1 d).

³ Tidigare hade man i huvudutskottet konstaterat ett utbredd stöd för åsikten att Tyskland inte med vapenmakt borde ingripa i inbördeskriget i Finland. (Jfr furst Schönaich-Garolaths rapport inför riksdagen 24/6. Verhandlungen des Reichstags, Band 312. Stenographische Berichte, s. 5605).

⁴ Jfr D. Bredt, Der Deutsche Reichstag im Weltkrieg, s. 233.

⁵ Jfr v. Lersners meddelande till tyska utrikesministeriet 25/3 (Auswärtiges Anat 6380/H 055789).

⁶ Jfr Arvid Fredborg, Storbritannien och den ryska frågan 1918-1920. s. 18.

⁷ Jfr Times 9/3 The Germanization of the Baltic.

förhindra att Finland blev en tysk satellit, men de medel som stod till dess förfogande var inte lika effektiva som tyskarnas. Geopolitiskt låg England på sidan om det nordeuropeiska skeendets brännpunkt och dess möjligheter att utvidga sitt direkta aktionsområde mot Östersjön var obetydliga. Förhållandet till Finland var ur brittisk synpunkt såtillvida fördelaktigt, att London ännu inte hade erkänt landets självständighet. England kunde därför ta till diplomatiska påtryckningar för att kyla ner de vita tysklandsvännernas känslor. Att det praktiskt-politiskt var knappt om svängrum för engelsmännen satte dock Storbritanniens diplomati på ett hårt prov, desto mer som Finland i slutet av januari drevs in i ett inbördeskrig.

Finlands chargé d'affaires i London under inbördeskrigets månader, Rudolf Holsti, en av medlemmarna i den tremanna-delegation som hade sänts ut för att utverka västmakternas erkännande av självständigheten, mötte också svårigheter i sina bemödanden att försvara senatens politik. Englands attityd gentemot Finland som vid årsskiftet 1917-1918 hade varit reserverat välvillig, övergick i misstänksamhet då senatens förbindelser med Tyskland började anta fasta, fördragsbundna former. De vita betraktades som Tysklands bundsförvanter, medan återigen en del auktoritativa tidningar höll före att de röda på grund av sina tyskfiendliga åsikter lutade mot västmaktshållet. Mannerheims tänkesätt kände man till, låt vara att man inte var fullt säker på hans politiska pålitlighet som "ententevän".¹ Man noterade vissa tecken på vacklan i hans ställningstaganden, såsom t.ex. i samband med den tyska militärexpeditionens ankomst till Finland, då han i en proklamation i egenskap av överbefälhavare uttalade sin tacksamhet över denna händelse. Mitt i denna korseld av stridiga brittiska uppfattningar om Finland ansträngde sig Holsti att tjäna sitt lands sak. I motsats till delegationens övriga medlemmar försökte han vid klargörande av den andra partens, de rödas, syftemål undvika alltför "anklagande" tonfall. Enligt hans åsikt borde informationerna om det som skedde i Finland såvitt möjligt vara opartiska. Fanatiska sympatyttringar för de vita borde man avhålla sig ifrån redan av den orsaken, att britten ju bedömde inbördeskriget i Finland ur sin speciella synvinkel. Sålunda fanns det i England kretsar som hävdade, att de vita just på grund av sin tyskvänlighet måste betraktas som konservativa. Ryktet om att den vita regimen ämnade kalla en tysk prins till regent i landet vittnade, enligt vissa engelsmäns mening, om en strävan att avskaffa den allmänna rösträtten och parlamentarismen i Finlands politiska liv.

Att den östkarelska frågan togs upp i sammanhang med den tyska militärexpeditionens ankomst till Finland gav engelska regeringen anledning att närmare precisera sin inställning till senatens politik. De vitas expansionslust kunde — så resonerade den officiella ledningen i England — ha två bevekelsegrunder: en av den växande nationalkänslan inspirerad önskan att införliva en befryndad folkstams territorium med den självständiga staten eller en ren spekulation i nära anknytning till den tyska Ishavspolitikerna.² Britterna baserade sin politik på de möjligheter som dessa två alternativ erbjöd. I den mån det här rörde sig om att tillämpa principen om folkens självbestämmanderätt, borde expansionsplanerna mötas med förståelse, dock under förutsättning att senaten tog upp nödiga förhandlingar med Foreign Office i London. Om återigen Östkarels anslutning till Finland var att uppfatta som en belöning för att de vita lämnade en eventuell tysk Murmansk-expedition sin hjälp, ämnade England — såsom det lät förstå i en "allvarlig varning" i slutet av april — förklara Finland krig. Förhandlingskontakter var påkallade inte bara med tanke

¹ Jfr Esme Howard of Penrith, *Theatre of Life*, s. 264.

² Under sin Berlin-resa gav Svinhufvud en intervju där han pläderade för Östkarels och Kola-halvöns anslutning till Finland. Hans ståndpunkt mötte dock motstånd i Foreign Office (Jfr Holstis rapport till senaten 27/3. Utrikesministeriet 1 G (I. Jfr även *Vossische Zeitung* 13/3 *Das Programm der finnischen Regierung. Eine Unterredung mit Svinhufvud*).

på en lösning av det öst-karelska problemet, utan även med hänsyn till livsmedelsfrågan.¹ Vad framställningen om erkännande angick, klargjorde England sin avsikt att fatta positivt beslut i den saken först då Finland enligt dess mening hade frigjort sig från det tyska inflytandet.

Brittiska utrikesministeriet upplyste då och då Finlands chargé d'affaires i London om sin uppfattning beträffande senatens utrikespolitiska förhåvanden. Hur detta upptogs av senaten försökte Foreign Office sedan utröna genom att sända upp ett slags sonderande ”försöksballonger”. Spannmålsleveranserna till Finland förutsatte t.ex. enligt engelsk åsikt uppfyllande av två förhandsvillkor: västmakterna måste beviljas rätt att övervaka leveranserna varjämte senaten ägde att utfärda förbud mot reexport till Tyskland av samtliga de varor som Finland erhöll västerifrån. Då beskedet om tyskarnas ingripande i inbördeskriget i Finland hade nått England, deklarerade utrikesministeriet i London att spannmålssändningarna till Finland skulle förbjudas.² Foreign Office fann nämligen att Finlands neutralitet efter det som skett kunde dras i tvivelsmål.

E. De stridande arméernas organisation. Krigshändelserna

1. De rödas och de vitas militära styrkor

Samtidigt som inbördeskrigets front tog form som en avbruten linje från trakten norr om Björneborg över Filpula och bågformigt vidare mot södra delen av Mäntyharju, därifrån den löpte längs Saimens sydstränder fram till Imatra för att fortsätta i riktning mot Vuoksen och Ladoga, avtecknade sig småningom också konturerna av dels den lagliga statsmaktens, dels revolutionärernas förvaltningsområden. Den del där senaten utövade makten omfattade 82.5 procent av landets areal och hyste ca 53 procent av totalbefolkningen. De stridande parternas möjligheter att trygga folkets materiella försörjning gestaltade sig med beaktande av livsmedelssituationen relativt olika. De största svårigheterna mötte därvid folkkommisariatet, vars maktområde — som alltså upptog 17.5% av totalarealen — skulle föda ca 47% av befolkningen, däribland invånarna i landets största städer. Även i socialt hänseende uppvisade tudelningen av landet intressanta skiljaktigheter. De norra områdena på den röda sidan inneslöt torparbygderna i Satakunda och Tavastland, där arrendeodlingarna utgjorde en betydande majoritet av samtliga lantbruk. Det faktum att dessa torpare i stora skaror tog del i inbördeskriget visar, att revolutionen inte bars upp uteslutande av industriarbetarna i städer och på tätorter, utan också av landsbygdens proletariat. På den vita sidan dominerade däremot de självständiga lägenheterna kraftigt, om man bortser från en del socknar nära ”gränsen” i Satakunda och Tavastland som inte kan sägas ha tillhört bondeområdena. Politiskt företrädde det ”vita” resp. det ”röda” Finland de trakter där borgerliga resp. socialistiska åsikter haft sin högborg.³ Någon uppdelning på grund av helt genomgripande åsiktsdifferenser var det dock inte fråga om, utan närmast blott en ”allmän tendens” i tänkesätten.

Både på den vita och den röda sidan fanns det gott om underjordiska motståndselement som band en del av makthavarnas krafter. Speciellt i södra Finland där borgarna i samhälleligt ledande ställning på administrationens och kulturens områden hade varit mångtaligare än annorstädes i landet, beredde övervakningen av motståndarna de röda svårigheter. Kontrollen av ”den inre

¹ Jfr Holstis rapport till senaten 23/4 (Utrikesministeriet 1 G q).

² Jfr telegram från USA:s ambassadör i London, W. H. Page, till utrikesministeriet i Washington 8/3. Foreign Relations of the United States 1918: Russia II, s. 777.

³ I det ”vita” Finland uppgick de borgerliga — jämförelsegrund är här resultatet av lantdagsvalet i oktober 1917 — till 56.3 procent (socialisterna 43.7 procent); i det ”röda” Finland räknade socialisternas anhängare 49.5 (borgerliga 50.5) procent, medan gränsområdena (Tavastehus län 60.5 och S:t Michels län 59.1 procent) hade röd befolkningsmajoritet.

fienden” krävde inte lika stor uppmärksamhet på den vita sidan: de oppositionella grupper som där höll sig dolda var splittrade och kunde relativt lätt hållas i schack med militära maktmedel och — laglighetskravet. Som passiv faktor var de dock inte helt betydelselösa. Bägge parter förklarade att de stridskrafter som de mönstrade bestod av män ur folkets djupa led. Folkkommissariatet deklarerade att det opererade med en ”proletär-”, senaten återigen med bondearmé. På ömse sidor utnyttjade man sina traditionella ideologiska paroller.

Eftersom den väpnade kampen bröt ut så plötsligt nödgades såväl vita som röda gå i strid med genomgående otillräckligt förberedda styrkor. De bägge arméernas soldater var på några få undantag när amatörer på sitt område; de hade inträtt i sina truppförband direkt från det civila livet antingen som frivilliga eller värvade. Inte heller kunde det bli tal om att följa några militära traditioner. Landets egen krigsmakt hade upplösts år 1901, bortsett från Finska gardet som unnades ytterligare fyra års fortsatt existens. Den utbildning som hade getts personer i vapentjänst vid den tiden var med tanke på förhållandena 1918 praktiskt taget värdelös. Den militära skolning som påbörjades under inbördeskriget saknade således traditioner. På den röda sidan utgjordes det utbildade soldatmaterialet av ett antal tidigare underofficerare och meniga ur den upplösta finländska militären samt av ryssar som gjorde tjänst på vissa stabsposter och i krigets inledningsskede uppträdde i spridda grupper också, vid fronten. På den vita sidan återigen noterades i främsta rummet jägarbataljonen, som huvudsakligen bestod av befälsämnen, ett antal tyska militärer samt finländska officerare som tjänstgjort antingen i ryska armén eller i den gamla finska militären. Både för de vita och de röda var kriget i allmänhet en ”okänd lek”, vars allvar och svårigheter klarnade först i stridens vimmel. Tillkomsten av röda garden ingick som ett led i den radikala arbetarrörelsens utveckling. Väpnade trupper började systematiskt uppställas hösten 1917 då det tillspetsade läget efter lantdagsupplösningen gav de radikala idéerna vind i seglen. Storstrejken i november erbjöd gardena en chans att pröva sina krafter; trots de ledande socialdemokratiska partiorganens befallningar verkställde gardisterna husundersökningar, beslag och s.k. straffexpeditioner. Denna aktivitet som inte mötte något motstånd, utan gav arbetarstyrkorna tillfälle att utan besvär hålla hela bosättningscentra ockuperade, förledde dem till en övertro på den egna klassens styrka och till kritiklös självtillit. Den ”parlamentariska” linjens socialister ansträngde sig förgäves för att förskaffa de socialdemokratiska partiinstanserna kontroll över gardena. Rödgardisternas representantmöte i Tammerfors i december 1917 visade, såsom i annat sammanhang har framgått, att de väpnade organisationerna hade ett starkt inflytande i arbetarrörelsens led. Dock var det först sedan partistyrelsen hade fått en revolutionär sammansättning som man började organisera röda garden som militära enheter.

Också som rent militära formationer erinrade emellertid de röda gardena om arbetarorganisationer. Kännetecknande för deras ”organisationskaraktär” var att de valde sina förtroendemän — från ordförande till sekreterare — och avgjorde förekommande frågor genom kollegiala beslut med tillhörande omröstningar. Denna metod kom till användning bl.a. vid val av lägre befäl och utgången bestämdes ingalunda alltid av vederbörandes militära ledaregenskaper, utan fastmer av det ”förtroende” som resp. kandidat åtnjöt inom förbandet. Att befälhavarna på detta sätt tillsattes ”underifrån” undergrävde givetvis grunderna för den militära befälsrätten. De av ”kompanimötet” utsedda kompanicheferna fick ofta pröva på folkgunstens obeständighet. Ett kroniskt avsättningshot svävade som ett damoklessvärd över deras huvuden och det riktade sig mot alla, oberoende av militär duglighet.¹ Till sin organisation liknade de röda gardeskompanierna soldatråden under ryska revolutionen, låt vara att de till sin tillblivelsehistoria skilde sig från dessa, vilka ju hade bildats inom ramen för en existerande militär apparat vars beslutanderätt de gjorde anspråk på att

¹ Enligt intervjuuppgifter.

få överta.

Kompaniet vars manskap var rekryterat bland folk från samma socken eller samma yrkesgrupp, utgjorde i stort sett Röda gardets enda stridsenhet. Längre utvecklades aldrig rödgardisternas militära organisation; endast i riktningen Tammerfors förekom mellaninstanser i kommando-avseende. Större stridsformationer såsom bataljoner, regementen eller brigader existerade i realiteten inte. Man saknade nämligen härför nödvändiga, utbildade befälskadrer liksom underhålls- och signaltrupper.¹ En militär organisation som till sin inre uppbyggnad var så lös, lämpade sig inte för s.k. rörlig krigföring. Det har också träffande sagts att ”rödgardisttrupperna kunde ledas och deras rörelser dirigeras bara så länge de stampade på stället.”²

Direkt problematisk artade sig för de röda frågan om de högre militära kommandoinstanserna och fördelningen av dessas inbördes kompetens. En lösning av denna fråga försenades uppenbarligen på grund av bristande sakkunskap. I revolutionens begynnelsekedde överfördes den högsta militära befälsrätten på folkkommissariatets avdelning för inrikesärenden, varför alltså både militära och civila angelägenheter underlydde samma administrativa organ. Av kommissarierna för inrikesärenden verkade Eero Haapalainen som överbefälhavare och A. Taimi som hans ställföreträdare. Detta arrangemang gav dock anledning till missnöje och krav höjdes på en ändamålsenligare organisation. Den 20 mars beslöt också folkkommissariatet att militärfrågorna skulle avgöras separat: en särskild avdelning för krigsärenden inrättades med uppgift att handlägga spörsmål rörande krigföringen och militärförvaltningen. Överbefälhavaren ersattes med ett tremannautskott — bestående av A. Taimi, Eino Rahja och E. Eloranta³ — som anförtroddes den militära ledningen, dvs överkommandot i krig. Haapalainen placerades som chef för folkkommissariatets avdelning för krigsärenden. Detta kollektiva system för den högsta krigsledningen infördes tydligen av den orsaken, att man i avsaknad av militära experter ville fördela ansvaret för stridsplaneringen på flera personer samtidigt som man försökte genomföra något-slags inbördes kontroll över utövningen av den militära befälsrätten. När folkkommissariatet efter Tammerfors' fall och tyskarnas landstigning i Hangö flyttade över till Viborg, nödvändiggjorde undantagstillståndet en nyreglering av den högsta maktutövningen. Revolutionens ledning, såväl den politiska som den militära, koncentrerades hos Kullervo Manner, som på det sättet erhöi diktatoriska fullmakter. Åtgärden förestavades av det desperata läget och torde ha syftat till att ge nytt liv åt de rödas krigföring som redan visade symptom på förlamning.

Då den röda krigsledningen saknade den auktoritet som bygger på sakkunskap, opererade de olika frontavsnitten för det mesta på egen hand, utan någon gemensam plan. Kampen vid fronterna blev självfallet lidande av den summariska fördelningen av uppgifterna, de obestämda kommandoförhållandena och de verkställande krafternas oerfarenhet. När frontavsnitten utkristalliserats på krigsoperationsområdet, underställdes de ett slags generalstab som enligt ett i februari anbefallt system verkade under överinseende av en huvudstab i Helsingfors. Distriktsstaberna tjänade som underhållscentraler bakom fronterna och på deras områden organiserades leveranser och tvångsuttag av förnödenheter av speciella kommittéer, när de ej handhades av lokala staber, arbetarföreningar eller enskilda personer.⁴ En sådan brokig samling staber ledde naturligtvis till förvirring både ifråga om ordergivningen och dess verkställighet och blev ett svårt hinder för systematisk befälsföring. Staberna var, oberoende av vilken ”nivå” de representerade, typiska produkter av ”klassdemokratin”: de utvecklades till diskussionsklubbar där åsikterna tog

¹ Jfr Y. W. Sourander, Vapaussodan punainen armeija sodankäyntivälineenä. Tiede ja ase nr 1, ss. 48-50.

² Jfr E. W. Kukkonen, Hugo Salmela, punaisen pohjoisen rintaman ylipäällikkö v. 1918. Tiede ja ase nr 10, s. 26.

³ Jfr T. Lehén, Suomen luokkasodasta. Punakaarti rintamalla, ss. 25-26; folkkommissariatets protokoll 20/3.

⁴ Jfr Arvid Luhtakanta, Suomen punakaarti, s. 100.

form, blott till hälften mogna, och ofta under ytterst häftigt meningsutbyte. Sällan utarbetades däremot några praktiska operativa direktiv. De röda gardena rekryterades hösten 1917 på tämligen lösa grunder. Det enda man i allmänhet krävde av aspiranterna var ”revolutionär klasskampiver”. Efter inbördeskrigets utbrott förvandlades fackföreningar och andra arbetarsammanslutningar till ett slags inofficiell ”uppbådsorganisation” och enrollering i gardena blev något av en klassbetonad skyldighet, en bjudande plikt som man gav eftertryck åt — stundom rentav med yttre påtryckningsmedel — genom hänvisning till det revolutionära läget. Då behovet av rödgardisttrupper sedan kontinuerligt växte, började folkkommissariatet göra propaganda för anslutning till gardena. Om vädjan till arbetarsolidariteten inte gav önskat resultat anklagades de ovilliga öppet för ideologiskt förräderi.¹ Inom kort såg man sig nödsakad att tillgripa tvångsåtgärder. I början av mars fattade folkkommissariatet ett principbeslut enligt vilket tilldelningen av livsmedelskort gjordes beroende av att vederbörande person tillhörde gardet eller tjänstgjorde på någon ”allmännyttig” arbetsplats.² Rödgardisterna tillerkändes en fast dagslön med tillhörande familjeunderstöd, vilket väntades öka stridslusten. Då de röda gardenas manskapsstyrka inte ens genom dessa åtgärder kunde ökas i tillräcklig omfattning — här inverkade säkert motgångarna vid fronten — införde folkkommissariatet en ny rekryteringsform som betydde att de tidigare sociala kriterierna suspenderades. I stöd av en förordning om arbetsplikt av den 2 april inledde man en tvångsuttagning för gardena, i främsta rummet deras arbetskompanier, av personer i åldern 18-55 år, oavsett vederbörandes samhällsställning eller politiska åsikter.³ Tillämpningen av denna förordning om arbetsplikt anpassades i allmänhet efter de lokala förhållandena. Dels syftade åtgärden till att uppdriva kompletteringsmanskaper, dels till att göra slut på motpartens spionage- och sabotageverksamhet genom en ”utrensning” av befolkningen enligt vissa fastställda kalkyler. Försöken att placera vita ”arbetspliktiga” i närheten av fronten beredde de röda en del obehagliga överraskningar. För att förekomma en upprepning av dessa ställdes därför arbetskompanierna under bevakning av rödgardister.

I den mån de fångförteckningar som de vita gjorde upp efter inbördeskriget förmår ge en allmän bild av de röda gardenas sociala struktur, kan man räkna med att 4/5 av rödgardisterna var arbetare, medan resten utgjordes av torpare eller annars tillhörde landsbygdens proletariat. Häri ingick också en och annan tjänsteman i statlig eller privat tjänst.⁴ Den s.k. ideologiska upplysningen stod på mycket olika nivå i de röda gardena. De medelålders arbetare från städerna som själva hade upplevt arbetarrörelsens frammarsch efter införandet av allmän rösträtt, hade tillägnat sig den marxistiska utvecklingslärans idéer, sådana dessa utformats av en primitiv agitation. Deras politiska metoder hade vuxit fram ur den parlamentariska klasskampens jordmån och de omfattade samtidigt både lantdagsarbete och våldsmedel. Socialdemokratiska partiet hade vid årsskiftet 1917-1918 gått in för att förena dessa två i realiteten högst motsatta alternativ och utgående från denna ”antingen-eller”-tanke byggt upp en propaganda i revolutionär anda. Många av dem som dragits med in i gardena hade famlat omkring rådlösa och utan att förmå komma till klarhet om var de borde hämta sin andliga näring: på den parlamentariska eller den revolutionära sidan. De som drogs till radikalismen tillägnade sig utan svårigheter den revolutionära trosbekännelsen. Till dessa hörde de ”novembermän” som vaknat i samband med händelserna 1917 och som nu utgjorde ett kämpande element i Röda gardet, lätt entusiasmerat, men rolöst och mottagligt för ovidkommande sidoinflytelser. Övergången från civilt liv till frontförhållanden var tung för de i vapnets bruk otränade rödgardisterna, även för de hårdföra och dem som tagit till

¹ Jfr proklamationen Työläistöveri (Eino Mikkolas samling).

² Jfr folkkommissariatets protokoll 9/3.

³ Jfr folkkommissariatets protokoll 2/4. Bilaga.

⁴ Jfr förteckning över röda fångar (Syyttäjistön arkisto Aa 13: 1).

vapen av social hämndlusta. Detta gäller framförallt många av dem som hade indoktrinerats med antimilitarism och pacifism. Folkkommisariatet och Röda gardets högsta ledning anade sig tydligen till något av detta, eftersom de gjorde ett försök att förvandla det revolutionära kriget till en försvarskamp mot det ”råa förtrycket”.

Att arbetarrörelsen drevs in på revolutionens väg satte djupa spår i rödgardisternas psykiska gestalt, i deras traditionella tanke- och känslvärld. Virveln av omvälvande händelser omformade deras åsikter och föreställningar till att lämpa sig för krigets realistiska atmosfär. Den skapade en egen moral där ”gott” och ”ont” bytte plats och fick ett innehåll som fordrade våldsamma reaktioner. Eftertanken förvisades till en undanskymd plats, huvudvikten fästes vid aktiv handling med tyåtföljande våldsdåd bakom fronterna, vilka riktade sig mot de bättre lottade i samhället.¹ Motståndsstyttyden tog sig å andra sidan också uttryck i en misstro mot de egna män som avancerat till överordnad ställning. Detta var tydligen orsaken till att många rödgardist avvisade befälsposter som erbjöds honom; han visste att han, så snart han visade någon svaghet i sitt uppträdande, kunde vänta sig att den skulle blottställas utan spår av finkänslighet. De exceptionella förhållandena kunde trots detta ändå driva fram födda ledarförmågor som under andra konjunkturen hade varit dömda att smälta in som okända skuggor i sin omgivning. Revolutionen innebar med sitt väljande och vrakande ett ”naturligt urval”. Mitt i lavinen av händelser framträdde där ur rödgardisternas led män som växte till kämpar av stort format. Sådana män var bl.a. sågarbetaren Hugo Salmela från Kotka, frontbefälhavare på Tammerfors-avsnittet, samt Otto Vuoristo som organiserade den militära insatsen i Viborgstrakten. På Salmelas meritlista stod konsolideringen av försvaret i Tammerfors — som befann sig i upplösningstillstånd — i ett läge då de högsta kommandoinstanserna redan hade gripits av rådlöshet och flyktpsykos. När Salmela fick fria händer att sköta befälet i Tammerfors kunde staden inte längre tas direkt med storm, utan först efter en hård belägring. Innan avgörandet föll mötte Salmela rödgardistsoldatens öde i all dess dystra tragik: han bragtes om livet av en av sina egna män som hade förlorat kontrollen över sina nerver.²

De vita byggde upp sin arméorganisation med skyddskårerna som kärna. Historiska föregångare till skyddskårerna var de ”ordningskårer” som särskilt i Satakunda bildades sommaren 1917 för att stävja strejkrörelserna samt andra skyddsorganisationer som framträdde under täcknamn av ”brandkårer” m.m. och ställde som sitt mål försvar mot den ryska soldateskens våldsdåd. ”Ordningskårerna” som kom till av fruktan för omvälvningar, var rent borgerliga sammanslutningar; däremot rekryterades ”brandkårerna” också ur andra samhällsgrupper, till en början även — som tidigare nämnts — ur arbetarklassen. Den socialdemokratiska partistyrelsen ställde sig välvilligt reserverad till ”brandkårens” förehavanden, till dess de skärpta politiska motsättningarna på hösten föranledde den att övergå till en kategoriskt negativ attityd. Strävandena att ställa upp väpnade styrkor i nationell samverkan visade sig som ett övergående mellanspel, ett mitt i den jäsande sociala oron tillkommet försök att sammansvetsa de patriotiska grupperna över parti- och klassgränser. Inför de annalkande valen i oktober försvann socialisterna ur ”brandkårens” led och dessa fick därefter en rent borgerlig sammansättning.

Skyddskårsrörelsen som tog sin början inom denna ram stod i inledningsskedet på smal bas och var högst oenhetlig till sina verksamhetsformer. Den anslöt sig nära till aktivisterna i dessas strävan att samla utbildningsförband som senare kunde bilda manskapskadrer för de hemvändande jägare som lämpade sig för befälsuppgifter. Målet var att skapa en milisorgani-

¹ Jfr Pitirim Sorokin, *Die Soziologie der Revolution*, ss. 161-173.

² Jfr E. W. Kukkonen, Hugo Salmela, *punaisen pohjoisen rintaman ylipäällikkö v. 1918*. Tiede ja ase nr 10, ss. 38, 66, 68-71; Arvid Luhtakanta, *Suomen Punakaarti*, ss. 262-265.

sation inom vilken instruktörerna och utbildarna var civilpersoner. Aktiva centralkommitténs hemliga ledning, Uusi Metsätoimisto (Nya Forstbyrån), fann dock snart att den inte mäktade med uppgiften att driva en hela landet omfattande väpnad organisation. Efter storstrejken övergick därför ledningen av skyddskårsrörelsen i andra händer: organisationsuppgifterna anförtroddes nu officerare med militär erfarenhet, som föresatte sig att bygga upp en väpnad styrka av strikt militär karaktär.¹ Dessa officerare i den forna finländska armén som utgått ur kretsen kring den sk Militärkommittén, tillförde samtidigt skyddskårsrörelsen betydande ekonomiska resurser, vilka säkrade dem ett än markantare inflytande. Inom kort framgick emellertid att inte heller dessa f.d. krigare stod på nivå med tidens krav. De militära kunskaper som de hade förvärvat i seklets början var i många stycken föråldrade. Därtill kom att de var för försiktiga eller tafatta för att förmå effektivt dirigera det hemliga organisationsarbete som nödvändiggjordes av de krisartade politiska förhållandena.² I stället blev det jägarna med deras moderna militärutbildning och de officerare av finländsk börd som hade återvänt ur rysk krigstjänst som svarade för den centrala insatsen vid lösningen av organisationsproblemen. Visserligen löpte samarbetet mellan de två befälskategorierna till en början inte utan besvärliga friktioner. För jägarna gällde det ju att eliminera starka känslomoment, när de nu ställdes inför uppgiften att vid sidan av sina forna ”motståndare” från östfronten arbeta i tecknet samma fosterländska paroller. Bortsett från dessa känslomässiga faktorer föranleddes slitningarna mellan ”gamla” och ”unga” även av det faktum att den högsta militärledningen i viss mån ställde sig avogt mot jägarna.³ Det rådande nödläget närmade naturligtvis de två officersgrupperna något till varandra, men motsatsförhållandet gömde dock — med tanke på arméns utveckling — fröet till en kommande kris.

Militärkommittén vann ökad auktoritet då en av dess medlemmar, Harald Åkerman, i början av september kallades till ledamot av senaten. Åkermans utnämning var såtillvida betydelsefull att kommittén, som ditintills verkat illegalt, genom hans förmedling kunde upprätta förbindelser med landets politiska ledning och därigenom ”legaliserades”. Åkermans sejour i senaten blev emellertid kortvarig och det var inte heller mycket han kunde göra för att främja en lösning av militärfrågan. Längre än till initiativstadiet kom man inte: senaten tillsatte ett utskott bestående av medlemmar i Militärkommittén med uppgift att överväga åtgärder för införande av ett värnpliktsystem. En återgång till värnplikten sammanföll väl med senatens planer på att skapa en ”stark ordningsmakt” i landet⁴, men att uppbära en lantdagsmajoritet för saken visade sig svårt. I avvaktan på resultaten av samarbetet inom senatens borgerliga block måste Militärkommittén nöja sig med att bygga ut skyddskårernas organisation. Emellertid saknade man allmänna direktiv och disponerade kompetenta funktionärer bara för ett fåtal skyddskårsdistrikt; ute på fältet handlade man därför närmast intuitivt under ledning av bygdens egna män. Längst i organisatoriskt avseende hade man i mitten av januari kommit i Vasa skyddskårsdistrikt, som leddes av generalmajor Paul v. Gerich. Med bistånd av jägare och med starkt stöd av allmänna opinionen lade man där grunden till en fast organisation av stridskrafterna i Österbotten. Skyddskårernas militära värde var dock beroende av tillgången på vapen. Alltsedan hösten 1917 hade man bedrivit vapenanskaffning genom köp i små partier av ryska soldater samt i någon mån genom inköp i Tyskland. De pågående freds-underhandlingarna mellan Tyskland och Ryssland försvårade emellertid vapenleveranserna. Vapenköpsens hemliga karaktär och bristen på lämpliga krafter för skyddskårernas organisation blev därför — trots den energimängd som nedlagts på

¹ Jfr N. V. Hersalo, Suojeluskuntain historia I, ss. 462-463; H. Nurmio, Vapaussodan päämajan perustamisvaihe. Sotilasaikakauslehti 1938, ss. 6-8.

² Jfr N. V. Hersalo, Suojeluskuntain historia I, s. 181.

³ Jfr AK-ledaren E. E. Kailas brev till Kai Donner 14/1 och 23/1 (E. E. Kailas Papper).

⁴ Jfr Harald Åkerman, MK ja päämajan synty. Suomen vapaussota II, ss. 151-152.

uppgifterna¹ — orsak till många bakslag.

När sedan skyddskårernas organisationsverksamhet tog ny fart, aktualiserades även frågan om en högsta ledande instans. Inom Militärkommittén riktade man blickarna mot den beprövade kavallerigeneralen Claes Charpentier, som ansågs motsvara de krav som kunde ställas på en överbefälhavare och som därtill fördelaktigt skilde sig från övriga tsarofficerare däri, att han behärskade finska språket. Charpentier övertog den erbjudna posten i början av december. Hans insats som ordförande i Militärkommittén visade dock, att han inte besatt initiativ- och organisationsförmåga nog och han nödgades därför träda tillbaka för generallöjtnant Gustaf Mannerheim, som i mitten av december hade återvänt från Ryssland till Finland och i januari hade trätt i förbindelse med Militärkommittén.² Mannerheim ställde emellertid ett villkor för sitt inträde i den militära ledningen: det kollegiala kommittésystemet måste ersättas av en fast uppbyggd stab med strikt reglerad arbetsfördelning. Militärkommittén fann detta villkor motiverat och vidtog då den överlät överbefälet åt Mannerheim åtgärder för att förlägga staben till Österbotten.³

Skyddskårerna som hade uppställts på frivillighetens grund, företrädde vad medlemskårens ideologiska åskådning angår, fullt tillförlitliga vita element. Denna form av krigstjänst utan tvång hade sina positiva sidor: truppförbanden utförde sina uppdrag av egen, fri vilja och deras aktivitet var därför under vissa förutsättningar äkta och obetingad. Den starka lokalpatriotism som florerade inom skyddskårerna försvarade dock deras förflyttning;⁴ där tarvades alltså åtskillig propaganda för att detta lokala hemvärn skulle förvandlas till rikstrupper. Sedan läget tillspetsats vid årsskiftet 1917-1918 lärde sig skyddskårerna emellertid snabbt nog att se även rikssammanhangen. Och den politiska tankelinje som skyddskårspropagandan utstakade var entydig: socialisterna utgjorde en ens-formad, revolutionär massa som genom att sätta sig upp mot den lagliga statsmakten hade förverkat sin hemorts rätt i det självständiga Finland. Efter inbördeskrigets utbrott rotfästes denna uppfattning djupt i de vitas sinnen.

Storstrejken påverkade skyddskårernas utveckling i två divergerande riktningar. I de befolkningscentra där de röda gardena vann manstark anslutning, förlorade skyddskårerna — och detta skedde allmänt i södra Finland — till stor del sina verksamhetsmöjligheter. I sådana trakter däremot där arbetarrörelsen hade svagare rötter, sporrade storstrejken indirekt skyddskårsorganisationerna att fortsätta arbetet med än större intensitet än tidigare. Härvid hade speciellt jägarna goda förutsättningar att samla massorna. Eftersom de var besjälade av självständighetsidéen hade de lätt att närma sig folket och till följd av denna folklighet lämpade de sig framförallt som utbildare bland österbottningarna. Jägarnas patriotism var praktiskt klar och rakt på sak: den ryska militären måste förjagas ur landet och de inhemska krafter kvävas vilka syntes sträva att försvåra tryggheten av den statliga självständigheten. Lika förbehållslöst som jägarna godtog de österbottniska skyddskårerna inte de officerare som tjänstgjort i Rysslands arméer. Dessa hade stått på sidan om självständighetsrörelsen, ja, rent ut sagt: på grund av sin tidigare ställning hade de motarbetat den. Att de nu sökte vinna inträde i skyddskårernas ledning ansågs inte alltid bottna i fosterländska motiv. Snarare var det bara ett försök att under de förändrade förhållandena finna en ”anständig existens”. Den bolsjevikskräck som hade fått dem i sitt våld i Ryssland om-

¹ Jfr K. A. Wegelius, *Aselaiva*, ss. 251-324; Berndt Grönblom ”Eräitä yrityksiä tuoda meritse aseita Suomeen talvella 1917-1918. Suomen kohtaloa ratkaistaessa”, ss. 56-63.

² Jfr Bernh. Estlander, *Elva årtionden ur Finlands historia V*, ss. 132-134; Bruno Jalander, *Muistelmja Kaukaasiasta ja Suomen murroskaudelta*, ss. 248-252.

³ Jfr Harald Åkerman, *M. K. ja päämajan synty. Suomen vapaussota II*, ss. 160-162.

⁴ Jfr senator A. Freys redogörelse inför en grupp borgerliga lantdagsmän 28/2 (Vaasaan kokootuneiden kansanedustajien kokouksen pöytäkirja 28/2); Ilkka 13/2 Rintamaan, miehelt!; Wasabladet 12/2 Österbottningar.

vandlade de utan besvär till ett hat mot arbetarrörelsen i allmänhet.

Vid sidan av skyddskårerna började hösten 1917 ytterligare en militär organisation ta form, under statsmaktens överinseende. Samhället ansågs behöva en ordningsmakt som kunde garantera strikt disciplin. Och för att förverkliga detta syfte tog man till värningsmetoden. Planen gick ut på att uppställa poliskommandon för vilkas utbildning man på hösten grundade en skolningscentral på Saksanniemi gård. Under storstrejksveckan tvingades polisutbildarna att överge Saksanniemi och slå sig ned i Lappfjärd i Österbotten, där man sedan under ledning av ryttmästare G. Ahrenberg satte igång med att bygga upp en besoldad polisavdelning. En annan skolningscentral var förlagd till Jalasjärvi och stod under befäl av överste K. E. Berg. Värningsmetoden som man efter inbördeskrigets utbrott försökte tillämpa även i större omfattning, gav emellertid en så klen utdelning i manskaper att denna inte tillnärmelsevis motsvarade de ursprungliga planerna.

Rekryteringen på frivillig väg och värningsaktionen tillsammans antagna tillförde alltså inte de vita tillräckliga manskapsstyrkor. De oppositionsytringar som förekommit i samband med förflyttning av olika skyddskårsavdelningar föranledde vidare tvivel på att frivillighet kunde förenas med manstukt. Mannerheim hade för sin del i början knutit stora förhoppningar till värningen som han trodde skulle ge honom disciplinerade trupper. Han ansåg dessutom värningssystemet bättre lämpat för förhållandena under inbördeskriget än allmän värnplikt, eftersom enligt hans åsikt de politiska förutsättningarna för värnpliktens genomförande var osäkra.¹ Den 14 februari hade högkvarteret därför sammanställt enhetliga regler för värningen och anbefallt att denna skulle påskyndas. Avsikten var att ställa upp 20 bataljoner jämte specialformationer.² Den motsträvighet som värvarna mötte — den framträdde mest markant i Karelen — och den därav föranledda ovissheten om metodens användbarhet förmådde emellertid Mannerheim att ändra ståndpunkt till hela aktionen. Slutresultatet av värningsmödorna blev också bara två grenadjärregementen plus några artilleriavdelningar.

Motgångarna i försöken att skapa en krigsmakt på den vita sidan aktualiserade — under trycket av det kritiska läget — på nytt värnpliktsfrågan. Den lokala ledningen för Sydösterbottens skyddskårer hade inför tvånget att överföra trupper till Filpula-fronten, börjat framställa deltagande i vapentjänst som en samhällelig plikt. I vissa socknar hade ortsskyddskåren rentav tagit sig för att verkställa uppbud av en rad årsklasser.³ Då Sydösterbottens militära tunga ansågs alltför pressande jämförd med de bördor som lades på andra landskap, utfärdade de lokala skyddskårsledarna vid ett representantmöte den 10 februari en uppmaning till kommunerna överallt i ”det vita Finland” att ålägga alla de ”vapenföra män som önskade fred, ordning och allmän trygghet” att göra militärtjänst.⁴ Den vita militärledningens nya syn på värnpliktsproblemet i förening med skyddskårernas positiva inställning på denna punkt ledde under sådana förhållanden till att frågan togs upp till allvarlig prövning.

Både ur juridisk och politisk synpunkt var emellertid tillämpningen av värnpliktsbestämmelserna förenad med svårigheter, om vilkas lösning senaten och högkvarteret först måste enas genom förhandlingar.

Värnpliktslagen av år 1878 betraktades till följd av ryssarnas åtgärder under ofärdsåren som suspenderad, dvs. temporärt försatt ur kraft och verkan. I egenskap av den part som företrädde

¹ Uppgift av G. M. Törngren 1/3 1957.

² Jfr W. A. Douglas, Kriget i Finland 1918, s. 52.

³ Jfr Over- och Yttermark skyddskårers samt Kristinestads skyddskårsdistrikts beslut om verkställande av uppbud: i Over- och Yttermark för alla män i åldern 18-50” i Kristinestads distrikt i åldern 20-35 år. (Suupohjan Kaiku 7/2, 14/2).

⁴ Jfr proklamation till Finlands kommuner, Vaasa 14/2.

den lagliga statsmakten hade senaten emellertid — i förlitan på respekten för laglighetstraditionen — möjlighet att lägga en fast grund för arbetet på att skapa en armé. Den gamla värnpliktslagen förutsatte existensen av vissa verkställighets- och kontrollorgan och kunde därför inte utan vidare tillämpas i praktiken. Förhållandena under inbördeskriget fordrade å andra sidan att vissa stadganden omformades att motsvara det rådande lägets krav. Den sida som kämpade för lagligheten kunde visserligen vädja till alla medborgare, men i praktiken ställdes man dock inför frågan om det var motiverat att tillämpa värnpliktsbestämmelserna även på de befolkningsgrupper som hyllade socialistiska åsikter. Senaten fattade sitt beslut med beaktande av att socialisterna vid oktobervalet 1917 hade erhållit 40 procent av rösterna i ”det vita Finland” och i vissa landsdelar, såsom t.ex. i Kuopio län, till och med vunnit stöd av majoriteten bland väljarna. Alltså omskrevs den gamla lagen, med den rätt som nödläget skapade, och försattes den 18 februari förordningsvägen i kraft i sin nya form, i realiteten som en helt ny lag.

Enligt senatens beslut gällde värnplikten inte alla personer, vilkas fysiska och andliga egenskaper gjorde dem lämpliga för vapentjänst, utan endast laglydiga medborgare i årsklasserna 21-40 år. Urvalet som skulle verkställas med hänsyn till vederbörandes politiska tillförlitlighet överläts åt särskilda uppbådsnämnder, sammansatta av representanter för lokala skyddskårer och kommunala styrelseorgan. En del av de godkända beordrades av uppbådsnämnderna till aktiv tjänst. Dessa s.k. aktiva värnpliktiga kunde efter genomgången utbildning överföras till fronten eller till tjänstgöring utom hemkommunen och de underlydde krigslagarna. Till denna grupp uttogs i första hand sådana som frivilligt förklarar sig beredda därtill. Resten av de uppådade tillhörde övningstrupperna som utförde lokala bevakningsuppdrag och endast i ytterst tvingande fall beordrades bege sig utom hemsöknens landamären.

Uppbådet verkställdes vid månadsskiftet februari-mars. Trots den officiella propagandan och påtryckningar från omgivningen blev antalet uppbådsstreckande i vissa delar av de vitas maktområde förhållandevis stort. Sydösterbotten var fortfarande, liksom alltsedan inbördeskrigets början, ett av de områden som mest aktivt tog parti för en insats med vapen i hand; härtill medverkade säkert både senatens och högkvarterets närvaro och närheten till fronten. När uppbådstiden närmade sig visade anslutningen till skyddskårerna stigande tendens: militärtjänsten var ju ändå under alla förhållanden en sak som man inte kunde slingra sig undan.¹ Förekomsten av uppbådsvägran visar emellertid att de röda i det ”vita” Finland valde passivt motstånd till kampmedel. I nordöstra Finlands gränsocknar såsom Suomussalmi, Sotkamo och Kuhmo, tog denna vägran formen av en massflykt över gränsen till Östkarelen, dit finländare också tidigare hade gett sig av för att söka arbete.² Även i Karelen militärdistrikt var antalet uppbådsvägrare betydande, särskilt i trakten kring Joensuu³ — ca 15 000 av ca 60 000 uppådade höll sig undan — samt i Jyväskylä distrikt, där motsvarande siffror var ca 6 000 av ca 20 000. Några svårigheter att fylla de förhållandevis små rekryteringskvoterna omtalas dock inte annat än i Karelen militärdistrikt.⁴ Den stora skaran värnpliktsvägrare vållade trots detta uppbådsmyndigheterna bekymmer. Man anordnade särskilda ”efteruppåd” till vilka de ”streckande” kunde inställa sig; vidare företogs häktningar, men endast bland de svåraste uppviglarna.⁵ I allmänhet ville man

¹ Jfr A. Freys redogörelse för en grupp borgerliga lantdagsmän 28/2 (Vaasaan kokoontuneiden kansanedustajien kokouksen pöytäkirja 28/2)

² Jfr Norra Savolax och Kajana militärdistrikts skrivelse till etappstaben vid högkvarteret 22/4 (Päämajan arkisto 1918: Valloitetujen alueiden turvaamisosasto).

³ Jfr Karjalainen 7/3 Kutsunnan hetkellä, 10/3 Kunniaa ja häpeää.

⁴ Jfr överste Herman Wärnhjelms skrivelse 29/3 till major v. Wright i högkvarteret (Päämajan arkisto 1918: Etappiesikunta).

⁵ Jfr överste Adolf Aminoffs (odaterade) skrivelse till major v. Wright i högkvarteret (Päämajan arkisto 1918: Valloitetujen alueiden turvaamisosasto).

undvika att utdöma straff. Detta kan ha berott på att bestraffningsgrunderna var juridiskt oklara, eftersom värnplikten hade införts genom en ”proklamation”¹; dessutom var det under pågående inbördeskrig ingen anledning att göra för mycket väsen om rådande missförhållanden.

De värnpliktiga utgjorde den ”tredje kraften” i den vita armén, vid sidan av skyddskårerna dess egentliga stridande element. De var inte lika nitiska i tjänsten som skyddskåristerna, vilket är förklarligt, då de hade inträtt på grund av tvång. Prövningen av de godkända värnpliktigas politiska pålitlighet var en svårlöst fråga, som följde med ända till skolningscentralerna.² De tilltänka fronttrupperna utbildades under jägarnas ledning enligt metoder, som hade ärvt inte så litet av det preussiska systemets hårdhet och rätlighet och som i snabb takt lärde rekryterna att fysiskt, om också inte alltid psykiskt, anpassa sig efter förhållandena. De ansatser till opposition som förekom kvästes med hårdföra tag och därutöver försökte man genom bestraffningar uppfostra manskapet att effektivare fylla de krav som ställdes. Propagandan i tidningspressen bidrog för sin del till att hålla stämningen uppe och därmed ge krigföringen sitt stöd.

Det högre och lägre befälet var på den vita sidan — i motsats till vad som var fallet i Röda gardet — sammansatt av yrkessoldater, låt vara att det, såsom tidigare har framgått, var relativt brokigt både till sin utbildning, erfarenhet och nationella färg. Förutom jägare och officerare som tjänstgjort i ryska armén — av vilka senare en del hade stannat kvar i södra Finland, medan andra ännu inte hade återvänt till hemlandet — omfattade den vita befälskåren tyskar och svenskar samt officerare ur den gamla finska militären.³ Detta är förklaringen till att man i den högsta militära kommandoinstansen stundom jämsides påträffade organisations- och arbetsformer ur både Rysslands och Sveriges arméer, medan truppförbanden följde tyska, ryska och svenska utbildningsreglementen, vilket självfallet gav anledning till oklarheter och prestigekonflikter.⁴ De officerare ur den gamla finska militären, som hade anslutit sig till de vita, hade stått på sidan om det militära i femton år och var därför efter sin tid. Däremot kom befälet från andra sidan Bottenviken direkt ur krigstjänst, låt vara att även denna grupp var rätt brokig till sin sammansättning⁵: den omfattade å ena sidan officerare med generalstabsutbildning, å den andra återigen män av tvivelaktig krigsduglighet och därför svårplacerade. Medlemmarna i denna heterogena grupp hade drivits av skiftande motiv då de slöt upp på den vita sidan. Somliga sporrades av idéella bevekelsegrunder: ”kampen mot bolsjevismen”, andra var ute för att samla krigserfarenhet, en

¹ Jfr senator J. Arajärvis uttalande inför en grupp borgerliga lantdagmän 28/2 (Vaasaan kokoontuneiden kansanedustajien kokouksen pöytäkirja 28/2).

² Jfr W. E. Tuompo ”Alokkaiden kouluttajana vapaussodan aikana. Jääkäri-invaliidi 1932, s. 49; H. Nurmio, Jääkäriyritykmentit ensi taisteluissaan, Suomen Vapaussota 1933” ss. 67-68; E. Vilkmán ”Muistelmia vapaussodan ajoilta. Jääkäri-invaliidi 1932, s. 81.

³ Enligt en av arkivarie P. Airisto uppgjord statistik (som han dock anser kunna vara i någon mån ofullständig) ingick i den vita armén i slutet av mars 115 finländska officerare som tjänat i ryska armén (och börjat sin officersbana före 1914) samt officerare ur den gamla finska militären. I samband med erövringen av södra Finland i april-maj anslöt sig ytterligare inalles 58 officerare ur bägge dessa grupper. Alltjämt återstod åtskilliga tsarofficerare som inte återvänt till hemlandet. (Jfr Finska Kadettkårens elever och tjänstemän. Supplement 1812-1921).

Det svenska befälsinslaget på den vita sidan bestod av 34 aktiva och 50 reservofficerare (Jfr W. A. Douglas, Valkoisen armeijan synty ja järjestyminen. Suomen Vapaussota IV” s. 146).

⁴ Vid artilleriutbildningscentralen i Jakobstad försökte den svenska kaptenen A. Hamilton ”ordna” avsked åt f.d. tsarofficerare och förenhetliga officerskåren. Härvid nödgades bl.a. V. P. Nenonen, A. Almqvist och A. Lyytinen ge sig på jakt efter nya uppgifter annorstädes (enl. meddelande av A. Lyytinen 24/5 1955). K. A. Ståhlberg som förordnades till kommandör för 3:de jägarregementet med den tyska översten Ulrich v. Coler som förman, förklarade sig missnöjd med ett sådant doppelpost-system och gav sig av till fronten (J. V. A. (rajuuri), Kaarlo Armas Ståhlberg, Jääkäri-invaliidi 1939, s. 57). Till följd härav berövades han i överbefälhavarens dagorder 26/3 sin post som regementskommendör.

⁵ Jfr Archibald Douglas, Jag blev officer, ss. 181-182.

tredje kategori leddes av ambitions- och karriärsynpunkter.¹ De hade det inte lätt i den främmande miljön med sina bristande språkkunskaper och med den vita arméns högst egenartade organisationsform.

De till Finland återbördade forna tsarofficerarna kände sig till en början tämligen rotlösa. Ryska revolutionen hade berövat dem deras militära uppgifter och vägen till hemlandet betydde för dem en tvångslösning i en svår situation. Folket ställde sig misstroget till dem på grund av deras militära förflutna, ja, kallade dem i stunder av upphetsning ”ryssar”. Då många av dem efter sin långa frånvaro från hemlandet fann förhållandena i Finland högst främmande, är det inte uteslutet att de gick och bar på någotslags skuld känsla. Att byta ut tsararméns aristokratiska auktoritetsbegrepp mot demokratiska metoder och samtidigt avstå från sin tidigare personliga befälsrätt jämte en god ekonomisk position innebar för dem en våldsam omvälvning i hela livsföringen. Deltagandet i inbördeskriget på den vita sidan artade sig därför för många till ett slags tillfälle ”att amortera en skuld” till fosterlandet. Tsarofficerarnas återkomst till hemlandet var under alla förhållanden en mer komplicerad procedur än jägarnas retur; de sistnämnda hade styrt kosan till främmande land drivna av en önskan att göra en insats för sitt folk i dess ödesstund.

Jägarnas antal i Finland uppgick sammanlagt till 1 100. I slutet av februari hade huvudkontingenten, ca 1 000 man², anlänt till Vasa, föregången av en förtrupp på 80 man, varjämte ytterligare ett sextiotal verkade i olika kommenderingsuppdrag. Av de inalles 1 950 Tysklandsresenärerna representerade de som nu återvände till Finland en med 2/5 minskad stamtrupp av unga aktivister.

Den äldsta gruppen inom jägarrörelsen, den s.k. pfadfinderkursen, som hade tagit sig till Tyskland på våren 1915, bestod till övervägande delen av svenskspråkiga. Gruppens relativt höga bildningsnivå som bl.a. gjorde det lätt för deltagarna att övervinna språksvårigheterna och nå kontakt med omgivningen, gav den möjlighet att inta en ledarställning också då jägarnas skara växte i antal. Då pfadfinder-kursen ombildades till en bataljon, utgjordes nytillskottet huvudsakligen av finskspråkiga män ur folkets djupa led, dvs. de företrädde bondebefolkningen och — för så vitt det gällde österbottningarna — även arbetarklassen. Vid sidan av den svenskspråkiga ledargruppen framträdde då också en finskspråkig tätttrupp, som med hänsyn till språkliga och sociala faktorer hade större förutsättningar att vinna gehör hos jägarbataljonens majoritet. Jägarnas finskspråkiga elit fann det dock ytterst svårt att uppnå tjänstegrader som motsvarade dess militära erfarenhet, då de i tjänsten äldre svenskspråkiga redan hade hunnit lägga beslag på de högsta posterna. Det är betecknande för förhållandet mellan språkgrupperna i jägarbataljonen att det förekom fall då man aktivt försökte hindra finskspråkiga jägare att stiga i graderna.

Jägarbataljonens transport till Riga-fronten i maj 1916 gav upphov till en inre kris, vars följder starkt decimerade bataljonens totalstyrka. Fall av insubordination som gällde avdelningar av till och med mer än en plutons storlek inträffade och renderade de inblandade överföring till bakom fronten belägna straffläger, som dirigerades enligt preussiska metoder, samt senare till Bahrenfelds tvångsarbetsinrättning i Altona.³ Orsakerna till detta ”sabotages var mångahanda. Frivilligtanken och de nationella självständighetssträvandena sköts som idéer i bakgrunden, då jägarna som tysk trupp intog sin plats i striderna på världskrigets östfront. Oro för bataljonens

¹ Jfr t.ex. kapten A. Hamiltons brev till sina officerskamrater i den vita armén under perioden februari-maj (Sotahistoriallinen tutkimuslaitos).

² Enligt Juhani Arajärvi 997 (Suomen Vapaussota 1932, s. 70).

³ Jfr Kriegstagebuch des 27. Preussischen Jägerbataillons 26/10 1916, 5/1 och 24/1 1917.

och dess medlemmars öde tärde på sinnena och under dess tryck svek mångens moraliska motståndskraft. Den ”sisu”-laddade finländska jägaren ställdes mot preussiskt drillade soldattyper som tillämpade sina invanda metoder utan hänsyn till bataljonens specialkaraktär. Det är tydligt att självständighetspolitiska känslökäl i förening med finländsk tjurskallighet i många fall förorsakade frontkriserna. Å andra sidan bör man minnas att bataljonen hade tillförts också sådana element som vid avresan till Tyskland — värvningen skedde ju ofta under förtäckta former — inte tänkte sig militärutbildning utan snarare var ute efter ett civilt arbete. Därtill kom även sådana som hamnade i bataljonen av en slump, såsom t.ex. de 122 finländska sjömän vilka hade anhållits i tyska hamnar år 1914 och anslöt sig till jägarna för att slippa skyddshäkte. Efter striderna vid Rigabukten förlades den nu krigserfarna finländska truppen till Libau, där den i kasernförhållanden skulle undergå fortsatt utbildning. Libau-perioden som till det yttre förlöpte under fredliga former, betydde speciellt för manskapet, men även för underbefäl och befäl en dyster masstillvaro på knappa livsmedelsransoner.¹

Den utbildning som jägarbataljonen erhöll var grundlig om också föga mångsidig. Den genomfördes i långsam takt -- här togs hänsyn till bataljonens speciella karaktär och syftemål. Först på våren 1917 anordnades kurser för specialvapenslagen och officersutbildningen fick anstå till hösten samma år. Bataljonen erbjöd gott material för militära ledaruppgifter, kunskapsmässigt kompetent och luttrat av krigserfarenhet. Under inflytande av det tyska soldatlivet utbildades i dess krets emellertid inom två-tre år en särpräglad jägarmentalitet. Jägarna hade att räkna med tvenne alternativ: antingen återfärd till hemlandet eller landsflykt och de vande sig därför vid en rättfram syn på tingen som kunde förefalla känslolös. I verkligheten var ju också jägarnas tillvaro — som man i hemlandet såg i ett romantiskt rosenskimmer — vardagligt realistisk: nöd, uthärdanden och påfrestningar, i extrema fall individuella sammanbrott även utöver dem som ledde till Bahrenfeld. Hoppet om återfärden till Finland mildrade något det kärva draget i jägarmentaliteten, men kunde också tidvis föda otålighet och förakt för politiken — även i hemlandet.² När sedan väntan förbyttes i verklighet blev detta en psykisk upplevelse som kändes så starkt befriande, att den överskuggade till och med inre split och meningsbrytningar. Om den situation som uppstått i hemlandet i januari hade man inte mycken vetskap. Ändå var man förbittrad på socialisterna som gjort revolution just i självständighetspolitikens svåraste skede. Stridslusten fick sedan en rent hämndlysten anstrykning då bud ingick om de rödas våldsdåd.³ Mången jägare kände sig också överraskad av det faktum att en officer som hade tjänstgjort i ryska armén av senaten ställdes i spetsen för de vita. När Mannerheims överbefälhavaregenskaper senare framträdde i klarare relief — mot bakgrunden av stridsresultaten — skingrades dock besvikelsen småningom.

Då Mannerheim övertog överbefälet för de vita var detta med beaktande av hans tidigare militära bana en märklig händelse. I fredstid hade han gjort tjänst i olika förband inom det kejsarliga gardet, medan han under världskrigets första år hade vunnit stor erfarenhet och skicklighet på sitt område som divisions- och sedermera armékårskommendör vid fronten i Ukraina. Däremot hade han under sin karriär inte kommit i närmare beröring med generalstabstjänst, organisatoriska uppgifter, eller underhållsväsendet och därtill anslutna militäradministrativa problem. Förhållandena i Finland var honom tämligen obekanta. Men hans resor till olika delar av det väldiga ryska riket, ända bort till Asiens yttersta gränser, hade utvecklat hans anpassningsförmåga. Under alla förhållanden var det finländska samhället med dess politiska och sociala faktorer

¹ Jfr Aaro Pakaslahti, Suomen politiikkaa maailmansodassa II, s. 183; Herman Gummerus, Jägare och aktivister, ss. 261, 264 och 355; Olof Lagus, Dagbok 1915-1916, ss. 211-218; Olof Enckell, Jägarnas historia, ss. 207-208.

² Jfr J. O. Wegelius, Dagboksanteckningar 7/1.

³ Jfr Keskiuomalainen 3/3 Vääriä sentimentaalisuus pots! (förf. signaturen Jääkäri).

Mannerheim främmande. En av hans positiva egenskaper var emellertid förmågan att i sin omgivning urskilja väsentligheterna.

Som överbefälhavare ställdes Mannerheim inför den maktpåliggande uppgiften att finna lämpliga medarbetare för olika poster. Det stöd som de svenska generalstabsofficerarna gav honom blev därvid av största värde för hans ansträngningar att skapa ordnade former för ledningen av krigsoperationerna. Under deras medverkan organiserades den högsta kommandoinstans, som hade börjat ta form under inledningsstriderna i Österbotten, i Seinäjoki som ett reguljärt högkvarter med systematiskt fördelade arbetsuppgifter. Detta kunde sedan i sin tur planmässigt utveckla beväpning, utbildning och etapptjänst. Samtidigt som man försökte befästa högkvarterets allmänna ledarställning, vannade man sig å andra sidan också om att delegera den militära befälsrätten till lägre kommandoinstanser. Att lösa en sådan uppgift under brinnande krig och med tillgång till endast ett fåtal kompetenta stabsofficerare var dock självfallet förenat med stora svårigheter.

Underhållstjänsten var som nämnt en gren av den militära förvaltningsapparaten som stod Mannerheim främmande. För att bygga upp underhållet av en stridande armé krävs redan i och för sig kännedom om det ekonomiska livet samt organisationsförmåga. För Mannerheim betydde det därför ett värdefullt tillskott av militär arbetskraft då han kunde utnämna major Rudolf Walden att i egenskap av etappchef handha dessa uppgifter vid högkvarteret. Mannerheims och Waldens levnadslöpp uppvisar många besläktade drag: bägge hade förvärvat sin livserfarenhet och utvecklat sina färdigheter inom samma geografiska ram. Bägge två var Fredrikshamnskadetter, bägge hade senare verkat i Ryssland, Walden efter tjänstgöring i den gamla finska militären intill dess upplösning som affärsman i Petersburg. Walden bistod Mannerheim i olika organisatoriska uppgifter och framstod samtidigt som förbindelseman till det samhälle var sociala praxis överbefälhavaren inte kände. Förhållandet mellan de två herrarna utvecklades också både på det militära och det personliga planet till ett fast sammansvetsat kamratskap i arbetet och en bestående vänskap.

Överbefälhavaren och hans ”närmaste man nummer två”. Hannes Ignatius, var däremot till sin andliga läggning helt olika: den förra aristokratiskt behärskad till karaktären, den senare kantig och oslipad och lätt uppbrusande. Trots detta etablerade de två ett samarbetsförhållande som Ignatius beseglade med en intill dyrkan gränsande högaktning och hängivenhet för sin chef. Den uppskattning som Mannerheim i sin tur ägnade ryttmästaren, sedermera generalmajoren Ignatius, stod uppenbart inte i rimlig proportion till dennes militära talanger: Ignatius skulle ju som generalkvartermästare svara för det operativa planeringsarbetet. För Mannerheim var han i själva verket också närmast en ”förtroendeman” som tack vare goda kontakter med det borgerliga partilivet kunde hålla överbefälhavaren informerad i politiska frågor.

Som överbefälhavare var Mannerheim ytterst mån om sin militära befälsrätt. Senaten önskade han helst hålla på sidan om krigsmaktens angelägenheter. När det i inbördeskrigets slutskede blev tal om att inrätta en senatsexpedition som motsvarade ett krigsministerium, vägrade han sålunda sitt bifall. Likaså avvisade han civiladministrationens försök att lägga sig i arméns interna förhållanden. Å andra sidan såg Mannerheim till att hans militära underlydande inte överträdde sina befogenheter. Då t.ex. major Mauritz Gripenberg som verkade som militär-attaché i Berlin, tog sig för att på eget initiativ uppvakta de tyska myndigheterna med begäran om intervention, tilldelade Mannerheim honom en sträng tillrättavisning. Däremot satte sig Mannerheim inte emot projektet att grunda en av skyddskårsrepresentanter sammansatt Rådgivande delegation för överbefälhavaren — i syfte att därmed råda bot på den uppenbara misstro som till en början var förhärskande mellan denne och skyddskårens. Visserligen avstod Mannerheim inga maktbefo-

genheter av någon betydelse åt detta ur militär synpunkt högst egendomliga organ¹, men dess blotta existens tycktes redan lätta spänningen. Delegationen blev ett slags förbindelselänk till Mannerheim som därigenom gick fri från en mängd besvärande ”audienssökande”. Mannerheim förstod också att utnyttja delegationen för sina egna syften. Detta inträffade t.ex. då han ville ge någon av sina åsikter en vidare spridning eller då han önskade säkra ett gott mottagande för någon av sina planer. Rådgivande delegationen syftade alltså inte till att inkräkta på överbefälhavarens befälsrätt. Närmast var det här fråga om att eliminera vissa psykologiska faktorer som inverkar störande på den militära prestationsförmågan.

Konflikten mellan Mannerheim och jägarna vid månadsskiftet februari-mars var däremot av allvarligare art. Den rörde sig om jägarnas användning i hemlandet. Överstelöjtnant Wilhelm Thesleff och jägarnas ledning hade, utgående från den av Thesleff uppgjorda organisationsplanen för Finlands armé, tänkt sig en avdelt jägarbrigad² som de bad överbefälhavaren sanktionera. Denna önskan att strida inom ett eget truppförband visar hur stark jägarnas självkänsla var och avslöjar samtidigt hur lätt de inbillade sig att segern kunde vinnas. Mannerheim uppfattade jägarnas vädjan som utslag av en egenmäktighet som han inte var van att tolerera. Även ur disciplinär synpunkt var affären honom motbjudande; det rörde sig ju här om representanter för den unga generationen som försökte blanda sig i arméns organisationsfrågor.

Jägarna utgjorde dock en så värdefull faktor i inbördeskriget att överbefälhavaren fann sig nödsakad att eftersträva en kompromiss. Lösningen gav sig i samband med programmet för arméns organisation. Jägarna kommenderades nämligen till utbildningsförband i olika delar av det ”vita” Finland och förbandens antal minskades kännbart jämfört med Mannerheims ursprungliga plan, dvs till nio bataljoner. ”Krisen”³ avfördes därmed från dagordningen, men den hade ändå hunnit vålla organisationsverksamheten en hel del avbräck: man nödgades ju ta hela uppbyggnaden av arbetet under förnyad prövning. Emedan tillströmningen av rekryter till de värnpliktiga trupperna översteg de fastställda styrkeproportionerna, transporterades flere jägare kontinuerligt till nyuppställda förband. Resultatet av konflikten mellan jägarna och överbefälhavaren blev därför att Mannerheims organisationsplan trots allt slutligen förverkligades i sin ursprungligen tilltänkta omfattning, 18 bataljoner jämte specialformationer.

Att jägarna sålunda bands vid utbildningsuppgifter försenade givetvis deras insats i fronttjänst. I fråga om befälet skilde sig de värnpliktiga ”jägartrupperna” i hög grad från de på frivillighetens väg tillkomna skyddskårerna, vilka också gav uttryck för sitt missnöje med detta arrangemang. Ur militär synpunkt innebar lösningen av organisationsproblemen ändå en förstärkning av de vitas krigsberedskap på längre sikt. Vad man gick in för var ju att genom systematisk utbildning under överinseende av högt kvalificerat befäl skapa ett stridsinstrument som bättre än skyddskårstrupperna lämpade sig att användas i s.k. rörlig krigföring.

¹ Jfr protokoll för överbefälhavarens rådgivande delegation 16-17/2” 22/2, 25/2, 6/3.

² I Libau hade jägarna befordrats med tanke på att var och en skulle få sin vakans i den planerade brigaden (Jfr S. E. A. Tuompo, Poliittisen ja sotilaallisen johdon väliset suhteet Suomen vapaussodassa valkoisten puolella. Tiede ja ase nr 6, s. 31). De jägare som innehaft de högsta posterna i Jägarbataljon 27 fick av denna orsak åtskilligt högre militär rang än vad den tidigare befordringsplanen förutsatte; många befordrades till majorer, medan man tidigare hade tänkt sig att endast den högsta — Hauptzugführer — skulle tilldeles kaptens värdighet. (Jfr befordringsplanen 25/1 samt Wilhelm Thesleffs dagorder nr 1, 12/2. Jernströmska samlingen).

³ För jägarnas del berodde ”krisen” i Vasa främst på ledargruppens” majorernas, ståndpunkt. Längst gick härvid K. A. Ståhlberg, som ansåg att jägarna — om brigad-tanken inte godkändes — i slutet trupp borde marschera till fronten; för en kompromiss var bl.a. Erik Heinrichs (Jfr Erik Jernström, Minnen från jägarbataljonen). Jägarna under kaptens rang hade knappast någon känning av ”krisen” (uppgifter av Oiva Olenius 26/5 1955 och W. E. Tuompo 10/11 1955).

2. De inledande operationerna på olika frontavsnitt

Att Sydösterbotten blev de vitas basområde hade sina bestämda politiska och militära grunder. Det har redan tidigare framgått att Sydösterbotten var den landsända, där de borgerliga tänkesätten, dvs. viljan att försvara rådande samhällsordning, förmådde samla speciellt stora anhängarskaror. Österbotten hade hunnit längst när det gällde uppställande och beväpning av skyddskårer. De ryska ockupationsstyrkorna låg så pass spridda att de kunde avväpnas av relativt svaga styrkor. I Österbotten kunde man vidare obehindrat ta emot den hemvändande jägarbataljonen och sätta in den i dess uppgift. Förbindelseleden mellan Österbotten och Sverige var också säkrad. Jordbruksområdet Sydösterbotten utgjorde därtill en god bas för tryggad livsmedelsförsörjning och dess befolkning besjälades i kraft av sitt historiska arv av en handlingsvilja som säkerställde nödiga snabba och resoluta tag i kuppens första skede.¹

De sydösterbottniska skyddskårerna mobiliserades den 27 januari och genomförde sedan avväpningen av ryssarna såväl i städerna som på landsbygden under de två närmast följande dagarna. Med bistånd av en söderifrån utsänd hjälpeexpedition löste också Nordösterbottens skyddskårer sina stridsuppgifter, som emellertid i motsats till vad fallet var i söder riktade sig mot de röda. Uleåborg och Brahestad intogs den 3, Torneå och Kemi den 6 februari. När Österbotten sålunda hade besatts ansåg Mannerheim sig ha fått nog militärt svängrum för att låta sina fåtaliga trupper gruppera sig för försvar. Detta beslut motiverades bl.a. därav att det krävdes tid för att skapa en armé och att göra upp detaljerade operationsplaner för ett krig i riksomfattande skala. Eftersom det militära organisationsarbetet alltjämt låg i sin linda, inskränkte sig Mannerheims faktiska befälsområde till Österbotten. De skyddskårer som opererade annorstädes utanför de rödas maktsfär — såsom t.ex. i Savolax och Karelen — måste alltså komma till rätta på egen hand, utan direktiv av den militära centralledningen. I enlighet med sin försvarsplan gjorde de vita försök att gå i ställning i sådana pass och defiléer söder om järnvägsknutpunkterna Haapamäki och Pieksämäki, där försvar föreföll möjligt även med svaga styrkor. Ställningskrigets sydligaste stödjepunkter förlades till terrängen söder om Filpula och S:t Michel. De vita betraktade det också som en stor framgång att de i Karelen lyckades upprätta ett brohuvud söder om Vuoksen. Därtill kom att skyddskårerna på vissa orter i södra Finland, såsom Kyrkslätt och Borgå, började röra på sig och genom sin störningsverksamhet band röda trupper. Säkringen av hela det vita stödområdet fördröjdes emellertid av att Varkaus höll ut som rött motståndscentrum ända till mitten av februari.

Före inbördeskrigets utbrott hade den röda ledningen räknat med att läget — om det överhuvud kom till väpnade sammanstötningar; de väntades i så fall närmast i Helsingfors — skulle kunna redas upp till de revolutionäras fördel genom en eller annan lokal fäktning. Revolutionsåret hade gett de röda självförtroende och hos dem rotfäst en tro på massrörelsernas undergörande kraft. När de sedan under storstrejken i november underlade sig både städer och tätorter på landsbygden, kom de dessutom att starkt underskatta de vitas motståndsvilja.

Så snart de stora linjerna i inbördeskrigets utveckling kunde skönjas fick den röda ledningens yverborna självöverskattning en svår knäck. Röda gardets generalstabschef Ali Aaltonen framlade den 30 januari inför folkkommisariatet de rödas fälttågsplan, som avslöjade strömkanteringen i hela dess vidd. Det är uppenbart att Aaltonen var överraskad av de vitas aktivitet i Sydösterbotten, måhända också av ryssarnas svaga kamplust, och att han under intryck av detta lät sig förledas att denna gång överskatta motståndarens resurser. Delvis förklaras hans ängslan och rådlöshet dessutom av att de röda inte hade någon färdig-beredd stridsplan för att möta de vitas militära operationer. I den röda dagorder som utfärdades vid revolutionsutbrottet den 27

¹ Jfr W. A. Douglas” Kriget i Finland 1918” s. 23.

januari nämndes överhuvudtaget ingenting alls om förberedelser för offensiva aktioner. Vad där talades om i obestämda ordalag var någotslags ”snabba stridsrörelser”, i den händelse sådana skulle visa sig nödvändiga.¹ Den av storstrejken uppammade överdrivna föreställningen om den egna styrkan övergick inom Röda gardet till en mer kritisk syn på tingen, när situationen efter revolutionsutbrottet började klarna. I sitt tidigare nämnda utkast till stridsplan föreslog Aaltonen också folkkommissariatet att man skulle inrikta sig på försvar. Försvarslinjen tänkte han sig ungefär på höjden av Björneborg-Orivesi-LahtisKouvola-Villmanstrand-Vuoksen och han ansåg att man för att trygga den borde dra samman rödgardistavdelningar ända ifrån Helsingfors. Av vikt var att järnvägarna kunde skyddas, underströk han. För att gardera stambanorna Tammerfors-Riihimäki och Viborg-Petrograd borde man försöka erövra Vuoksenområdet. Så snart försvarsfronten inom denna ram var säkrad, måste de röda ta itu med att slå ned de skyddskårsförband som alltjämt stod på deras område.²

De rödas passivitet och brist på initiativ³ gav de vita en möjlighet att - sedan de befast sin ställning i Sydösterbotten — inleda en framryckning mot söder. Offensiven mötte endast ringa motstånd: en skyddskårsavdelning som den 31 januari gick i ställning i Filpula stötte först den 2 februari på några rödgardister. Den aktivitet som de vita därefter tidvis utvecklade längs frontlinjen får sin förklaring i den känsla av befrielse som erövringen av Sydösterbotten ingav dem: därmed var ju också hotet i ryggen och risken för tvåfrontsstrider undanröjda.

Ställningskrigets front var osammanhängande och relativt obestämd till sin riktning. På ömse sidor fäste man stor vikt vid skyddet av järnvägs- och landsvägsförbindelserna, medan vidsträckt skogsområden ofta lämnades helt utan säkring. I många socknar hade man därför inte klart för sig var gränserna mellan de röda och de vita egentligen löpte och vad som utgjorde ingenmansland. Eftersom man saknade materiel både för bivackering och utspisning i fält, nödgades man lita till de möjligheter som den civila bosättningen erbjöd. De egentliga stridshandlingarna utspelades i dagsljus och inställdes vid mörkrets inbrott; då återvände trupperna till sina kvarter och kvarlämnade bara svaga fältvakter i stridslinjen. I ett senare skede av kriget inträffade härvidlag dock en förändring, då jägartrupper kunde företa patrullfärder oberoende av dygnets timmar och av terrängförhållandena. Man gick till anfall i skyttekedja och avancerade långsamt i denna formation till dess fienden kom inom synhåll, då man genast gick i ställning. Begreppen ”eld-disciplin” vid vapnets bruk liksom ”målfördelning” var helt okända.⁴ På grund av truppers primitiva utbildningsnivå kunde det bli tal om taktik endast i samband med krigsrörelserna i stort. Allteftersom de vita utvecklade och byggde ut sin organisation öppnade sig emellertid för dem bättre möjligheter i den vägen. Och när de på våren övergick till rörlig krigföring, tillämpades redan taktiska synpunkter inom stridsenhetens ram. På den röda sidan förekom ingen motsvarande utveckling; där saknades alltså förutsättningar för målmedvetet genomförda anfallsoperationer.

Under ställningskrigets veckor förekom både på den vita och den röda sidan aktiv stridsverksamhet av partisan karaktär. De lokala striderna skapade ingen större klarhet om de inbördes styrkeförhållandena mellan de båda ”fronterna”. Men de bidrog ändå till att småningom klarlägga ”gränserna” för de kämpande parternas ”territorier”.

¹ Jfr Luokkasodan yleisiä kysymyksiä. Luokkasodan muisto, s. 25.

² Jfr All Aaltonens stridsplan 30/1. Folkkommissariatets protokoll 30/1.

³ Jfr T. Lehén, Suomen luokkasodasta. Punakaarti rintamalla, s. 21.

⁴ Jfr Hj. Raatikainen, Taktiikka Suomen vapaussodassa. Tiede ja ase nr 4, ss. 20, 22, 30, 33-34, 37 och 45.

3. Striderna i norra Tavastland och Satakunda Tammerfors' fall

På den röda sidan fortsatte passiviteten fram till mitten av februari. Vid den tiden hade de ryska trupperna, trots rayonkommitténs ordförande Glasunovs uppmaningar till aktivt självförsvar, hunnit utrymma största delen av västra Finland. En allmän hemförlovning pågick i rask takt och kvar i landet stannade endast några smärre formationer. På de rödas nordfront förberedde man vid denna tidpunkt — på basen av en plan som uppgjorts av överste Svetsjnikov — en erövring av järnvägsknutpunkten Haapamäki. Planens förverkligande förutsatte dock inringnings- och andra manövrer som hör samman med rörlig krigföring; även om stridslusten hade förefunnits, hade den uppgiften därför ändå varit de röda övermäktig. Därtill kom att endast fåtaliga styrkor stod till disposition, emedan de stridsdugligaste röda gardena alltjämt kvarhölls i södra Finland, redo att möta eventuella stridsföretag från de lokala skyddskårernas sida. Trots detta tog läget en för de vita hotfull vändning och Mannerheim nödgades överföra sina bästa trupper för att försvara linjen Ruovesi-Filpula. De vitas ansträngningar att reda upp situationen underlättades emellertid av att deras kraftresurser fått betydande tillskott genom ankomsten av jägarnas förtrupp liksom en del vapensändningar från Tyskland. Genom striderna i slutet av februari avväjdes också den röda offensiven såväl i norra Tavastland som i Satakunda. Mellan Bottenviken och Kankaanpää lyckades de vita dessutom avancera flera mil i riktning mot Björneborg.

Den 10 mars inledde de röda ett nytt anfall på frontavsnittet mellan Bottniska viken och Päjänne. De sydfinländska skyddskårernas motstånd var vid det laget brutet och de röda kunde alltså koncentrera trupper till Tammerfors-fronten. Stridsplanen hade utarbetats av Svetsjnikov i samarbete med Haapalainen.

De rödas dugligaste frontbefälhavare var emellertid Hugo Salmela och E. Karjalainen, men dessas handlingsfrihet begränsades av beroendet av Haapalainen överkommando. När anfallet sattes in hade de vitas allmänna ställning ytterligare förbättrats. Deras stridskrafter var nu både till numerär och prestationsförmåga så mycket starkare än tidigare, att Mannerheim kunde överväga att för egen del gå till motoffensiv.¹

Mannerheims avsikt var att utveckla avvärjningsoperationerna mot det röda trycket i norra Tavastland och Satakunda till en anfallsrörelse i riktningen Tammerfors. I motsats till motståndarna hade de vita tillgång till ledarkrafter av utbildade, krigserfarna officerare, såsom t.ex. överstarna M. Wetzter, K. Wilkman och E. Linder. De rödas angrepp var planmässigt och segt och tog sikte på ett genombrott av fronten i trakten av Filpula. Men det slogs tillbaka. Och det såväl materiella som moraliska nederlag som därmed tillfogades de röda, gav de vita möjlighet att inleda sin framryckning. Då krigsoperationsområdet alltmer närmade sig Tammerfors, tvingades de röda att dra till sig sina bästa krafter för att försvara denna stad. I det sammanhanget genomfördes även personskiften i den högsta ledningen: Haapalainen och Svetsjnikov sköts åt sidan och Hugo Salmela utnämndes till befälhavare på det norra frontavsnittet. Efter Svetsjnikovs sorti inskränktes den ryska insatsen i de fortsatta striderna till ett minimum.²

De vita gick till anfall i mitten av mars i avsikt att på höjden av Orivesi inringa de röda trupperna i norra Tavastland, vilka under reträtten syntes på väg att förlora kontrollen över läget. Men den gången höll de vitas beräkningar inte: skyddskårstrupperna som inte var tränade för rörlig krigföring förmådde inte sluta ringen. De röda drog sig tillbaka under strid och nötte samtidigt ut de vitas krafter så pass, att Mannerheim inte kunde fortsätta offensiven direkt mot Tammerfors. Dock stärktes de vitas positioner i norra Tavastland ytterligare, då gruppen Linder lyckades

¹ Jfr J. O. Hannula, Suomen vapaussodan historia, s. 282.

² Jfr Th. Svedlin, Frihetskriget i översikt, ss. 91-92.

avskära järnvägen Björneborg-Tammerfors, medan Wetzer trängde in i Messuby och erövringen av Lembois under Wilkmans ledning utsträckte kniptångsrörelsen ända till terrängen söder om Tammerfors. Då emellertid de vita inte var i stånd att genomföra planen på en omedelbar erövring av staden, måste de gruppera sina styrkor för belägring och gatustrider.

De röda hade inte mycken nådatid att stärka försvaret i Tammerfors. De uppehållande striderna, som fördröjde de vitas frammarsch, gav dem dock en viss andhämtningspaus. Under återtåget förekom emellertid på den röda sidan tecken på disciplinlöshet, som gav anledning till införande av nya, hårdföra metoder. Stridsledningen anförtroddes en enda man, Hugo Salmela, vilket var något nytt i Röda gardets organisation. Det lägre befälet underkastades förnyad prövning och försvarsringen runt staden utbyggdes med hänsyn till av krigserfarenheterna dikterade taktiska synpunkter. Vidare gjorde man en kraftansträngning för att höja stridsmoralen inte bara genom omställningarna i ledningen, utan också genom att inrätta en s.k. polisbataljon som anhöll desertörer.¹ När Salmela nu dirigerade försvaret med hårda tag förbättrades även disciplinen och i många individuella fall drevs stridsförmågan ända till redobogenhet att kämpa intill det oundvikliga, bittra slutet.

De vitas operationer framför Tammerfors genomfördes i två etapper. Den första som började den 25 mars, kulminerade i stormningen tre dagar senare, på skärtorsdagen. Härvid erövrades stadens östra förterräng till priset av svåra förluster på ömse sidor: de värnpliktiga trupperna på angriparsidan som nu undergick sitt elddop, förlorade hälften både av manskap och jägarbefäl. Samma förlustproportioner gällde för den svenska frivilligkåren. De rödas sega motstånd kom som en överraskning för Mannerheim, som inte undgick kritik för att han genom att driva på stormningen hade åsamkat de vita tunga förluster. Mannerheim försvarade senare sitt handlingssätt med hänvisning till att en övergång till regelrätt belägring — vilket en del av det högre befälet påyrkade efter striderna den ”blodiga skärtorsdagen” — skulle ha äventyrat de vitas hela ställning i norra Tavastland. Med tanke på den förestående tyska landstigningen hade ett sådant förfarande också reducerat de vita truppernas bidrag till slutsegern.² Enligt Mannerheims plan fortsattes alltså de vita attackerna, av vilka den avgörande sattes in den 3 april. Tre dagar senare, den 6 april, var staden intagen — efter blodiga gatustrider. Det dittills största slaget i Finlands krigshistoria — utkämpat som inbördes uppgörelse inom det egna folkets led — var därmed till ända.

Slaget om Tammerfors gav klarare besked än tidigare drabbningar under inbördeskriget om de vitas och de rödas resp. stridsförmåga och dess begränsning. Antalet stupade visade att man på ömse sidor kämpat med mod och tapperhet, vilket bör ha undergrävt det förakt för motståndarna som var förhärskande i de stridande lägren. När det gällde krigföringen och den militära ledningen hade de vita onekligen ett försteg; manskapets personliga insats, i den mån det är fråga om grundläggande fysiska och psykiska soldategenskaper, företedde däremot inga skiljaktigheter. De vitas operativa ledning representerade det yppersta som då kunde uppdrivas av inhemska och inkallade utländska krafter. Mot detta hade de röda ingenting annat att sätta upp än ”självlärd” män av folket, som aldrig erhållit någon militärutbildning, men besatt allmänna ledaregenskaper. Några av dessa, såsom Hugo Salmela, utvecklade sig dock till och med inom ramen för rödgardistsystemet till gestalter av imponerande resning. Den tekniska överlägsenheten var framförallt den faktor som gav de vita segern och denna seger betydde, efter de tyska truppernas landstigning på finländsk jord, inledningen till de avgörande krigshändelserna.

¹ Jfr Arvid Luhtakanta, Suomen Punakaarti, ss. 154-155.

² Jfr Mannerheim, Minnen I, ss. 269-270; J. O. Hannula, Suomen vapaussodan historia, s. 347.

4. Striderna under februari-mars i Savolax och Karelen

På frontavsnitten i Savolax och Karelen kämpade man i februari med svagare styrkor än i norra Tavastland och Satakunda. Dock hade striderna där avsevärd betydelse även för händelseutvecklingen i stort. Till en början spelade de röda angriparens roll, låt vara att också de vitas aktivitet i krigets inledningsskede tog sig uttryck i offensiva urladdningar.

Vid frontlinjen från Päjänne till Saimen hade de röda koncentrerat sina styrkor huvudsakligen till tre enligt deras bedömning strategiskt dominerande punkter: Heinola, Mouhu och Savitaipale. Anfallsrörelsens spets planerade de att rikta mot S:t Michel, som alltsedan inbördeskrigets begynnelsekede hade befunnit sig i de vitas händer, samt vidare mot Pieksämäki, järnvägsknutpunkten, som kunde tjäna som anfallsbas för fortsatt framryckning. De röda stridskrafterna var både numerärt starkare och bättre beväpnade än de vita. De pressade på segt och uthålligt för att vinna terräng, men stridsledningens tvekan verkade delvis som hämsko på operationerna. Resultatet blev att de vita lyckades slå tillbaka de rödas angrepp under hela februari. Ett vitt motanfall i riktningen Heinola slog emellertid fel. Högkvarteret hade planlagt en offensiv under ledning av den svenska överstelöjtnanten H. Hjalmarson som över Heinola skulle stöta mot söder i syfte att nå kontakt med skyddskårerna i östra Nyland. Dessa skulle sedan i samverkan med den borgerligt inställda landsbefolkningen i denna landsända ombildas till partigångargrupper i de rödas rygg. I dessa planer hade man dock underskattat de rödas stridsförmåga: vid Heinola avvisade de röda trupperna ur fördelaktiga ställningar alla Hjalmarsons genombrottsförsök. De östnyländska skyddskårernas öde var för övrigt vid denna tidpunkt redan beseglat. Även om genombrottet hade lyckats, hade det alltså varit omöjligt att genomföra projektet till den del som gällde skyddskårerna.¹

I riktningen järnvägen S:t Michel-Kouvola hade de vita i mitten av februari erövat Mäntyharju och därifrån fortsatt framryckningen med större styrkor. Det egentliga anfallet riktades mot Mouhu samtidigt som man försökte inta Hilloensalmi och avskära de rödas järnvägsförbindelse söderut. Mouhu lyckades de vita få i sitt våld, men däremot gick inringningsplanen om intet. I riktningen Heinola föll också den viktiga landsvägsknutpunkten Lusi i de vitas händer. Den röda framryckningen på Savolax-fronten måste som en följd av dessa händelser inställas. Emellertid hade de röda trots alla motgångar bundit vita trupper och — troligen sig själva ovetande — indirekt förlängt belägringen av Tammerfors.

Det karelska frontavsnittet utgjorde ett från den allmänna fronten avskilt stridsområde, där bägge parter manövrerade tämligen oberoende av resp. ”högkvarter”. Hur pass oklart läget här var under krigets inledningsskede framgår bl.a. av Mannerheims allmänna direktiv till de vita, där det hette att S:t Andreae borde försvaras ”såvitt det bara är möjligt”.² Vid Vuoksen-linjen som skilde de av de vita och röda besatta områdena från varandra, samlades småningom allt flera skyddskårsavdelningar. Uppdelningen av den militära befälsrätten var till en början rätt tilltrasslad och försvårade därmed samarbetet. I Karelen verkade bl.a. överste Herman Wärnhjelm, jägarlöjtnant Woldemar Hägglund samt senare jägarkaptan Aarne Sihvo. Wärnhjelm och Sihvo gav var på sitt håll trupperna divergerande order och delgav också högkvarteret skiftande rapporter om läget. Detta system med ”parallella kommandörer” eliminerades emellertid då Mannerheim den 12 februari transporterade Wärnhjelm till Sordavala i utbildningsuppdrag och förordnade Sihvo till befälhavare på detta frontavsnitt med Hägglund som närmaste man.³

¹ Jfr J. O. Hannula, Suomen vapaussodan historia, s. 224.

² Jfr Aarne Sihvo, Muistelmani I, s. 235.

³ Jfr Antti Komonen, Karjala vapaussodassa II, ss. 24-26.

Den karelska fronten intog en särställning jämförd med övriga vita frontavsnitt inte bara genom sin relativa självständighet, utan också på grund av sin starkt ”jägerbetonade” ledning. Sihvos stora anseende som frontbefälhavare grundade sig delvis på hans karelska härkomst och hans livliga natur som tillät honom att bevara jämvikten även i svåra situationer. Det var goda egenskaper för en man som stod i spetsen för en militär folk rörelse. Vid hans sida var Hägglund, som ofta spelade en central roll vid uppläggnings av krigsoperationerna, en för den karelska allmänheten okänd figur.

Några slitningar mellan tsarofficerare och jägare kom det inte till vid den ”jägerledda” vita fronten i Karelen. Visserligen hände det då och då att skyddskårernas ledning tog kraftigt parti mot högkvarteret och Wärnhjelm, som ansågs tillvarata dettas intressen, samt mot sådana militärer som föredrog svenska språket. Värningen mötte också, såsom tidigare nämnts, häftigt motstånd, varför den på överbefälhavarens order officiellt avblåstes. Skyddskåren organiserades med hänsyn tagen till förhållandena i denna landsända och följde egna former och reglementen.¹ Skyddskårsidén väckte genklang i vida befolkningskretsar och bildade grundvalen för den viktigaste rekryteringsformen på detta område. De borgerliga tänkesätten var rätt radikala, framförallt på de forna donationsgodsens marker; man krävde förbättrade ekonomiska och kulturella villkor för samhällets bottenkikt. Då jordfrågan i Karelen hade lösts inom ramen för ett småbrukarprogram, tog emellertid landsbygdsbefolkningen där inte parti för de röda i samma utsträckning som i västra Finlands torparbygder.

De röda gardena vid den karelska fronten opererade under ledning av sina egna lokala organ i lös kontakt med generalstaben i Viborg, som enligt allmän uppfattning i det röda lägret inte stod på nivå med sin uppgift.² Inga speciella disciplinssvårigheter omnämns. En nedgång i truppernas moral konstaterades först då Röda gardets överkommando flyttat från Helsingfors till Viborg, dit ju också folkkommissariatet följde efter.

Brohuvudet vid S:t Andreae i riktningen Vuoksen utgjorde basen för de vitas kommande offensiva operationer. Det hotade Viborgs säkerhet och de röda koncentrerade därför betydande styrkor för att bemäktiga sig det. Sitt anfallsmål, Vuoksenlinjen, lyckades de röda dock inte uppnå. I stället intog de vita den 12 februari Ahvola, en stödjepunkt som behärskade hela S:t Andreae. Vid samma tid avvisade de upprepade röda angrepp i riktningen Villmanstrand. En röd offensiv mot Ahvola åstadkom inga nämnvärda förändringar i frontlinjen. Trots dessa resultatlösa strider sände generalstaben i Viborg ändå segerbudskap till andra frontavsnitt, uppenbarligen i syfte att höja stämningen bland de stridande.³

På södra flygeln av den karelska fronten, i Rautus, utkämpades från och med slutet av februari blodiga strider. De rödas bästa stöttrupper försvarade där denna stödjepunkt i närheten av ryska gränsen och de vita för sin del överförde dit förstärkningar från andra frontavsnitt. Striderna fortgick med några korta avbrott ända fram till början av april och slutade med att de vita gick till storms och erövrade Rautus. Spridda ryska soldatgrupper kämpade där på den röda sidan: antingen frivilliga eller värvade från Petrograd. Ryssarna ledde också det röda artilleriets eld i Rautus på samma sätt som de gjort på vissa andra frontsträckor i Karelen i ett tidigare skede av kriget.

Samtidigt som Tammerfors föll i väster förlorade de röda alltså en annan viktig bas, Rautus, i öster. De segerrika striderna sporrade självfallet de vita trupperna och deras operationer fick nu

¹ Jfr Leo Pesonen, Sotakoneisto lähtee taas pyörlmään Karjalassa. Rajan Turva 1938, ss. 25-31.

² Jfr Arvid Luhtakanta, Suomen punakaarti, s. 200.

³ Jfr Arvid Luhtakanta, Suomen punakaarti, ss. 199-200.

på alla frontavsnitt karaktären av en generaloffensiv.

5. Den tyska militärexpeditionens ankomst

Då den tyska militärexpeditionen landsteg på finländsk jord i början av april, förklarade dess ledning att interventionen företogs av ideella och humanitära skäl. Expeditionens chef, generalmajor R. von der Goltz, framhöll i sina tal att Tyskland kämpade mot bolsjevikerna med vilka han jämställde de finländska revolutionärerna samt att det som representant för västerlandet önskade förhindra anarki och kaos i Finland. Det var en förklaring som accepterades för gott av vida kretsar bland de vita. Beundran för tyskheten hade ju, såsom i annat sammanhang redan påpekats, starka rötter i landet. Och den hade vuxit sig än starkare då den tyska orienteringen i slutet av förryskningsperioden fick en politisk anstrykning. Bara ett litet fåtal vita tänkte klart nog för att inse att militärexpeditionens ankomst till Finland ur tysk synpunkt innebar förverkligandet av ett led i den allmänna krigsplanen och att inga rent ideella motiv hade kunnat förmå ett rike att intervensera som sedan många år redan kämpade på två fronter.

Tidpunkten för interventionen var nu fördelaktigare för Tyskland än den vid vilken beslutet om ingripandet fattades. Efter de tyska truppernas inmarsch i Estland hade Tyskland och Ryssland vid förnyade underhandlingar i Brest-Litovsk ingått en fred, som dock inte band tyskarna så hårt att den hade omöj - liggjort militära operationer i Finland. Förbindelserna mellan senaten och Tyskland visade sig fruktbringande inom ramen för denna tyska östpolitik och mognade slutligen till ett bilateralt ”taga-och-giva”-avtal. Mannerheim som såg motiven bakom den tyska expeditionen, fann militärhjälp motbjudande. Men såsom hans telegram till Ludendorff den 5 mars ger vid handen, nödgades han rätta sig efter det ingångna avtalet. Han ansåg det dock rimligt — vilket även tidigare har påpekats — att framställa ett önskemål om att han själv finge behålla överbefälet. Att tyska överkommandot ställde sig positivt till detta önskemål visar för sin del, att Ludendorff inte offrade åt falska ambitioner då han ingick sina militära fördrag, om han bara trodde sig därmed kunna vinna någon fördel för Tyskland. Måhända uppfattade han också Mannerheims överbefäl så, att detta i praktiken inte skulle hindra militärexpeditionen att fullfölja sina egna syften.¹

Den tyska Östersjö-divisionen med en styrka på inalles 9 500 man anlände under ledning av v.d. Goltz till Finland den 3 april. Ursprungligen hade man tänkt sig en landstigning i Raumo och Mäntyluoto hamnar och det var uppenbarligen i överensstämmelse med den planen som amiral H. Meurer hade landsatt trupper på Åland, som var avsett att bli expeditionens basområde. Som orsak till att Bottniska vikens kust ändå inte utsågs till landningsplats har nämnts bl.a. is- och andra hinder. Von der Goltz fann det säkert så mycket angenämare att undvika sådana ”hinder” som han därmed slapp att komma alltför nära Mannerheims befälsområde som någotslags denne underställd flygelsäkring.² Von der Goltz' militära självkänsla fann också större behag i tanken på en erövring av södra Finland. När sedan landstigningen förlades till Hangö, fick Östersjö-divisionen en bas för självständiga operationer.³ Divisionen valde Helsingfors till sitt första

¹ Östersjö-divisionen hade i ordern om dess bildande av den 22/2 direkt underställts tyska överkommandot (Jfr Kriegstagebuch der Ostsee-Division). Detta faktum omnämns också senare i divisionens krigsdagbok. Ordern utesluter emellertid inte möjligheten att v.d. Goltz t.ex. i form av ett kejserligt handbrev fick direktiv att beakta general Mannerhelms synpunkter i samband med operationerna.

² Jfr Suomi-Finnland 1918 10/12 Der deutsche Kriegsplan in Finnland (artikel av v.d. Goltz).

³ Typiskt för v.d. Goltz' särställning under inbördeskriget är det faktum att han gärna mottog underrättelser om de vitas förhållanden (uppgiften lämnad av A. Douglas 29/1 1955), medan han själv följde sina egna planer utan att redovisa dem för det vita högkvarteret. I sina memoarer (Meine Sendung in Finnland und im Baltikum, s. 74) talar han i samband med en utredning av sitt förhållande till Mannerheim om ”de båda överbefälhavarna”, vilket för sin del vittnar om hans syn på sin självständiga ställning.

betydande anfallsmål och detta nödgade den att avstå från tidigare planer på att inta Riihimäki och avskära järnvägsförbindelsen mellan Tavastland och Karelen. Ur tysk synpunkt lämpade sig Helsingfors — vars erövring egentligen av politiska skäl hade ansetts böra tillkomma den vita armén — bättre än Hangö för upprätthållande av förbindelserna med den nya tyska försörjningsbasen i Reval. Ändringen i fälttågsplanen krävde emellertid ännu en kompletterande operation. Det tyska överkommandot i öster beordrade nämligen överste O. v. Brandenstein att i spetsen för ett avdelt detachement genomföra en landstigning i trakten av Lovisa för att sedan blockera järnvägen mellan Riihimäki och Viborg någonstans i närheten av Lahtis. Von Brandensteins detachement som var sammansatt av i Estland förlagda tyska trupper, fick direktiv att operera oberoende av Östersjö-divisionen för att uppnå sina mål.

Tyskarna hade på två olika vägar försökt gardera sig mot ingripande av den ryska Östersjö-flottan i händelserna i Finland.

I Hangö ingick tyskar och ryssar den 5 april ett avtal där ryssarna förband sig att avstå från inblandning i stridshändelserna utanför Helsingfors. För att säkerställa den ryska noninterventionen hade tyskarna även krävt en ”förhandsavväpning” av flottan och fästningsartilleriet på Sveaborg. Samtidigt vände sig tyska utrikesministeriet i denna fråga till sovjetregeringen, vars marinkommissariat den 6 april gav Sveaborg en order av ovannämnt innehåll. I enlighet därmed lät fästningens kommandant Kovanko avlägsna rödgardisterna från fästningsområdet.¹ Den 8-10 april ångade ryska Östersjö-flottan iväg mot Petrograd och inom utsatt tid, dvs före den 12 april var avvapningen fullföljd. Meurers flottavdelning hade nu fritt spelrum att stödja v.d. Goltz' trupper vid intagningen av Helsingfors, som tyska överkommandot som nämnt hade uppställt som Östersjödivisionens första mål.²

Tyskarna mötte inget motstånd i Hangö, men nödgades utkämpa två dagars strider innan de kunde ta Karis den 6 april. Detta motstånd kom som en stor överraskning för angriparna. Därefter gick emellertid framryckningen mot Helsingfors i snabb takt, ty de bästa nyländska rödgardistförbanden hade sänts till Tavastland för att ta del i de där förestående striderna. Den röda ledningen var medveten om lägets allvar, men ville inte medge detta utåt.³ Ungefär samtidigt som Röda gardets överkommando och folkkommissariatet beredde sig att dra sig undan till Viborg utfärdades order om försvar av Helsingfors ”till sista man”. I samband med försvaret beordrades även en rad förstörelseåtgärder.⁴ Att revolutionens ledare förfogade sig till säkrare trakter medan Helsingfors utlämnades åt den förödelse som uppehållande strid för med sig, förbittrade självfallet huvudstadens röda. Trots att utgången på förhand var given satte man emellertid igång förberedelserna för försvaret. Däremot lämnades ordern om förstörelse utan avseende. Rödgardisterna slogs på sina ställen med förtvivlans seghet — sedan de avvisat tyskarnas anbud om kapitulation. När angriparna hade brutit igenom försvarsringen fortgick kampen med gatustrider som särskilt i arbetarstadsdelarna krävde många offer både bland soldaterna och civilbefolkningen. Den 14 april var Helsingfors i tyskarnas händer. Striden hade stått mellan de röda och tyskarna. De underjordiska vita grupperna hade endast indirekt påverkat händelsernas gång

¹ Jfr Hangö-avtalet och underhandlingarna därom (Östersjö-divisionens arkiv), marinkommissariatets order 6/4 och Kovankos skrivelse 8/4 till staben för Röda gardet (Ryska militärens i Finland arkiv nr 3227).

² Jfr Hindenburgs och v. Holtzendorffs order 2/3, Östersjö-divisionens allmänna operationsplan och Ludendorffs order 20/3 (östersjö-divisionens arkiv).

³ Den röda ledningen försökte till en början förneka uppgiften om tyskarnas landstigning. Sålunda förklarade Kansanvaltuuskunnan Tiedonantaja 5/4 att ”vitgardister” landstigit i Hangö, men att deras framryckning hejdats i Karis.

⁴ Jfr E. Elorantas order 9/4 till befälet vid röda gardet i Helsingfors (Syyttäjistön arkisto C a 7). Samtidigt varnades för separatfred (Jfr osignerad order 11/4. Vapaussodan arkisto I A).

genom att med sin blotta existens tvinga de röda till försiktighetsåtgärder.¹

Den tyska interventionen och Tammerfors' samtidiga fall berövade de röda möjligheterna till fortsatt försvar av västra Finland. Den order till trupperna på Satakunda-fronten att tillsammans med rödgardisterna i Åbo-trakten retirera till linjen Tavastehus-Riihimäki-Helsingfors², som utfärdades i början av april, blev dock aldrig åttlydd, trots att den upprepades åtskilliga gånger. Det kaotiska läget och de röda soldaternas motvilja mot att lämna hembygden är troligen orsakerna till denna insubordination. Då revolutionens politiska ledning sedan slog sig ned i Viborg, försvagades kontakterna mellan de olika röda områdena ytterligare. En samordnad ledning av de militära operationerna var inte längre möjlig.

6. De röda besegras av vita och tyska styrkor

Efter intagningen av Helsingfors avancerade Östersjö-divisionen snabbt och besatte den 21-22 april Hyvinge och Riihimäki, därifrån de röda trupperna retirerade till Lahtis och Tavastehus. Därförinnan hade detachementet v. Brandenstein som ryckte fram längs järnvägen Lovisa-Lahtis, den 13 april avskurit bansträckan Riihimäki-Kouvola i trakten av Kausala och Nyby stationer. Utsatt för hårt tryck av de röda tvingades det dock att dra sig tillbaka söder om järnvägen. Tidvis var v. Brandensteins läge ovisst, då Lovisa som skulle utgöra hans säkring i ryggen, angreps av röda styrkor. Sedan förstärkningar anlant från Estland avvärjdes dock detta motanfall. För att möjliggöra en samordning mellan Östersjö-divisionens och detachementet v. Brandensteins operationer underställdes också det senare v.d. Goltz' befäl. Trots detta lyckades man inte utveckla parallellaktionen enligt den ursprungliga planen därhän, att de röda hade inringats i trakten av Lahtis. I detta skede kom det nämligen första gången till operativ samverkan mellan det vita högkvarteret och v.d. Goltz och denne dirigerade enligt Mannerheims önskan sina starkaste förband mot Tavastehus. Efter Tammerfors' intagning hade de vita överfört betydande förstärkningar till Viborgs-fronten och skulle därför ha haft stora svårigheter att med sina återstående trupper kämpa ned de röda. Tyskarna som utan motstånd erövrade Tavastehus gick nu in för att i samverkan med de vita reda upp den spända situationen i södra Tavastland.

De militära förhållandena i området Tavastehus-Riihimäki-Lahtis föreställde sig tyskarna så att deras motståndare utgjordes av skingrade rester av de flyende röda styrkorna.³ I verkligheten mönstrade de röda allttjämt en numerärt betydande manskapsstyrka i denna stridszon, även om deras kampförmåga försvagades av bristen på enhetlig ledning. De rödas svårigheter ökades också av att de var nödsakade att skydda den ström av flyktingar från västra Finland som vid denna tid välldde in i södra Tavastland. Militära spetstrupper röjde väg för flyktingarnas lemmeltåg och stridsdugliga kompanier skyddade civilbefolkningens flanker och eftertrupp.⁴ När de röda fick klart för sig att tyskarna försökte avskära deras återtåg, kastade de sig vid Syrjäntaka in i en rad strider där inringningsstyrkorna stundom var rätt illa trängda.⁵ För att trygga tyskarnas operationsmöjligheter i riktningen Hauho-Lammi fann sig v.d. Goltz därför föranlåten att transportera trupper från linjen Helsingfors-Riihimäki till detta stridsområde. Men inte ens med hjälp av dessa förstärkningar förmådde han snabbt nog komma den vid Lahtis kämpande v. Brandenstein till hjälp. Dennes prekära belägenhet lättade först då de röda som trängt fram ända

¹ Jfr Y. A. Hahti, Helsingin valtaus 12-13. 4. 1918. Helsingin valtaus 12. 4. 1918. Helsingfors intagning, ss. 38-42, 50-56.

² Jfr överkommandots för Röda gardet förberedande order till distriktsstaben Björneborg 23/3 (Vapaussodan arkisto I A); E. Elorantas direktiv till distriktskommittéen i Björneborg 3/4 (Syyttäjistön arkisto C a 7).

³ Jfr R. v. d. Goltz, Meine Sendung in Finnland und im Baltikum, s. 68.

⁴ Jfr Arvid Luhtakanta, Suomen punakaarti, s. 187.

⁵ Jfr R. v. d. Goltz, Meine Sendung in Finnland und im Baltikum, s. 69.

till Koski, såg sig kringrända av från Hollola framryckande vita samt tyska avdelningar från Lovisa-hållet och kapitulerade. De röda försvararna väster om Lahtis var nu utmattade av ansträngande marscher och ständiga strider. Norrifrån tryckte den vita västarméns trupper på, i väster, söder och öster Östersjödivisionen och detachementet v. Brandenstein. De röda insåg då att de var inringade och inte hade krafter nog att bryta sig ut. Den 2 maj gav de upp kampen och kapitulerade.

Fruktan för den tyska militärexpeditionen hade påskyndat de röda ledarnas reträtt till Viborg. Striden kring Lahtis visade emellertid att ”tyskskräcken” inte hade fått något grepp om de meniga röda soldaterna, åtminstone inte om dem som hotades av inringning. En av de röda ledare som tog del i kampen kring Lahtis har på tal om sina mannars stridsförmåga avgett följande vittnesbörd: ”Det enda som stod fast var att också dessa svagare truppförband kämpade som vildar varhelst de kom i strid med tyskarna. Men när de stod emot de vita var det inte mycket bevänt med deras kämpalust.”¹

Efter avgörandet vid Tammerfors hade de vita som nämnt börjat överföra förstärkningar i manskap och materiel till det karelska frontavsnittet. Med de nu utbildade värnpliktiga förbanden och de krigserfarna, omorganiserade skyddskårstrupperna hade de vita ett relativt markant övertag över de röda och kunde därför rycka till sig initiativet. Enligt de allmänna direktiven i högkvarterets fälttågsplan skulle chefen för operationerna på detta frontavsnitt, generalmajor Ernst Löfström, låta sina huvudstyrkor som fördes av generalmajor K. Wilkman göra ett försök att kringrätta den röda stridsgruppen i S:t Andrae från Heinjoki-hållet sydväst om Vuoksen. Den avgörande drabbningen skulle enligt planen utkämpas österom Viborg och tedde sig som operativt projekt välgenomtänkt. Om inringnings-manövern lyckades skulle erövringen av Viborg inte längre kräva större kraftansträngningar, då stadens järnvägsförbindelser därmed vore avskurna. Innan omfattningsrörelsen kunde sättas igång måste dock fiendens styrkor i riktningen Villmanstrand bindas och dessas förbindelser med Viborg förhindras.² Vid en konferens med Mannerheim den 11 april anmälde emellertid Löfström avvikande åsikt rörande vissa punkter i planen. Enligt hans mening borde bansträckan Viborg-Petrograd avbrytas med svagare krafter än planen förutsatte, eftersom motståndet där — såsom Löfström såg saken — kunde väntas vara obetydligt och lätt att övervinna. Mannerheims ståndpunkt vid denna överläggning — den gick ut på att banan borde avskäras av relativt stora truppstyrkor — bottnade i hans fasta övertygelse om att Ryssland alltjämt, trots freden i Brest-Litovsk, i sista stund kunde tänkas ingripa i kampen i Finland. Löfström ville för sin del utvidga operationerna i Villmanstrands-området till en anfallsrörelse i syfte att omfatta fiendestyrkorna i Joutseno-Näätälä-terrängen även från väster. Enligt Mannerheims uppfattning borde dessa företag däremot endast vara ”täckande” och inskränka sig till att binda motståndaren.³ Löfström måste under sådana förhållanden omsätta högkvarterets plan i praktiken och beakta de synpunkter som Mannerheim speciellt understrukt, dvs att vänstra flygeln borde förstärkas, den högra återigen försvagas och dess stridsuppgifter begränsas.

I överensstämmelse med högkvarterets anfallsplan inledde en avdelning under befäl av överste Ausfeld — som bildats på överbefälhavarens personliga order och omfattade ungefär en jägarbrigad — den 20 april framryckningen från Rautus mot Raivola. Den 23 nådde den Viborg-Petrograd-banan och fortsatte utan dröjsmål mot Terijoki. Den snabba frammarschen visar dels

¹ Jfr Arvid Luhtakanta, Suomen punakaarti, s. 188.

² Jfr Mannerheim, Minnen I, ss. 281-282.

³ Jfr den operationsplan som uppgjordes vid Ernst Löfströms stab. J. O. Hannula, Itäarmeijan operaatioiden suunnittelu ja johto v. 1918. ss. 24-25.

att de röda här endast hade svaga trupper till disposition, dels att ryssarna inte blandade sig i händelseutvecklingen. Sedan järnvägen avbrutits gavs uppbrotsorder åt Wilkmans trupper som hade att inringa de röda i S:t Andreae och därefter ta Viborg genom överrumpling. Trupperna avancerade i två kolonner. Den ena av dessa trängde fram till Tali, men de röda huvudstyrkorna hade redan hunnit dra sig undan till Viborg längs Juustila-vägen som i stort sett lämnats öppen. Den andra kolonnen strävade mot Säiniö och Kämärä, men invecklades i hårda strider som hindrade den att planenligt nå sitt mål. Anfallet hade alltså misslyckats ur två synpunkter: dels blev den röda S:t Andreae-gruppen inte kringrädd, dels återigen körde trupperna vid Kämärä-Säiniö fast i sina ställningar. Eftersom den uppgjorda planen för Viborgs erövring sålunda inte kunde förverkligas återstod för de vita blott alternativet belägring.

Emellertid förlorade den röda ledningen inför de vitas omfattningsmanöver herraväldet över situationen. Försvaret skötes närmast på intuition och trupperna började dra sig tillbaka mot Viborg. Den röda reträtten försiggick som sagt genom Juustila, men en del trupper drevs också mot Tienhaara. Frontavsnittets befälhavare, Backman, som ledde återtåget, stupade och de skingrade förbanden förlorade därmed sin sista föreningslänk. De röda som nådde fram till Viborg överraskades där av det förlamande budskapet, att revolutionsledningen med bl.a. diktatorn Manner natten till den 26 april sjövägen hade flytt till Petrograd. Intagningen av Viborg började den 28 april då fältbefästningarna kring staden tystades. Följande dag var det röda motståndet brutet. Då försvaret bröt samman slog sig en rödgardisttrupp på 6 000 man ut i riktning mot Tienhaara, men överrumplades i närheten av Naulasaari av de vita och tvingades sträcka vapen.

Viborgs fall blev slutpunkten för frontstriderna under inbördeskriget. På det mellersta frontavsnittet — mellan de västra och östra krigsoperationsområdena — gick utvecklingen snabbt mot slutet. Kampen vid Lahtis hade avbrutit de rödas förbindelser med Kouvola. Och då Viborgs försvar tycktes vackla började rödgardistförbanden retirera mot söder. De vita som hade tillförts förstärkningar från väster, skyndade att bemäktiga sig industriområdet i Kymmene-dalen, som de fruktade annars skulle förstöras under slutstriderna. General Ernst Linder som hade utnämnts till överbefälhavare på detta avsnitt avancerade med sina trupper mot Kouvola, som blev bas för anfallet mot Kymmene-dalen. Orten besattes den 3 maj utan strid. Den röda flykten mot söder gick vidare.

Rödgardisterna på detta frontavsnitt hade tidvis övervägt en eventuell reträtt österut, men Viborgs fall omintetgjorde dessa planer. Vissa avdelningar övervägde alltjämt motstånd i trakten kring Kotka, uppenbarligen i avsikt att förskaffa sig en chans att sjövägen komma undan bortom Finlands gränser. Den 2 maj nådde de rödas ledare Kotka och gjorde där upp projekt för något slags motståndsrörelse. För att undvika blodbad bildade man då i arbetarkretsar en fredsdelegation, som under ledning av förre senatoren J. K. Kari trädde in för vapenvila och avväpning av de röda. Rödgardistbefälet stämplade emellertid fredsunderhandlingarna som de vitas lakejer och fordrade att dess trupper skulle förbli ”revolutionen trogna”. I likhet med den röda ledningen i övrigt hade dessa officerare dock förlorat greppet om sitt folk, vars försvarsvilja hade knäckts av det hopplösa läget och allmän krigströtthet.¹ Den 4 maj besatte de vita Kotka utan att möta motstånd.

Fronttruppernas numerär utgjorde i inbördeskrigets slutskede på ömse sidor 70-80 000 man. Under de ca 100 krigsdagarna stupade på den vita sidan 3 100 och på den röda ca 3 400 man. Trots att drabbningarna utkämpades som närstrider och utbildningsnivån var låg, uppgick antalet

¹ Jfr Punakaarti rintamalla, ss. 159-161.

stupade i fronttjänst i bägge lägren endast till 4 procent av hela antalet soldater. Befälsförlusterna steg emellertid procentuellt avsevärt högre; sålunda förlorade de vita ca 10 procent av sina jägarofficerare. Ännu mångdubbelt större var dock antalet personer som under eller efter inbördeskriget bragtes om livet på annat våldsamt sätt än genom direkta stridshandlingar. Räkningar med dem som dödades på detta sätt — under krigsmånaderna hade de röda ca 1 300 på sitt konto, de vita ca 800, vartill kommer de rödas förluster efter kriget: ca 20 000¹ — får man en totalsumma som överstiger 28 000. Härav utgjorde sammanlagda antalet fallna på bägge sidor om frontlinjen endast 20-25 procent. Detta är siffror som ger en fasansfull bild av den förgiftade atmosfären under inbördeskriget. Krigshändelserna som sådana framstår som mindre bloddränkta än den terror som följde dem i spåren.

III. Inrikes- och utrikespolitikens inriktning efter inbördeskriget

A. *Paraden den 16 maj och Mannerheims avgång*

De borgerliga grupperna i de av de röda besatta delarna av landet, som hade levat under ständigt häktningshot och dömda till nästan fullständig överksamhet, trängde sig efter inbördeskrigets slut fram på arenan. Så länge de hade måst hålla sig undan, hade de ju kunnat påverka händelsernas gång bara indirekt: genom sin existens tvingade de, såsom redan omtalats, de röda till ständig alarmberedskap och band därmed en del röda stridskrafter. När Helsingfors frigjordes från det röda väldet, växte de vita huvudstadsbornas sympati för tyskarna till en stark känsla av ödesgemenskap, i vars hägn Tyskland inte hade några svårigheter att ta itu med att förverkliga sina expansionsplaner. Beundran för tyskarna florerade främst på konservativt håll, där den snart inspirerade tanken på en tysk prins på Finlands tron och i samband därmed en utökning av Finlands territorium genom införlivande av vissa östkarelska områden med landet. De aktiva elementens behov av handling fick nu sin utlösning i försök att förverkliga dessa mål, vilket för sin del dock krävde att de lyckade tvinga sig upp till politisk ledarställning.

Vapnen hade talat. Nu var tiden inne för politiken. Inbördeskriget hade lämnat i arv en rakt-på-sak-mentalitet som förestavade handlingssätten även efter freden. Den principen innebar förakt för halvmesyurer och kompromisser och stödde sig därvid på den ”rättsåskådning” som hade framgått ur det segerrikt utkämpade kriget. I en atmosfär av allt mer skärpta motsättningar utkristalliserade sig en politisk och social tudelning: uppfattningen av de vita som det samhällsbyggande och de röda som det destruktiva elementet i samhället. Denna uppfattning blev snart så inrotad att den för långa tider framåt tryckte sin prägel på de vitas sätt att se arbetarrörelsen, inte bara när det gällde inbördeskrigets månader utan även perioden dessförinnan.

Barrikaderna från vapenskiftets dagar hade rasat; kvar stod emellertid en ”åsiktsfront” som skilde de vita från de röda. Den representerade ett ytterlighetstänkande och vägrade erkänna att det nu var nödvändigt att utjämna motsatserna. Försoningstanken tillerkändes ingen hemortsrätt; den brännmärktes tvärtom allmänt som ideologiskt förräderi eller politisk svaghet. Det offentliga livet präglades av en primitiv hätskhet som ofta ledde till överträdelse av militära och administrativa bestämmelser. Den besegrade parten kände sig slagen till marken och utan framtid. Kolonner av

¹ Ovanstående sifferuppgifter har — i den mån det rör sig om antalet dödade på sidan om krigshändelserna — erhållits genom jämförelse mellan olika personers uppskattning (A. E. Tudéer, Suomen väestöliike vuonna 1918. Valvoja 1920, ss. 118-119; Väinö Tanner, Puolustuspuhe puolueen vaalijulistuksen johdosta nostetussa oikeudenkäynnissä, ss. 12 och 20. Jfr även riksdagsdebatten den 30/4 1919).

rödgardister vandrade till fånglägren, där de nödgades uppleva livets oberäknlighet och de ödesdigra följderna av sin egen våldspolitik. De vitas utrensningssiver kände inga gränser. Den riktade sig inte bara mot revolutionärerna, utan också mot många sådana personer som visserligen tagit aktiv del i arbetarnas organisationsverksamhet, men som hållit sig på sidan om revolutionsrörelsen, ja, till och med före krigsutbrottet häftigt kritiserat extremisterna. De bittraste bland de slagna drevs in i en själslig återvändsgränd och många närde planer på en flykt österut. De moderata socialister som hade motsatt sig revolutionen ville gärna göra en insats för att råda bot på hopplösheten. Före den vita paraden efter inbördeskrigets slut utkom också deras ”ropandes röst”, tidningen Suomen Sosialidemokraatti. Men hela företaget kvävdes i sin linda. Socialdemokratien hade, sades det, komprometterat sig genom revolutionen och man var därför inte hågad att ge den någon talan.

Medvetandet om den totala segern behärskade opinionsbildningen bland de vita. Sedan Tyskland lämnat sitt militära bidrag till inbördeskrigets slutresultat föreföll landets självständighet nu tryggad. Utvecklingen hade också eliminerat den ryska militärens inflytande — en faktor som tidigare begränsat Finlands suveränitet — och detta underblåste självkänslan. Tillfredsställelsen över den politiska oavhängigheten blandades vidare med ett drag av socialt överlägsenhetskomplex. De segerrika borgerliga ansågs ensamma representera det nationellt värdefulla, det ”finska”, och ur detta tänkesätt framsprang konklusionen: ”Nu styr de vita landet”.

Den s.k. segerparaden i Helsingfors den 16 maj drev de vitas självkänsla till kulminationspunkten. Vardagliga tonfall visade sig otillräckliga för att tolka stundens stämningar; den politiska extasen fick äran att pröva sina vingars bärkraft. Frigörelsen från de rödas ok rörde upp ett våldsamt känslösvall som tryckte sin prägel på bedömningen av de vitas militära prestationer. Eliten av den segerrika armén hotade, där den marscherade längs Norra Esplanadgatan, ur tidningspressens synvinkel sedd att överglänsa nationalskaldens krigarideal. Runeberg hade, skrev tidningen Uusi Päivä, fått skåda ”hjältarna ur Fänrik Ståls sägner i den nyaste upplagan”.¹ Bondearmén, fortsatte tidningen patetiskt, hade utfört hjältedåd som väl kunde tävla med motsvarande dater i det antika Greklands historia.² De som rörde sig på en något mer realistisk tankegrund livades av vetskapen om att det självständiga Finlands armé nu var ett faktum och såg i detta faktum en syntes av alla fosterländska krafter.³ Krigaren för dagen och det patriotiska idealet förkroppsligades i överste Aarne Sihvo, vars insats i jägarrörelsen och som befälhavare på den karelska fronten snart omvärvades av en fantasieggande mytbildning.⁴ Paraddagens starkt emotionellt betonade atmosfär där värdeomdömena tog formen av ”lovsånger”, lämnade inte mycket rum för självrannsakan. Segrarnas feststämning stördes dock av ett skorrande missljud, talet om ”Helsingfors' vanära”. Därmed avsågs att huvudstadens borgerliga befolkning — eller åtminstone en stor del därav — inte hade gjort någonting alls för sin sak, medan den vita armén kämpade och stred. De som efter stadens intagning bemannade kanslierna och efter någon tvekan även jägarbrigadens led, hade nu — sade man — en uppgift; de fick skämmas.⁵

Utom detta missljud i bakgrunden tillkom också andra omständigheter som störde paraddagens gemenskapskänsla. När väl festtyran skingrats började dragkampen om vem ”äran av segern” egentligen tillkom. Mannerheim som utsattes för en nästan devot dyrkan, stod i särklass och

¹ Jfr Uusi Päivä 16/5 Sankarijoukkoa. Jfr även Uusi Suometars reportage 15/5 om festen för den vita arméns soldater i Kansallisteatteri.

² Jfr Uusi Päivä 16/5 Suomen armeija.

³ Jfr Uusi Suometar 17/5 Eilinen suuri päivä; Hufvudstadsbladet 16/5 Vår folkhär; Svenska Tidningen 17/5 En fosterländsk högtidsdag; Dagens Press 15/5 Folkhären kommer.

⁴ Jfr intervju med överste Aarne Sihvo i Uusi Suometar 14/5 (E.A.V.).

⁵ Jfr Uusi Päivä 15/5 Helsingin häpeä.

skördade som paradens ”vita general” de flesta ovationerna. Han personifierade den högsta, ansvariga ledaren, jägarna återigen frontmannaidealet. Den gloria som svävade kring hans höga gestalt fördunklades i någon mån av strålglansen kring Sihvo. Denne bidrog för sin del till missämjan genom att ta upp språkstriden i en intervju, där han stoltserade med att han som kommandör aldrig använt svenska språket.¹ Från den karelska fronten härrörde också en annan friktionsorsak: slitningarna mellan jägarna och de forna tsarofficerare som hade fått sin utbildning i ryska armén. De motsättningar som dessa officersgrupper fört med sig från världskrigets östfront var fortfarande livskraftiga och tycktes inte kunna utjämnas, då jägarna under inbördeskriget hade bibragts den uppfattningen att det av tsarofficerare sammansatta högkvarteret inte till fullo uppskattade deras insats i kampen. Under påverkan av sådana affekter lät jägarna förstå att Finlands armé framdeles borde utvecklas utan tsarofficerarnas medverkan.² Denna målsättning var till sitt tankeinnehåll besläktad med de krav som deltagarna i rättskampen under ofärdsåren hade gjort sig till tolk för och som gick ut på att man vid bedömning av tjänstemännens medborgerliga duglighet inte fick glömma skillnaden i fosterländska tänkesätt mellan laglighets- resp. undfallenhets-linjens män.³ En mer djupgående åsiktsmässig gränsdragning i det borgerliga lägret kom det dock till först i samband med den begynnande striden om regeringsformen.

På det hela taget var dagen för segerparaden relativt sorgfri. I den allmänna hänförelsen hände det visserligen att man glömde mången i självständighetsrörelsens tjänst grånad person, som därvid kände en dold bitterhet.⁴ Denna feststund ställde krigaren högst på hedertribunen; politikerna däremot sköts i bakgrunden. Vid sidan av Mannerheim krympte en Svinhufvuds gestalt ända därhän, att Mannerheim tyckte sig ha rätt att föreskriva statsmaktens innehavare vad de borde göra. Förutom den finländska soldaten bidrog också den tyska till att ge dagen innehåll — låt vara att den senare höll sig på avstånd från själva segerparaden. Tyskland hade ju inte bara intervenerat, det framstod därtill som en maktfaktor i världskriget, i vars skugga man kunde drömma om förverkligande även av vissa finländska politiska framtidsplaner. När man sedan övergick från parad till vardag inträffade ett rollombyte mellan Mannerheim och v.d. Goltz: deras inbördes förhållande hotade att få omvänt förtecken när det gällde att dra konsekvenserna av Finlands och Tysklands samarbete. Mannerheim hade under inbördeskrigets månader städse behandlat senaten kyligt och kort och han drevs nu allt längre från regeringskretsarna. I vågsvallet av varandra korsande åsikter stod han utan effektiva förbindelser och relationer till huvudstadens ledande politiska koryféer. Tilliten till Tysklands makt och inflytande i Finlandsfrågan var på borgerligt håll praktiskt taget orubblig. Och Finlands chargé d'affaires i London vann mycket ringa gehör i hemlandet för sina ord: ”England och dess allierade bedömer den internationella situationen radikalt annorlunda än man gör i Finland.”⁵

De militära problemen av vilka det viktigaste rörde arméns blivande organisation, drev Mannerheim att öppet göra upp sina mellanhavanden med politikerna. Den vita arméns dittillsvarande indelning var en produkt av undantagsförhållandena; den nya organisationen måste läggas upp med beaktande av tidens krav. Mannerheim betraktade det som en personlig förolämpning att senaten inbegärde förslag till organisationsplan inte bara av honom själv, utan även av den honom underställda v.d. Goltz. Den sistnämndes projekt utgick ifrån att armén skulle omfatta tre divisioner och en avdelt brigad samt att huvuddelen av den högre befälskadern skulle utgöras av

¹ Jfr intervjuer med Aarne Sihvo: Uusi Suometar och Uusi Päivä 16/5.

² Jfr Karjalan Armeijan Tiedonannot 1/5 intervju med Aarne Sihvo; Aarne Sihvo, Muistelmani I, ss. 413-416.

³ Jfr t.ex. uttalande av G. Arokallio i lantdagen 15/5 (1917 II lantd. prot. ss. 10801081); Dagens Press 17/5 Dagens text. Jfr även Uusi Suometar 17/5 Eduskunnan juhla-istunto ja ed. Arokallio.

⁴ Jfr Rafael Erich, Päiväkirjamerkintöjä 16/5.

⁵ Jfr Holstis rapport 6/5 till utrikesministeriet (Utrikesministeriet I G q).

tyska generalstabsofficerare. Mannerheims plan återigen som torde ha haft svenskarna, överste G. Törngren och överstelöjtnant W. A. Douglas som upphovsmän — bägge hade tjänstgjort vid högkvarteret — förutsatte en till antalet enheter vida starkare armé. Organisationen skulle bestå av nio divisioner med skyddskårerna som kärna; det högsta befälet skulle utgöras av finländska och svenska samt ett fåtal tyska officerare.¹ Vad den sistnämnda punkten angår krävde Mannerheim uttryckligen att han som utövare av den högsta militära befälsrätten — vid vars sida krigsministern endast vore en förvaltningstjänsteman — måste ha rätt att bestämma om i vilken omfattning och på vilka poster tyskar skulle enrulleras i armén. Han krävde även kategoriskt att själv få utnämna sina högsta officerare.²

Det var givetvis önskvärt att nyordningen av armén kunde genomföras så snart som möjligt efter den 16 maj. En grupp aktivister och jägare torde ha försökt åstadkomma en kompromiss mellan Mannerheims och v.d. Goltz' planer som tog sikte på en lösning av frågan på basen av det senare alternativet, dock med det undantaget att de högsta militära befälsposterna skulle anförtros inhemska krafter. Ett memorandum med detta innehåll, om vilket senaten skulle underrättas, stannade dock endast på papperet.³ Orsaken härtill var den, att senaten hade gett besked om att den föredrog v.d. Goltz' förslag och alltså hade beslutit att verkställa arméorganisationen under tyska officerares ledning. Det motiv som härvid vägde tyngst i vågskålen var den planerade och av Svinhufvud stödda tilltänkta erövringen av Östkarelen⁴, som för sin del förutsatte ett finländskt beroendeförhållande till det tyska överkommandot. I en från senatens linje helt avvikande riktning gick Mannerheims åsikter. Enligt hans uppfattning borde Finland bevara sin militära handlingsfrihet och kvarhålla de tyska trupperna i landet endast för den tid arméns omorganisation varade. Den öst-karelska expeditionen borde företas med egna krafter.⁵ Även i fråga om relationerna till Ryssland gick meningarna isär. Mannerheims önskemål var att Finland skulle skapa goda förbindelser med sin östra granne; han räknade nämligen med att Ryssland, sedan vitryssarna återtagit makten, skulle utvecklas till en stark monarki. Senaten återigen byggde sin politik på antagandet att Ryssland skulle falla sönder eller förbli svagt. Mannerheim såg den tyska orienteringen endast som ett för stunden nödvändigt ont, från vilket Finland borde sträva att frigöra sig. Svinhufvud däremot var en entusiastisk anhängare av denna orientering och baserade sina politiska kalkyler helt på den. Det direkta understöd Mannerheim fick blev under sådana förhållanden obetydligt. På sin höjd kunde han dessa majdagar räkna med K. J. Ståhlbergs falang bland ungfinnarna jämte vissa agrarer, vilket framgick vid en konferens mellan senaten och de borgerliga grupperna. Något inflytande i senaten hade denna skara dock inte.⁶

Den yttersta orsaken till Mannerheims åsidosättande var alltså den tyska orienteringen. Sedan Svinhufvud blivit riksföreståndare och Paasikivi-senaten bildats hade den tyska linjen nått en trygg och säker position i finländsk politik. Aktivisterna och jägarna stödde den av övertygelse; den hade ju tidigare för dessa grupper inneburit förutsättningen för all självständighets-politisk verksamhet och det låg inte enligt deras mening i Finlands intresse att överge den ens efter inbördeskrigets slut. Att konsekvent tillämpa detta resonemang på fallet Mannerheim ställde sig dock inte alldeles lätt. Den militära solidariteten bjöd dem att försvara hans ställning som

¹ Jfr Mannerheims skrivelse till Svinhufvud 27/5 (Päämaja 1918: Ylipäällikön saapuneita ja lähteneitä kirjeitä).

² Jfr Tekla Hultin, Poliittisia muistiinpanoja 27/5. Jfr även Kriegstagebuch der Ostsee-Division 23/5. Anlage.

³ Uppgifter av Th. Svedlin 8/3 1956. Kompromissplanen uppgjordes av jägaröverste Erik Jernström och jägarmajor A. Mandelin samt aktivisterna Kai Donner och Th. Svedlin.

⁴ Svinhufvud informerade i början av maj v.d. Goltz om sina förhoppningar i Östkarelen och bad denne vidarebefordra dem till Berlins kännedom (Jfr Wilhelm Thesleff, Dagboksanteckningar 5/5).

⁵ Jfr Mannerheims skrivelse till senaten 20/5 (Utrikesministeriet 2 C c); Mannerheim, Minnen I, ss. 296-297.

⁶ Uppgifterna lämnade av K. J. Ståhlberg 11/1 1952. Jfr även Tekla Hultin, Poliittisia muistiinpanoja 27/5.

överbefälhavare och man kan förmoda att det var någon pliktkänsla av detta slag som låg bakom försöket att få till stånd en förlikning i organisationsfrågan. Å andra sidan förelåg en rad både reella och emotionella faktorer som fjärmade aktivister och jägare från Mannerheim: denne var ju en av de finländska tsarofficerare som inte hade haft något till övers för självständighetsrörelsen i landet. Dessutom var han till sin åskådning ententevänlig. Detta var våren 1918 fakta som förslog för att göra den vita överbefälhavaren till persona non grata i aktivisternas och jägarnas ögon, trots de tjänster han hade gjort de vitas sak.

Typisk för aktivisternas syn på Mannerheim var den argumentering som Finlands sändebud i Berlin Hjelt utvecklade i ett brev till Svinhufvud. Han påstod rent ut att Mannerheim före sin återkomst till Finland ”inte hade gjort något som helst” för landet och att generalens tyskfientlighet var ägnad att skapa förvirring. Vidare hävdade han att Mannerheim var en ”autokratnatur” som i alla sammanhang ville framstå som ledaren. Enligt Hjelts uppfattning skulle han knappast nöja sig med posten som överbefälhavare efter det segerrika kriget, utan kunde väntas eftersträva inflytande också på landets politik. Hjelt antydde ytterligare att Mannerheim under kampen mot de röda inte fullt klart avslöjat sin inställning till Ryssland. Mannerheims förtjänster som de vitas överbefälhavare var Hjelt visserligen, enligt egen utsago, beredd att erkänna. Men när nu freden var återställd, var det fullt på sin plats att han sköts åt sidan. Inte ens krigsministerportföljen borde ges honom om han till äventyrs vore hugad att motta den. En sändebudspost var för Mannerheim alldeles nog. En sådan återhållsamhet kunde också fattas som en välgörande politisk gest gentemot Tyskland.¹

Såsom det ovensagda visar utsattes Mannerheim efter frihetskriget för en relativt frän kritik. Senaten som under krigsmånaderna hade verkat i skuggan av hans militära och politiska inflytande, kände nu ett behov att frigöra sig från detta. Mannerheims vana att ständigt lägga sig i de problem som skulle lösas — vilken kom sig av hans ställning som överbefälhavare och hans aktiva karaktärläggning överhuvud — var något för finländska förhållanden främmande och kunde inte undgå att ge upphov till en motreaktion. Regeringskretsarna ställde sig redan av omsorg om sin egen auktoritet avvisande till hans ”självständiga” metoder. Missnöjet gällde inte bara hans föregivna favorisering av tsarofficerare, utan även hans åtgärder i vissa andra personfrågor. Som betecknande om också sekundära exempel må här nämnas valet av Jonas Castrén till politisk specialemissarie i Stockholm under inbördeskriget; Castrén utnyttjade bl.a. trots att han saknade fullmakt av senaten, sin ställning för att sätta sig i förbindelse med konungen. Därtill kom avsändandet av Hj. v. Bonsdorff i diplomatiskt uppdrag till Åland och Mikael Gripenbergs placering som chef för högkvarterets politiska avdelning, ett organ som senaten givetvis betraktade med största misstro. Det var överhuvudtaget just utnämningsfrågorna som gav anledning till stridigheterna kring Mannerheims namn.² Och meningsskiljaktigheterna angav sedan de linjer som delade upp de aktiva kretsarna i ”anhängare” och ”motståndare”.³ Någon inflytelserik politisk stödgrupp hade Mannerheim som nämnt inte.

Den 20 maj var Mannerheims avgång redan i princip avgjord. Att han ännu därefter återkom till frågan om arméns organisation antyder en strävan från hans sida att söka stöd för sina personliga ställningstaganden. När han emellertid en vecka senare förnyade sin anhållan om avsked, mötte

¹ Jfr Hjelts privatbrev till Svinhufvud 25/4 (Utrikesministeriet 1 P k).

² Ytterligare en liten episod må här anföras för att exemplifiera relationerna mellan Mannerheim och senaten: Överbefälhavaren hade föreslagit en belöning bl.a. åt Jonas Castrén. Då senaten emellertid inte gick med på att bevilja Castrén frihetskorset av första klass utan svärd, utnämnde Mannerheim (jfr överbefälhavarens dagorder 28/5) honom till reservfänrik, oberoende av att han aldrig deltagit i kriget, och tilldelade honom frihetskorset av fjärde klass med svärd. (Uppgifterna har lämnats av G. M. Törngren 1/3 1957).

³ Jfr t.ex. Helsingin Sanomat 22/5 Armeijamme ylipäällikön eronpyynti.

han den totala motgången: i kraft av den rådande tyska orienteringen hade v.d. Goltz utmanövrerat honom från bestämmanderätten i militära angelägenheter.¹ Utöver detta väntade honom ytterligare en obehaglig överraskning, budet att Wilhelm Thesleff skulle utnämnas till medlem av senaten. Thesleff hade vid månadsskiftet februari-mars företrätt en från överbefälhavaren avvikande åsikt både vad beträffar den tyska interventionen och jägarnas användning och han hade därtill nämnts som Mannerheims eventuella efterträdare. Mannerheim betraktade därför Thesleffs utnämning som en personlig förolämpning, ”ett slag i ansiktet”.² Han vägrade att vara blott och bart en ”skylt”³ och avgick därför från sin post den 31 maj. Beslutet härom delgav han senaten under högst demonstrativa former, tyskarna däremot informerades fullt korrekt.⁴ Hans exempel följdes av en rad högt uppsatta högkvartersmedlemmar samt de svenska generalstabs-officerare, vilkas tjänstgöring i Finlands krigsmakt Mannerheim hade rekommenderat. Härefter kunde tyskarna fritt utöva sitt inflytande på arméns organisation.

Mannerheims avgång inträffade vid en tidpunkt då senat och lantdag gav sig i kast med uppgiften att reda upp den härva av problem som inbördeskriget hade efterlämnat och då den borgerliga fronten visade tecken på begynnande splittring. Genom sitt tillbakaträdande kom Mannerheim att stå på sidan om alla stridigheterna och bevarade på så vis i den borgerliga allmänhetens ögon den strålgång som händelserna under vårmånaderna hade omgett honom, överbefälhavaren, med. I de politiskt aktiva kretsarna, alltifrån senaten till arméledningen och tyskarna, satte man sig som sagt visserligen till doms över hans person. Men när sedan de politiska svårigheterna hopade sig, var det ingen brist på folk som krävde hans återkomst.⁵

Efter sitt avsked från överbefälhavarposten begav sig Mannerheim utomlands, men nöjde sig ingalunda med att blott passivt följa med det storpolitiska skeendet. Han utsåg Stockholm till sitt ”högkvarter” och stod därifrån i kontakt bl.a. med tyska sändebudet i Helsingfors v. Brück. I det sammanhanget framkastade han tanken på en erövring av Petersburg⁶ som han ansåg vara av stor betydelse även ur finländsk synpunkt. Episoden visar, låt vara att det rör sig om en opinionsyttring av tillfällig natur, hur den ryska frågan nästan tvångsmässigt upptog Mannerheims tankar och hur han till och med var beredd att godta en tysk intervention för att hjälpa vitryssarna till seger.⁷

Samtidigt odlade han sina gamla förbindelser med västmakternas politiker och betonade också för dem fördelarna av en intervention i Ryssland.⁸

I slutet av juli dryftade Mannerheim — på eget initiativ — med tyska sändebudet i Stockholm, v. Lucius, ett förslag om att han skulle avlägga ett besök i Warszawa. Mannerheims önskan att

¹ Von d. Goltz vägrade vid underhandlingar med Svinhufvud att gå med på att minska antalet av honom föreslagna tyska officerare som skulle knytas till organisationsarbetet i den finländska armén samt att låta tyska officerare underställas svenskt befäl. (Jfr v.d. Goltz' telegram 27/5 till tyska överkommandot. Kriegstagebuch der Ostsee-Division 27/5. Anlage).

² Efter sin utnämning till chef för militie-expeditionen besökte Thesleff Mannerheim som därvid uttryckte sin uppfattning i ovanciterade ordalag (enligt uppgift av G. M. Törngren 1/3 1957).

³ Jfr A. Freys redogörelse i de borgerliga partiernas delegation 27/5 (Tekla Hultin, Poliittisia muistiinpanoja 27/5).

⁴ Jfr telegram från v. Bräck till v. Hertling 30/5 (Auswärtiges Amt L 261/L 082245)

⁵ Jfr Svenska Tidningen 2/8 Mannerheim tillbaka!; Wasabladet 4/8 Mannerheim tillbaka!

⁶ Jfr v. Bräcks telegram 26/6 till tyska utrikesministeriet (Auswärtiges Amt 6380/ H 55970).

⁷ Vid ett samtal med svenska ministern i Helsingfors C. G. Westman 21/6 utlade Mannerheim interventionstanken i följande form: finländska trupper skulle besätta Petersburg, största bolsjevikväldet och hjälpa ”de vita” ryssarna att återupprätta monarkin. Som motprestation kunde Finland begära Östkarelen. (Jfr C. G. Westman i brev till Torvald Höjer 27/6. Höjers arkiv).

⁸ Jfr telegram från USA:s minister i Stockholm I. Morris till State Department 11/7 (Foreign Relations of the United States 1918: Russia II, ss. 796-797).

företa en sådan privatbetonad resa till den av tyskarna besatta polska huvudstaden tolkades i tyska diplomatiska kretsar som ett försök från hans sida att knyta förbindelser med Berlin.¹ Att resan tillmättes politisk betydelse underströks ytterligare av vissa planerade förberedelser för en audiens hos kejsar Wilhelm II och ett besök av Mannerheim vid västfronten där de tyska truppernas förhållanden skulle studeras. I början av augusti var förberedelserna avklarade i Berlin², men sedan blev det tvärstopp och själva planen sattes aldrig i verket. Tyskarna hade fått vetskap om att Mannerheim underhöll kontakter även med västmaktsrepresentanter³ och detta väckte hos dem en mycket stark misstro till honom. Mannerheim drog sig då ånyo ur spelet — han begav sig på en privat resa till Norge — och detta torde få tolkas så, att han nu föredrog att ställa sig avvaktande till storpolitiken. Just vid denna tidpunkt började nämligen uppgifter ingå om en avgörande vändning i kampen på västfronten.⁴ Och Mannerheim som ditintills hade varit oviss om världskrigets utgång, började nu luta över mot tro på västmakternas seger.

B. Striden om landets statsskick

1. Regeringsmakten normaliseras

I inbördeskrigets slutskede — innan senaten ännu hade återvänt från Vasa till Helsingfors — förekom i landet temporärt ett slags dubbeladministration, om vars betänklighet regeringsmedlemmarna själva var nogsamt medvetna. Då senatorerna A. Castrén, Kyösti Kallio, O. W. Louhivuori, E. N. Setälä och Onni Talas, som under det röda väldets månader hade hållit sig dolda i Helsingfors eller dess omgivningar, återfick sin frihet, började de i senatens namn besluta om viktigare aktuella frågor. Deras beslut rörde i främsta rummet dels den ekonomiska regleringen under undantagstillståndet, dels administrativa åtgärder⁵, men allteftersom tiden led anmälde sig även andra, mer vittsyftande problem som syntes tarva en lösning. Sålunda uppkom det egendomliga läget att senatens ekonomiedepartement arbetade i två från varandra helt skilda avdelningar. Helsingforssenatorerna drevs för sin del därhän av det behov av handling som det alltjämt pågående inbördeskriget skapade samt av förvaltningsmaskineriets ”självstart”, då tjänstemännen återvände för att återuppta sin tidigare ämbetsutövning.

En sådan tingens ordning stod i konflikt med rådande praxis och var därtill grundlagsstridig. Enligt finländsk statsrätt var senatens ekonomiedepartement ”odelbart”, alldeles oberoende av att inom detta kollegiala ämbetsverk tre senatorers enhälliga ställningstagande var nog för fattande av beslut. Alla avvikelser från konstitutionen innebar en kränkning av det borgerliga folk-elementets känslor, eftersom man visste att de borgerliga alltsedan ofärdsåren reagerat mycket starkt mot alla undantagsföreteelser. Detta var senatens ordförande Svinhufvud medveten om liksom han också insåg att utvecklingen gick mot förvirring, om på senaten ankommande beslut samtidigt fattades både i Vasa och Helsingfors. En kris var under uppsegling inom de admini-

¹ Jfr telegram från v. Lucius till tyska utrikesministeriet 18/7 (Auswärtiges Amt L 263/L 082538).

² Jfr generalöverste v. Beselers telegram till tyska utrikesministeriet 3/8 (Auswärtiges Amt L 263/L 082619); telegram från tyska överkommandot till utrikesministeriet 3/8 (Auswärtiges Amt L 263/L 082615) och från tyska utrikesministeriet till v. Lucius 10/8 (Auswärtiges Amt L 263/L 082665).

³ Jfr rapport från tyska legationen i Bern till v. Hertling (odaterad). Auswärtiges Amt L 263/L 082813.

⁴ De intervjuer som Mannerheim under sin resa beviljade vissa Oslo-tidningar var klart reserverade i fråga om det storpolitiska skeendet (Jfr Verdens Gang och Tidens Tegn 27/8).

⁵ Kyösti Kallio stod temporärt i ledningen för senatens Helsingfors-avdelning A. Castrén var chef för handels- och industriexpeditionen, Onni Talas för kommunikationsexpeditionen osv (jfr protokoll för senatens ekonomiedepartement 16/4-30/4. Jfr även Finlands författningssamling 1918 n:ris 10-12 samt Suomen Virallinen lehti 23/4, 1/5).

strativa förhållandena.¹ För att råda bot på missförhållandet försökte senatorerna i Vasa förmå ämbetsbröderna i Helsingfors att förfoga sig upp till den österbottniska residensstaden, men uppmaningarna ledde inte till resultat.² Tydligt ville de senare inte medverka till att huvudstaden i inbördeskrigets avgörande skede blev ett administrativt vakuum, dvs blott och bart ett tyskockuperat område utan talan i nationens angelägenheter. De senatorer som under den röda maktperioden vistats i Helsingfors stannade alltså kvar i huvudstaden. Under sådana förhållanden ansåg Svinhufvud det absolut nödvändigt att de avstod från att fatta beslut i viktigare frågor, t.ex. av utrikespolitisk natur.³ De utrikespolitiska problem som han härvid närmast hade i tankarna, var förmodligen dels ratificeringen av fördragen mellan Vasa-senaten och tyska regeringen, dels utredningen av äganderätten till kvarbliven rysk egendom på finländsk mark. Den sistnämnda frågan kunde nämligen väntas ge anledning till meningsskiljaktigheter mellan finländare och tyskar, eftersom Tyskland hade intagit bestämmelser härom både i fördragen i Brest-Litovsk och i Hangö och bl.a. beviljat ryska krigsfartyg rätt att lämna landet.⁴

Händelserna utvecklades emellertid sedan därhän att dragkampen om senatens residensort, som i grund och botten gällde avveckling av en grundlagsstridig situation, avgjordes så att Vasa-senatens medlemmar flyttade till Helsingfors den 3 maj. Vid det laget höll krigsoperationerna på att avslutas och det var därför självklart att huvudstaden åter skulle bli centrum för förvaltningen. Den 6 maj kungjorde senaten i en särskild proklamation att den fulltalig återupptagit handhavandet av sina uppgifter.

Återställandet av senatens enhet var ett led i dennas allmänna strävan att återföra förvaltningen i landet till lagliga former. Senatens maktbefogenheter visade sig emellertid otillräckliga för utövande av statsmakten, då mängden av problem som i krigsoperationernas avslutningsskede väntade på avgörande tenderade att kraftigt öka. Det blev därför nödvändigt att till en början sammankalla lantdagen, som enligt beslutet av den 15 november 1917 var innehavare av den högsta makten. Novemberbeslutet som stadgade att lantdagen utöver sina enligt lantdagsordningen tillkommande befogenheter ägde rätt att utöva även dem som tidigare tillkommit storfursten, betraktades allmänt som ett temporärt arrangemang. Så snart landet hade fått en ny författning i stället för de gamla, föråldrade grundlagarna, eller måhända redan dessförinnan, borde man därför göra sig av med detta system. I november hade som en interimslösning av frågan om den högsta makten föreslagits inrättande av en statsföreståndarnämnd. Men eftersom detta hade en anstrykning av monarkiskt regeringssystem och den allmänna opinionen vid den tiden var prorepublikansk, vann förslaget föga understöd. Ett slags interregnum ifråga om den högsta makten rådde alltså alltså i landet då lantdagen sammanträdde den 15 maj.

Alltsedan den svinhufvudska senatens tillträde, då de allt häftigare politiska motsättningarna hade närmat de borgerliga grupperna till varandra, hade de borgerliga partiernas delegation innehaft en ställning som inofficiellt politiskt forum vid sidan av lantdagen. I detta organ satt de inflytelserikaste medlemmarna av de borgerliga lantdagsgrupperna och utbytte åsikter om väsentliga frågor på lantdagens dagordning. Efter senatens återkomst från Vasa till Helsingfors utvecklades en nära kontakt mellan regeringen och delegationen, speciellt så länge lantdagen ännu var skingrad. Under denna period, men också efter det lantdagen hade samlats, tog

¹ Det oformliga i denna situation påtalades bl.a. av Jalmar Castrén i de borgerliga partiernas delegation 27/4 (K. J. Ståhlberg, Muistiinpanoja 27/4).

² Jfr R. A. Wrede, Anteckningar 23/4, 27/4.

³ Jfr Svinhufvuds (odaterade) telegram till E. N. Setälä (Utrikesministeriet 2 D g).

⁴ Jfr Svinhufvuds order om beslagtagande av de ryska krigsfartygen (odaterat telegram från Svinhufvud till Wilhelm Thesleff, Utrikesministeriet 2 D g); E. N. Setäläs telegram till Svinhufvud 28/4. I det senare konstateras att amiral Meurer ansåg ordern om beslag strida mot Hangö-avtalet.

regeringen ofta förbindelse med de främsta delegationsmedlemmarna — särskilt med dem som troddes vara anhängare av senatspolitiken — när den ville utverka stöd för sin sak hos lantdagsgrupperna. Härur framväxte under sommarmånaderna ett slags parlamentariskt ”stöd-system”, med vars hjälp senaten när så krävdes genom kraftiga påtryckningar — detta gäller framförallt den tid då författningsstriden stod i sitt flor - försökte försäkra sig om nödigt röst-flertal.

Den lantdag som samlades efter inbördeskriget hade till följd av revolutionen undergått en genomgripande förändring. Den bestod nu av 108 borgerliga lantdagsmän, medan den socialdemokratiska gruppen när sessionen inleddes företräddes av en enda man, Matti Paasivuori. Av de frånvarande lantdagsmän som valts i oktober 1917 hade 56 fängslats på grund av deltagande i revolutionsrörelsen; denna siffra steg senare ytterligare. En del socialdemokratiska lantdagsmän hade flytt ur landet, andra återigen föredrog — trots att de hade stått på sidan om revolutionen — med kännedom om upphetsningen i det vita lägret att inte infinna sig för att utöva sitt lantdagsmannavärv. Några representanter för denna sistnämnda kategori dök senare upp i lantdagen, varvid dock flera av dem omedelbart häktades. Händelserna under inbördeskriget hade skapat en märklig politisk existensform: det socialdemokratiska partiet som ju skulle tala för en vittomfattande samhällskategori, arbetarklassen, saknade möjlighet att göra sin stämma hörd i lantdagen. Det ”rumpparlament” som återstod, företrädde alltså inte hela väljarkåren. De politiska konjunkturen hade fört de borgerliga till maktens tinnar; dessa kunde nu tämligen obehindrat — endast störda av sitt politiskt-moraliska samvete — dra upp riktlinjerna för den närmaste framtiden.

I samtliga borgerliga kretsar var man i allmänhet av den åsikten att rumpparlamentet till sin sammansättning stod på hållbar juridisk grund och att lagens former inte ställde några hinder i vägen för lantdagens fortsatta arbete. Man underströk att lantdagsordningen inte innehöll någon bestämmelse om quorum för beslutförhet och att suppleanter kunde inkallas endast om ordinarie ledamots förhinder visade sig bestående. Landet behövde, hette det, en lantdag som kunde sammanträda med kort varsel och de valda lantdagsmän som inte hade förhinder var också skyldiga att se till att lagstiftningsmaskineriet inte stagnerade. Man hänvisade till och med till att på samma sätt som senaten under pågående krig hade nödgats fatta åtskilliga beslut med åsidosättande av strikt lagliga former, gällde det även för lantdagen att i efterkrigstidens förhållanden anpassa sig efter ett exceptionellt ”laglighetssystem”. Om den decimerade lantdagen hade avstått från att utöva sina maktbefogenheter, hade — så hävdade försvararna av rumpparlamentets rättigheter — partifanatismen blossat upp utan hejd och hela samhället råkat i gungning. Nya val med tillhörande obesurna agitationsmöjligheter skulle landet inte ha förmått bära; särskilt med tanke på socialisterna borde man inte nu kasta sig in i en valstrid.

Såsom det ovensagda visar spelade laglighetssynpunkterna en betydande roll vid argumenteringen för rumpparlamentets berättigande. Å andra sidan bör man även notera en politisk synpunkt, som dock inte var av den arten att den lämpade sig för propaganda i offentligheten. De borgerliga var utomordentligt väl medvetna om att rumpparlamentet — där den socialistiska representationen var reducerad till ett minimum — erbjöd dem gynnsamma möjligheter att förverkliga sina egna mål och att dessa möjligheter skulle förloras så snart man gick till nya val. Under sådana förhållanden ansåg man sig ha rätt att utnyttja sin tillfälliga maktställning, som ju stod på formellt laglig grund och som var en frukt av de vitas seger. Det faktum att de politiska styrkeförhållandena omedelbart skulle förändras, om även socialisterna tilläts gå till valurnorna jämsides med andra medborgargrupper, sporrade i början det stympade parlamentet till en febrilt uppdriven arbetstakt. En del borgerliga politiker kunde dock inte frigöra sig från tanken att denna ofullständiga folkrepresentation endast hade begränsade fullmakter och

att lagstiftningsverksamheten därför borde inriktas på vissa begränsade mål. I realiteten följde dock den allmänna målsättningen när det gällde de frågor som skulle tas upp till behandling alls inte någon ”sekundärlinje”. Strävan att skapa en ”stark regeringsmakt” som i slutet av år 1917 hade tillspetsat relationerna mellan socialister och borgare, ämnade man nu fullfölja med utnyttjande av styrkeförhållandena i de stympade parlamentet. För att nå detta slutmål måste man givetvis lösa frågan om regeringsformen, men redan dessförinnan planerade man som en förhandsåtgärd val av riksföreståndare i överensstämmelse med de gamla grundlagarna.

När dessa stora stridsfrågor aktualiserades höll den borgerliga fronten inte längre: där framträdde en uppdelning i monarkister och republikaner. Men trots att åsiktsdifferenserna när det gällde lösningen av de centrala politiska problemen var betydande, stod man ändå förhållandevis enig om att rumpparlamentet ägde rätt att besluta om dessa. Till och med republikanerna, som senare inte lika konsekvent som monarkisterna förfäktade den stympade lantdagens kompetens, betonade då frågan om regeringsformen kom upp på dagordningen, att eftersom 1917 års andra lantdag enhälligt och i fulltalig sammansättning hade godkänt den republikanska principen, var detta nog för att ge rumpparlamentet som dess fortsättning myndighet att anta en regeringsform som byggde på denna erkända princip.¹ Både monarkister och republikaner vägledades, när de accepterade den decimerade folkrepresentationen som beslutfört organ i författningsfrågan, av två huvudmotiv: idén om ”det vita Finland” och den tyska orienteringen. Av dessa siktade den förra på kamp mot en parlamentsdominerad demokrati och mot den radikala arbetarrörelsen. Den senare återigen som närmast hade blivit till ett utrikespolitiskt rättesnöre, avsåg upprätthållande av kontakt med Tyskland, i anslutning till strävan att skapa ett Storfinland.

Det socialdemokratiska partiet var praktiskt taget belagt med munkavle. De socialistiska organisationernas verksamhet förhindrades, tidningarna hade indragits och den parlamentariska representationen, vilken som nämnt till en början vilade på en enda lantdagsman, var alltför svag för att i den atmosfär som rådde efter inbördeskriget förmå hävda åsikterna i arbetarklassens led. De socialister som hade stått på sidan om revolutionen förklarade att rumpparlamentets beslut att ge sig in på lagstiftning om grunderna för landets hela statsskick — låt vara att det ur laglighets-synpunkt formellt sett inte förefanns några hinder - kränkte den politiska rättvisans krav. Nyval var därför enligt deras åsikt en fullt motiverad utväg att lösa procedurkrisen. Det var inte riktigt, underströk de vidare, att man utnyttjade de för vissa klasser och partier förmånliga konjunk-turerna till att besluta om regeringsformen, eftersom en sådan lagstiftning ingalunda gällde endast det momentana läget, utan nationens framtid.²

Emellertid fick frågan om regeringsmakten prioritet på rump-parlamentets lista över brådskande lagstiftningsärenden. Samtliga borgerliga grupper var ense om att detta problem måste lösas utan dröjsmål. Oenigheten gällde endast den organisationsform som skulle läggas till grund för lösningen. I senaten var den åsikten förhärskande att lantdagen borde utnämna Svinhufvud till innehavare av den högsta regeringsmakten. Riksföreståndarinstitutionen sågs som ett steg mot det mål som hade föresvävat de borgerliga alltsedan hösten 1917, nämligen att som motvikt mot lantdagen med dess vidsträckta fullmakter uppställa en utövare av den exekutiva makten, i stort sett motsvarande storfursten. Under en diskussion i de borgerliga partiernas delegation framträdde redan före den stympade lantdagens session tvenne åsiktsriktningar, vilkas principiella meningsolikheter var ett förebud om kommande åsiktsbrytningar i författningsfrågan. De konservativa som i stort sett kan anses ha omfattat svenska folkpartiet, gammalfinnarna och en

¹ Uppgifter om inställningen till den stympade lantdagen ingår i dåtida flygblad; kritiken belyses speciellt i G. G. Rosenqvists broschyrer (Jfr t. ex. Vår kungafråga” ss. 52-64).

² Jfr Väinö Voionmaa, Valtioelämän perusteet. Hallitusmuototaistelun johdosta, ss. 7-10.

avsevärd del av ungfinnarna, ansåg riksföreståndarskapet vara en värdefull mellanetapp på vägen mot "en stark regeringsmakt" och ett viktigt steg framåt mot monarkin. De borgerliga liberalerna däremot — en del av ungfinnarna samt agrarförbundet — betraktade riksföreståndaraffären med misstro och stämplade den som ett utslag av strävan mot envælde. Svinhufvuds anseende bland dessa hade försvagats av att han, trots att han ännu medan inbördeskriget pågick hade bekänt sig till republiken, efter återkomsten till Helsingfors uppträdde till förmån för monarki.¹ De ledande republikanska politikerna framträdde öppet mot senatens ståndpunkt. Santeri Alkio kritiserade tillsättandet av en riksföreståndare som ett kamouflerat kupp försök, medan K. J. Ståhlberg pläderade för att man i stället borde överlämna den exekutiva makten åt en temporärt vald president eller åt senaten.² Om dessa förslag inte hade möjligheter att gå igenom borde man enligt Ståhlbergs uppfattning ge riksföreståndaren endast interimistiska fullmakter. Samtidigt betonade Ståhlberg vikten av att riksföreståndaren, om en sådan nu tillsattes, inte skulle äga rätt att inlägga sitt veto mot ett kommande lantdagsbeslut om regeringsformen.³ — Den 18 maj godkände rumpparlamentet senatens förslag till ordning för utövande av den högsta makten och Svinhufvud blev alltså riksföreståndare.

Svinhufvuds upphøjelse föranledde en regeringsombildning som verkställdes den 27 maj. Ny ordförande i senaten blev J. K. Paasikivi som förvandlade den numera uttjänta gammalfinska undfallenhetspolitiken till en efter förhållandena anpassad "säkerhetspolitik" och ville låta den finländska statskutan under kungavimpel segla upp i Tysklands kölvatten. Chef för utrikesexpeditionen blev O. Stenroth med S. Sario som närmaste man. Chefsportföljen i militieexpeditionen gick som nämnt till Wilhelm Thesleff. Genom tillsättandet av riksföreståndare och ny senat hade man preliminärt tillmötesgått de "arméns önskemål", som i Mannerheims namn hade framlagts den 16 maj och som gick ut på att regeringstygarna i den finländska stat som hade räddats undan revolutionen måste läggas i kompromisslöst fasta händer. Samtidigt hade monarkisterna tagit det första steget mot öppen strid om författningen.

2. Planer på ett tvåkammerssystem

Under de självständighetspolitiska händelserna år 1917 hade frågan om landets politiska styrelseform hamnat rätt långt i bakgrunden, låt vara att den hade sin betydelse bl.a. vid lantdagsbehandlingen av ordningen för den högsta maktens utövande. Senaten tillsatte den 31 mars en grundlagskommitté som omfattade representanter för samtliga partier — i diskussionen om författningsfrågan deltog dock bara en socialist ända till slutet — och den framlade den 3 oktober sitt förslag till ny konstitution. Emedan kommitténs medlemmar under arbetets gång rätt allmänt räknade med att Finland kunde vinna endast full inre självständighet som en del av det ryska riket och då de vidare trodde att Ryssland skulle bli republik, byggde de sitt författningsförslag på principen att Finland utgjorde en republik. Den republikanska regeringsformen motiverades därutöver också med hänvisning till Finlands folks allmänna politiska åskådningssätt. Det förtryck som landets storfurstar — särskilt den sista av dem — hade utövat i sina "gränsmarker", hade, förklarade man, komprometterat det monarkiska statsskicket i folkets ögon; däremot föll sig, hette det vidare, den republikanska styrelseformen helt naturlig för finländarna med dess dragning till demokratiska tänkesätt.⁴ Den uppfattning om Rysslands kommande republikanska

¹ Jfr Berliner Tageblatt 17/3 Finnland und Deutschland. Eine Unterredung mit dem finnischen Ministerpräsidenten Svinhufvud; Svinhufvuds telegram till Setälä 29/4 (Utrikesministeriet 2 D g). I bägge fallen omtalas Finland som republik. Beträffande Svinhufvuds inlägg till förmån för monarkin se Uusi Suometar 18/5.

² Jfr Ernst Estlander, Anteckningar 15-16/5; Tekla Hultin, Poliittisia muistiinpanoja 15-16/5; K. J. Ståhlberg, Muistiinpanoja 15-16/5.

³ Jfr Tekla Hultin, Poliittisia muistiinpanoja 18/5.

⁴ Jfr grundlagskommitténs betänkande nr 7. Förslag till regeringsform. Motivering.

utveckling och om Finlands beroende av detta land, som redovisades i motiveringen till författnings-betänkandet, förmådde grundlagskommitténs konservativa medlemmar — bland dem J. R. Danielson-Kalmari, R. A. Wrede och J. K. Paasikivi — vilka innerst inne var övertygade monarkister, att avstå från att i kommittén förfäktat sina monarkistiska åsikter vid behandlingen av principen för statsformen. Grundlagskommitténs konstitutionsförslag låg sedan till grund för den proposition som senaten Svinhufvud den 4 december förelade lantdagen. Senaten hade inte funnit anledning att avvika från grundlagskommitténs linje, detta trots att lantdagens beslut av den 15 november de facto gjorde slut på förbindelsen mellan Finland och Ryssland och att senaten själv samma dag, den 4 december, lade sista handen vid en självständighetsförklaring som definierade landets oavhängiga ställning.

Situationen efter inbördeskriget gav konservatismens förespråkare tämligen fritt spelrum. Demokratin, på vars konto de konservativa uppförde revolutionsförsöket, hade råkat i vanrykte. Krav framställdes därför på en begränsning av lantdagens makt; man efterlyste ett självständigt exekutivorgan som kunde återställa ”jämvikten” i det politiska livet. Med tillhjälp av en stark regeringsmakt trodde man sig kunna skapa sådana politiska förhållanden att eventuella revolutioner kvävdes i sin linda. Ett parlamentsvälde av schweizisk modell med svaga verkställande organ, som man visste att socialisterna var anhängare av, förvandlade — så hette det — lagarna till rena ”pappersparagrafer” utan sedligt bindande kraft. Lantdags-väldet ansågs frambringa viljestarka och hänsynslösa politiska partifunktionärer, vilka sedan lätt kunde lägga svaga individer under sitt dominerande inflytande.

Medan inbördeskriget ännu pågick och innan tyskarna hade anlant till landet var huvudstadens vita ändå inte beredda att föra fram tanken på en monarki. Självständighetsförklaringens paroll om en ”oavhängig republik” låg alltså så nära i tiden, att den hade bevarat sitt känslvärde även hos de vita som bekämpade revolutionen. Också de borgerliga ledare som från och med slutet av februari sammankom i huvudstaden för politiska kannstöperier, var relativt försiktiga i sina uttalanden.¹ Dessa ”kannstöpare” dryftade huvudsakligen inbördeskriget och dess många problem. I den mån regeringsformen berördes skedde detta närmast i samband med diskussioner om olika stabiliserande faktorer i det politiska livet; ännu var tiden inte inne att slunga ut stridsropet ”monarki eller republik?”. Om kravet på monarki hade skjutits i förgrunden i detta skede, hade det säkert verkat som ett illavarslande spöke och splittrat de vitas led. Överhuvud berördes frågan om monarkin bara i form av försiktiga sonderingar. Det var ett axiom att något måste göras lagstiftningsvägen för att stabilisera den statliga ordningen. På konservativt håll hävdade man vid debatter om de rådande förhållandena i allmänhet att landets demokratiska lantdagsinstitution var en av de yttersta orsakerna till revolutionen. Man hade dock klart för sig att ett ingripande mot denna vore att hugga in på demokratin livsnerv, vilket måste framkalla häftiga reaktioner på andra sidan barrikaderna. Än berördes en eventuell lantdagsreform i en rad promemorior som huvudsakligen härrörde från konservativa kretsar, närmare bestämt svenska folkpartiets och gammalfinska partiets tongivande cirklar, där man hoppades att dessa meningsyttringar skulle bli grunden för den efter inbördeskriget sammanträdande lantdagens politiska program.

Ett livligt meningsutbyte utspann sig mellan de konservativa politikerna rörande möjligheterna att förbättra lantdagens ”sakkunskap och arbetseffektivitet”. Och här tillhandahöll promemoriorna högtflygande projekt. De längstgående författades av svenska folkpartiets män. För att avvärja ”parlamentarismens faror” hade man till en början övervägt en begränsning av rösträtten, men den tanken befanns dödfödd, då man drog sig till minnes hur kravet på allmän och lika rösträtt år

¹ Sålunda ansågs det vid en diskussion 21-22/2 om lantdagens kommande arbetsprogram fullt klart, att senatens proposition om republikansk regeringsform skulle godkännas (Jfr K. J. Ståhlberg, Muistiinpanoja 21-22/2).

1906 som en naturkraft hade brutit sig fram till seger med socialistiskt och liberalt stöd. I jämförelse med en begränsning av rösträtten framstod emellertid tanken på ett tvåkammarssystem så mycket ofarligare, att det inte oundvikligen behövde befaras väcka lika våldsamt motstånd. Tvåkammarparlamentet erbjöd ju den fördelen, att det kunde ge regeringsmakten ökad stabilitet under ett parlamentariskt system: om senaten förlorade "folkkammarens" stöd, hade den ju möjlighet att försöka vinna flertal i "första kammaren", resonerade man. Genom en reform av lantdags-ordningen i denna riktning räknade man därför med att kunna främja smidighet och jämvikt i det politiska livet.¹

Tvåkammarssystemet vann sympati även bland det gammalfinska partiets ledare.² Man var redo att erkänna att en "första kammare" som sammansattes på andra grunder än "folkkammaren" skulle tillföra lantdagen ökad saklighet. Däremot anslöt man sig inte till den från svenska folkpartiets sida framförda åsikten att tvåkammarssystemet skulle skänka tillämpningen av parlamentarismen större stadga. Lantdagsarbetets tyngdpunkt, hävdade man, måste ligga i "folkkammaren" och det skulle ställa sig mycket svårt för senaten att regera utan dennas stöd. Gammalfinnarnas betänkligheter inför en eventuell två kammarreform kom sig emellertid i främsta rummet därav, att denna skulle ge revolutionärerna grundade skäl att påstå sig ha kämpat mot antidemokratiska krafter, vilka så snart tillfälle erbjöds var beredda att beröva arbetarna de rättigheter som dessa hade förvärvat genom hårda strider. Avstod man från ändringar i lantdags-ordningen, kunde man alltså dels beröva socialisterna tacksamma propagandaargument, dels förhindra splittring i det borgerliga läget.³

Både inom svenska folkpartiet och gammalfinska partiet betonade man, att de tilltänkta reformerna av lantdagsordningen, om de överhuvudtaget ansågs möjliga att förverkliga, måste genomföras under iakttagande av lagliga former. "Att tillgripa en statskupp", heter det i R. A. Wredes tidigare nämnda memorandum som utgått från svenskt håll, "vore det olyckligaste som kunde hända. Den kamp som nu förs i Finland gäller, förutom landets frihet och självständighet, även dess lagliga rätts- och samhällsordning, utan vilken friheten inte har några möjligheter att existera, utan förvandlas till blott och bart ett tomt ord." I gammalfinnarnas promemoria uttrycktes åsikterna i samma tongångar: "Att ifrågasättande reform (ändring av lantdagsordningen), om man går därhän, måste genomföras i laglig ordning, råder knappast någon oenighet om. Vad åter möjligheterna att driva saken i lantdagen angår, är det ju tänkbart att man under de exceptionella förhållanden som den närmaste tiden kommer att råda i lantdagen — då en stor del, ja, måhända flertalet av de socialdemokratiska lantdagsmännen på grund av delaktighet i upproret är förhindrade att delta i lantdagsarbetet — kan mobilisera nödig kvalificerad majoritet för brådskande behandling och godkännande." Dessa uttalanden var kyliga genmälen till antydningar från borgerligt extremisthåll om att det nu, sedan revolutionen slagits ned, var tid för de utomparlamentariska krafterna att få ett ord med i laget.

De gammalfinska partiledarnas reserverade inställning till tvåkammarssystemet motiverar den slutsatsen, att de från svenska folkpartiets sida framlagda förslagen till ändring av representationssystemet enligt gammalfinsk mening innehållsligt avvek alltför starkt från rådande praxis för att inte uppkalla liberalerna till motstånd.aktionen för en ombildning av folkrepresentationen enligt tvåkammarprincipen betraktades i frisksinnade kretsar som ett utslag av "aggressiv konser-

¹ Jfr R. A. Wredes promemoria, I frågan om representationssystemet. Reviderat förslag (Wredeska samlingen).

² Jfr promemoria av A. T(ulenheimo) om tvåkammarssystemet: författaren tänkte sig ett genom majoritetsval utsett "generalråd" samt vid sidan därav ett på korporativ grund sammansatt råd av representanter för olika yrken. Bägge råden skulle kunna samarbeta (Wredeska samlingen).

³ Jfr Lauri Ingmans promemoria Muutamia näkökohtia kysymyksessä kaksikamarijärjestelmän toimeenpanemisesta meillä (Wredeska samlingen).

vatism” som i realiteten syftade till att kringskära den på allmän rösträtt baserade demokratin i landet. Eftersom det rörde sig om den statliga organisationsformen var den i sig så iögonfallande, att den lätt kunde resultera i en splittring i de borgerliga leden och närma liberaler och socialdemokrater till varandra. Man började därför i stället planera en reform av lantdagsordningen med bibehållande av enkammersystemet, men med förnyade regler för valsättet. Eftersom lantdagen till det yttre skulle se ut som hittills och samarbetsförhållandet mellan dess medlemmar skulle bestå, räknade man med att nyordningen hade möjligheter att förverkligas.

Kärnpunkten i detta reformprojekt låg däri, att inte endast de politiska utan även intressegrupperna skulle ha inflytande på folkrepresentationens sammansättning. Man avsåg alltså att välja in en kohort lantdagsmän enligt bestämda sociala synpunkter. Den därav föranledda ökningen av antalet lantdagsmän väntades komma de folkelement till godo, som ansågs ha räddat landet från revolutionen och av denna orsak måste betraktas som ”samhällsbevarande”.

Tilläggsrösträtt skulle bl.a. tillkomma mantalsägare, handels- och industriföretagens ledande män, prästerskapet, folkskolornas, läroverkens och universitetets lärare samt tjänstemännen vid domstolarna och de centrala ämbetsverken. Varje sådan social intressegrupp skulle utse ett fastställt antal representanter. En eller annan förtroendeman för arbetarbefolkningen ansåg man sig till och med få rum för, dock endast under förutsättning att de nominerades av arbetsgivar-kretsarna, inte av de socialistiska fackförbunden. Systemet med tilläggsrepresentation borde dock inte tillåtas öka lantdagens medlemsantal alltför starkt. Det var därför nödvändigt att reducera kontingenten med allmän rösträtt valda folkrepresentanter så, att den korporativa delen kunde tänkas omfatta 1/3 eller 1/4 av totala antalet lantdagsmän.¹

Planerna på ett tvåkammersystem liksom på tilläggsrepresentation för vissa yrkesgrupper inom ramen för enkammersystemet hade bägge samma syfte: med avvikande från den allmänna och lika rösträtten avsåg de att stärka det borgerliga samhällsskiktets inflytande. Stötesten blev i bägge fallen agrarförbundets och ungfinnarnas motstånd. Alla de tankekonstruktioner med sikte på en omformning av representationssystemet som i hemlighet gjordes upp på konservativt håll blev därför aldrig någonting mer än uttryck för de krigstida tänkesätten inom den ”inre ringen” i dessa grupper. I den mån de fick vidare spridning bland politiker utanför ”kretsen” verkade de splittrande på den borgerliga fronten. De här nämnda programutkasterna avspeglade närmast åsikterna bland de aktiva politiska kämpar, som när politikens forum väl befriats från undantagsförhållandenas tvångströja, fylkade sig kring ”monarkismens” banér.

3. Republik eller monarki?

De ovanrefererade förslagen till reform av lantdagsinstitutionen syftade, enligt vad som påstods, till att ge lagstiftningsarbetet en sakligare prägel och ökad effektivitet. När samma målsättning sedan tillämpades på statsmaktens utövning i dess helhet var man mogen för kampen om författningen. Tvisten om monarkins fördelar i jämförelse med republiken, som utbröt i inbördeskrigets slutskede, inleddes av anhängarna till det monarkiska systemet. Men ett politiskt program i egentlig mening blev kravet på monarki först då den tyska militärexpeditionen hade intagit Helsingfors och genom att sätta de rödas förvaltning ur spel hade tillfört de vitas politiska tänkande en ny realitet, den tyska interventionen och i anslutning därtill frågan om Finlands kommande politiska orientering. Händelserna våren 1918 lät Tyskland i vida borgerliga kretsars tankevärld framstå

¹ Jfr promemoria av H. R. (Hugo Rautapää?) Eduskuntareformmikysymys (Wredeska samlingen), enligt vilken 150 lantdagsmän skulle väljas med allmän rösträtt, medan 80 skulle tillsättas av specialgrupperna. Jfr även Ragnar Furuhjelm's diskussionsinledning vid svenska folkpartiets rådpägningsdag 20/5 (Protokoll 20/5 från möte av Svenska folkpartiets förstärkta centralstyrelse och svenska lantdagsgruppens representanter). Den fixerade motsvarande tal till 180 och 60.

som idealstaten. Det tycktes mäktiga med de kraftprestationer som krävdes för ett tvåfrontskrig och detta räknades i stor utsträckning landets politiska system till förtjänst. Aktivisterna som under sin verksamhet på utländsk botten utan hämningar redan 1917 hade kunnat ge uttryck för antirepublikanska åsikter, hade härvid betonat att monarkins "bevarande" i Finland motsvarade folkets verkliga intressen och att en självständig regeringsmakt bäst kunde förverkligas inom ett kungadömes konservativa ram.¹ Idealiseringen av Tysklands politiska och militära system som byggde på den finländska bildade klassens traditionsbundna tyskorientering, antog efter ankomsten av v.d. Goltz och hans trupper nästan extatiska former. Denna måttlösa beundran för tyskhaten ger också verklighetsunderlag åt påståendet att Helsingfors var monarkismens vagga och propagandacentral.² I huvudstaden utvecklades den monarkiska tanken efter den tyska interventionen till en "säkerhetspolitisk" linje, som stödde sig på tron att västmakterna skulle förlora världskriget medan segraren skulle utnyttja sin växande makt för att förmå också de stater att erkänna Finlands självständighet, vilka ännu inte gett positiva svar på gjorda framställningar i saken.

Huvudstadens borgerliga tidningar började utkomma på nytt under senare hälften av april och då blev givetvis deras spalter en tummelplats för den begynnande författningsstriden. Monarkisternas allttjämt slumrande krafter som de vitas underjordiska språkrör *Fria Ord* (*Vapaa Sana*) hade försökt väcka, frigjordes efter det röda sammanbrottet till växande aktivitet. De första offentliga ställningstagandena till förmån för monarkin var närmast ett slags försöksballonger. En viss självbehärskning var också väl motiverad: efter intagningen av Helsingfors hade sålunda grundlagsutskottets medlemmar inofficiellt behandlat senatens decemberförslag till regeringsform och beslutit att hålla fast vid den republikanska principen.³ Samma fråga hade varit före även i agrarförbundets lantdagsgrupp, där meningsutbytet resulterade i ett enhälligt votum för republik; man till och med stannade för att slopa presidentens tilltänkta rätt att inlägga veto och att upplösa lantdagen.⁴ Monarkisternas stridsflaggs hissades på allvar först genom påverkan av den tyska orienteringen och då övergavs promemoriornas behärskade, nästan ängsliga formuleringar för tidningarnas mer lidelsefulla tongångar. Dagens Press tog upp frågan den 23 april och krävde rakt på sak: "Gif oss en konung!" Artikelförfattaren, en ung aktivist, motiverade sitt krav med synpunkter som tydligen inte var monarkisterna främmande; han påstod att den allmänna utvecklingen gick mot allt starkare regeringsmakt och att monarken var den typ av statsöverhuvud som förmådde "höja sig över partierna". Monarkin var därför väl ägnad att trygga landets bestående självständighet. "Vi behöver", utropade skribenten hänfört, "en makt, som gjuter glans och poesi över vår statliga tillvaro, bidrager till stärkandet av lojalitetens och ridderlighetens anda, motverkar den dragning mot det låga, tarvliga, ohyfsade som alltid förenar sig med den ytterligt gående demokratin och särskilt i vårt land gjort sig starkt gällande."⁵ Som en liknande bärare av Finlands självständighet, en trollkraft som förmådde samla även de splittrande grupperna inom den nationella helhetens ram, såg också Hufvudstadsbladet monarkin.⁶ De finskspråkiga konservativas huvudorgan *Uusi Suometar* anförde som försvar för sin ståndpunkt att endast en monarkisk regim kunde utstaka den speciella finländska utrikespolitik som landet behövde, emedan en sådan regim skulle närma oss till Tyskland.⁷

¹ Jfr Rafael Erich, *Valtioelämän murroskaudelta*, ss. 68-69.

² Jfr Georg Schauman, *Kampen om statsskicket i Finland 1918*, ss. 21-22.

³ Jfr grundlagsutskottets protokoll 19/4.

⁴ Jfr Santeri Alkio, *Poliittisia muistiinpanoja* 16/4; Alkios m.fl. reservation mot utkastet till grundlagsutskottets betänkande om författningspropositionen (Grundlagsutskottets protokoll 19/4. Bilaga).

⁵ Jfr Dagens Press 23/4 Gif oss en konung! (förf. A. Eklund).

⁶ Hufvudstadsbladet 24/4 Monarki eller republik (förf. E. Schybergson).

⁷ *Uusi Suometar* 26/4 Tulevaisuuden rakentaminen I (förf. E. Nevanlinna).

Redan före inbördeskrigetets slut intog alltså monarkisterna en öppen kampattityd mot författningsförslaget från december, som nu väntade på lantdagsbehandling. Det var givetvis högst ovisst huruvida de skulle förmå rubba den relativt prorepublikanska allmänna opinionen, dvs om de hade krafter nog att bryta ut en så stor skara anhängare ur motståndarfronten att tanken på monarki kunde realiseras. Ovissheten sporrade ytterligare den handlingsvilja som frigörelsen från det röda väldet födde i de extremt borgerliga kretsarna. Monarkisterna var inte främmande för tanken att låta ”armén säga sitt ord”. När A. Eklund, författaren till den ovanciterade artikeln i Dagens Press, antydde att man borde låta de vita soldaterna utropa konung i landet, mötte han gensvar i gammalfinnarnas led. I Uusi Suometar utvecklade E. Nevanlinna en i passande demokratisk klädnad draperad teori, enligt vilken den vita armén representerade folkets ”verkliga vilja bättre än några som helst valda möten eller partistyrelser”. Lantdagen borde därför fatta ställning till frågan om regeringsformen först sedan man utrönt arméns åsikt i saken.¹

Vädjandena till armén blev alltmer målmedvetna allteftersom de vita segrarna i södra Tavastland och Karelen fortsatte. J. K. Paasikivi ansåg sig våga räkna med att den vita armén stod på monarkins sida. Och om detta antagande höll streck, var därmed regeringsformens öde avgjort, resonerade han.² Direkt hotfullt blev språkbruket då J. J. Mikkola blandade sig i diskussionen. ”Utan monarki”, hävdade denne, ”drivs vi in i ett nytt medborgarkrig eller i en militärdiktatur, om vi inte helt förlorar vår självständighet.”³ Republikanerna återigen ansåg det helt fördömligt att dra in armén i författningsstriden. Därför fanns ingen grund i landets rättsordning, framhöll de och underströk, att tillgripande av sådana medel stod i konflikt med de vitas målsättning som ju var ”återupprättande av den lagliga ordningen”.⁴

I mitten av maj intensifierades dragkampen om konstitutionen. Lantdagen samlades och den vita armén marscherade in i Helsingfors; därmed var det slut med stiltjen på den politiska arenan. I samband med segerparaden väntade man ett uttalande av Mannerheim om landets politiska framtid, som knappast kunde undvika att beröra även regeringsformen. Och det fanns skäl att anta att överbefälhavaren med sin konservativa åskådning skulle ställa sig positiv till monarkisternas politik. Mannerheim nöjde sig dock med allmänna ordalag, utan att gå in på dagens stridsfråga. Som tolk för ”arméns vilja” inskränkte han sig till att uttala en förhoppning om att här i landet skulle skapas en samhällsordning och en regeringsmakt som omöjliggjorde en ny revolution och avförde partistriderna från dagordningen. Enligt Mannerheims hävdvunna sätt att se var det naturligtvis monarkin som garanterade en stark regeringsmakt. Men han avstod från att särskilt framhäva sina tänkesätt på den punkten, antingen av korrekthetsskäl eller till följd av monarkisternas planer på inkallande av en tysk prins som konung, ett företag som Mannerheim av utrikespolitiska orsaker ställde sig negativ till.⁵

Lantdagens sammanträde föregicks den 14 maj av en proklamation till medborgarna i Finland⁶, som huvudsakligen hade undertecknats av monarkister i huvudstaden.⁷ I denna de fyrtisjus proklamation förordades införandet av monarkin närmast på utrikespolitiska grunder. För att

¹ Uusi Suometar 27/4 Tulevaisuuden rakentaminen II (förf. E. Nevanlinna).

² Uusi Suometar 1/5 Mietteitä nykyhetken suuresta kysymyksestä (förf. J. K. Paasikivi).

³ Uusi Päivä 30/4 Turvatkaamme Suomen itsenäisyyss.

⁴ Jfr Helsingin Sanomat 27/4 Ojasta allikkoonko?; 9/5 Torjuttava ajatus; Ilkka 11/5 Tasavalta vai kuningaskunta?; Korpi-Jaakko 7/5 Suunnitellaanko taas vallankaappausta?

⁵ Jfr Kai Donner, Fältmarskalken, friherre Mannerheim, s. 207.

⁶ Utkastet till proklamationen hade uppgjorts av E. Nevanlinna. Själva proklamationen och dess offentliggörande bereddades av en 7-mannakommitté under ledning av O. Stenroth (Jfr Einar Böök, Päiväkirja 2/5).

⁷ Proklamationen publicerades bl.a. i Uusi Suometar 14/5. — Bland undertecknarna må nämnas J. R. Danielson-Kalmars, Leo Ehrnrooth, Ernst Estlander, W. Malmivaara, E. Nevanlinna, Emil Schybergson, O. Stenroth, Antti Tulenheimo och R. A. Wrede.

bevara sin självständighet behövde Finland, så påstod man, till följd av sitt geopolitiska läge Tysklands beskydd. Ryssland, Finlands traditionella fiende, troddes återfå sin styrka sedan det väl övervunnit sitt inre kaos och enats under vitrysk ledning. Monarkin skulle utgöra ett ideologiskt band mellan Finland och Tyskland. Kungadömet hade också historiska rötter i Finlands jord: de gamla monarkiska grundlagarna som man hade gripit till under självständighetskampen. En författningsrevision på denna grundval innebar därför att kontinuiteten i den historiska utvecklingen bevarades. Regenten framställdes i proklamationen som en utjämnande faktor i samhället, dvs som försvarare av nationens och statens intressen mot parti- och klassegoism. Att monarken också kunde vara folklig exemplifierades med en rad fall, då Sverige-Finlands härskare hade tryggt de lägre folklagrens existensvillkor. Med historiska paralleller försökte man vidare bevisa att en främmande furstesläkt väl kan finna sig tillrätta i ett nytt lands förhållanden och göra sin nya nationalitet och dess sak till sin.

Den monarkistiska proklamationen följdes den 29 maj av en republikansk deklARATION som undertecknats av 75 politiker och kulturpersonligheter. De däri deklarerade åsikterna baserade sig på två artiklar om utgångspunkterna för Finlands framtid, som K. J. Ståhlberg i mitten av april hade publicerat i Helsingin Sanomat. Författaren redovisade i denna artikelserie en rad tankar som fötts hos honom under tiden för det röda våldet. Och eftersom detta var den första helhetsbedömningen av författningsstridens problemkomplex förtjänar den ett närmare studium.

Ståhlberg byggde sin republikanska åskådning på demokratiska principer. Han betecknade de rödas revolutionsförsök som högförräderi, men ansåg det moraliskt oberättigat och politiskt kortsynt att ”utkräva straff” för det skedda av hela arbetarklassen. Denna ståndpunkt innehöll samtidigt en protest mot monarkisternas försök att rubba de demokratiska grunderna för landets statskick. Om de borgerliga lät revolutionen följas av den motsatta ytterligheten och avvek från den demokratiska linjen, yore detta, skrev Ståhlberg, ”ett ytterst betänkligt felsteg”. Demokratin måste kunna skydda sig mot omstörtningförsök, men detta självförsvar fick inte innebära att man berövade arbetarklassen dess lagliga verksamhetsmöjligheter inom ramen för den demokratiska ordningen. Den demokratiska lantdagsordningen, enkammaren samt allmän och lika rösträtt måste därför bevaras oförändrade; planerna på ”reformer” härvidlag innebar ”baksträveri” och skulle i framtiden försäkra nya revolutionsförsök, uppenbarligen på ännu bredare bas än den röda resningen. Statens självbevarelsebehov krävde, underströk Ståhlberg, en stark, självständig regeringsmakt inom parlamentarismens ram. En ny regeringsform borde därför stiftas på grundval av den svinhufvudska senatens proposition och i överensstämmelse med självständighetsförklaringens principuttalande, enligt vilket Finland redan de facto måste anses som republik. Under förutsättning att författningsfrågan kunde behandlas av den stympade lantdagen, borde den handläggas i grundlagsenlig ordning med nödig kvalificerad majoritet.¹

Republikanernas deklARATION² var mer allmänt hållen än Ståhlbergs artiklar och hade inte heller samma bärvidd som dessa. En lagstiftning i konservativ anda kunde inte — det var aktstyckets grundtanke — avvärja kommande omstörtningförsök. Den politiska reformverksamheten måste bygga på folkets rättsmedvetande, vilket enligt undertecknarnas mening förutsatte ett stabilt demokratiskt system. Monarkin stod, förklarade man, i konflikt med folkmajoritetens tänkesätt och saknade i djupare historisk mening varje förankring i finländsk miljö. Det vore dumdrigt att anförtro en självständig regeringsmakt åt en konung, en utländsk furste och dennes efterkommande, om vilkas förmåga att handha makten man inte på förhand kunde vara övertygad. En

¹ Jfr Tulevaisuuden lähtökohtia. K. J. Ståhlberg, Puheita 1919-1925, ss. 161-175.

² De främsta undertecknarna av den republikanska deklARATIONEN var Santeri Alkio, Zachris Castrén, Eero Erkko, Kyösti Kallio, W. A. Lavonius, Oskari Mantere, Heikki Ritavuori, Georg Schauman och K. J. Ståhlberg.

republikansk regeringsform medförde härvidlag mindre risker. Republikens statsöverhuvud som valdes ur det egna folkets led för en viss period, hade större förutsättningar än en monark att samla medborgarna och utjämna partimotsättningarna. Med en republikansk regeringsform som rättesnöre skulle, hette det slutligen, Finland utvecklas till en rätts- och kulturstat.

I ett avseende sammanföll såväl republikanernas som monarkisternas proklamationer: Finland måste försöka etablera goda förbindelser med Tyskland. Detta närmande till Tyskland fick dock inte, enligt republikanernas mening, leda till tysk inblandning i Finlands inre angelägenheter; det förutsatte inte heller att Finland förvandlades till monarki med en tysk prins som statschef. ”I överensstämmelse med sina intressen och sin kulturuppgift”, förklarade republikanerna, ”kan Tyskland lika väl upprätthålla förbindelser med ett republikanskt som ett monarkistiskt Finland. Och vi har inte rätt (tillade man ironiskt) att hysa en så kränkande misstanke, att Tyskland genom en tysk konung skulle vilja försätta oss i en osjälvständig vasalls position.”¹

I fråga om närmandet till Tyskland tänkte alltså monarkister och republikaner lika intill en viss gräns. I samtliga borgerliga kretsar var man redo att ge Tyskland erkännande för att det på ett betydelsefullt sätt hade påskyndat den vita slutsegern i inbördeskriget. Likaså ansåg man att den tyska diplomatin hade bidragit till att förmå Ryssland att erkänna Finlands självständighet. Det var inte heller obekant att det s.k. fredsfördraget mellan Vasa-senaten och Tyskland innehöll en klausul, där Tyskland förband sig att — tydligen genom politisk påtryckning — medverka till att Finlands oavhängighet erkändes i internationell skala. Framförallt betingades de tyska sympatierna på borgerligt håll av en förhoppning om att Finland med Tysklands bistånd skulle kunna annektera Östkarelen, i gynnsamt fall till och med andra befryndade stammars territorium. Storfinland var nämligen ett intresse inte blott för monarkisterna utan också för republikanerna. Skillnaden i inställning bestod närmast däri, att de något mer reserverade republikanerna inte ville lösa sig utrikespolitisk trygghet genom att prisge centrala politiska värden, dvs genom att hylla en tysk prins som konung i Finland.

Svinhufvud och Paasikivi-senaten som hade anammat den ”säkerhetspolitiska” grundsynen, stod i striden om regeringsformen obetingat på monarkins sida. Senaten ansåg att det nu gällde att handla snabbt för att göra Finland till ett kungarike. En reglering av den provisoriska ordningen för regeringsmaktens utövning i monarkins tecken kunde bli utgångspunkten för närmandet mellan Tyskland och Finland, vilket de mest entusiastiska monarkisterna — inspirerade av vapenbrödrskapet under inbördeskriget — önskade utveckla till en militärallians. Senatens förslag till regeringsform som förelades lantdagen den 11 juni, var det första steget mot programmets förverkligande.

Den paasikiviska senatens konstitutionsförslag som bl.a. tilldelade konungen absolut veto i grundlagsfrågor, innehöll den monarkistiska tanken att landets politiska utveckling - när väl den föreslagna författningen hade trätt i kraft — vore bunden vid medverkan av en ärftlig monark. Maktens tyngdpunkt låg inom detta regeringssystem otvivelaktigt hos regenten. Även ifråga om vanliga lagar krävdes 2/3 majoritet för att eliminera monarkens veto, en princip som är helt främmande för parlamentarismen med dess tonvikt på beslut med enkel majoritet. I motsats här till pekade den av republikanerna föreslagna statliga organisationsformen, som lades fram i en ”reservation” i grundlagsutskottet, mot en parlamentsdominerad maktutövning just på den grund, att statsöverhuvudets veto kunde röstas omkull med enkel majoritet. Visserligen företrädde detta författningsprojekt såtillvida ett oprövat system att det i den parlamentariska ramen infogade en presidentmakt med rätt vidsträckta fullmakter, dvs det strävade till en syntes av vissa för praxis i

¹ Republikanernas proklamation publicerades bl.a. i Helsingin Sanomat 29/5.

Frankrike och Förenta staterna karakteristiska demokratiska former. Som helhet betraktat byggde republikanernas förslag dock med sitt betonande av statsöverhuvudets självständiga ställning på gammal tradition i landets författningshistoria, såtillvida moderniserad att maktens tyngdpunkt nu förlades till folkrepresentationen. Då republikens president i grundlagsfrågor endast hade suspensivt veto, fick parlamentet också härvid sista ordet. Det regentdominerade system som senaten förfäktade i sin proposition, garanterade däremot det monarkiska statsskicket fortbestånd. Om regenten satte sig till motvärn kunde en revision av författningen — till och med bara en partiell — förverkligas endast på revolutionär väg.

Även i fråga om inflytandet över utrikespolitiken gick monarkisternas och republikanernas författningsförslag starkt isär. Senatens proposition baserades på 1772 års regeringsform och undandrog konungens myndighet huvudsakligen endast ingående av internationella fördrag och inledande av anfallskrig. Dess inskränkningar bröt alltså inte i några väsentliga punkter principen om monarkens dominerande ställning. Begreppet försvarskrig, som konungen hade rätt att börja, är ju som sådant relativt tånjbart, och därtill kom att regenten i stöd av sitt absoluta veto i angelägenheter rörande krigsmakten givetvis kunde utöva ett starkt inflytande på militärpolitiken. Det republikanska förslaget avspeglade i motsvarande punkter ett slags reaktion i demokratisk riktning. Det fastslog att presidenten kunde besluta om krig och fred endast i samråd med riksdagen och undantog försvarsväsendet från hans absoluta vetorätt. Därmed önskade man understryka det demokratiska draget i denna regeringsform som motvikt till den monarkistiska författningsversionen.

Vid remissdebatten om författningsförslaget den 12 juni motiverade J. K. Paasikivi senatens promonarkiska ståndpunkt.¹ Han hävdade att omsvängningen från ett alternativ till ett annat i författningsfrågan hade föranletts av landets förändrade politiska position. Finland hade inte haft frihet att välja då Svinhufvud i december 1917 förelade lantdagen sitt förslag till regeringsform på republikansk basis; ett monarkiskt Finland hade då, enligt hans mening, haft svårigheter att frigöra sig från Ryssland. Nu däremot, framhöll Paasikivi, hade Finland fria händer att fatta sitt beslut på grundvalen av faktiskt rådande förhållanden. De som nu förfäktade den monarkistiska linjen hade alltså egentligen inte alls bytt åsikt; de återvände snarare till den väg som förde till bevarande av den traditionella, i Europa allmänt förhärskande statliga organisationsformen. Genom att hålla sig till de författningsprinciper som hade gällt under landets autonoma period ville man visa att syftemålet nu var, att i stöd av en rättsordning som redan vunnit burskap i det allmänna medvetandet bekämpa alla revolutionära krafter. Den monarkiska regeringsformen skulle genom regentens dominerande ställning utgöra en hållbar grund för återupprättande av social jämvikt.

Monarkisternas politik sög psykologiskt sett sin livskraft ur den pessimism som inbördeskriget hade frammanat. Där framträdde en djup misstro till demokratins möjligheter att trygga den statliga ordningen och jämvikten i samhället.² Inställningen till arbetarrörelsen blev klart negativ och därvid togs ingen hänsyn till olika åsiktsriktningar inom dess led; detta bevisades ju bl.a. av försöken att avgöra frågan om regeringsformen i den stympade lantdagen³, dvs endast på basen av de borgerliga partiernas ståndpunkt. Den revolution som hade gjorts i det socialdemokratiska partiets namn och som ur laglighetslinjens synpunkt var liktydig med högförräderi, fick tjäna som

¹ J. K. Paasikivis lantdagstal 12/6 (1917 II lantd. prot., ss. 1243-1245) refereras här till de delar som klarare än tidigare monarkistiska inlägg belyser de allmänna tänkesätten på det hållet.

² Jfr t.ex. Uusi Päivä 7/6 Mielipiteiden muodostuminen valtiomuotokysymyksessä

³ En avvikande mening företrädde G. G. Rosenqvist. Vid lantdagens plenum 13/6 förklarade han att den stympade folkrepresentationen inte hade rätt att besluta i författningsfrågan. Det var en angelägenhet som ankom på en fulltalig lantdag (1917 II lantd. prot., s. 1299).

förevändning. De mest fanatiska konservativa hävdade rentav att arbetarrörelsen på grund av den socialistiska revolutionen hade förverkat sin existensrätt för årtionden framåt.

Striden om regeringsformen höll sig till en början inom måttfulla gränser, men blossade under sommarmånaderna upp till en hämningslös politisk strid på kniven. Kommittén för tryggnad av det nya Finland svarade för den monarkistiska propagandan, medan på motsatta sidan Republikanska centralorganisationen verkade med motsvarande fullmakter. Pengar spelade en framträdande roll i propagandakriget och i vissa fall föreföll det som om tidningar hade erövrats med kapitalets makt för att sedan tvingas byta åsikt. Monarkisterna hade klart övertag ifråga om aktiv insats. Deras propagandaorgan hade indelat landet i distrikt där arbetet dirigerades av sektioner och kanslier; distrikten i sin tur var fördelade i kretsar under ledning av regionala kommittéer som ytterligare hade byombud och ambulerande funktionärer till disposition. Inom detta vittförgrenade nät bedrevs monarkisternas agitation enligt samordnade direktiv och man upprätthöll till och med en särskild talartjänst.¹ I finländsk politik torde detta s.k. fältarbete ha varit det dittills mest systematiskt upplagda och aktivt genomförda, organiserade försöket att dirigera opinionen i en bestämd riktning. Hela den omfattande organisationen och dess arbetsmetoder skapades i snabb takt med början under senare hälften av maj, utan förhandsförberedelser eller främmande förebilder. Den ”republikanska centralorganisationen” kunde i fråga om aktivitet inte på allvar konkurrera med monarkisternas propaganda. Den koncentrerade sig därför på flygblad, cirkulärartiklar och medborgarmöten.² Allteftersom monarkisterna byggde ut verksamheten, intensifierade de också sina ansträngningar att lägga beslag på tidningsföretag som låg i republikanernas händer. Samtidigt sökte de utöva påtryckning på ungfinska och agrara lantdagsmän genom att bland dessas väljare bilda ett slags ”pressure groups” som arbetade för monarkisternas sak.

I den strid om regeringsformen som sålunda tog form och i vilken även tidningspressen jämte en rad tillfälliga tryckskrifter kastades in med sina respektive åsikter, utbildade de stridande parterna snart var sin karakteristiska ”linje”. Agrarförbundets propaganda stödde sig på den traditionella bondeideologin. Dess kampparoller riktade sin udd mot ”ämbetsmannavälde” och ”aristokrati”, vilkas bevarande ansågs ingå i monarkisternas program och sades stärka svenskhetens position i landet.³ Det ungfinska partiets ledning vädjade till liberala, demokratiska och parlamentariska idéer, vilka veterligen hade stöd framförallt hos medelklassen i städer och på andra tätorter, men vilka i det politiska klimatet efter inbördeskriget egentligen inte väckte någon större entusiasm. Det starkaste argumentet till monarkins förmån var troligen det tidigare nämnda påstående som lanserats av gammalfinnarna och en del ungfinnar och som hävdade, att en monarkisk regeringsform skulle skänka landet de naturliga gränser som krävdes för självständighetens försvar. Svenska folkpartiet återigen tog parti för monarkin, emedan man trodde att denna skulle bli ett skydd för den språkliga minoriteten mot de nationalistiska strömningarna och mot det hotande ”klasspartiernas” majoritetsvälde som den demokratiska utvecklingen kunde väntas dra i släptåg.

Propagandistiska överord ingick i den politiska arsenalen på ömse sidor under författningsstriden.⁴ Parterna satte i allmänhet upp allvarliga, för att inte säga gravallvarliga ansikten. Argu-

¹ Jfr ”kommitténs för tryggnad av det nya Finland” direktiv till distriktsavdelningar och lokalavdelningar samt till enskilda personer i juni-juli (ifrågavarande kommittés arkiv).

² Jfr beslut och direktiv rörande den republikanska centralorganisationens verksamhet (organisationens arkiv).

³ Jfr Pohjolan Sanomat 22/5 Varottakoon taantumusta; Ilkka 15/5 Bolshevikkivallastako ruotsalaisporvarilliseen luokkavaltaan?; Maakansa 7/5 Suomen valtiomuoto; Korpi-Jaakko 7/5 Suomiko kuningaskunnaksi?

⁴ Några exempel på vokabulären. Republikanerna: monarkisterna är ”politiker som söker stöd mot folket bortom gränserna”, ”äventyrare som är redo att sälja sitt land åt Tyskland”. Monarkisterna: republikanismen är ”enfald”, ”politisk idioti” och ”cynisk hänsynslöshet”; dess anhängare ”säljer sitt land” som de vill ”locka i ententemakternas famn, i fördärvet”.

mentering i den gemytliga stilen var en sällsynthet och den vann under förhandenvarande förhållanden inte heller någon spridning. Humorn som i politiken bygger broar och vinner segrar över partigränserna, var bannlyst. När man någon gång tog till satiren som vapen, förföll den och blev bittert nedrivande eller direkt smutskastning. Tidens allmänna tonfall var utåt lika hätskt som under inbördeskriget dagar. Skillnaden var bara den att nu även segrarna, de borgerliga partierna, kämpade sinsemellan, låt vara med ofarligare ammunition.

Paasikivi-senatens förslag till regeringsform vann vid behandlingen i lantdagen knapp majoritet. Grundlagsutskottet godkände den som grund för behandlingen med 9 röster mot 8 och i stora utskottet segrade det med lika snäv marginal: 16 mot 15. Dessa voteringar lät ana att det inte utan betydande åsiktsförskjutningar i lantdagen skulle bli möjligt att samla den kvalificerade majoritet för det monarkistiska konstitutionsförslaget som krävs för lagar av grundlagsnatur: 5/6 för brådskande behandling och därpå 2/3 för godkännande. I andra behandling den 14 juli slog senatspropositionen republikanernas motförslag med 57 röster mot 52. Omröstningarna visade att agrarförbundet i sin helhet hade förblivit den republikanska ståndpunkten troget, medan den ungfinska försvarsfronten visade tecken på sönderfall.¹

Socialisternas insats i striden om författningen inskränkte sig till några enstaka skriftliga inlägg i debatten. Så länge den stympade lantdagen, rikets högsta politiska organ, ensam förde folkets talan, var den socialdemokratiska ”gruppen” på 1-3 man tämligen maktlös, även på propagandans område. Att lagstiftningsarbetet återupptogs i ”rumpparlamentet” uppfattades av socialisterna som ett bevis på att man hade för avsikt att låta straffet för revolutionsförsöket drabba hela arbetarklassen. De betraktade också arbetarbefolkningens avstängande från avgörandet i en livsviktig politisk fråga som ett ingrepp i de politiska rättigheterna, men förlorade trots detta inte allt hopp om att den ”borgerliga” lantdagen till sist ändå skulle gå bet på uppgiften.² I dragkampen om monarki eller republik tog socialisterna utan undantag parti för den senare. Men den republikanska regeringsform som stod på deras program hade en stark anstrykning av riksdagsvälde. De flesta av dem hyllade troligen alltjämt ett statsideal där parlamentet både stiftade och stadfäste lagarna. Med det schweiziska systemet som förebild ville de göra folkrepresentationen till högsta statsorgan med inflytande inte blott över lagstiftningen, utan också över den verkställande och dömande makten. Någon maktfördelning kunde det inte bli tal om i en sådan ”riksdagsdemokrati”, endast om ett slags ”arbetsfördelning”.³ Regeringen och dess ordförande, republikens president, ägde att förelägga parlamentet lagförslag, att sköta vissa utnämningsärenden samt övervaka försvarsväsendet och ordningsmakten. Däremot hade presidenten varken veto- eller upplösningsrätt, eftersom sådana befogenheter ansågs strida mot ”riksdagsdemokratis” principer.⁴ Statsöverhuvudet skulle vara ”folkrepresentationens tjänare”, inte dirigera dess verksamhet.

Sedan monarkisterna i författningsstriden vunnit majoritet i lantdagen, insåg republikanerna att de hade förlorat sina chanser. För att komma ur återvändsgränden planerade de därför en ändring i taktiken: frågan om regeringsformen borde avgöras genom folkomröstning. Att de nu tog sin hand från rumpparlamentet som de hitintills hade försvarat, motiverade de med att intet av de föreliggande alternativen tycktes kunna leda till någon lösning i den stympade lantdagen. Ett

¹ I grundlagsutskottet stöddes senatsförslaget av sex gammalfinnar, två svenskar och en ungfinne. Resultatet av omröstningen i andra behandling i plenum var följande: för monarki 30 gammalfinnar, 19 svenskar, 6 ungfinnar och två representanter för folkpartiet (57); för republik 26 agrarer, 17 ungfinnar, 3 representanter för folkpartiet, 2 gammalfinnar, 2 svenskar och 3 socialister (53); en röst ogiltigförklarades.

² Jfr Väinö Voionmaa, Valtioelämän perusteet. Hallitusmuototaistelun johdosta, s. 11.

³ Jfr Väinö Voionmaa, Valtioelämän perusteet. Hallitusmuototaistelun johdosta, s. 58.

⁴ Jfr Hannes Ryömä, Vallankumousvuoden tapahtumista, s. 72.

beslut om regeringsformen genom referendum skulle emellertid inte längre innebära en kraftmätning uteslutande mellan de borgerliga grupperna; därvid skulle ju hela landets väljarkår göra sin röst hörd. Republikanerna höll före att folkomröstningen borde verkställas på basen av de två författningsförslag som behandlats i lantdagen.¹ Syftet var uppenbarligen att säkra det republikanska målet med socialisternas medverkan, dock utan att låta dessas åsikter påverka innehållet i den republikanska konstitutionen. Denna taktiska tvärvändning mötte hetsigt motstånd på monarkistiskt håll. De kungasinnade fann den tesen fullt motiverad som gav segrarna i inbördeskriget både rättighet och skyldighet att inom sin krets lösa författningsproblemet;² att nu återge socialisterna talan, hävdade de vidare, stod i konflikt med det borgerliga rättsmedvetandet och skulle öka splittringen i samhället.³ Folkomröstningens siffror skulle inte heller, hette det i monarkist-kretsar, ge en riktig bild av folkets åsikter, eftersom socialisterna i brist på andra möjligheter ”av två onda ting skulle välja det mindre onda”.⁴ Endast under förutsättning att referendum begränsades till att gälla uteslutande det borgerliga folkelementet kunde monarkisterna tänka sig att vara med om att anse det som en principiellt riktig metod.⁵ Dock erkände de att det i praktiken vore omöjligt att skilja vita och röda från varandra.

För att monarkisterna skulle ha en chans att vid den avgörande, tredje behandlingen i lantdagen få nödig kvalificerad majoritet för sitt författningsförslag var det ofrånkomligt att den republikanska anhängarskaran minskades avsevärt. Detta mål försökte monarkisterna nu nå genom att till en början vinna tid. De genomdrev att lantdagen hemförlovades redan före utgången av den 17 juli, då förslaget till regeringsform var avsett att komma före för slutlig behandling. Detta för att, såsom talmanskonferensen uttryckte sig, bereda lantdagsmännen ett tillfälle ”att ytterligare tänka över saken”.⁶ Det faktiska syftet med permitteringen var emellertid att ge den monarkistiska propagandamaskinen tid att sätta in en ännu våldsammare offensiv än tidigare. I samband med avbrottet i lantdagssessionen tillgrep senaten vidare ett gammalt påtryckningsmedel som hade prövats redan vid valet av riksföreståndare i maj: Paasikivi meddelade att senaten ämnade demissionera om lantdagsgrupperna inte lät förmå sig att anta en monarkisk regeringsform.⁷

I senatens argumentering spelade alltjämt, vid sidan av andra synpunkter, den östkarelska frågan en central roll. En förutsättning för den drömda territoriella expansionen sades vara Tysklands välvilja och den kunde vinnas genom att Finland konstituerades som kungadöme.⁸

En avgörande taktisk betydelse tillmätte monarkisterna försöken att förmå Tyskland att i författningsfrågan ta parti för deras ståndpunkt. Visserligen hade v.d. Goltz vid ankomsten till Finland försäkrat att han och hans trupper inte hade för avsikt att blanda sig i landets inre angelägenheter, men i realiteten var han Tysklands ”politiska general i Finland”. Hans försäkringar kunde därför tänkas ge fritt spelrum åt olika tolkningar. Sålunda deltog v.d. Goltz i en diskussion den 4 juli tillsammans med en grupp borgerliga, i huvudsak republikanska lantdagsmän och man torde ha räknat med att hans personliga närvaro skulle ha sin effekt speciellt på de deltagande agrarerna.⁹

¹ Jfr K. J. Ståhlbergs lantdagstal 7/8 (1917 II lantd. prot., s. 1825) samt 12/7 (s. 1668).

² Jfr uttalande av J. K. Paasikivi i lantdagen 7/8 (1917 II lantd. prot., ss. 1819, 1846).

³ Jfr E. N. Setäläs lantdagsuttalande 7/8 (1917 II lantd. prot., s. 1828).

⁴ Jfr promemoria i författningsfrågan av Lauri Ingman 2/8 (Ingmanska samlingen XXV).

⁵ Jfr J. K. Paasikivis uttalande vid ett hemligt möte mellan senaten och representanter för lantdagsgrupperna (protokoll från nämnda möte 8/7).

⁶ Jfr meddelande av lantdagens talman 17/7 (1917 II lantd. prot., ss. 1803-1804).

⁷ Jfr J. K. Paasikivis skrivelse till lantdagsgrupperna 15/7 (Tekla Hultin, Poliittisia muistiinpanoja 16/7; Paavo Virkkunen, Päiväkirja 16/7).

⁸ Jfr J. K. Paasikivis uttalande vid det tidigare nämnda hemliga mötet mellan senaten och representanter för lantdagsgrupperna (protokoll från nämnda möte 8/7).

⁹ Härvid försäkrade v.d. Goltz att monarkin skulle ge stadga åt förbindelserna mellan Finland och Tyskland (Jfr

Von der Goltz' individuella inflytande ansågs dock inte ensamt tillräckligt. Regeringskretsarna i Finland vände sig därför till Tyskland i syfte att förmå det att positivt tillkännage sin åsikt i författningsfrågan. Tyska sändebudet i Helsingfors v. Brück underrättade också den 12 juli rikskansler v. Hertling om att Svinhufvud till honom framställt ett önskemål i denna riktning.¹ Den 17 juli kunde v. Brück i sin tur tillstålla Finlands riksföreståndare ett svar, där tyska regeringen förklarade att det enligt dess mening med hänsyn till utvecklandet av relationerna mellan Finland och Tyskland vore ändamålsenligt att Finland införde monarkisk statsform. O. Stenroth erhöi i uppdrag att samma dag informera lantdagsgrupperna härom.² I en rapport till tyska utrikesministeriet nämnde v. Brück att Finlands riksföreståndare och senat uttalat sin tacksamhet över detta ”ingripande”, som väntades få önskad effekt på de republikanska lantdagsmännen.³

I detta läge där särskilt de republikanska medlemmarna av den ungfinska lantdagsgruppen sattes på hårt prov, ställde det sig svårt för dem att enligt sin centralorganisations planer proklamera författningsstriden som en rättskamp.⁴ Monarkisternas ihållande trumeld med utländsk ammunition gjorde också många av dem till överlöpare.⁵ Och då förslaget till regeringsform den 7 augusti togs upp för tredje behandling i lantdagen stod endast en liten skara ungfinska republikaner kvar på sin gamla ståndpunkt. Omröstningen om brådsakande behandling av propositionen gav resultatet 75-32, men inte ens detta var ännu nog för positivt beslut.⁶ Förslaget till monarkisk regeringsform godkändes därför att vila över nyval.

4. Kungavalet

Monarkisternas författningsförslag hade sålunda mött ett bakslag i den stympade lantdagen. De kungasinnade hade emellertid berett sig även på denna möjlighet och tillgrep nu en nödfallsutväg. I stöd av 38 § regeringsformen av 1772 utverkade de lantagens godkännande — låt vara med knappare röstmarginal än vid voteringen om regeringsformen, dvs 58-44 — av ett petitionsförslag, enligt vilket senaten medgavs rätt att vidta åtgärder för val av konung. Denna hänvisning till 38 § som auktoritativa jurister såsom Robert Hermanson och Rafael Erich stödde genom sin grundlagstolkning, betraktades av monarkisterna som den yttersta möjligheten att förverkliga monarkin. Den ifrågavarande paragrafen i den gamla regeringsformen, som stadgade att riksdagen vid det regerande konungahusets utslocknande ägde sammanträda för att förrätta val av ny konung, hade tidigare (av Leo Mechelin, Robert Hermanson, J. K. Paasikivi) förklarats sakna rättslig grund efter Finlands förening med Ryssland 1809. De juridiska konstruktioner varmed dess tillämpning 1918 försvarades, verkade därför tämligen konstlade.⁷ Om alltså förutsätt-

Santeri Alkio, Poliittisia muistiinpanoja 4/7; Paavo Virkkunen, Päiväkirja 4/7).

¹ Jfr v. Brücks skrivelse till v. Hertling 12/7 (Auswärtiges Amt L 263/L 082518).

² Jfr meddelande till ungfinska lantdagsgruppen som uppgjorts på basen av det telegram från tyska utrikesministeriet som v. Brack överlämnade till Svinhufvud (Tekla Hultin, Poliittisia muistiinpanoja 17/7. Jfr även O. Stenroth, Puoli vuotta Suomen ensimmäisenä ulkoministerinä, ss. 103-104).

³ Jfr v. Brücks telegram till tyska utrikesministeriet 18/7 (Auswärtiges Amt L 263/L 082537).

⁴ Jfr K. N. Rauhala, Piirteitä tasavaltataistelusta vv. 1917-1919. Vapaa maa II, s. 15.

⁵ Jfr t.ex. bland ungfinnarna P. Ahmavaaras och K. E. Linnas (1917 II lantd. prot., ss. 1834, 1839) samt gammalfinnen P. Pennanens (ss. 1837-1838) motivering för sin övergång till motståndarlägret i riksdagen 7/8.

⁶ Republikanerna hade i jämförelse med andra behandlingen förlorat åtskilliga anhängare: ungfinnarna 17-3, gammalfinnarna 2-1, svenskarna 2-1, folkpartiets representanter 3-1, socialisterna 3-1 (fängslad). I agrargruppen inträffade inga förändringar.

⁷ Lantagens talman J. Lundson ställde sig tveksam till möjligheten att tillämpa 38 § (1917 II lantd. prot., s. 1859). K. J. Ståhlberg ansåg att denna klausul i 1772 års regeringsform hade förlorat sin giltighet efter Finlands skilsmässa från Sverige (s. 1860). O. Åkesson hävdade att det faktum att Finland aldrig varit ett självständigt kungarrike uteslöt möjligheten att tillämpa paragrafen om kungaval. (s. 1861).

ningarna för en tillämpning av denna grundlagsparagraf inte ansågs rättsligt helt ostridiga, var det så mycket betänkligare att utnyttja den i politiska syften¹ sedan nu monarkisternas förslag till regeringsform lagts att vila över nyval. Inte ens på officiellt håll i Tyskland kunde man underlåta att ställa sig kritisk till det avslutade skedet i författningskampen, som man stämplade som ett slags statskupp ("Eindruck Gewalttates", "staatsstreichmässigen Charakter").² Talet om "statskupp" var också såtillvida berättigat, att man sedan grundlagsenlig kvalificerad majoritet inte uppnåtts för senatens förslag till regeringsform, ville velk ställa kungaval med enkel majoritet och därmed binda lantdagens händer i författningsfrågan så att det republikanska förslaget inte längre kunde föras fram som alternativ. Att man dessutom återgick till den gamla regeringsformen betydde att konungens maktbefogenheter blev avsevärt större än monarkisternas regeringsform hade förutsatt.

Alltsedan författningsstridens tidigaste skeden hade monarkisternas "inre ring" varit på jakt efter kungakandidater. Man arbetade dock inte enligt någon samfällid plan; de olika fraktionerna hade var sin kandidat för vilken de gjorde kraftig propaganda. Sålunda verkade Edv. Hjelt i Tyskland utan fullmakt av senaten för sin kandidat, hertig Adolph Friedrich av Mecklenburg.³ Han ansåg hertigen vara den bästa tillbudsstående tronaspiranten och gick så långt att han tillsammans med hertigens "politiska talesman", friherre v. Brandenstein, reste till Helsingfors för rekommendera sin man. Detta påträngande beteende⁴ i en fråga där regeringen önskade pröva olika möjligheter dämpade emellertid senatens entusiasm för Adolph Friedrich.⁵ Denne hade visserligen stöd till och med på officiellt håll i Tyskland, men enligt monarkisternas högsta ledning var han som regent i en obetydlig delstat inte mycket att ha som kungakandidat. Bättre förspänt föreföll det att vara för prins Friedrich Wilhelm av Preussen, som rekommenderades i militära kretsar i Tyskland, bl.a. av Ludendorff och v. Hindenburg och som kejsar Wilhelm hade betecknat som en erfaren och viljestark härskarpersonlighet.⁶ Men i Finland räknade man ut att tillgången på kungakandidater var större än efterfrågan och riktade därför blickarna högre upp på den furstliga rangskalan. Svinhufvud som fullt och fast trodde på möjligheten att skapa ett Storfinland med tysk hjälp, beslöt att göra allt för att få kejsarens son Oscar på Finlands tron⁷, trots att Wilhelm II hade ställt sig kategoriskt avvisande till tanken att avstå denne. Den 18 augusti reste Svinhufvud till Tyskland och fick företräde hos kejsaren, som obönhörligt och kallt avskog hans önskemål. Kejsarens negativa attityd gjorde ett så förödande intryck på riksföreståndaren, att denne sägs ha

¹ Att nu skrida till kungaval ansåg man på republikanskt håll innebära en kränkning av folkviljan. Santeri Alkio brännmärkte förfaringsättet som en statskupp (1917 II lantd. prot., s. 1865), likaså A. Juutilainen (s. 1869) och Matti Paasivuori (s. 1871).

² Jfr v. Brücks skrivelser till tyska utrikesministeriet 5/8 och 21/8 (Auswärtiges Amt L 263/L 082654 och /L 082746). v. Bruck framhöll att man inte kunde göra gällande att folkmajoriteten i Finland önskade monarki. Om socialisterna hade varit representerade i lantdagen hade tvärtom monarkisterna stannat i "hopplös minoritet".

³ Hjelt och Erich hade redan under inbördeskriget stått i kontakt med hertigen av Mecklenburg (Jfr Rafael Erich, Päiväkirjamerintöjä 5/3). Adolf v. Bonsdorff motsatte sig häftigt dennes kandidatur (Jfr Adolf v. Bonsdorffs brev 10/6 till Ernst Estlander. Estlanderska brevsamlingen). Orsaken härtill var troligen den att v. Bonsdorff kände till att Fr. Wetterhoff redan 1916 upprätthållit förbindelse med hertigen och misstänkte att dennes tronbestigning indirekt kunde medföra en politisk come back för v. Bonsdorffs störtade aktivistkonkurrent. (Jfr v. Brocks skrivelse till tyska utrikesministeriet 8/8. Auswärtiges Amt L 263/L 082663).

⁴ Jfr v. Brocks rapport till tyska utrikesministeriet 21/8 (Auswärtiges Amt L 263/ L 082751).

⁵ Jfr O. Stenroth, Puoli vuotta Suomen ensimmäisenä ulkoministerinä, ss. 107-113.

⁶ Jfr Edv. Hjelt, Vaiherikkailta vuosilta II, ss. 159-160. — Friedrich Wilhelm hade tydligen blivit Hjelts kandidat sedan mecklenburgaren förlorat sina chanser. Hjelts auktoritet hade dock skamfilats genom hans klumpiga agitation för olika kungaämnen och tidvis planerade man att avskeda honom från posten som sändebud i Berlin. Stenroth tycks dock ha ingripit och intermezzot klarades av genom en tids tvångspermittering. (O. Stenroth, Puoli vuotta Suomen ensimmäisenä ulkoministerinä, ss. 116-117).

⁷ Jfr v. Brück till tyska utrikesministeriet 21/8 (Auswärtiges Amt L 263/L 082747).

övertog att helt dra sig tillbaka från politiken.¹ Audiensen torde ha klargjort för Svinhufvud att kejsaren betraktade den erbjudna finländska kungatronen som både in- och utrikespolitiskt så svagt grundad, att han inte kunde utlämna någon Hohenzollern att bli dess innehavare.² Det tyska kejsarhuset var i allmänhet rätt försiktigt när det gällde att placera sina medlemmar på främmande länders tron; den internationella kris som uppstod då en prins av Hohenzollern 1870 övertog kronan i Spanien spökade måhända alltjämt i bakgrunden. En liten tröst för Svinhufvud innebar det i alla fall att kejsaren inte motsatte sig sin svåggers, prins Friedrich Karl av Hessens kandidatur.³ Den hessiska prinsens samtycke utverkades senare genom en särskilt utsänd deputation, låt vara att prinsen satte som villkor för sitt slutliga bifall att hans val till Finlands konung inte stred mot folkmajoritetens önskningsar.

När frågan om kungakandidaten sålunda syntes löst, återstod på monarkisternas program endast det formella kungavalet. Lantdagen samlades till urtima session den 26 september och då visade det sig att monarkistlägret alltjämt hoppades kunna pressa igenom en ny regeringsform med monarkens maktbefogenheter i någon mån reducerade; därmed trodde man sig kunna övervinna agrarernas motstånd.⁴ Denna framstöt föranleddes måhända av att kungakandidaten hade informerats om författningsstriden i Finland i en annan anda än den senatens utsända män gav sin framställning.⁵ Han krävde därför ett tillförlitligare uttryck för folkviljan som stöd för sin tron. Sedan Friedrich Karl den 25 september hade sammanträffat med Svinhufvud i Reval, övertygades han om att han måste låta det definitiva beslutet bli beroende av händelseutvecklingen.⁶ I början av oktober behandlade lantdagen författningsfrågan på basen av senatens nya proposition. Men också denna gång blev resultatet negativt, då agrarerna inte till något pris var villiga att dagtinga om monarkin. Trots sina motgångar sinnsatte monarkisterna sig att löpa linan ut. Den 9 oktober beslöt lantdagen med 64 röster mot 41 att skrida till konungaval. Själva valet som agrarförbundets lantdagsmän jämte ett antal representanter för andra grupper bojkottade, skedde sedan ”enhälligt”.

C. Revolutionens efterräkning

De vitas seger i inbördeskriget kulminerade i de stora inringningsslagen med rödgardiststyrkornas åtföljande kapitulation. Då segrarna i samband med s.k. upprepningsåtgärder under krigets slutskede dessutom häktade talrika sådana medlemmar av arbetarorganisationerna som hade stått på sidan om revolutionen, steg antalet fångar högre än väntat. Någon säker totalsiffra för fångarna står dock inte att få. Statistiken gjordes knappast upp på färsk gärning och innehåller

¹ Carl Enckell, Politiska minnen I, s. 387.

² v. Bruck underströk i sina rapporter (skrivelse till utrikesministeriet 21/8 L 263/ L 082746) att monarkisterna endast representerade en minoritet av Finlands folk och att ”kungavärningen” byggde på ett beslut av den stympade lantdagen, i vilket de frånvarande socialisterna inte hade någon del.

³ Jfr O. Stenroth, Puoli vuotta Suomen ensimmäisenä ulkoministerinä, s. 131.

⁴ Jfr monarkisternas rådplågningar i senaten 22/9 och 27/9 (Tekla Hultin, Poliittisia muistiinpanoja 22/9, 27/9).

⁵ Då Friedrich Karl underrättade Hjelt om ett brev som han mottagit av republikanen Georg Schauman, uttryckte han samtidigt sitt bekymmer över den starka oppositionen mot monarkin i Finland. Han underströk att han som Finlands konung inte ville stödja sig endast på en folkminoritet (Minderheitskönig), då han bl.a. befarade att ett tidigare fall i hans släkt (Hessen-Kassel) som hade slutat med tronavsägelse, nu skulle upprepas. (Jfr Hjelts brev till utrikesminister O. Stenroth 19/9. Hjeltska samlingen L 3. Jfr även den tyska oppositionspressens uttalanden från denna tid). Frankfurter Zeitung bemötte 27/8 åsikterna i en av Rafael Erich författad artikel som tidningen tidigare publicerat och förklarade, att Finlands lantdag (”Rumpfparlament”) inte företrädde mer än halva folket. Vorwärts antydde i sin artikel 13/9 att Finlands konung eventuellt senare på grund av alltför svagt stöd skulle nödgas avstå från kronan och betecknade 16/9 placeringen av en tysk prins på Finlands tron som ett vansinnigt äventyr (”unsinniges Abenteuer”).

⁶ Jfr Edv. Hjelt Vaiherikkailta vuosilta II, ss. 175, 183-184.

delvis uppenbara luckor. Enligt officiella uppgifter som säkert inte är tilltagna i överkant, häktades efter krigsoperationernas slut ca 80 000 röda.¹ De svåra förhållandena, eländig livsmedelsförsörjning, trånga bostadsutrymmen och de sjukdomar som allt detta förde med sig, kostade redan före sommaren åtskilliga fångar livet. Ståndrätterna gjorde dessutom sitt till; inalles omkom på detta sätt såsom tidigare har påpekats, ca 20 000 röda. De fortgående häktningarna som inspirerades av hatet till de revolutionära, ökade ytterligare fångantalet, som t.o.m. sedan 10 procent av de anhållna frigivits efter förberedande förhör, höll sin tidigare storleksklass.² Fångarna spärrades in i läger av vilka de största låg i Helsingfors, Riihimäki, Lahtis, Ekenäs och Tammerfors, för att invänta rannsaking och dom.

Fånglägren och därmed sammanhängande missförhållanden blev snart ett problem som också enligt uppfattningen på borgerligt håll snabbt måste få en lösning. I samband med en interpellation om förhållandena i fånglägren den 5 juli meddelade chefen för militieexpeditionen, Wilhelm Thesleff, att förhållandena i lägren inte ”i alla avseenden kunde vara tillfredsställande”. Med hänvisning till en verkställd undersökning påstod han dock att den kost som fångarna erhöi var ”något så när tillräcklig”.³ Ett helt annat språk talar professor Robert Tigerstedt, inspektör för krigsfångarnas sanitära förhållanden, i en rapport om läget, som kom till offentlighetens kännedom sedan den på socialisternas försorg hade delgetts den skandinaviska pressen. Medan en av senaten utförd kontroll gav vid handen att en daglig fångranson uppgick till 1 500-2 700 kalorier, utvisade Tigerstedts undersökningar att den i många läger, bl.a. på Sveaborg, utgjorde 800-1 000 och i undantagsfall 1 400-1 500 kalorier. Tigerstedts konklusion blev att fånglägrens ”svältkost” i förening med de dåliga bostads- och sanitetsförhållanden ledde till en manspillan, som ”knappast hade någon motsvarighet i tsartidens fångelser eller, där sådant förekommit, hade förorsakats av någon epidemi”.⁴

Frågan om krigsfångarna blev — speciellt om man beaktar även en senare tids stränga kritik — en svår stridsfråga. På officiellt håll gick de individuella ställningstagandena i allmänhet i urskuldande riktning; man undskyllde sig med att ingen riktigt ville påta sig ansvaret för fångsystemet. Mannerheim som till en början försökte ställa fångarna under högkvarterets kontroll, påstår att hans avsikt var att befordra endast dem till rannsaking och dom som hade gjort sig skyldiga till ”grova förbrytelser”, medan de stora ”vilseförda” massorna skulle frigges, ”även de som tillfångatagits med vapen i hand”.⁵ Sin ståndpunkt motiverade han med att massrättegångar var ägnade att underblåsa bitterhet hos de besegrade och att fördröja samhällskroppens tillfrisknande från de sår som kriget slagit. Då man jämför denna utläggning med den uppfattning i samma fråga som Mannerheim gav uttryck för efter erövringen av Österbotten, noterar man en påfallande skillnad. I den sistnämnda proklamationen, som utfärdades efter inbördeskrigets inledande operationer, fällde Mannerheim på rak arm en sträng dom över de röda. De avväpnade ryssarna tillförsäkrade han personlig trygghet och senare även frigivning; vad däremot ”de landsförrädiska upprorsmännen beträffar”, deklarerade han, ”skulle den uppretade bondehären med vapen i hand göra upp räkningen med dem”. Det är givetvis tänkbart att erfarenheterna under kampanjen från februari till april — då det är fråga om en person av Mannerheims läggning — kan ha gett anledning till en åsiktsförändring. Å andra sidan använde

¹ Jfr Finlands officiella statistik XXIII. Rättsväsen 32, s. 12.

² Jfr Finlands officiella statistik XXIII. Rättsväsen 32, s. 13. — Antalet fångar uppskattades i slutet av juni till ca 74.000. Samma siffra uppges 27/5 krigsfång-väsendets chef V. O. Juvelius (Päämaja 1918: sotapoliisipäälliköille saapuneita asiakirjoja).

³ Jfr Wilhelm Thesleffs uttalande i lantdagen 5/7 (1917 II lantd. prot., ss. 1492—1494).

⁴ Utgångspunkten för Robert Tigerstedts kritik var förhållandena i fånglägret i Ekenäs.

⁵ Mannerheim, Minnen I, ss. 295-296.

Mannerheim i många krigstida proklamationer och dagorder om de röda ett språk som inte stöder teorin att han skulle ändrat mening. Orsaken till att Mannerheim ville ställa fångarna under högkvarterets kontroll förblir därför i ljuset av hans egna yttranden alltför oklar. Onni Talas som var chef för justitieexpeditionen och som från början önskade hävda detta ämbetsverks myndighet med avseende på fångarna, antar att Mannerheims bevekelsegrund var fruktan för att de civila myndigheterna skulle ge fångarna en alltför mild behandling.¹ Detta påstående står i samklang med Mannerheims uttalande efter Österbottens intagning, men ansluter sig inte logiskt till de tänkesätt som han redovisar i Minnena, där han trots sin konservativa grundåskådning gör sig till tolk för frisinnade synpunkter.

Krigsfångeväsendet undandrogs i mitten av juni högkvarterets övervakning och underställdes senaten, till en början militieexpeditionen² och senare, då domarna över fångarna i stort sett hade avkunnats, justitieexpeditionen.

Efter inbördeskriget utsattes fångarna ofta för brutalt godtycklig behandling. De rödas våldsdåd under kriget,³ som ofta saknade motstycke i råhet, väckte ett fanatiskt hat och bidrog till att frammana föreställningen att ”rättsmedvetandet nu krävde hämnd”.⁴ I färskt minne bevarades alltför de s.k. revolutionsdomstolarna, som lät många medborgare med livet umgälla att de aktivt trätt upp till försvar för den lagliga ordningen. De röda staberna som svarade för åtal och arresteringar, ansåg det ofta som giltig orsak till häktning att de åtalade var borgare i arbetsgivarställning eller fiender till socialismen. Ingendera sidan gjorde särskilt mycket för att stävja dessa excesser. Så avkunnade fältskyllkrigets slutskede dödsdomar efter högst summariska undersökningar och många privatpersoner, både sådana som deltagit i kriget och sådana som hållit sig dolda undan de röda, iscensatte avrättningar. Den 28 maj förbjöd Mannerheim sådana tygellösheter och inskräpte samtidigt att envar ägde att invänta resultatet av krigsrätternas arbete och inte hade befogenhet att gå händelserna i förväg.⁵

Samtidigt godkände lantdagen en lag om s.k. ”domstolar för handläggning av vissa mål rörande statsförbrytelser”, temporära domstolar som enligt motiveringen till senatens proposition ansågs nödvändiga, emedan den normala rättsordningen i brottmål inte gav möjlighet till lagskipning i tillräckligt snabb takt.⁶ Statsförbrytelsesdomstolarnas sammansättning hade planerats så att varje domstol skulle bestå av fem medlemmar, varav två jurister, en officer och de två återstående redliga och oförvitliga medborgare i allmänhet. Att domarna företrädde olika samhällskretsar gav enligt senatens åsikt garantier för att rättssäkerheten inte äventyrades. Någon rätt att överklaga domarna ansåg man inte av behovet påkallad. Vädjan till högre instans, i detta fall överdomstolen för handläggning av mål rörande vissa statsförbrytelser, tilläts endast i sådana fall, där två av domstolens ledamöter — därav en lagfaren — förordade underställande. Däremot hade envar rätt att begära nåd. Lantdags-behandlingen av lagen om statsförbrytelsesdomstolarna visade att också en rad sådana borgerliga lantdagsmän var redo att godta den, vilka annars ställde sig tveksamma till specialdomstolarnas juridiska oantastlighet. I detta fall räknade man nämligen med att systemet skulle ge en möjlighet att göra slut på massan av godtyckliga dödsdomar.⁷ Från samma

¹ Jfr Onni Talas, Suomen itsenäistyminen ja Mannerheimin muistelmat, s. 82.

² Jfr Wilhelm Thesleffs yttrande i lantdagen 5/7 (1917 II lantd. prot., s. 1492).

³ Jfr Kaarlo Castrén, Punaisten hirmutyöt vapaussodan aikana.

⁴ Ett antal prästerliga lantdagsmän som uppenbarligen hade upprörts över de rödas mord på så många kyrkans tjänare, talade i en anda av ”parti”- och ”klasshämnd. (Jfr lantdagsuttalanden av A. Rentola 5/7, B. H. Päivänsalo och A. Wuorimaa 2/7. 1917 II lantd. prot., ss. 1523, 1475 och 1485).

⁵ Jfr överbefälhavarens dagorder 28/5.

⁶ Jfr senatens proposition med förslag till lag om statsförbrytelsesdomstolar. Ingressen. (1917 II lantd. handl., III).

⁷ Jfr uttalanden i lantdagen av A. Lagerlöf 24/5 och 28/5 (1917 II lantd. prot., ss. 1135, 1168). — De hänvändelser

håll uttalades även önskemålet att senaten inte skulle töva att bruka sin auktoritet vid övervakningen av domstolarnas arbete, efter som det var att befara att handläggningen av målen på grund av det stora antalet åtalade skulle bli summarisk.¹ Chefen för justitieexpeditionen Onni Talas hävdade däremot, att statsförbrytelsesdomstolarna — i överensstämmelse med principen om domstolars oavhängighet — måste ges full handlingsfrihet, emedan deras sammansättning var garanti nog för deras opartiskhet. Hur Talas, ”statsförbrytelsesdomstolarnas fader”, såg på saken i dess helhet framgår av hans i efterhand formulerade allmänna omdöme: ”Man måste ge statsförbrytelsesdomstolarna fullt erkännande för den snabbhet varmed de arbetade, särskilt som de samtidigt ägnade sin uppgift största omsorg”.²

Chefen för högkvarterets undersökningsavdelning G. Aminoff gjorde för sin del en aktiv insats för att bringa de röda till straff enligt ”arméns åskådningssätt”. För att ge åklagarna vid statsförbrytelsesdomstolarna nödigt material lät han uppgöra en historik över arbetarrörelsen i landet från och med början av 1917 och fram till revolutionen, till innehållet så utformad att den motiverade påståenden om att vilken socialist eller fackföreningsman som helst hade medverkat till brottsliga gärningar. Aminoff utfärdade vidare i cirkulärbrev direktiv för undersökningen av de åtalade samt anvisningar om vilka straff som i varje särskilt fall borde utmätas. Som ”statsförbrytare” stämplades härvid inte bara deltagarna i revolutionsrörelsen, utan även ”uppvigglarna”, dvs bl.a. medlemmarna av socialistiska organisationer samt arbetartidningarnas personal. Begreppet ”uppvigglare” kom också att spela en framträdande roll i domstolarnas verksamhet; det var nämligen en relativt allmän uppfattning att revolutionen var ett resultat av agitatorers hetspropaganda, av en ”patologisk psykos”. Inte ens den åsikten var helt främmande att statsförbrytelsesdomstolarnas uppgift var inte bara att straffa de åtalade, utan att kriminalisera hela arbetarrörelsen.³ I överensstämmelse med Aminoffs direktiv införskaffade domstolarna informationer om fångarnas förflutna. Och då utredningen verkställdes i vederbörandes hemtrakt, ansågs skyddskårerna väl lämpade att avge de begärda utlåtandena. Direktiven präglades av en bestämd tendens: målet borde vara att såvitt möjligt ”rensa och befria varenda kommun i Finland från sådana personer som i framtiden kunde bli farliga för säkerheten och den fredliga utvecklingen”.⁴ Talrika protokolls-anteckningar ger också besked om skyddskårernas metoder. Mången aktiv medlem av någon arbetarorganisation förklarades — trots att han stått på sidan om revolutionen — som ”uppvigglare” eller ledare och placerades i den grupp på straffskalan som räknades som den farligaste och som inte hade någon rättvisa att vänta. Statsförbrytelsesdomstolarnas lagfarna medlemmar ställdes inför stora krav på oväld och oförvillat studium av akterna, för att skyddskårernas utlåtande om de åtalade skulle kunna ställas i riktig belysning.

Straffgrund för domarna mot de röda var bestämmelserna om högförräderi i landets strafflag. I vissa fall dömdes aktiva revolutionärer som skyldiga till landsförräderi. En speciell iver när det gällde att anklaga de röda för landsförräderi visade Aminoff. Genom en dokumentsamling som han sammanställde om det avslutade revolutionsförsöket och som omfattade ett osammanhängande och tendentiöst bevismaterial, trodde han sig ha dokumenterat påståendet att

om ingripande mot godtycket som tillställdes senaten (Jfr R. A. Wredes yttrande i lantdagen 25/5, s. 1151) vittnar om att det inte var så alldeles helt med tilliten till garantierna för rättssäkerheten. E. N. Setälä försökte lugna tvivlarna genom att understryka att senaten i en skrivelse hade uppfordrat militärmyndigheterna att göra slut på disciplinlösheten.

¹ Jfr lantdagsyttrande av A. Lagerlöf 2/7 (1917 II lantd. prot., s. 1474-1475).

² Jfr Onni Talas, Suomen itsenäistyminen ja Mannerheimin muistelmät, s. 87.

³ Sådana tankar skymtar i vissa lantdagsmäns yttranden (Jfr t.ex. A. Wuorimaa 24/5 och 2/7. 1917 II lantd. prot., ss. 1142, 1485).

⁴ Jfr (odaterad) skrivelse från chefen för det lokala undersökningsorganet i Helsingfors till staben för skyddskårerna (Syyttäjästön arkisto Aa 13: 2).

revolutionärerna hade samarbetat med sovjetregeringen och att krigstillstånd således hade rått mellan Finland och Ryssland sedan slutet av januari 1918.¹ Denna tes som alltifrån inbördeskrigets början hade utgjort grunden för de vitas ”frihetskrigs”-teori, ansågs nu stöda åtal mot de röda för landsförrädisk verksamhet. För att på förhand avvisa allt tal om förmildrande omständigheter nämnde undersökningschefen vidare, att det inte fanns skäl att anta att de röda hade kämpat för någon idé.

Frågan om de blivande domarna krävde en ingående prövning som fick sina följder. Sålunda nödgades man avvika från Aminoffs radikala linje då det framgick att den skulle ha lett till så många dödsdomar, att ingen önskade ta ansvaret för ett sådant blodbad. Man nöjde sig därför med att tolka teorin om landsförräderi så, att endast revolutionens ledare gjordes ansvariga för (den föregivna) militäralliansen mellan de röda och bolsjevikerna. De vanliga rödgardisterna som inte kunde ha haft kännedom om ”samarbetet” skulle däremot gå fria för landsförräderiåtal.² Då man trots detta inte helt kunde undvika dödsdomar uppstod ett nytt problem: avrättningsmetoden. Enligt gällande lag kunde dödsstraff verkställas endast genom halshuggning. Men av lämplighets- och andra skäl önskade senaten nu byta ut halshuggningen mot arkebusering. Denna ändring liksom vissa andra av senaten planerade åtgärder krävde överlämnande av ett lagförslag om ”straffens verkställighet” till lantdagen.

Den punkt i senatens proposition som gällde arkebusering innehöll emellertid inga detaljbestämmelser om hur exekutionen skulle utföras och detta väckte oro hos vissa av lantdagens borgerliga medlemmar. Då justitieexpeditionen³ därtill lät förstå att soldater skulle kunna kommenderas till avrättningsuppdrag tog oron form av hetsiga protester. Några lantdagsmän betecknade det av regeringen föreslagna avrättningsystemet som barbariskt och — även för det fall att arkebuseringen skulle utföras med frivilliga krafter — som brottsligt.⁴ Lantdagen godkände dock denna klausul enligt senatens proposition med 53 röster mot 42. Däremot förkastades med 62 röster mot 33 ett förslag om, att dödsstraffen skulle kunna gå i verkställighet endast om senaten gav sitt tillstånd därtill.⁵

I sin ovannämnda proposition föreslog senaten vidare en paragraf som stadgade rätt att sända sådana röda, som dömts för sina brott, i tvångsarbete till något land utanför Finlands gränser. Under debatten om detta förslag höjdes å ena sidan röster för att den av senaten proponerade proceduren kränkte den ledande principen för de medborgerliga rättigheter, som innebär att en medlem av ett samhälle, även en som ådömts straff, måste hållas under det egna landets myndigheters domvärjo. Å andra sidan var man dock beredd att gå med på att ”transporter” kunde komma ifråga som ”nödfallsutväg”, särskilt då det ansträngda livsmedelsläget i landet försvårade placeringen av månghövdade skaror av straffångar i nyttigt arbete.⁶ Lantdagen godkände stadgandet med den reservationen att fångar kunde sändas utomlands endast med vederbörandes eget samtycke. Senatens avsikt med de begärda fullmakterna (som den erhöll med rösterna 65-35) var tydligen att överföra straff-dömda röda till Tyskland. Härvid fäste man inte något nämnvärt avseende vid de motargument som hävdade att ett sådant handlingssätt inte motsvarade rättskraven⁷, att det var moraliskt onaturligt¹ och rentav jämförbart med

¹ Jfr förteckning jämte kort redogörelse för bifogade dokument (undert. av Aminoff 15/6).

² Jfr Väinö Tanner, Puolustuspuhe puolueen vaalijulistuksen johdosta nostetussa oikeudenkäynnissä, s. 22.

³ Jfr Onni Talas i lantdagen 2/7 (1917 II lantd. prot., s. 1479).

⁴ Jfr t.ex. Eirik Hornborg och Juho Niukkanen 2/7 i lantdagen (1917 II lantd. p rot., ss. 1478, 1479); lagutskottets betänkande nr 12, inledningen. (1917 II lantd. handl. III).

⁵ Jfr första reservationen till lagutskottets betänkande nr 12.

⁶ Jfr lagutskottets betänkande nr 12, inledningen.

⁷ Jfr K. J. Ståhlbergs yttrande i lantdagen 5/7 (1917 II lantd. prot., s. 1520).

”slavhandel”² Senatens planer torkade emellertid in till följd av yttre omständigheter. I augusti framgick nämligen att Tyskland hade ställt sig avvisande till hela affären med fångtransporterna. Både militärledningen och regeringen i Tyskland ansåg att Finlands anbud borde tillbakavisas, eftersom det inte stod i samklang med allmänna opinionen i landet och dessutom politiskt var högst betänkligt.³

Enligt tillgänglig statistik om lagskipningen vid statsförbrytelsesdomstolarna frigavs av ca 76 000 åtalade 10 procent, medan de övriga nittio dömdes som skyldiga till olika brott, främst ”statsförbrytelser”. Dödsdomar avkunnades i 555 fall, de övriga dömda fick tukthusstraff av olika grad: 65.5 procent erhöll tre år eller mindre medan 1.3 procent fick livstidsdom. De lindrigare straffen förklarades villkorliga; en lag om denna straffform hade antagits av lantdagen den 20 juni. En rad åtalade dömdes förutom för ”statsförbrytelser” även för mord, rån, bedrägeri, olaga häktning eller tjänstefel. 60 000 dömda förklarades dessutom ha förverkat sitt medborgerliga förtroende. Ca 27 000 utnyttjade möjligheten att anhålla om nåd och i 32.2 procent av dessa fall ändrade den tidigare nämnda överdomstolen för statsförbrytelser de avkunnade domarna.⁴ Bortåt 2 000⁵ torde frivilligt ha anmält sig för straffarbete i Tyskland, men denna straffform kom ju av kända skäl inte över planeringsstadiet.

Framemot hösten mattades den hetsiga stämningen mot de fängslade och dömda röda. Härtill medverkade flera omständigheter: den formellt-rättsliga ordningen hade återupprättats, tidningspressen började få nys om de radikala metoder som tillämpats vid lagskipningen och i fånglägren samtidigt som striden om regeringsformen splittrade de vita och därmed lättade trycket på de röda. En förändring av någon betydelse kunde emellertid åstadkommas endast om staten vidtog åtgärder för amnesti och denna var enligt den gamla regeringsformen beroende av riksförståndaren. Då det politiska läget i slutet av 1918 stod inför en fullständig omvälvning fattades två olika beslut om politisk amnesti. Enligt det första, som utfärdades på Svinhufvuds initiativ den 30 oktober, mildrades domarna över sådana röda som ansågs ha blivit förledda till sina brott av ”uppviglande ledare”. I överensstämmelse härmed försattes de som hade dömts till högst fyra års frihetsstraff i villkorlig frihet. Det senare amnestibeslutet, av den 7 december, rörde dem som ådömts upp till sex års straff. Därtill förordnades om vissa andra straffändringar. Dödsstraffen förvandlades till livstids tukthus, livstids tukthus återigen till 12 års straff, varjämte de som inte blivit delaktiga av amnestin fick sina straff nedsatta med en tredjedel. Decemberamnestin gällde också s.k. vita brottslingar som hade sig gjort skyldiga till egenmäktiga avrättningar och andra olagligheter. Fram till slutet av 1918 hade inalles ca 17 000 villkorligt frigivits amnestivägen.

D. Krisen inom arbetarrörelsen

1. Landsflyktiga revolutionärer bildar Finlands kommunistiska parti

I slutet av april fann folkkommissariatet, arbetarnas centralråd och Röda gardets högsta befäl, som hade flytt till det kringrända Viborg, sin ställning högst besvärlig; detta inte bara till följd av fiendens tryck — även i de egna leden tycktes hatet och bitterheten mot de ledande revolutionärerna vara i tilltagande. Upphetsningen i det revolutionära lägret antog tidvis sådana

¹ Jfr andra reservationen till lagutskottets betänkande nr 12, undertecknad av O. Åkesson, Erkki Kaila, Annie Furuholm och A. Manner.

² Jfr Matti Paasivuoris uttalande i lantdagen 31/5 (1917 II lantd.prot., s. 1192).

³ Jfr memorandum till Ludendorff 9/8; Ludendorffs svar 13/8 (Auswärtiges Amt L 263/L 082661; /L 082690).

⁴ Jfr Finlands officiella statistik XXIII. Rättsväsen 32, ss. 18-19, 40-41, 51.

⁵ Jfr Suomen luokkasota, s. 456.

proportioner att man befarade blodiga uppgörelser.¹ När sålunda marken började bränna under fötterna på revolutionsrörelsens ledare, trängde sig tanken på en flykt över gränsen allt mer pockande på. Hos de flesta² undanröjde då självbevarelsedriften alla moraliska hänsyn. En del av de röda styrkor som kämpade på Karelska näset hade lyckats fly till Petrograd och natten till den 26 april gav sig den röda ledningen av sjövägen mot samma mål. Stämningen bland de revolutionärer som stannade i landet var givetvis nedslagen då ledarna lämnat dem vind för våg och man sparade ingalunda på till och mycket från kritik.³ Liknande opinioner kom till uttryck, om också i något lamare tongångar, bland de rödgardister som hade dragit sig över Systerbäck och nu, förbittrade över sitt emigrantöde, gav luft åt sina under inbördeskriget uppdämda tankar.

Efter de första revolutionärernas ankomst till Petrograd rådde en sådan inre förvirring i deras krets, att de tvingades att hålla samman. En ”översikt av läget” den 27 april blev historisk bl.a. av den orsaken att den avspeglade det första stadiet av den åsiktskantring som revolutionens misslyckande förorsakade bland flyktingarna.

Tanken att fortsätta det revolutionära kriget i Finland med rysk hjälp, som en del bittert besvikna emigranter förordade, sades i översikten bygga på falska kalkyler och betecknades som en ansvarslös åtgärd. Sovjetregeringen som hade stått på sidan om revolutionsrörelsen, kunde knappast väntas blanda sig i leken nu inför nederlaget. Folkkommisariernas råd hade veterligen händerna fulla med att klara av sina egna ”inre fiender”; många ansåg rentav dess chanser att lyckas relativt osäkra⁴, så kaotiskt som läget tedde sig i riket. Revolutionens ledare utsattes för skarp och bitande kritik. Särskilt beklagade man bristen på militär sakkunskap och manstukt. Den djupaste orsaken till disciplinlösheten bland de röda fann man, egendomligt nog, i arbetarklassens ständiga betonande av motsättningen mellan arbetare och arbetsgivare, som födde en allmän oppositionslust hos arbetarparten. ”Massorna hade”, hette det, ”uppfostrats att göra uppror och när de sedan fick nya husbönder (dvs. då ledarskapet efter revolutionens utbrott övertogs av socialister i stället för borgare), gjorde de uppror också mot sina egna män ...”. Kritiken sammanfattades i konklusionen att något måste göras, alla svårigheter till trots. Då utvägen att fortsätta kriget avvisades som huvudlös, borde man på något sätt försöka underlätta de rödas ställning i stridens slutskede. Det blodbad som kunde befaras i samband med uppgörelsen efter revolutionsrörelsens nederlag borde om möjligt förhindras. Öppet medgavs emellertid att de revolutionära hade förlorat spelet och därför saknade möjligheter att ta några initiativ. Trots detta rekommenderade man framläggande av ett fredsanbud genom något västmaktskonsulat. Men de mer klarseende bland mötesdeltagarna företrädde den åsikten att det enda revolutionsmännen numera kunde göra var att ge de alltjämt kämpande röda order att lägga ned vapnen.⁵

När de landsflyktiga finländska revolutionärerna fått sin s.k. centralkommitté som ledande organ på rysk mark, försökte denna så gott sig göra lät underlätta emigranternas ekonomiska svårigheter genom sina avdelningar i Moskva och Petrograd. Under vårens lopp tog sig ca 6 000 finländare

¹ Jfr Oskari Tokoi, *Maanpakolaisen muistelmia*, s. 207.

² Edv. Gylling stannade i Viborg för att utverka drägliga kapitulationsvillkor åt de röda på orten. Han höll sig sedan dold en tid i landet, men tog sig därefter över Sverige till Ryssland.

³ Jfr Arvid Luhtakanta, *Suomen punakaarti*, s. 212.

⁴ Tanken att nu be om Rysslands hjälp föreföll mången mötesdeltagare motbjudande. Som ett typiskt exempel på de rådande åsikterna må här citeras ett avsnitt ur ett yttrande av en av de närvarande emigranterna: ”VI har ingenting gott att vänta från öster. Det som byggs på rysk grund, byggs på lös sand”. Matti Turkia betecknade de ryssar som tagit del i revolutionen som fega och rovlystna element, som hade varit mer till besvär än till hjälp. Bröderna Rahjas uppmaningar till flyktingarna att ansluta sig till röda armén i Ryssland väckte allmän opposition.

⁵ Jfr stenografiskt protokoll fört vid ett möte av finländska emigranter 27/4 i Petrograd, Ekaterinhof prospekt 39 (Vapaussodan arkisto I B).

över gränsen¹, tydligen i den godtrogna föreställningen att de i ”revolutionens hemland” skulle beviljas asylrätt. Till sin tanke- och känslvärld var dessa emigranter en tämligen brokig skara. En del krävde, som nämnt, hämnd på de vita i förbittring över den efterrevolutionära uppgörelsen i hemlandet. Andra återigen tycktes helt ha förlorat sin revolutionära entusiasm. Den senare gruppen drog sig småningom från Moskva och Petrograd i hopp om att få tillstånd att någonstans grunda en egen koloni. Den mest kända av de kolonier som flyktingarna planerade, låg i det inre av Ryssland, i Bui vid sibiriska järnvägen. Men då man visste att amiral Koltjak vid Ural förberedde en offensiv mot bolsjevikerna, nödgades man leta efter andra mål för emigranternas kolonisationsplaner.² Härvid drogs blickarna till nordvästra Ryssland och centralkommittén sände dit en expedition under ledning av Oskari Tokoi. Dennes avsikt var att leta rätt på ett kolonisationsområde för sina emigranter i någon trakt med tidigare finsk bosättning.³ Emellertid började centralkommittén vädra någotslags ”kätter” i de tokoiska förehavandena. Då räddades expeditionen av engelsmännen som på sensommaren erövrade Arkangelsk. De finländska flyktingarna där hade ingen möjlighet att välja. De bildade den 13 augusti en kommitté (Finska arbetares Arkangelsk-kommitté), som övertog handhavandet av de i Nordryssland bosatta emigranternas intressen.⁴ Kommittén som bestod av Oskari Tokoi, Emil Elo och Aarne Orjatsalo, hade fullt klart för sig att detta steg innebar boskillnad mellan densamma och emigrantavdelningarna i Petrograd och Moskva. De emigranter som hamnat i Murmansk-trakten ville för sin del inte komma på krigsfot med sovjetregeringen. Men de allt spändare förhållandena mellan bolsjevikerna och engelsmän liksom Tokoi-gruppens anslutning till den på brittiskt initiativ bildade s.k. finländska legionen ådrog också dem Moskvans hat.

På tal om politisk orientering var åsiktsfloran bland de finländska flyktingarna högst brokig. Emigrantpsykosen som fick många av dem i sitt våld gav redan i och för sig upphov till friktion mellan de olika riktningarna. En annan missnöjesanledning blev övergången från hemlandets demokratiska förhållanden till de former för det politiska livet som karakteriserar ett diktatursystem och som rimmade tämligen illa med den finländska arbetarens mentalitet. Genom flykten till ryskt territorium hade de revolutionära gett sig in i det ”stora okända”, därifrån ytterst få hade någon chans att återvända utan förlust av friheten. Socialdemokratien som var grunden för arbetarrörelsen i Finland, betraktades i Ryssland som en irrlära, vars undertryckande de bolsjevikiska ledarna tävlade om att kräva. önskade flyktingarna försäkra sig om existensmöjligheter på det av sovjetregeringen besatta ryska territoriet, ställdes de därför inför tvånget att avsvära sig sina socialdemokratiska tänkesätt. De återigen som fann det naturvidrigt att byta åsikt ”utvandrade” likt Tokoi till nordvästra Ryssland och ställde sig under engelskt beskydd eller drog sig helt ur politiken. Mången trodde sig med Murmansk-området som bas kunna fortsätta sin kamp — närmast mot tyskarna som ju hade en stor andel i revolutionens nederlag — och på det sättet påverka hemlandets öde.

¹ Centralkommittén ställdes till en början inför uppgiften att i mån av möjlighet ordna bostäder, kläder och annan vårdhjälp. Situationen var emellertid för många emigrantgrupper rätt komplicerad och centralkommitténs resurser förslog inte ensamma för att lösa problemen. Flyktingsskarnorna måste därför komma till rätta på egen hand. Yrkesarbetarna lyckades också i allmänhet skaffa sig en dräglig inkomst. Värre var det beställt med grovarbetarna. I brist på tillräcklig föda föll flyktingfamiljerna ofta offer för epidemier. Då arbetsmarknaden underlydde sovjetregeringens regleringsbestämmelser, måste de emigranter som inte levde på politik, nöja sig med i genomsnitt mycket illa betalt arbete.

² Jfr Mitä tahtoo suomalainen kommunistinen puolue? Selostuksia Moskovan neuvottelukokouksista elok. 25 p. — syysk. 5 p. 1918, ss 60-64. Liite nr 5.

³ Jfr memorandum om koloniplanen (kopia av dokumentet: Uusi Suometar 18/6 1918). Området ansågs bära ligga så att det inte skapade något tvång att fortsätta kriget, men ändå inte var alltför avlägset från Finland. Man borde undvika att låta sig dras in i den interna ryska maktkampens virvlar, dvs att bindas vid *den ryska förvirringen.

⁴ Jfr Oskari Tokoi, Maanpakolaisen muistelmia, ss. 219, 222.

Under den ideologiska omvandlingsprocessen framträdde även bland de landsflyktiga samma indelning i två huvudgrupper som dominerade Rysslands politiska liv: ”moskoviter” och ”Murmansk-män”. Moskva-emigranterna sadlade om totalt: de forna socialdemokraterna blev kommunister. De nya lärorerna bröt hos de flesta igenom helt mekaniskt; man hade drivits in i sovjetregeringens maktsfär och var därför beredd att godkänna ett bolsjevikiskt program också för Finlands arbetarrörelse.¹ Det var de finländska kommunisternas plikt att, förklarade man, ansluta sig till röda armén i Ryssland för att befria sovjetregeringen från dess inre och yttre motståndare.² De som hade flytt till Murmansk stämplades som ”entente-kapitalisternas hantlangare”³, med vilka man kunde göra upp räkningen endast med vapen i hand.

Mycket snart fick emigrantkommunisterna igång sin agitation för en politisk organisation enligt den nya läran. På grund av sitt geografiska läge lämpade sig Petrograd som propagandacentral. Redan på försommaren började där veckopublikationen ”Kumous” och dagstidningen ”Vapaus” att bearbeta opinionerna i bolsjevistisk anda. Vägen till organisatorisk enhet var dock belamrad med många hinder. Med sin ideologiska grundinställning ville de finländska proletärerna, som hade undfått sitt politiska dop i en socialdemokratisk anda å la Kautsky, inte utan motstånd underkasta sig kommunismens trosregler. De kommunistiska flygbladen innehåller också hetsiga och lidelsefulla utfall mot den ”vita socialdemokratin”, som segt levde kvar bland de flyktingar vilka hade förblivit sin traditionella åskådning trogna. O. W. Kuusinen som tack vare sin smidighet hade avancerat till ledare för Moskva-emigranterna, skötte med sovjetregeringens förtroende sitt politiska livsrum, medan återigen hans grepp om Petrograd, där friare tänkesätt till en början gjort sig gällande, var åtskilligt osäkrare. För att råda bot på denna splittring och nå fram till en gemensam ideologisk linje var det enligt moskoviternas mening nödvändigt att man enades om ett program som motsvarade tidens krav. Kuusinen åtog sig uppgiften att göra ett programutkast, men behövde andrum under sommarmånaderna för att vinna erforderlig politisk mognad.

Genom de många svängarna i sin politiska utvecklingsbana skilde sig Kuusinen från de finländska revolutionärernas månghövdade skara. Ur konservatismens startgropar hade han småningom arbetat sig fram till en extrem radikalism. Hans omvändelse från gammalfinne till socialist inträffade i den atmosfär av politisk högsänkning som rådde vid tiden för storstrejken 1905. Som skicklig taktiker lyckades han vinna ett avgörande inflytande på utformningen av sitt nya partis handlingslinje, men också som deciderad, radikal socialdemokrat bade han kvar något av ”suometarian”, undfallenhetsman: hans ambition var försiktighet och förtänksamhet; det gick rent av så långt att han i kritiska situationer föredrog att avstå från personliga ställningstaganden. I förlitan på arbetarorganisationernas styrka och den bolsjevikiska revolutionens stöd var han, om också med stor tvekan, i början av 1918 redo att låta vapnen tala. Grundligt omskakad av det bittra nederlaget och luttrad av en lång serie erfarenheter tog han sedan i Ryssland det bolsjevistiska dopet. Att ”byta skinn” tvingade honom, såsom han själv ironiskt framhöll, till en genomgripande politisk självrannsakan.

Vid Kuusinens sida hamnade Yrjö Sirola och Kullervo Manner helt i skuggan. Sirola var en alltför ombytlig politikernatur. Hans intellektuella utrustning gjorde honom mindre lämpad som ledare och han nöjde sig därför med ställningen som propagandist, som entusiastisk och värtalig retor och pamflettförfattare. I exilen tyngdes han av sitt förflutna med dess mångahanda, brokiga

¹ Jfr Kullervo Manners uttolkning av sin politiska omvändelse. Kullervo Manner, Onko vallankumous kuollut? Kirjeitä Suomen työväelle, s. 3.

² Jfr Kumous 23/7 Neuvostovallan puolesta.

³ Jfr Kumous 28/9 Suomalaisille työmiehille Muurmannilla ja muualla.

politiska ställningstaganden och han köpte sig fri från allt detta genom att reservationslöst ansluta sig till skaran av anhängare till bolsjevismen.¹ Manner återigen var som propagandist strävare och mera jordnära än Sirola. Hans ordvändningar i angreppen mot arbetarrörelsens inhemska initiativtagare präglades av den nyomvändes radikala tag. Ryssland, ”kommunistens moderland”, var för honom som för varje ”moskovit” den politiska verksamhetens ”högsta goda”.

Kuusinen riktade sin kritik av arbetarrörelsen i Finland mot ideologin som han förklarade som grundorsaken till revolutionens misslyckande. Den Kautsky-betonade socialdemokratin hade, deklarerade Kuusinen, lett in arbetarrörelsen på den parlamentariska klasskampens väg, men till dess fördärv berövat den tron på en insats med vapen i hand. Det var i främsta rummet därför som Finlands arbetare var oförberedda för revolutionen. Ett ”historiskt fel” var också att tidpunkten för revolutionsutbrottet var illa vald: borgarna hade redan hunnit beväpna sig och stora ryska truppstyrkor hade lämnat landet. Den i revolutionsteknik obevandrade arbetarklassen skulle — enligt Kuusiners resonemang — inte ens under gynnsamma omständigheter ha kommit längre än till ”första stadiet”, dvs. revolutionsrörelsen hade inte kunnat få ekonomisk-social karaktär.²

Ytterst ville Kuusinen med sin kritik ha sagt att flyktingarna i sin kommande politiska verksamhet borde svära sig fria från sina gamla tänkesätt och anamma bolsjevikernas program. Att upphöja internationalismen till ideologisk norm för arbetarrörelsen visade sig dock redan av känslöskäl svårt för många emigranter. Väl medvetna härom tog kommunisterna till grovt propaganda-artilleri då de snörde samman ringen kring de annorlunda tänkande. Namnkunnigast bland de kätterska emigranterna var Edvard Walpas som representerade kautskyismen och därför ställde sig avvisande till väpnat ingripande, sant Oskari Tokoi, förbindelseofficer vid den i Murmansk bildade ”finländska legionen”.³ Dessa politiker med sina anhängarskaror var motståndare till bolsjevismen; att förgöra eller omvända dem var därför ”moskoviternas” närmaste mål.

Tre månader, från maj till augusti 1918, tog förberedelserna för Moskva-gruppens politiska organisation i anspråk. Åsiktsmotsättningarna var vid den tiden alltjämt relativt stora och det var därför ett tidsödande göra att förvandla gruppen till en massformation som strikt följde en ledande idé. Då Moskvaemigranterna i dessa frågor vände sig till Lenin, förklarade de också i sin skrivelse på proselyters vis: ”Nu förstår vi till fullo att ... den (socialismen) aldrig kan få liv i demokratins dimhöljda kärr, såsom i Finland, utan endast i förstörelsens, farans, smärtans och kampens verklighet.”⁴ De som bekände sig till de tankar som förkunnades i brevet, torde inte ha varit ovetande om att den nya åskådningen — samtidigt som den säkrade dem politisk asylrätt — innebar en skuldförbindelse och förutsatte handling inom vissa bestämda gränser. De ”moskoviter” som vikt sig åt bolsjevismens läror, underkastade sig därmed uppgiften att verka som en världsrevolutionens hjälptrupp, vars arbetsfält, Finland, utgjorde ett kampavsnitt inom sovjetregeringens inflytelsesfär.

Emigranterna organiserades som parti efter en hetsig uppgörelse i Moskva den 25 augusti — 5 september 1918. Under diskussionens gång utkristalliserades därvid två från varandra starkt avvikande programförslag, det ena representerande ”moskoviternas”, det andra ”petersburgarnas” uppfattningar. Moskvagruppens syn på det blivande partiet, dess metoder och mål, utlades av Kuusinen som byggde på den ovanreferade kritiken av arbetarrörelsen i Finland. Angreppets udd

¹ Yrjö Sirolas internationalistiska tänkesätt framgår bl.a. av hans tal Kunnia lokakuun vallankumouksen sankareille. Keskuskomitean julkaisu, s. 2.

² Jfr O. W. Kuusinen, Suomen vallankumouksesta. Itsekritiikkiä, ss. 3-15.

³ För dessa för bolsjevismen främmande ”riktningar” varnar bl.a. L. Letonmäki i sin pamflett Valkoinen sosialidemokratia — punainen kommunismi, s. 12.

⁴ Jfr Avoin kirje toveri Leninille, s. 12.

riktades mot "Walpas' linje" som enligt hans åsikt var "skenrevolutionär humbug", "en lindring av kapitalismens slaveri".¹ Petrograd-gruppens programutkast erbjöd tvenne alternativ. Å ena sidan var den beredd att godkänna proletariats diktatur och utplånandet av den borgerliga staten för den händelse situationen erbjöd en möjlighet att förverkliga detta. Om å andra sidan bolsjevikernas motståndare berövade revolutionen dess chanser att lyckas, förordade "petersburgarna" demokratiska verksamhetsformer i den gamla finländska arbetarrörelsens anda.² Dessa metoder förkastades dock av Moskva-linjen emedan de sades försvaga arbetarklassens revolutionära stridsberedskap. Man hävdade att Walpas-gruppens ställningstagande avslöjade bristande tro på revolutionens förutsättningar att vinna seger i Finland och en önskan att arbetarrörelsen i hemlandet skulle inrätta sig efter sina gamla paroller.³

Utgången av omröstningen mellan de två konkurrerande emigrantfraktionerna avspeglade inte rådande faktiska styrkeförhållanden. En del "petersburgare" tog visserligen del i konferensen, men inte med ett representantantal som svarade mot deras verkliga styrka. Vissa av de namnkunnigaste, bland dem Walpas, hade överhuvudtaget inte infunnit sig i Moskva, där de på grund av sovjetregeringens närhet hade ytterst litet att säga till om. "Moskoviternas" programförslag stöddes av 74 representanter; 16 av de närvarande (Walpas-falangen) yrkade på att detta förslag skulle tas som grund för ytterligare utskottsbehandling i syfte att få fram en praktisk verksamhetsform som lämpade sig speciellt för arbetarrörelsen i Finland. De fyra som helt avstod från att rösta var uppenbarligen motståndare till Moskva-linjen. De sammanlagt tjugo oppositionsmännen lämnade mötet⁴ väl medvetna om att anhängare till mensjevismen eller denna närstående åsiktsriktningar sommaren 1918 i Ryssland hade proklamerats som "kontrarevolutionärer".

De programpunkter som det i början av september grundade Finlands kommunistiska parti antog, gick i huvudsak ut på följande:

- 1) Arbetarnas strävan är att förbereda en väpnad revolution. För att befästa denna strävan måste de förkasta den parlamentariska och fackliga verksamhetsformen.
- 2) Den s.k. borgerliga staten bör utplånas sedan arbetarklassen med diktaturens hjälp tagit makten i sina händer.
- 3) Med stöd av proletariats diktatur bör ett kommunistiskt ekonomiskt och socialt system skapas.
- 4) Den ryska sovjetrepubliken bör stödas i dess kamp mot yttre och inre fiender.
- 5) Kommunisterna äger att radikalt hindra från partiprogrammet avvikande åsikter att vinna insteg i partiets krets.⁵

Utgående från detta principprogram satte Finlands kommunistiska parti igång sin propagandaapparat för att nå sina mål.

"Flykten till kommunismen" hade såsom tidigare påpekats, "påtvingsats" de finländska emigranterna i Ryssland av de rådande förhållandena. Ett undantag utgjorde emellertid de som avsiktligt drog sig ur sovjetregeringens maktsfär eller som helt vände politiken ryggen. Dessa "desertörer" infördes i "moskoviternas" svarta bok som suspekta och stod därtill utan rättsskydd, eftersom de enligt de kommunistiska teserna var "borgardrängar", "klassförrädare" och "sabotörer". Å andra

¹ Jfr O. W. Kuusinens diskussionsinledning. Mitä tahtoo suomalainen kommunistinen puolue?, ss. 4-17.

² Jfr Petrogradskaja Pravdas redogörelse 18/9 för de finländska emigranterna och deras politiska organisation.

³ Jfr Mitä tahtoo suomalainen kommunistinen puolue?, ss. 18-20.

⁴ Jfr förhörsprotokoll med Anton Huotari 25/10 1918 (Syyttäjistön arkisto C a 9),

⁵ Jfr Mitä tahtoo suomalainen kommunistinen puolue?, s. 21.

sidan hade inte heller proselyterna det så lätt: de ställdes inför valet att engagera sig i ansvarsfull ”upplysningsverksamhet” eller att ansluta sig till röda armén. I den mån det gällde verksamhet i Finland hade kommunisterna knappast gett sig tid att tänka över alla förevarande svårigheter. Deras uppgift var att organisera en ny revolutionsrörelse som byggde på underjordiska krafter. När de dikterade sina teser hade de för ”sammanhållningens” skull och för att ”undvika åsiktskonflikter” vägrat införa någon punkt om den finländska arbetarrörelsens gamla arbetsformer. Var avsikten alltså att förverkliga målet uteslutande genom att lita till illegala kampmedel? Om så var fallet baserade sig kommunisternas planer på en ny revolutionsrörelse i Finland på högst ensidigt tänkande.

2. Socialdemokraterna återupptar partiverksamheten

De grupper inom det socialdemokratiska partiet som stödde den parlamentariska linjen hade i allmänhet, i överensstämmelse med sina åsikter, hållit sig på sidan om revolutionen. Några få, såsom Yrjö Mäkelin och Eetu Salin hade låtit sig driva med strömmen, emedan — som den senare i en psykologiskt målande förklaring framhöll — han efter att ha arbetat för arbetarrörelsen under ett kvarts sekel inte ansåg sig kunna ”lämna arbetarna i sticket när de tog sig för att göra dumheter”. Dessa hade vuxit upp i den radikala klasskampens tecken och kunde därför ta steget ut utan att nödgas göra våld på sina principer. För de s.k. högersocialisterna hade en övergång till revolutionärernas metoder betytt ”politiskt harakiri”. De högersocialister som arbetarklassens katastrof efter inbördeskriget förde upp till ytan — namnkunnigast bland dem var Lauri af Heurlin, Väinö Hakkila, Väinö Hupli, J. W. Keto, Hannes Ryömä, Väinö Tanner och Väinö Vuolijoki — och vilka trots vidriga förhållanden gjorde

vad de kunde för att åter blåsa liv i det socialdemokratiska partiet, var i huvudsak nya män i arbetarklassens ledande organ. Efter revolutionsutbrottet hade man försökt dra några av dem med i leken, men de hade kategoriskt motstått lockropen.¹ Under kriget var deras möjligheter att göra något lika kringskurna som de borgerliga politikernas i de delar av landet som de röda höll besatta. Den socialistiska pressen förvandlades till revolutionens språkrör; det var alltså fåfängt att där försöka få plats för kritik av revolutionsrörelsen. Först sedan de rödas ställning blivit hopplös — efter den tyska militärexpeditionens ankomst till landet — lyckades man i vissa socialistiska tidningar, såsom huvudstadsavisen *Työmies* och tidningen *Työ* i Viborg, smussla in artiklar som förfäktade nödvändigheten av en förlikning. Men i det opinionsläge som de rödas helt orealistiska frontrapporter skapat väckte varningarna alls ingen genklang. Det märkligaste av dessa försök till ingripande var den höger-socialistiska vädjan om en fredlig avveckling av medborgarkriget, som den 10 april ingick i *Työmies* och som förutom en uppmaning att lägga ned vapnen även innehöll ett socialdemokratiskt program för den närmaste framtiden. Den tidens styvsinta anda stod dock främmande för förhandlingstanken. Båda parterna hade intagit en kampattityd från vilken en reträtt i kompromissens tecken föreföll utesluten.

De ovannämnda högersocialisterna i vilkas namn vädjan om nedläggande av vapnen offentliggjordes, framträdde också som undertecknare av en proklamation till Finlands arbetare, daterad den 16 april. I skarpare ton än vanligt kräver man där — med speciell adress till de röda — ett slut på blodutgjutelsen. Proklamationen innehåller vidare ett bokslut för revolutionsföretaget och uppställer följande allmänna regel för arbetarrörelsens verksamhet: ”Arbetarna måste ... i alla situationer få höra sanningen, även om den är bitter.”² Detta utfall riktade sig mot de revo-

¹ Så berättar Väinö Tanner (Kuinka se oikein tapahtui, ss. 257-258) att han i början av revolutionsperioden fick anbud om att bli både chef för statskontoret och folkkommissarie för finansärenden. Man erbjöd honom också betänketid, men han avböjde på stående fot.

² Jfr Hannes Ryömä, Vallankumousvuoden tapahtumista, ss. 75-83. Bilaga.

lutionära som ansågs ha hemlighållit det hopplösa läget för arbetarmassorna och som därtill påstods ha begått ”partiförräderi”, då de före beslutet om revolutionen genom taktiska finter tillvällade sig makten i de socialdemokratiska partiorganen och därefter genom propaganda förmådde organisationernas medlemmar att gå över på sin sida. Resultatet var nu uppenbart: arbetarorganisationerna hade berövats sina verksamhetsmöjligheter, av den socialdemokratiska lantdagsgruppen återstod endast en betydelselös rest, tusentals arbetare hade antingen stupat eller avrättats och hela arbetarrörelsen stod inför en katastrof. Om man nu på nytt ville blåsa liv i arbetarnas organisationsverksamhet, hette det till slut i proklamationen, måste man följa parlamentariska metoder i sitt handlande.

Också de radikalt klasskampsinnade socialistgrupper som hade stått på sidan om revolutionen hävdade att man nu måste ”ta lärdom av det gamla partiets misstag” och för framtiden undvika att förirra sig från ”den marxistiska socialdemokratins beprövade väg”.¹ Såväl höger- som vänster-socialisterna hade klart för sig att meningsdifferenser inte skulle kunna undvikas i det nya partiet, men man ansåg ändå att en samfällad insats för ett reformarbete som verkligen gav resultat, kunde bli en föreningslänk mellan de olika fraktionerna.² Det bästa botemedlet mot ”våldssocialistiska” strömningar vore politisk information på realistisk grund. Vidare utgick man ifrån att partiets medlemskår insåg att klasskampsattityden inte kunde tillåtas bli ett oöverstigligt hinder för samarbetet mellan socialdemokrater och liberaler på acceptabla villkor.³

Initiativet till förnyad socialdemokratisk partiverksamhet togs av de redan ett flertal gånger nämnda högersocialisterna. Så länge revolutionen varade hade de av förhållandenas tvång nödgats förhålla sig passiva och i slutet av inbördeskampen mötte deras försök att ta upp arbetet, såsom man kunde förmoda, svårigheter på borgerligt håll. Relativt vida borgerliga kretsar hade nämligen bibringats den åsikten att det nu gällde att begränsa det socialdemokratiska partiets rörelsefrihet. Under sommarmånaderna såg både konservativa och liberaler faktiskt rätt lika på denna fråga; inte ens på frisinnat håll fäste man något större avseende vid det faktum att olika riktningar dock framträdde inom arbetarrörelsen.⁴ Medan åsikterna sålunda likriktades tycktes den borgerliga pressen tävla om att utslunga svavelosande domar över socialismen och socialdemokraterna.⁵ De enstaka liberaler — såsom Heikki Ritavuori och W. A. Lavonius — vilka jämsides med högersocialisterna hade arbetat för en ”kompromissfred” eller i likhet med Zachris Castrén tillskrev den tröga reformpolitiken en del av skulden till revolutionen, stötte på hårt motstånd och stämplades som obotliga idealister.

Den högersocialistiska grupp som planerade återupplivandet av den socialdemokratiska partiverksamheten drog upp riktlinjerna för sitt arbetsprogram med raska tag. I första hand inriktade man sig på att få ett eget språkrör som väntades ha en uppgift att fylla som propagandamedel: att göra slut på passiviteten i arbetarkretsar och stålsätta dem mot ”våldslärorna”.⁶ Tidningen döptes

¹ Jfr Karl H. Wiik, *Kovan kokemuksen opetuksia. Sananen Suomen työväelle*, s. 102.

² Jfr Evert Huttunen, *Sosialidemokraattinen puoluejohto ja kansalaissota*, s. 104.

³ Jfr Karl H. Wiik, *Kovan kokemuksen opetuksia*, ss. 106-109.

⁴ Zachris Castrén var en av de representanter för borgerliga tänkesätt som krävde att man vid bedömningen av revolutionen borde beakta de olika ”riktningarna” inom arbetarrörelsen. Han påpekade att högersocialisterna hade varit motståndare till revolutionsrörelsen, låt vara att de framträdde öppet ”alltför sent”. Utgående från tesen att ”varje land har den socialdemokrati det förtjänar” deklarerade han åsikten att man inte med våld borde försöka dirigera opinionsbildningen inom arbetarklassen (Jfr Helsingin Sanomat 7/5 ”Tulevaisuuden lähtökohtien” etsimisessä huomattavaa).

⁵ Jfr t.ex. Uusi Suometar 17/4 Suomen vallankumousliike ulkomaan sosialistin silmissä; Uusi Päivä 11/5 Kynällä ja kivärillä IV.

⁶ Jfr Väinö Tanner, *Kuinka se oikein tapahtui*, ss. 344-345.

till Suomen Sosialidemokraatti.¹ Dess saga blev dock i första skedet mycket kort.

Redan Suomen Sosialidemokraattis provnummer som utkom den 6 maj beslagtogs och under sommarmånaderna upplevde arbetarrörelsen en period av händelselöshet. De häftiga reaktionerna på den vita sidan mot socialdemokraterna efter inbördeskriget blev nu regeringen till stöd i dess planer. Med hänvisning till den kontrollrätt över det offentliga ordet som lantdagen hade beviljat den 28 maj bestämde senaten nämligen, att publicering av tidningar var beroende av myndigheternas tillstånd. När högersocialisterna i slutet av juni gjorde ett försök att erhålla publiceringslicens för sitt partiorgan möttes de av avslag. Då tidningsprojektet därför hela sommaren befann sig i dödläge, beslöt de att tillgripa en hittills oprövad utväg: att utnyttja utländsk press som propagandamedel. Till den ändan gällde det att få kontakt med Skandinavien. Väinö Tanner sändes iväg till Stockholm och Köpenhamn och gav där intervjuer, främst rörande förhållandena i Finland efter inbördeskriget, bl.a. fånglägersystemet, vars brister belystes med två dokument: Robert Tigerstedts rapport om hälsovården bland rödgardistfångarna samt en av Väinö Hakkila författad redogörelse för statsförbrytelsesdomstolarnas verksamhet. I anslutning till intervjuerna offentliggjordes också de nämnda dokumenten som blev något av en sensation för danskar och svenskar oberoende av partifärg. Den bild av förhållandena i fånglägren som nu delgetts utlandet skulle, så hade man räknat ut, tvinga myndigheterna i Finland att ägna bristerna större uppmärksamhet än tidigare och att samtidigt lätta något på inskränkningarna i den medborgerliga friheten.

Tanner tog i sina intervjuer upp också arbetarrörelsen i Finland under inbördeskriget och tiden därefter. Han stämplade därvid revolutionen som politiskt ”brottslig” och förklarade att den hade iscensatts i strid med den socialdemokratiska partikongressens beslut. Detta påstående väckte ond blod bland kommunistemigranterna och deras medlöpare.² Det planerade nya arbetarpartiet skulle, framhöll Tanner, företräda den västerländska, dvs parlamentariska riktningen och ta intryck närmast av socialdemokratin i Sverige och Tyskland. Under den västerländska arbetarrörelsens paroller räknade man med att partiet skulle kunna erövra minst 60 lantdagsmandat vid nästa val och genom sin återkomst till lantdagen på ett avgörande sätt medverka till en förändring i läget.³

Tanner och de övriga högersocialisterna hade inte tagit del i vare sig 1917 års andra lantdag eller de socialistiska partiorganens verksamhet. Genom sina inlägg i debatten trodde de sig uppenbarligen om möjligheter att i sin egenskap av ”nya män” slå in kilar i den borgerliga åsiktsfronten. Tanners intervjuer gav anledning till vredesutbrott i hemlandet främst på konservativt håll. Opinionerna i Skandinavien förfelade emellertid inte sin verkan på liberalernas allmänna synsätt: här uppstod alltså sprickor i den vita fronten. Regeringen Paasikivis försök att på administrativ väg sätta munkorg på socialdemokraterna utsattes i liberala kretsar för skarp kritik. Begränsningen av tryckfriheten ansågs, i ljuset av sommarmånadernas händelser, som ett så tveeggat vapen, att till och med vissa konservativa — vilka ju annars godkände den som en åtgärd i politiskt självförsvar — ställde sig tveksamma.⁴ Diskussionen på borgerligt håll visade dock alltjämt att man inte såg eller ville erkänna skillnaden mellan den ”gamla” och den ”nya”

¹ I Suomen Sosialidemokraattis provnummer 6/5 framlades en rad programuttalanden. Texten gav klart besked om tidningens starkt antibolsjevistiska hållning. I speciella artiklar utredde den häftiga kritik som västerländska socialdemokrater, bl.a. Kautsky hade riktat mot bolsjevismen (Wäinö Wuolijoki, J. W. Keto) och togs ställning till den rådande situationen. För att undvika en politisk kris krävde man upplösning av sumpparlamentet och nyval. Dessutom vädjade man till högre myndigheter om frigivande av de röda fångarna samtidigt som man avslöjade missförhållanden inom fångvården (Hannes Ryömä).

² Jfr Kumous 28/9 Tanner Ruotsissa valehtelemassa och 26/10 Oikeistososialistit ja vallankumous (förf. Yrjö Sirola).

³ Jfr intervju med Väinö Tanner i Stockholms-Tidningen 20/8.

⁴ fr Hufvudstadsbladet 22/8 Vår socialdemokrati.

socialdemokratien. Högersocialisterna jämställdes ofta, särskilt av de konservativa extremisterna, med emigrantkommunisterna.¹

Trots den rådande upphetsningen artade sig det politiska klimatet framemot hösten betydligt gynnsammare för planerna på att återuppliva arbetarrörelsens verksamhet. Den av striden om regeringsformen förorsakade tudelningen i borgerliga kretsar som ytterligare accentuerades efter kungavalet, försvagade indirekt motståndet mot socialdemokraterna. Republikanerna som fann sig försatta i minoritet, underskattade inte betydelsen av det krafttillskott som de kunde tänkas få av ett arbetarparti som accepterade parlamentariska spelregler. Minoritetsställningen drev dem också att ändra uppfattning om den stympade lantdagens kompetens och förena sig med högersocialisternas krav på nyval. Allteftersom splittringen på borgerligt håll förvärrades, lättade svårigheterna för dem som ville blåsa liv i arbetarrörelsen. Det blev så mycket viktigare att få igång den socialdemokratiska organisationsverksamheten som det i Ryssland grundade Finlands kommunistiska parti utsträckte sitt nät av hemliga agitatorer till landet för att där värva anhängare bland arbetarna, som alltjämt var bittra över uppgörelsen efter inbördeskriget. Den effektivaste kraft som kunde mobiliseras mot den från andra sidan östgränsen dirigerade omstörtningrörelsen var enligt högersocialisternas mening det offentliga ordet, i detta fall en socialdemokratisk tidningspress. När kommunisterna nu dök upp i underjordiska grupper på den politiska arenan, tog senaten därför sina metoder under omprövning. Om den inte lättade på sitt restriktiva grepp om medborgarfriheten skulle högersocialisterna nödgas stå passiva i striden mot kommunismen. För att undvika en konflikt valde senaten då av ”två onda ting det mindre onda”. I praktiken betydde detta att Suomen Sosialidemokraatti beviljades den rätt att utkomma som i maj hade förvägrats tidningen. Myndigheterna föreställde sig uppenbarligen att avisan med de medel som kontrollförordningen ställde till deras disposition skulle kunna dirigeras att hålla sig till moderata tongångar.

Suomen Sosialidemokraatti utkom med Hannes Ryömä som chefredaktör den 12 september och denna gång varade sagan i två månader. Tidningen framträdde som radikalt språkrör för socialdemokratien med en frejdigt kritisk inställning till rådande förhållanden. Dess avslöjanden av politiska företeelser som den betraktade som missförhållanden, riktade i främsta rummet sin udd mot monarkister och kommunister.

Från och med början av oktober 1918 då det internationella skeendet förebådade Tysklands snara sammanbrott, krävde Suomen Sosialidemokraatti allt enständigare en omläggning av den in- och utrikespolitiska kursen. Tidningen hänvisade till uttalanden i den socialdemokratiska och liberala pressen i Tyskland och hävdade att senatens politik i fråga om regeringsformen och Östkarelen inte hade stöd av någon politisk majoritet i Tyskland. Det var absolut nödvändigt att avsvära sig den tyska orienteringen, underströk avisan, redan av den orsaken att strävandena att utverka erkännande av Finlands självständighet annars kunde stöta på hinder vid fredskonferensen efter världskriget, där ju västmakternas politiker skulle komma att spela den centrala rollen.² För att undgå att landet hamnade in i en politisk återvändsgränd borde — upprepade Suomen Sosialidemokraatti — rumpparlamentet upplösas och nya val förrättas.³ Dessa skulle resultera i tillkomsten av en republikanskt sinnad senat, trodde man.

Kommunisternas verksamhet ansåg Suomen Sosialidemokraatti äventyra både landets politiska liv och dess arbetarrörelse. Trots bitterheten över räfsten efter inbördeskriget borde arbetarklassen emellertid inte en gång till låta sig drivas i armarna på främmande ideologier och utan att

¹ Jfr Uusi Suometar 30/8 .Maltilliset. sosialistit. Senaattori Tannerin haastattelun johdosta II.

² Jfr Suomen Sosialidemokraatti 2/10 Monarkia — itsenäisyytemme vaara; 7/10 Vakavain tapausten hetkellä.

³ Jfr Suomen Sosialidemokraatti 7/10 Ei mitään sanomista.

ta lärdom av revolutionsexperimentet förkasta de parlamentariska verksamhetsformerna.¹ Särskilt riktade tidningen sin informationsoffensiv mot de arbetarskaror som utan egen ståndpunkt irrade omkring i terrängen mellan demokrati och diktatur och väntade på revolutionen som sin förlossare.² Ryssland, framhöll tidningen, var inte rätt land att ge arbetarrörelsen i Finland några direktiv. I Ryssland rådde diktatur, i Finland återigen demokrati på den allmänna rösträttens grund. Landet kunde inte flere gånger tillåtas bli ett laboratorium för omstörtningsexperiment.³

Den 11 november blev det ånyo stopp för Suomen Sosialidemokraatti. Indragningsbeslutet fattades denna gång efter yttre påtryckning: ett krav som framlades av Satakunda skyddskårers representantmöte. Då tidningsledningen inte ansåg sig kunna godkänna de villkor som uppställdes för fortsatt publicering, verkställdes beslutet.⁴ Den konservativa pressen hälsade detta med tillfredsställelse,⁵ medan vissa liberala tidningar betecknade det nya ingreppet mot pressfriheten som betänkligt, eftersom det befarades underlätta kommunisternas verksamhet.⁶ Liberalernas kritiska ståndpunkt bidrog uppenbarligen till att indragningsperioden blev relativt kortvarig.

Den aktiva gruppen av högernationalister hade under sina försök att åter sätta den socialdemokratiska arbetarrörelsen på fötter på grund av undantagsförhållandena själv tagit sig rätten att utstaka riktlinjerna för denna rörelses verksamhet. Än så länge omfattade gruppen dock endast generaler utan armé; den saknade med andra ord det stöd av en opinionsskapande organisation som krävdes för att göra den till ”partiledning”. Inför mångfalden av problem som måste lösas började man nu känna behovet av en politisk organisation. Högernationalisterna tillsatte därför inom sin krets en interimistisk partistyrelse; ordförande var Väinö Tanner, sekreterare Väinö Hupli och övriga medlemmar Hannes Ryömä, Matti Paasivuori samt J. W. Keto. Ett socialdemokratiskt möte i Helsingfors den 5 november gav detta partiorgan sitt förtroende och uppmanade samtidigt arbetarna att runtom i landet, men speciellt i städerna och i landsortens industricentra, grunda kommunala kommittéer för att på så vis få liv i organisationsverksamheten.⁷ I ett av Hannes Ryömäs uppgjort programförslag krävdes — i överensstämmelse med de paroller som ovan antytts — fria lantdagsval och en republikansk senat, som kunde återföra landets utrikespolitik i neutrala banor och utverka erkännande av Finlands självständighet hos

¹ Jfr Suomen Sosialidemokraatti 10/10 Itsearvostelun välttämättömyys.

² Jfr Suomen Sosialidemokraatti 9/10 Kaksi äärimmäisyyttä.

³ Jfr Suomen Sosialidemokraatti 11/10 Sosialismi prostituoituna (Anton Huotari); 7/10 Bolshevismi (kommunismi) ja sosialidemokratia.

⁴ Jfr Helsingin Sanomats refererande artikel 12/11 ”Suomen Sosialidemokraatti” lakkautettu; Väinö Tanner, Kuinka se oikein tapahtui, ss. 394-396.

⁵ Uusi Suometar hade redan i samband med tidningens debut deklarerat uppfattningen att ingenting hade ändrats inom den finländska socialdemokratien. ”Den omständigheten att denna nu på grund av förhållandenas tvång måste hålla sig inom någotslags gränser för yttre anständighet”, förklarade U.S., ”gör den så mycket farligare. Dess utvecklingslinje för ofelbart till Sirola, Kuusinen och Hämeäläinen.” (Jfr Uusi Suometar 4/10 ”Vapaus, tasa-arvoisuus ja veljeys”). Då indragningen verkställdes beklagade tidningen att Suomen Sosialidemokraatti hade vägrat att böja sig och ta parti för ”den lagliga samhällsordningen och författningen” (Jfr Uusi Suometar 23/11 ”Suomen Sosialidemokraatin” lakkauttaminen). Hufvudstadsbladet uttryckte likaså sin tillfredsställelse över beslutet och motiverade som tidigare sin ståndpunkt med tesen att ”samhället i självbevarelsedriftens namn” måste ingripa mot den socialdemokratiska tidningens verksamhet (Jfr Hufvudstadsbladet 13/11 I anledning av Suomen Sosialidemokraattis indragning).

⁶ Jfr Helsingin Sanomats reportage om indragningen 13/11. I det sammanhanget omtalas att W. A. Lavonius och Zachris Castrén hade uppvaktat senator A. Castrén med anledning av händelsen, därtill befullmäktigade av den republikanska centralorganisationen.

⁷ Jfr Julkilausuma Puoluetovereille koko maassa. Suomen Sosialidemokraatti 9/11.

västmakterna.¹

Då den utrikespolitiska situationen mot slutet av år 1918 förändrades och senaten den 23 december hade träffat sitt beslut att upplösa lantdagen, fann socialdemokraterna tiden mogen att försätta organisationsarbetet på reguljär fot. I slutet av december sammanträdde 240 arbetarrepresentanter för olika delar av landet och förklarade sig som extraordinarie partikongress för att sålunda med tillräcklig auktoritet fastställa riktlinjerna för det socialdemokratiska partiets blivande politik.

Diskussionen om partiets kommande linje inleddes av Taavi Tainio och på basen av hans framställning godkände mötet parlamentariska verksamhetsformer för det nya partiet. Som en följd av uppslutningen kring den västerländska socialdemokratins ideal intog mötet en radikal kampattityd mot de bolsjevikiska läror som emigrantkommunisterna i Ryssland ville tvinga på de finländska arbetarna.² Partistyrelsens majoritet blev högersocialistisk med Väinö Tanner som ordförande och Taavi Tainio som partisekreterare. Den nya ledningen räknade med att den återuppväckta partiverksamheten och det nya, rent socialdemokratiska partiprogrammet skulle ge partiet goda möjligheter vid 1919 års val och utgick ifrån att dessa val på ett avgörande sätt skulle bidra till att göra slut på den konservativa regeringspolitiken i landet.

E. Den tyska orienteringen i Finlands utrikespolitik

1. Världskriget och parternas segerchanser bedömda ur finländsk politisk synvinkel

Tysklands ställning i världskriget syntes orubblig vid den tidpunkt, då Östersjö-divisionen genom sin militära insats påskyndade de vitas seger i inbördeskriget. Senatens strävanden att bygga upp en samverkan mellan Finland och Tyskland baserades också på teorin att centralmakterna skulle stå som slutsegrare i den väldiga kampen.

Tysklands militära läge hade ju stärkts av freden i Brest-Litovsk som eliminerade Ryssland ur ententemakternas stridsfront. Nya och ljusare perspektiv öppnade sig därvid för tyskarna: de ockuperade områdena i Ukraina beräknades lätta centralmakternas ansträngda försörjningsläge och genom att överföra stridsdugliga divisioner till Frankrike och Belgien trodde sig tyskarna bli starka nog att tilldela fienden det avgörande slaget. Den tyska offensiv som inleddes i slutet av mars och pågick ända till mitten av sommaren — för övrigt till omfattningen krigets dittills största — medförde också i början betydande erövringar. Segrarna var dock i första hand taktiska; till en verklig upprullning av västmakternas frontlinje förslog krafterna inte. De styrkor som använts för offensiven var hopradsade från olika håll och de tillgängliga reserverna räckte inte till för att effektivt utnyttja initialframgångarna. Anfällsörelsen kom därför av sig halvvägs. Offensivens tredje skede förde tyskarna ända till floden Marne, men de saknade trupper för att försvara de uppnådda ställningarna. Ubåtskriget som den tyska militärledningen på sin tid hade fäst stora förhoppningar vid, tycktes också ha förlorat sin effekt fram emot sommaren: de allierade satte långt fler fartyg i trafik än ubåtarna mäktade sänka. Sjötransporterna kunde sålunda fortgå obrutna, och gav Förenta staterna möjlighet att överföra sina pansarutrustade truppmassor till krigsoperationsområdet, där överbefälhavaren för västmakternas samlade arméer, general

¹ Jfr resolutionen Avonainen vaatimus hallituskysymyksessä (Suomen Sosialidemokraatti 28/10) där dessa mål redan hade definierats.

² Jfr Väinö Tanner, *Kuinka se oikein tapahtui*, ss. 420-423; Matti Turkia, *Yleis-katsaus työväenyhdistysten edustajakokousten ja sos.dem. puoluekokousten päätöksiin aikana 1893-1922*. Sosialidemokraattinen puolue 25 vuotta, ss. 80-83.

Foch sedan kunde övergå till motoffensiv. Den 8 augusti, tyskarnas ”svarta dag” följdes av en serie liknande bakslag och snart hade den tyska hären förlorat de områden som den erövrat under våranfallet.

Vid tiden för marsoffensiven då centralmakterna alltjämt numerärt hade övertag över motståndarna, stod Hindenburg och Ludendorff på höjden av anseende. Deras militära auktoritet bestod även då motgångarna satte in i de konservativa kretsar, som ansåg det oundgängligt att man uppnådde en ”segerfred”. De återigen som sedan sommaren 1917 hade kritiserat rikets politik att undvika alla fredskontakter, såg de stora segrarna till trots hur krigsansträngningarna hade slitit ner Tysklands krafter. Då offensiven ebbade ut och förvandlades till nederlag — en svår motgång för den ”totala segers” politik — ansträngde sig den tyska militärledningen att konsolidera sin ställning i hela det väldiga krigsoperationsområdet. De åtgärder som vidtogs både i Ryssland och Finland visade att överkommandots grepp ingalunda slappnat när det gällde att upprätthålla nödig stridsberedskap även i dessa riktningar.

Åsikterna om världskrigets gång präglades under vår- och sommarmånaderna i Finland, som tidigare nämnts, av en tudelning. På borgerligt håll där man kände djup tacksamhet mot Tyskland för dess intervention, framträdde en känslolinspirerad, stark sympati för tyskarna. Monarkisterna hängav sig åt en tro på de tyska vapnens seger som föreföll utan gräns. De såg i Tyskland försvararen av den stats- och samhällsordning som de gick i bräschen för, låt vara att Tysklands politik i viss mån tedde sig motsägelsefull, då den i Baltikum och Finland stabiliserade ”borgerliga” förhållanden, men sedan svek sina ideal i umgänget med bolsjevismens högsta ledning, sovjetregeringen. I liberala kretsar började de tyska sympatierna svalna ju längre i tiden man kom från intagningen av Helsingfors. Den neutralitetslinje som där hade förfäktats kring årsskiftet 1917-1918 kom på nytt till heders, även om det i det aktuella läget inte var möjligt att alltför ivrigt basunera ut sådana tankar i offentligheten. Den neutrala inställningen förutsatte att de stridande parternas militära vinningar bedömdes någotsånär opartiskt. Tron på en västmaktsseger avvek dock så starkt från ”den allmänna opinionen” att alla försök att upphöja den till utgångspunkt för Finlands politik säkert hade stämplat som fullständigt ”förryckta”. Socialisterna hängav sig emellertid öppet åt förhoppningar på entente-seger, emedan de räknade med att Tysklands nederlag skulle ge arbetarrörelsen en chans att ta sig ur återvändsgränden efter revolutionsförsöket.

Den borgerliga pressen var allmänt taget klart protysk. Detta framgår redan av urvalet av nyhetsmaterial om världskriget. En blick på huvudstadstidningarna i maj 1918 visar att centralmakternas kommunikéer och rapporter ställdes i första rummet. Tyska högkvarterets telegram om krigsläget dominerade utrikessidorna och därtill publicerades främst nyheter från byråer i Wien och Konstantinopel. Uusi Suometar och Uusi Päivä opererade bra nog uteslutande med krigsrapporter från centralmakternas sida. Denna nyhetstjänst representerade också enligt tidningarnas uppfattning verkligheten, men lämpade sig därtill i egenskap av ”renodlad sanning” väl som underlag för senatens tyskorienterade utrikespolitik. Notismaterial från västmaktssidan eller från neutrala länder ingick ytterst sällan i dessa två tidningar. Och i den mån sådant publicerades kunde det på sin höjd bli fråga om notiser som inte gav en alltför positiv bild av Englands, Frankrikes och Förenta staternas krigsinsats. Av huvudstadens tidningar var det endast Helsingin Sanomat och i stor utsträckning även Hufvudstadsbladet som öppnade sina spalter för krigsrapporter både från centralmakternas och entente-sidans nyhetscentraler. Den förstnämnda hänvisade också i sina artiklar till västmakternas rustningsansträngningar för krigsåret 1919 och betonade därmed ententens segermöjligheter. De engelska sympatier som Helsingin Sanomat traditionellt företrädde kunde dock inte, på grund av regeringens tyskorienterade utrikespolitik, utvecklas till någon klart definierad oppositionslinje.

2. Senatens utrikespolitiska mål

Planerna på en annexion av Östkarelen gjorde de borgerliga i Finland till anhängare av tysk-finländsk samverkan. Situationen ansågs öppna möjligheter för ett Stor-Finland. Kampen om makten i Ryssland försvagade givetvis sovjetregeringens aktivitet utåt och den troddes samtidigt ge garantier för att bolsjevikernas krafter inte skulle förslå för att kvarhålla områdena bortom Finlands östra gräns inom riket. Förverkligandet av drömmarna om Stor-Finland försvårades dock av det faktum, att den östkarelska frågan hade börjat tilldra sig internationell uppmärksamhet. Där förelåg rentav den risken att en finländsk inmarsch i Östkarelen skulle leda till sammanstötningar med britterna i Murmansk och därmed dra in landet i världskriget. En annan svårighet bestod däri att den karelska befolkningen på andra sidan gränsen inte var enig när det gällde frågan om Östkarels anslutning till Finland. Tvärtom gick meningarna om landets framtida ställning starkt i sär. Sålunda planerade den östkarelska rörelsens mest entusiastiska representanter en oavhängig republik, medan andra tänkte sig autonomi i förening med Finland och de försiktigaste räknade med att frihetsrörelsen kunde vara nöjd om den ryska statsmakten beviljade området självstyrelse. Den östkarelska självständighetstanken hade proklamerats vid ett möte i Uhtua den 17 mars. Men mötesresolutionen behäftades dessvärre av svagheten att inte vara representativ för befolkningen i hela Östkarelen; den tolkade endast stämningen på vissa enskilda orter. Inställningen till vita och röda varierade också. Sociala synpunkter spelade härvid ingen större roll, eftersom några skarpa klassgränser inte existerade i det östkarelska samhället.¹ Ingendera parten i inbördeskriget möttes heller med förbehållslös sympati, emedan man inte var helt på det klara med någonders yttersta syften. De karelare som vände sig till senaten befarade, att de vita efter att ha kväst revolutionen och inlett samarbete med de expansionistiska tyskarna, skulle lägga beslag på Östkarels skogs-, vatten- och andra naturrikedomar, som mötet i Uhtua hade framställt krav på för den lokala befolkningens räkning. De element som sympatiserade med de röda umgicks med planer på grundande av en östkarelsk kommun; men också bland dessa fanns en del misstroagna som fruktade att ”kommunen” skulle innebära socialisering av all privategendom. Hur brokig åsiktsfloran faktiskt var visar den omständigheten, att såväl de finländska expeditioner som på våren sändes till Östkarelen som de rödas partisanskaror och den under engelskt beskydd uppställda finländska legionen alla hade möjligheter att värva östkarelare för sina militära förband.

Den östkarelska frågan som tidigare bara varit föremål för begränsad uppmärksamhet, började under inbördeskriget väcka intresse i vidare borgerliga kretsar.² Anslutningen av de karelska områdena bortom gränsen till Finland motiverades på många olika sätt. Främst vädjade man till faktum att karelarna var av samma stam som finnarna och att den kulturella basen på ömse sidor om Maanselkä var densamma, låt vara att de historiska förhållandena hade utvecklat samhälls- och kulturlivets former i olika riktning. Man såg ljusa framtidsperspektiv öppna sig då Östkarels skogs- och vattenkraftreserver kunde utnyttjas för att förkovra Finlands näringsliv. Stor-Finland vars olika delar skulle bindas samman genom ett kommunikationsnät, skulle rentav bli Nordens mäktigaste stat. Också strategiska synpunkter anfördes som motiv för Östkarels förening med Finland. Finlands statsgräns, hette det, var rent politisk; geografiska synpunkter hade alls inte beaktats då den drogs upp. Nu borde landet få en naturlig gräns, som de djärvaste ville rita längs linjen Ladoga—Onega—Vita havet med sammanbindande floder och näs. Stor-Finland — i djärvt tilltagen eller något anspråkslösare omfattning — var de finskspråkiga borgerligas mål. Den svenskspråkiga befolkningen ställde sig — med vissa undantag —

¹ Jfr Y. O. Ruuth, *Karjalan kysymys vuosina 1917-1920*, ss. 26-27, 31-34.

² Jfr *Keskisuomalainen* 26/2 *Ottakaamme osamme*, 9/3 *Minkäläinen Suomi meidän on luotava?*; *Karjalainen* 5/3 *Vienan Karjalan kysymys*; *Kaleva* 27/4 *Eräs kansallinen tehtävä*.

reserverad eller direkt fientlig till projektet.¹

Såsom tidigare nämnts levde senaten i den föreställningen att den östkarelska frågan kunde lösas i för Finland positiv riktning endast med Tysklands bistånd. Under sådana förhållanden måste de tyska trupperna förmås att stanna i Finland även efter inbördeskrigets slut för att därmed möjliggöra förverkligandet av drömmen om Stor-Finland. Tyskland för sin del hade, utgående från sina speciella syften, även tänkt sig ett samarbete, som dels omfattade organisationen av Finlands armé, dels användning av finländska trupper för uppgifter i samband med krigföringen i stort. Den 29 april underrättade en representant för tyska högkvarteret, general Bartenwerffer, senaten om att de tyska truppernas kvarstannande i Finland inte mötte några hinder från den tyska militärledningens sida.² Samtidigt lät man förstå att tyskarna ämnade kräva fria händer att ordna förläggningen av de tyska trupperna i landet; bl.a. ämnade man överföra förband till norra Finland. I Bartenwerffers meddelande klargjordes också att Tyskland intresserade sig för organiseringen av Finlands armé.

Senaten tog begärligt del av denna tyska rapport. Den 22 maj förmedlade v.d. Goltz en hänvändelse från Svinhufvud till tyska högkvarteret, där denne underströk den trängande nödvändigheten av att de tyska trupperna stannade i Finland. I samband härmed lät han också framskynta att Finland hoppades på tysk hjälp både för att organisera armén och att rensa Östkarelen från röda och bolsjeviker.³ Hur man på västmaktshåll skulle reagera inför detta tysk-finländska samarbete tycktes inte bekymra senaten. Det förefaller som man hade inbillat sig att England inte skulle uppfatta tyska trupperns närvaro i landet som kränkning av neutraliteten och att briter, med kännedom om förhållandena, inte skulle kräva deras bortdragande.⁴ Och dock var senaten väl medveten om att en eventuell samverkan mellan finländska och tyska trupper i Murmansk-riktningen var en för England ytterst känslig sak. Överhuvud skötte senaten alla frågor rörande England i intim kontakt med ledande myndigheter i Tyskland. Då England t.ex. på våren meddelade att det var redo att erkänna Finlands självständighet så snart landet återgick till neutralitetslinjen⁵, förhörde sig senaten genast om Tysklands inställning i saken. Det tyska svaret blev nej⁶ och i konsekvens härmed utföll också senatens beslut negativt. Det är betecknande att senaten härvid undvek att ta direkt kontakt med England och i stället tillkännagav sitt beslut genom förmedling av landets officiella nyhetsbyrå.

Vid månadsskiftet maj — juni då beslutet om de tyska truppernas kvarblivande i Finland fattades, påbörjades också organisationen av Finlands armé under tysk ledning. De intensiva striderna på västfronten hindrade Tyskland att överföra nämnvärda truppstyrkor till det nordöstra frontavsnittet, trots att händelserna i Murmansk var av intresse för överkommandot. Tyskland tvingades i rådande läge att noggrant överväga de tillbudsstående möjligheterna. Det måste försöka organisera en aktiv insats på Ishavs-linjen, utan att dock binda större krafter därborta.

Omorganisationen av Finlands armé ingick som ett led i senatens tyskorienterade politik. Då

¹ Jfr uttalanden i den svenskspråkiga pressen: Wasabladet 27/4 Östkarelska problemet; Hufvudstadsbladet 9/5 Skall Finland nära utvidgningsplaner?; Åbo Underrättelser 3/5 Skall Finland ut på erövringståg österut?, 19/6 Ännu en gång frågan om ryska Karelen. — En motsatt ståndpunkt representerade t.ex. Svenska Tidningen 7/5 Finlands "irredenta".

² Jfr Hjelts rapport till senaten 2/5 (Utrikesministeriet 2 C c).

³ Jfr Svinhufvuds skrivelse till v.d. Goltz 22/5. Kriegstagebuch der Ostsee-Division 22/5, Anlage.

⁴ Jfr Y. Ruutu, Senaattori Stenrothin ulkopoliittikka. Valtiotieteellisen Yhdistyksen Vuosikirja 1944, s. 74.

⁵ De detaljerade villkoren gick bl.a. ut på återlämnande av beslagtagna handelsfartyg till England samt fri transitorätt för engelska medborgare genom Finland (Jfr Alexis Gripenbergs skrivelse 19/4 till Heikki Renvall. Suomen itsenäisyyden tunnustaminen, ss. 112-113).

⁶ Jfr v. Brücks skrivelse till Heikki Renvall 30/4. Suomen itsenäisyyden tunnustaminen, s. 117.

tyskarna fick klart för sig hur angelägen man var om deras stöd, ställde det sig relativt lätt för dem att tillvälla sig ledningen av organisationsarbetet. Hela företaget övervakades av v.d. Goltz som ägde att se till, att de finländska stridskrafterna gjordes dugliga nog att tjäna Tysklands planer inom världskrigets ram.¹ Som den ”tyska generalen i Finland” hade han ett visst politiskt inflytande på senaten, som stod i tacksamhetsskuld till interventionstrupperna för den snabba vita segern. Nyordningen av arméförhållandena dirigerades av en ”tysk generalstab” som stod under befäl av överste v. Redern och som placerade tyska officerare vid sidan av de finländska både i krigsministeriet och i andra högre organ som handhade militära angelägenheter. Då den ”tyska generalstaben” senare indrogs och dess medlemmar transporterades till Finlands generalstab, tillhörde överste v. Redern fortfarande som ställföreträdande chef för detta organ ledningen för organisationsarbetet.

Utgångspunkt för omställningen var den plan som v.d. Goltz i mitten av maj hade förelagt senaten och som hade godkänts i samband med Mannerheims avsked. Den gick ut på en armé med — såsom tidigare nämnts — tre divisioner, en bergsbrigad samt formationer för specialvapenslagen. Arméns truppförband borde för alla eventualiteter vara aktionsberedda² och av den orsaken borde enheterna utbildas i krigstida sammansättning och krigsmässig utrustning. Utbildningsplanen gällde för specialvapenslagen årsklasserna 1892-1896 av de inkallade värnpliktiga, i infanteriet återigen endast de tre yngsta årsklasserna, medan de övriga, dvs infanterister av årgång 1892-1893 skulle bilda fångvaktarbataljoner, tretton till antalet.³ Utbildningsarmén skulle vidare enligt planen förläggas så att en division stod på Karelska näset, en norr om Ladoga och den tredje, som var avsedd som reserv, i närheten av huvudstaden; bergsbrigaden skulle inkvarteras i trakten av Riihimäki—Lahtis. De tyska trupperna, av vilka endast överste v. Brandensteins avdelning dragits ur landet, skulle förläggas allt efter lägets växlingar, dock så att transporterorna skedde i riktning norrut.

Ledningen för Finlands krigsmakt fördelade sig på två grenar: chefen för senatens militie-expedition samt armébefälhavaren, vilka bägge underställdes riksföreståndaren. I praktiken innebar detta att den förra, general Wilhelm Thesleff på grund av sitt betydande politiska inflytande utmanövrerade den senare, general K. Wilkman. Iven formellt koncentrerades den högsta ledningen hos Thesleff, då han i förordning den 31 juli beordrades handha uppgifterna som överbefälhavare för armén och kort därpå även för skyddskårerna.⁴ Tyskarna behöll emellertid sitt inflytande på organisationen av försvarsväsendet⁵, då det till följd av att de högre officerarna från Mannerheims högkvarter mangrant drog sig tillbaka i samband med sin chefs avgång, rådde skriande brist på kompetenta ledare.⁶

Tysklands andel i reorganisationen av Finlands armé antydde, såsom ovan påpekades, att Ludendorff hade för avsikt att utnyttja finländska stridskrafter för att tillvara tyska intressen i nordöstra Europa. Några uppgifter om sina planer lämnade tyska överkommandot dock aldrig senaten; Svinhufvud nöjde sig för sin del med antagandet att Tysklands och Finlands militära intressen sammanföll. Vissa omständigheter gav emellertid vid handen, att Tyskland — som väl visste att det inte hade någon möjlighet att avdela nödiga truppstyrkor för Murmansk-fronten — önskade få till stånd ett närmande mellan Finland och Ryssland för att sedan förmå de två

¹ Jfr Ludendorffs telegram till tyska utrikesministeriet 26/5 (Auswärtiges Amt L 269/L 084668).

² Jfr K. L. Oesch, Suomen puolustuskyky. Poliitiikka ja merkkimiehiä, s. 408.

³ Jfr W. E. Tuompo — L. Grandell, Suomen armeija, ss. 12-17.

⁴ Jfr V. Tervasmäki, Puolustusvoimat Suomen valtiokoneiston osana. Tiede ja ase nr 12, ss. 81-82.

⁵ Jfr de tyska direktiven för handläggning av organisations- och utbildningsuppgifter i Finlands armé.

Kriegstagebuch der Ostsee-Division 16/5, 1/6, 7/6. Anlagen.

⁶ Jfr Wilhelm Thesleff, Dagboksanteckningar 8/6.

länderna att samverka mot britterna.¹ Det var känt att sovjetregeringen med bekymmer följde händelserna på Murmansk-avsnittet, men på grund av inbördeskriget inte trodde sig om att kunna dirigera egna truppförband till detta stridsområde.² Vid månadsskiftet maj—juni gjordes därför ett försök att åvägabringa förhandlingskontakt mellan Finland och Ryssland³ och på den punkten var tyska regeringen och militärledningen alls inte oeniga.

Tyskland lade upp sina planer på fastare relationer till Ryssland utgående från faktum, att bolsjevikerna i Ryssland var det enda politiska parti som hade erkänt fredsfördraget i Brest-Litovsk. Om den tyska Rysslands-politiken skulle kunna utvecklas på fredlig grund måste å andra sidan Finlands expansionskrav stävjas. För att nå detta mål var både tyska regeringen och överkommandot redo att medverka till en justering av Finlands gränser till Rysslands förmån.⁴ När underhandlingarna mellan Finland och Ryssland i slutet av sommaren kom igång i Berlin, framgick det emellertid mycket snart att parternas mål stod i en hopplös konflikt med varandra. De finländska delegaterna som levde i tron att Tyskland stödde Finlands expansions strävanden, framställde krav på Östkarelen och Kola-halvön; dessa avvisades av ryssarna som i stället fordrade att gränsen på Karelska näset skulle dras på höjden av Viborg-Kexholm.⁵ Något närmande mellan Ryssland och Finland lyckades man under sådana förhållanden naturligtvis inte åstadkomma och detta försämrade i sin tur den tyska östpolitikens möjligheter till framgång.

I anslutning till Tysklands försök att förmå Finland till aktiv insats på Ishavs-fronten aktualiserades även tanken på en militärallians mellan Tyskland och Finland. Underhandlingar i frågan — som redan därförinnan hade berörts i förbigående — upptogs på v.d. Goltz' initiativ i slutet av juni vid kontakter mellan tyska militära representanter och senaten.⁶ Som motprestation till en eventuell militärallians erbjöd Tyskland Finland vaga löften som skulle uppfyllas i den mån de kunde förlikas med ”den tysk-finländska alliansens välförstådda intressen”.⁷ I ett memorandum angående militäralliansen som i slutet av juli uppgjordes av Ludendorff förutsattes, att Finlands krigsmakt sedan den väl organiserats enligt tyskarnas önskemål, skulle stå till Tysklands förfogande.⁸ En sådan förbindelse som inte uppvägdes av någon säker utfästelse om ändring av territorialgränserna, framstod som så betänkelig att den dämpade senatens intresse för hela alliansen.

Underhandlingarna i Berlin avslöjade konflikten mellan Finlands och Tysklands mål. Båda två hade sina intressen i samma riktning: Finland i Östkarelen som det önskade införliva med sitt område, Tyskland återigen i Murmansk därifrån det ville för- driva britterna. Men även om de handlingslinjer för vilka man sökte skapa samarbetsförutsättningar, var parallella, visade sig själva objekten motstridiga. Finlands expansionssträvanden stötte på motstånd i Ryssland, som däremot utgjorde en positiv faktor i Tysklands planer inom ramen för världskrigsstrategin. Finlands och Tysklands politiska perspektiv kunde alltså inte jämkas samman. Inställningen till Ryssland blev här den vattendelare som skilde parternas åsikter från varandra och — vid sidan av krigshändelserna i stort — ledde till att den tilltänkta militäralliansen fick förfalla.

¹ Jfr Ludendorffs telegram till tyska utrikesministeriet 13/6 (Auswärtiges Amt L 261/L 082351).

² Jfr telegram från Tysklands chargé d'affaires i Moskva W. v. Mirbach till utrikesministeriet 26/6 (Auswärtiges Amt L 263/L 082439).

³ Jfr Wilhelm II:s randanteckning till v. Kühlmanns telegram till v. Grünau 25/5 (Auswärtiges Amt L 261/L 082227).

⁴ Jfr Ludendorffs telegram till utrikesminister v. Hintze 23/7 (Auswärtiges Amt L 263/L 082555). — Enligt tyska högkvarterets mening kunde gränsen dras i trakten av Styrusudd—Nykyrka.

⁵ Jfr v.d. Bussches telegram till tyska högkvarteret 9/8 (Auswärtiges Amt L 269/L 084896).

⁶ Jfr Wilhelm Thesleff, Dagboksanteckningar 1/7. — Thesleff underrättades om tanken på en militärallians av v.d. Goltz 30/6.

⁷ Jfr O. Stenroth, Puoli vuotta Suomen ensimmäisenä ulkoministerinä, ss. 81-82.

⁸ Jfr Ludendorff s skrivelse till tyska utrikesministeriet 27/7 (Auswärtiges Amt L 263/L 082579).

3. Finlands utrikespolitiska ställning och Sverige

Vid månadsskiftet juni—juli då smärre tyska truppstyrkor hade dirigerats till norra Finland, framträdde tecken på tilltagande spänning i Finlands relationer till England. De tyska förbandens placering i riktningen Rovaniemi—Kemijärvi torde inte ha avsetts som förberedelse för några anfallsoperationer mot engelsmännen, utan närmast som en säkerhetsåtgärd mot ett eventuellt brittiskt anfall från Murmansk. Situationen blev än mer kritisk då senaten vid samma tid överlämnade en not till England, vari den krävde bortdragande av de brittiska trupperna från Petsamo-området, där strandremsan som skjuter ut i Ishavet skulle överlämnas till Finland. Senaten motiverade sin syn på äganderätten till Petsamo med hänvisning till ett löfte som ryska regeringen gett någon gång på 1860-talet. Petsamo-frågan och de tyska truppernas uppdykande i norra Finland hotade sålunda att föranleda en konflikt mellan Finland och England. I det läget blandade sig Sverige i leken som medlare, samtidigt som det anknöt sina egna politiska spekulationer till medlingsuppgiften.

När Sverige erbjöd Finland sina tjänster lekte det med önsketanken, att det för den händelse det lyckades förmå både väst- och centralmakterna att godta Östkarelen anslutning till Finland, som kompensation härför skulle kunna erhålla Åland. Den centrala rollen vid planeringen av medlingsföretaget spelades av Sveriges sändebud i Helsingfors C. G. Westman samt delvis även av konungen, vars intresse för Åland gjorde honom böjd för att ge medlingsprojektet sitt stöd. Allmänt utgick man härvid i Sverige ifrån att denna utrikespolitiska ”tjänst” inte finge skada landets neutrala ställning. Tillvägagångssättet var i detalj upplagt så att Sverige först skulle försöka förmå Tyskland att avstå från inblandning i händelserna vid Murmansk samt därefter övertala såväl England som Tyskland att godkänna Östkarelen förening med Finland. Om medlingen lyckades räknade man med starkt förbättrade relationer mellan Finland och Sverige, ty Östkarelen uppvägd ju — så trodde man — många gånger om förlusten av Åland.¹

Genast i början fick Sverige pröva på svårigheterna och vanskigheterna i samband med medlingsuppdraget. Det fordrades faktiskt en god portion optimism för att i detta tillspetsade skede av världskriget vädja till de stridande blocken i en fråga som rörde resp. gruppernas militära intressen. Tyskland meddelade också som svar på den svenska hänvändelsen att det inte kunde gå med på något noninterventionsavtal om Murmansk och tillade att vad besittningen av Östkarelen angick, måste det problemet lösas genom en uppgörelse mellan Ryssland och Finland.² Efter detta bakslag bytte Sverige taktik: det försökte först stämma engelsmännen³ positiva till Finlands aspirationer i Östkarelen. Engelska regeringen lät emellertid meddela att den var ointresserad av att ingå några som helst avtal om territoriella frågor med Finland så länge den tyskvänliga senaten satt vid makten och tyska trupper uppehöll sig inom landets gränser. Trots dessa nya motgångar gav Sverige ännu inte upp sina bemödanden. Regeringen övervägde ett försök att av Tyskland utverka en förklaring om att tyskarna inte hade några erövringsplaner rörande Murmansk. En sådan förklaring, räknade man ut, skulle förmå britterna att minska sina trupper i Ishavs-riktningen och därmed undanröja faran för en konflikt i nordost.⁴ Då frågan om

¹ Jfr C. G. Westmans telegram till svenska utrikesdepartementet 22/6 (Svenska utrikesdepartementet 1 0 26); C. G. Westmans brev till Torvald Höjer 24/6 (Höjers arkiv); Torvald Höjers brev till C. G. Westman 20/6 (Westmans arkiv); Torvald Höjers skrivelse till svenska Berlin-sändebudet H. v. Essen 27/6 (Svenska utrikesdepartementet 21 U 25).

² Jfr tyska utrikesministeriets memorandum 5/8 (Auswärtiges Amt 6380/H 056118) och C. G. Westmans skrivelse till utrikesminister Hellner 18/7 (Svenska utrikesdepartementet 1 0 26).

³ Jfr Torvald Höjers memorandum 3/7 (Svenska utrikesdepartementet 1 0 26).

⁴ Jfr C. G. Westmans skrivelse till Edén 18/8 (Svenska utrikesdepartementet 1 0 26); Torvald Höjers memorandum 26/8 (Svenska utrikesdepartementet 1 0 26).

Östkarelen sålunda undandrog den internationella politikens direkta verkningsfär, tänkte man sig att områdets anslutning till Finland kunde genomföras på ett smärtfriare sätt. Dock under den förutsättningen att Finland förbättrade sina relationer till västmakterna, vilka enligt svenska regeringens uppfattning var de som efter kriget skulle avgöra de territoriella frågorna över hela linjen.

Svenska regeringens svåraste felkalkyl bestod däri att Finland — tvärtemot vad svenskarna föreställde sig — inte alls var sinnat att överge sin tyskorienterade ”säkerhetspolitiska” linje. Att senaten därtill beredde sig på att framtvunga ett avgörande i författningsfrågan och därmed kedja Finland allt fastare vid Tyskland väckte också tilltagande misstro på västmaktshåll. Ett sådant resultat av medlingsaktionen motsvarade naturligtvis inte Sveriges förhoppningar. I Sverige höll man före att Finland helt borde lösgöra sig från Tysklands inflytande och inta en obrottslig neutralitetsattityd enligt de skandinaviska ländernas föredöme.¹ Som det nu var fanns alltså inga möjligheter att i Nordvästeuropa bilda en neutral statsgrupp för att förhindra att världskriget utbreddes sig utöver den aktuella stridszonen.

F. Världskrigets slut och Finland

Utvecklingen på världskrigets scen gav på sensommaren klara besked om att centralmakternas kraftresurser snabbt sinade. Bulgariens kapitulation utan villkor och Österrike-Ungerns begäran om fred var tecken på att striden var förlorad. Dessa katastrofförebud förmådde militärledningen i Tyskland att nu stödja tanken på att regeringen — i överensstämmelse med sin redan tidigare omfattade ståndpunkt — borde ta kontakt med västmakterna för inledande av fredsunderhandlingar. För att underlätta en lösning avstod Ludendorff från den ställning som diktator han under kriget erövrade och beredde därmed plats för nya parlamentariska krafter att överta makten. Riksdagens centerpartier och majoritetssocialisterna vilka upprepade gånger under krigsåren hade motsatt sig högkvarterets politik, övertog nu som ”okomprometterade” politiska grupper regeringsansvaret. Rikskansler v. Hertling och utrikesminister v. Hintze sköts åt sidan och i stället bildade prins Max av Baden den 1 oktober en ministär som stödde sig på de nämnda demokratiska partierna. Notväxlingen mellan denna regering och Förenta staternas president Wilson avslöjade dock det faktum, att västmakterna inte hyste någon tillit till Tysklands fredsanbud förrän alla krigstidens toppfigurer hade avträtt från arenan. Detta innebar bl.a. att kejsar Wilhelm II nödgades avstå från sin tron. Efter kejsarens abdikation tog händelseutvecklingen en revolutionär vändning: den 9 november utropades republiken i Tyskland.

De tyska bakslagen på västfronten ledde givetvis också till att Tysklands militära ställning i nordost försvagades. En engelsk offensiv från Murmansk i juni påskyndade Tysklands försök att avvärja den fara som hotade på detta håll. Tyskland hade nått sitt mål från månadsskiftet maj—juni då Tjitjerin den 1 augusti föreslog tyskt-ryskt samarbete för att fördriva de engelska trupperna från Murmansk.² Den 27 augusti uppgjordes också ett tilläggsavtal till fredsfördraget i Brest-Litovsk med därtill ansluten notväxling. Ur Finlands synpunkt innehöll avtalet en särskilt betydelsefull punkt som förpliktade sovjetregeringen att driva bort britterna, medan Tyskland å sin sida förband sig att avstå från inblandning i Rysslands inre angelägenheter och bl.a. hindra finländarna att övergå gränsen. I den hemliga notväxlingen förutsattes att Tyskland skulle lämna Ryssland militär hjälp i striden mot engelsmännen och att det därutöver skulle försöka förmå också finländarna att medverka med trupper i företaget. För den händelse finländarna deltog i

¹ Jfr skrivelse (odaterad, avsänd i oktober) från utrikesminister Hellner till Parissändebudet J. Ehrensvärd (Svenska utrikesdepartementet 1 0 34).

² Jfr Karl Helfferich, *Der Weltkrieg III*, s. 466; Louis Fischer, *The Soviets in World Affairs 1917-1929 I*, s. 128.

striderna, förband sig Tyskland att se till att de tysk-finländska stridskrafterna efter slutförd militär kampanj skulle dra sig tillbaka från ryskt territorium.

Tyskland och Ryssland befarade att den engelska offensiven syftade till en erövring av Petrograd. Att Kronstadt¹ och Petrograd utsågs till stödjepunkter ansåg tyska högkvarteret vara en oundgänglig förutsättning för stöten mot Murmansk.² Planerna stannade emellertid endast på papperet. Tyskland nödgades avstå från marschen över Petrograd till Murmansk liksom från andra operationer i nordost till följd av det snabbt försämrade militära läget.³ Regeringen försökte dock kamouflera detta faktum genom en deklaration att Tyskland avstod från inmarsch i Östkarelen om britterna å sin sida lämnade Murmansk inom en fastställd termin.⁴

Sommarmånadernas händelser kom äntligen situationen att klarna även för Finlands del.⁵ De tysk-finländska förhandlingarnas sammanbrott i Berlin den 24 augusti gav en antydning om att Tyskland inte hade tagit Finlands parti. Tilläggsavtalet i Brest-Litovsk och dess kungörande något senare blev ännu större överraskningar. De artiklar i fördraget som inskränkte Finlands rörelsefrihet hade beslutits utan Finlands hörande. Och dock stod en finländsk delegation under ledning av Carl Enckell samtidigt i förhandlingskontakt med ryssarna. Att Finland sålunda gick miste om Tysklands diplomatiska bistånd gjorde de politiska partierna bakom den tyska orienteringen något betänksamma. Å andra sidan gav det annorlunda tänkande anledning att påstå att Tyskland i realiteten inte alls intresserade sig för Finlands strävanden.⁶ Och eftersom möjligheterna att förverkliga det östkarelska programmet inte längre var förhanden, ansågs Finland nu ha goda skäl att övergå till en neutralitetspolitik och försöka förbättra relationerna till västmakterna.

Det var dock först den inrikespolitiska utvecklingen mot revolution i Tyskland som förmådde senaten att ompröva grunderna för sin dittillsvarande politik. I mitten av oktober var man på ledande håll i senaten på det klara med om att den ”säkerhetspolitiska” linje som byggde på Tysklands stöd hade förlorat sin grund. Enligt Paasikivis mening var tiden nu inne för Finland att närma sig västmakterna. Till den ändan borde regeringskoalitionen förnyas, dock så att monarkisterna bevarade majoriteten. Den sistnämnda detaljen antyder att monarkisterna hade för avsikt att fortsätta striden om regeringsformen i gamla spår. Det är tydligt att de kungasinnade föreställde sig att minsta uppmjukning av kampattityden kunde leda till en ändring i de rådande maktförhållandena. Inte ens när monarkisterna sedan nödgats medge att utskrivning av nya val inte kunde undvikas, ville de tro att de spelat bort sina politiska möjligheter.⁷

Tysklands kapitulation och förvandling till republik var händelser som måste väcka även de mest entusiastiska anhängarna av den tyska orienteringen i Finland till insikt om de nya krav som det internationella läget ställde på landets politik.

¹ Jfr v.d. Goltz' telegram till tyska högkvarteret 25/7. Kriegstagebuch der OstseeDivision 25/7. Anlage.

² Jfr tyska högkvarterets telegram till v.d. Goltz 8/8. Kriegstagebuch der OstseeDivision 8/8. Anlage.

³ Jfr tyska högkvarterets telegram till v.d. Goltz 15/9. Kriegstagebuch der OstseeDivision 15/9. Anlage.

⁴ Jfr Kommuniké i Helsingin Sanomat 12/9.

⁵ Jfr Uusi Päivä 28/8 Nykyhetken poliittinen asema, 7/9 Saksan ja Venäjän täydennyssopimus, 12/9 Kauko-Karjalan kysymys; Svenska Tidningen 10/9 Östkarelska frågans nya läge, 12/9 Den tyska förklaringen.

⁶ Jfr t.ex. Helsingin Sanomat 10/9 Kauko-Karjalan kysymys.

⁷ Jfr Wilhelm Thesleff, Dagboksanteckningar 18/10; Kyösti Haataja, Poliittisia muistiinpanoja 18/10. — Förutom Paasikivi anslöt sig också O. Stenroth och Heikki Renvall till uppfattningen att den politiska kursen måste läggas om och nyval förrättas. Renvall såg klarast nödvändigheten av en kursändring och hävdade att Finlands folk i grunden inte alls var tyskvänligt utan endast av gynnsamma konjunkturen hade förmåtts inta en positiv attityd till samarbete med Tyskland. Fortsatt tyskorientering förordade däremot Thesleff, Talas och Sario, vilka dessutom inte ansåg något regeringsbyte av behovet påkallat.

Inom kort började det också hända saker och ting på den politiska arenan. Den 27 november bildade Lauri Ingman en ny senat där monarkisterna hade knapp majoritet. Republikanernas starka minoritetsgrupp antydde dock en förestående omläggning av den politiska kursen. I december avgick riksföreståndaren Svinhufvud och efterträddes av Mannerheim som alltsedan slutet av maj hade vistats i utlandet. Då vapenstillståndsavtalet i världskriget förpliktade Tyskland att dra tillbaka sina trupper inom rikets gränser, var senaten tvungen att påskynda tyskarnas avfärd från Finland. Denna lavin av händelser drog också ”konungariket Finland” med sig i fallet: den på konstlade grunder upprättade tronen stod där utan någon representant för de tyska furstesläkterna. Kungakandidaten Friedrich Karl som den 4 november deklarerat att han beslutit framskjuta sitt ”definitiva beslut” om kungakronan, meddelade den 14 december att han avstod från Finlands tron. Förändringarna i landets politiska liv gav upphov till företeelser i parti-verksamheten som siade om att de rådande maktförhållandena inom kort skulle rubbas. De republikanska liberalerna ansåg att Finland i detta nya läge hade befriats från Tysklands politiska förmynderskap samtidigt som möjligheter nu öppnades för framställningar om erkännande av landets självständighet från västmakternas sida. De tyskorienterade kretsarna ifrågasatte dock alltjämt entente-makternas goda vilja i fallet Finland. En ny faktor framträdde på den politiska scenen: det socialdemokratiska partiet som nu prövade sina krafter och som mot bakgrunden av det storpolitiska skeendet och de förestående valen trodde sig kunna åstadkomma en ändring av maktförhållandena i landet.

Vid utgången av brytningsåret 1918 var Finlands politik på väg att återgå till ”normala” banor.

Källförteckning

I. OTRYCKTA ORIGINALKÄLLOR

A Utländska

Svenska utrikesdepartementets arkiv

Diplomatisk korrespondens 1917 —18

Grupper: 1 0 26 / 1 0 34 / 6 A 37 / 21 U 25

Hemliga utskottets protokoll

Sveriges riksarkiv

Joh. Hellners samling ¹

Anteckningar

Brev

Uppsala universitetsbibliotek

Torvald Höjers arkiv

Brev

C. G. Westmans arkiv

Brev

Handlingar

Sveriges socialdemokratiska partis arkiv

Partistyrelsens protokoll 1918 jämte bilagor

Tyska utrikesministeriets arkiv

¹ Sedermera delvis publicerad.

(Nothänvisn.: Auswärtiges Amt. — I enlighet med fotostat- och mikrofilm- kopior i
Finlands riksarkiv; dokumenten numrerade av Foreign Office Library, London

Diplomatisk korrespondens 1917 —1918

Serier: 2112 / 6248 / 6380 / 6383 / L 261 / L 263 / L 269

Östersjödivisionens (Ostsee-Division) arkiv

(Enligt kopiesamling i Finlands krigsarkiv) Krigsdagböcker jämte bilagor

Order

Operationsplaner

Den ryska militärens i Finland efterlämnade arkiv

Grupper: 479 / 3227 / 3848

B Finländska

Utrikesministeriets arkiv

Korrespondens 1917 —18

Riksdagens bibliotek

Grundlagsutskottets protokoll (1917 års II lantdag)

Utrikesutskottets papper (1917 års II lantdag)

Protokoll fört vid ett möte mellan i Vasa församlade lantdagsmän 28/2 1918

Protokoll fört vid ett möte mellan representanter för senaten och lantdagen i frågan om
regeringsformen 8/7 1918

Krigsarkivet

Högkvarterets arkiv

Överbefälhavaren: anlända och avsända skrivelser

Etappstabens papper

Avdelningens för tryggande av de erövrade områdena papper

Krigspolischefen: anlända handlingar

Kriegstagebuch des Preussischen Jägerbataillons 1916-1917 (kopior)

Erik Jernströms samling

Handlingar

Brev

E. E. Kailas papper

Korrespondens mellan Kai Donner och Kaila (senare delen som kopior)

Berättelser för ”Kommittén för Frihetskrigets historia”

J. O. Wegelius, Dagboksanteckningar

Riksarkivet

Edv. Hjelts samling

Grupper: L 3 / L 11 / L 14

Anteckningar¹

Lauri Ingmans samling

Grupp XXV

Tekla Hultin, Politiska anteckningar

¹ Anteckningarna rörande februari —mars 1918 förseglade

Kai Donners papper¹ (Donnerska släktarkivet)

N. Mexmontans samling

Grupp II

Senatens ekonomidepartement: protokoll 1917 —18

K. J. Ståhlbergs samling

Anteckningar

Eino Suolahtis brevsamling

Åklagarmyndigheternas arkiv (år 1918)

Grupper: Aa13:1 / Aa13:2 / Cal / Ca / Ca / C a 9 / C a 13

Folkkommisariatets protokoll 28/1-3/4 1918

Adolf Törngrens samling (Statens nämnd för självständighetens historia: arkivet)

Brev (Kopior)

Frihetskrigets arkiv

Grupper: I A / IB / II B

(Den vita) Överbefälhavarens rådgivande delegation: protokoll

Arbetararkivet

Grupper: 3 b —d ”1918” / 327 (47:471) ”1917” / 323.2 (471) ”1918”

Åbo Akademis bibliotek

R. A. Wredes samling

Brev

Anteckningar

Ernst Estlanders brevsamling

Svenska Litteratursällskapet i Finland arkiv

Ernst Estlander, Anteckningar

Krigshistoriska forskningsanstalten

A. Hamiltons brev (kopior)

Heikki Nurmios papper

Krigsmuséet

P. O. von Törne, Dagboksblad

Socialdemokratiska partiets arkiv

Socialdemokratiska lantdagsgruppen: protokoll 6/12 1917 —21/1 1918

Svenska Folkpartiets kansli

Protokoll

Ålands landsting

W. Sjöblom, Minnesanteckningar rörande Ålands kamp för sin återförening

I privatpersoners besittning (Inom parentes nuvarande innehavaren)

Santeri Alkio, Politiska anteckningar (Hovrättsrådet Paavo Alkio, Laihela)

Juhani Arajärvi, Anteckningar² (Agronom Eeva Tuurna, Viktis)

Einar Böök, Dagbok (Dipl.ing. E. Böök, Helsingfors)

Rafael Erich, Dagboksanteckningar (Fru Hellin Erich, Helsingfors)

Johannes Eriksson, Minnesanteckningar (Rektor Jan-Erik Eriksson, Finström)

¹ Delvis förseglade; korrespondensen mellan E. E. Kaila och Kai Donner dock tillgänglig i Krigsarkivets samlingar

² Delvis publicerade, jfr Suomen Vapaussota 1932

Eero Erkkos papper (Minister Eljas Erkkö, Helsingfors)
 Kyösti Haataja, Politiska anteckningar (Odont.lic. J. Haataja, Helsingfors)
 Erik Jernström, Minnen från jägarbataljonen (Överste Erik Jernström, Helsingfors)
 Eino Mikkolas samling (Dr Eino Mikkola, Helsingfors)
 Handlingar rörande de vitas och rödas verksamhet:
 Republikanska centralorganisationens arkiv (Mag. V. Rauhala, Helsingfors)
 Wilhelm Thesleff, Dagboksanteckningar (Fru Mary Thesleff, Stockholm)
 Kommitténs för tryggande av det nya Finland arkiv (Fru Aino Viherjuuri, Helsingfors)
 Karl H. Wiik, Dagboksanteckningar (Fru Anna Wiik, Malm)
 Paavo Virkkunen, Dagbok (Prof. Paavo Virkkunen, Helsingfors)

II PUBLICERADE ORIGINALKÄLLOR (eller därmed jämförbart material)

A Utländska

Foreign Relations of the United States 1918: Russia II. Publications of the Department of State. Washington 1932
 Soviet Documents on Foreign Policy I 1917-1924. Edited by Jane Degras. London 1951.
 The Bolshevik Revolution 1917 –1918. Documents and Materials. Edited by James Bunyan and H. H. Fisher. Stanford, California, USA 1934
 Urkunden der Obersten Heeresleitung über ihre Tätigkeit 1916 –18. Herausgegeben von Erich Ludendorff. Berlin 1920
 Riksdagens protokoll 1918: Andra kammaren
 Verhandlungen des Reichstags (1918). Band 312. Stenographische Berichte
 The Parliamentary Debates (1918): House of Commons. Vol. 101
 Hugo Hamilton, Dagböcker 1917 –1919. Stockholm 1956
 Erik Palmstierna, Orostid II 1917 –1919. Politiska dagboksanteckningar. Stockholm 1953

B Finländska

Suomen itsenäisyyden tunnustaminen. Asiakirjakokoelma. Toimittanut Aaro Pakaslahti. Helsinki 1937
 (År 1917) Grundlagskommitténs betänkande n. 7. Förslag till regeringsform
 Andra lantdagen 1917. Protokoll I—II (1917 II lantd. prot.)
 Andra lantdagen 1917. Handlingar III—IV (1917 II lantd. handl.)
 Lantdagen 1912. Bilagor (1912 lantd. Bilagor)
 Finlands författningssamling 1918
 Kapinan aikana painetut Suomen asetuskokoelmat n:t 10 –33 (Kansanvaltuuskunnan asetuskokoelma)
 (Valkoisten) Ylipäällikön päiväkäskyt 1918
 Suomen Maanvuokraajain liiton vuoden 1911 edustajakokouksen pöytäkirja
 Finlands officiella statistik XXIII. Rättsstatistik 32
 Finlands officiella statistik XXXII. Sociala specialundersökningar
 K. J. Ståhlberg, Puheita 1919 –1925. Helsinki 1925
 Avoin kirje toveri Leninille. Suomalaisen kommunistisen puolueen perustavan kokouksen tervehdys. Pietari 1918

III TIDNINGAR OCH TIDSKRIFTER

A Utländska

Aftonbladet 1918
 Dagens Nyheter 1917

Folkets Dagblad Politiken 1918
 Nya Dagligt Allehanda 1918
 Socialdemokraten 1918
 Stockholms Dagblad 1918
 Stockholms Tidningen 1918
 Svenska Dagbladet 1918
 Svensk Lösen 1918
 Tidens Tegn 1918
 Verdens Gang 1918
 Berliner Tageblatt 1918
 Frankfurter Zeitung 1918
 Norddeutsche Allgemeine Zeitung 1918
 Vorwärts 1918
 Vossische Zeitung 1918
 Times 1918
 Petrogradskaja Pravda 1918

B Finländska

Dagens Press 1917, 1918
 Helsingin Sanomat 1917, 1918
 Hufvudstadsbladet 1918
 Ilkka 1918
 Kaleva 1918
 Kansan Lehti 1918
 Kansan Tahto 1918
 Karjalainen 1918
 Karjalan Armeija(kunna)n (Pääsikunnan) Tiedonannot 1918
 Keskisuomalainen 1918
 Korpi-Jaakko 1918
 Kumous 1918
 Maakansa 1918
 Pohjolan Sanomat 1918
 Savon Työmies 1918
 Sosialidemokraatti 1918
 Sosialisti 1918
 Suomen Ammattijärjestö 1918
 Suomen Kansanvaltuuskunnan Tiedonantaja 1918
 Suomen Sosialidemokraatti 1918
 Suomen Virallinen Lehti 1918
 Suomi – Finnland 1918
 Suupohjan Kaiku 1918
 Svenska Tidningen 1918
 Työmies 1917, 1918
 Uusi Päivä 1918
 Uusi Suometar 1918
 Vaasa 1918

Vankeinhoitolehti 1918
 Vapaa Sana 1918
 Wasabladet 1918
 Åbo Underrättelser 1918
 Åland 1917, 1918

IV LITTERATUR

A Utländsk

Birke, Ernst, Die französische Osteuropa-Politik 1914-1918. Zeitschrift für Ostforschung 1954
 Brecht, D., Der Deutsche Reichstag im Weltkrieg. Berlin 1926
 Carr, Edward Hallett, The Bolshevik Revolution 1917 —1923 III. London 1953
 Deutscher, I., Stalin. A Political Biography. London 1949
 Douglas, W. A(rchibald), Valkoisen armeijan synty ja järjestyminen. Suomen Vapaussota IV. Jyväskylä 1924
 — — — Kriget i Finland 1918. Stockholm 1928
 — — — Jag blev officer. Stockholm 1950
 Fischer, Louis, The Soviets in World Affairs. A History of the Relations between the Soviet Union and the Rest of the World 1917-1929 I. Princeton. New Jersey, USA 1951
 Fredborg, Arvid, Storbritannien och den ryska frågan 1918-20. Stockholm 1951 Gerdner, Gunnar, Det svenska regeringsproblemet 1917-1920. Från majoritetskoalition till minoritetsparlamentarism. Uppsala 1946
 Geyer, Dietrich, Wilson und Lenin. Ideologie und Friedenssicherung in Osteuropa 1917-1919. Jahrbücher für Geschichte Osteuropas 3 (1955) Gihl, T., Den svenska utrikespolitikens historia IV 1914-1919. Stockholm 1951
 Goltz, Rüdiger, v. d., Meine Sendung in Finnland und im Baltikum. Leipzig 1920
 Graham, Malbone W., The Diplomatic Recognition of the Border States I: Finland. Berkeley, California, USA 1936
 Helfferich, Karl, Der Weltkrieg III. Vom Eingreifen Amerikas bis zum Zusammenbruch. Berlin 1919
 Howard of Penrith, Esme, Theatre of Life. Life seen from the stalls 1905 —1936. London 1936
 Hülsen, Ernst v., Saksan avustustoimenpiteitä sodan alussa. Suomen Vapaussota II. Jyväskylä 1922
 Kromnow, Åke, Åland i tysk utrikespolitik vinterhalvåret 1917 —1918. Festskrift till Osten Undén 25. 8. 1956. Stockholm 1956
 Ludendorff, Erich, Kriegsführung und Politik. Berlin 1922
 — — — Meine Kriegserinnerungen 1914-1918. 4. Auflage. Berlin 1919 Morris, Ira Nelson, From an American Legation. New York 1923
 Rothfels, Hans, Gesellschaftsform und auswärtige Politik. Laupheim Württ. 1951
 Sorokin, Pitirim, Die Soziologie der Revolution. München 1928
 Walz, Erhard, Reichsleitung und Heeresleitung in der Periode des Friedens von Brest-Litowsk. Der Konflikt über die Ostannexionen. Düsseldorf 1936
 Westman, Karl Gustaf, Sverige, Finland och Åland vid slutuppgörelsen i Östersjöfrågan. Tal hållet i Uppsala den 8 mars 1918. Uppsala 1918
 Wheeler-Bennett, John W., Brest-Litovsk. The Forgotten Peace. March 1918. London 1938
 Volkmann, Erich, Die Annexionsfragen des Weltkrieges. Berlin 1929
 Volkwardt, John, Brest-Litowsk. Verhandlungen und Friedensverträge im Osten 1917 bis 1920. Stuttgart 1937

B Finländsk

- A(rajuuri), J. V., Kaarlo Armas Ståhlberg. Jääkäri-invaliidi 1939
- Arajärvi, Juhani, Vaasan hallituksen toiminta. Suomen Vapaussota IV. Jyväskylä 1924
- Castrén, Kaarlo. Punaisten hirmutyöt vapaussodan aikana. Helsinki 1926 Donner, Kai, Toimintaa Tukholman lähetystössä ja sen ympärillä. Suomen Vapaussota IV. Jyväskylä 1924
- — — Fältmarskalken, friherre Mannerheim. Helsingfors 1934 Enckell, Carl, Politiska minnen I, Helsingfors 1956 Erich, R., Valtioelämän murroskaudelta. Helsinki 1917 — — —
- Historiallinen sopimus. Suomen Vapaussota 1937
- — — Suomen oikeusasema. Vammala 1938
- Estlander, Bernh., Elva årtionden ur Finlands historia V 1917 —1918. Helsingfors 1930
- Finska Kadettkårens elever och tjänstemän. Supplement 1812-1921. Biografiska anteckningar samlade af Sigurd Nordenstreng. Helsingfors 1922
- Grönblom, Berndt, Eräitä yrityksiä tuoda meritse aseita Suomeen talvella 1917 —1918. Suomen kohtaloa ratkaistaessa. Helsinki 1927
- Haahti, Y. A., Helsingin valtaus 12 —13. 4. 1918. Helsingin valtaus 12. 4. 1918. Helsingfors intagning. Helsinki —Helsingfors 1938
- Hannula, J. O., Itäarmeijan operatioiden suunnittelu ja johto v. 1918. Lisävalaistusta. Helsinki 1932
- Hersalo, N. V., Suojeluskuntain historia I. Puolustustahtoinen kansa. Lahti 1955
- Hjelt, Edv., Vaiherikkailta vuosilta. Muistelmia II. Sotavuodet ja oleskelu Saksassa. Helsinki 1919
- Holmberg, Håkon, Suomen kansanvaltuuskunnan ehdotus Suomen valtiosäännöksi. Valtiotieteellisen Yhdistyksen Vuosikirja 1942-1943
- Huttunen, Evert, Sosialidemokraattinen puoluejohto ja kansalaissota. Helsinki 1918
- Idman, K. G., Maamme itsenäistymisen vuosilta. Muistelmia. Porvoo —Helsinki 1953
- Jalander, Bruno, Kenraali Bruno Jalanderin muistelmia Kaukaasiasta ja Suomen murroskaudelta. Muistiin kirjoittanut Aino Acté-Jalander. Helsinki 1932
- Jokinen, Väinö, Hallinnan ja lainkäytön järjestely. Suomen luokkasota. Historiaa ja muistelmia. Toimittanut A. Halonen. Superior, Wisconsin, USA 1928
- Komonen, Antti, Karjala vapaussodassa II. Helsinki 1934
- Kukkonen, E. W., Hugo Salmela, punaisen pohjoisen rintaman ylipäällikkö v. 1918. Tiede ja ase n. 10
- Kuusinen, O. W., Suomen vallankumouksesta. Itsekritiikkiä. Stockholm 1918 Lehén, T., Suomen luokkasodasta. Punakaarti rintamalla. Luokkasodan muistoja. Leningrad 1929
- Luettelo ja lyhyt selonteko oheenliitetyistä asiakirjoista. Helsinki 1918 Luhtakanta, Arvid, Suomen punakaarti. Kulju —Tampere 1938
- Luokkasodan yleisiä kysymyksiä. Luokkasodan muisto. Helsinki 1947 Letonmäki, L., Valkoinen sosialidemokratia — punainen kommunismi. Pietari 1918
- Manner, Kullervo, Onko vallankumous kuollut? Kirjeitä Suomen työväelle. Pietari 1918
- Mannerheim, G., Minnen I. Helsingfors 1951
- Mexmontan, N., Ur frihetskrigets förhistoria. Militära arbeten och planer Stockholm 1917. Helsingfors 1929
- Mitä tahtoo suomalainen kommunistinen puolue? Selostuksia Moskovan neuvottelukokouksista elok. 25 p. — syysk. 5 p. 1918. Pietari 1918
- Nuorteva, Santeri, Interventionin kulissien takaa. Suomen luokkasota. Superior, Wisconsin, USA 1928
- Nurmio, H., Jääkärirykmentit ensi taisteluissaan. Suomen Vapaussota 1933
- — — Vapaussodan päämajan perustamisvaihe. Sotilasaikakauslehti 1938

- Oesch, K. L. Suomen puolustuskysymys. Poliitiikkaa ja merkkimiehiä. Helsinki 1935
- Paasivirta, Juhani, Suomen itsenäisyyskysymys 1917 II. Eduskunnan hajoituksesta itsenäisyysjulistukseen. Porvoo —Helsinki 1949
- Pakaslahti, Aaro. Suomen politiikkaa maailmansodassa II. Porvoo —Helsinki 1934
- Pesonen, Leo, Sotakoneisto lähtee taas pyörimään Karjalassa. Rajan Turva 1938
- Raatikainen, Hj., Taktiikka Suomen vapaussodassa. Tiede ja ase n. 4
- Rauanheimo, U. V., Venäläiset joukot Suomessa maailmansodan 1914-1918 aikana. Niiden yleisryhmitykset ja toimintasuunnitelmat. Tiede ja ase n. 8
- Rauhala, K. N., Piirteitä tasavaltataistelusta vv. 1917 —1919. Vapaa maa II. Helsinki 1921
- Rosenqvist, G. G., Vår kungafråga år 1918. Helsingfors 1919
- Ruuth, Y. O., Karjalan kysymys vuosina 1917 —1920 eli katsaus Karjalan-kysymyksen poliittiseen luonteeseen. Jyväskylä 1921
- Ruutu, Y., Senaattori Stenrothin ulkopoliitiikka. Valtiotieteellisen Yhdistyksen Vuosikirja 1944
- Ryömii, Hannes, Vallankumousvuoden tapahtumista. Helsinki 1918
- Räikkönen, Erkki, Svinhufvud ja itsenäisyssenaatti. Piirteitä P. E. Svinhufvudin ja hänen johtamansa senaatin toiminnasta ja vaiheista syksyllä 1917 ja keväällä 1918. Helsinki 1935
- Schauman, Georg, Kampen om statsskicket i Finland 1918. Fakta, betraktelser och hågkomster. Helsingfors 1924
- Sihvo, Aarne, Muistelmani I. Helsinki 1954
- Sirola, Yrjö, Kunnia lokakuun vallankumouksen sankareille. Pietari 1918
- — — Ulkoasiain valtuutettuna vallankumouhallituksessa. Suomen luokkasota. Superior, Wisconsin, USA 1928.
- Sourander, Y. W., Vapaussodan punainen armeija sodankäyntivälineenä. Tiede ja ase n. 1
- Stenroth, Otto, Puoli vuotta Suomen ensimmäisenä ulkoministerinä. Tapahtumia ja muistelmia. Helsingissä 1931
- Suolahti, Eino, Itsenäisyssenaatti ja aktivistit. Suomen Vapaussota 1933 Svedlin, Th., Frihetskriget i översikt. Helsingfors 1938
- Talas, Onni, Suomen itsenäistymisen ja Mannerheimin muistelmat. Hämeenlinna 1953
- Tanner, Väinö, Puolustuspuhe puolueen vaalijulistuksen johdosta nostetussa oikeudenkäynnissä. Esitetty Helsingin raastuvanoikeudessa maaliskuun 17 p:nä 1919. Helsinki 1919
- — — Kuinka se oikein tapahtui. Vuosi 1918 esivaiheineen ja jälkiselvittelyineen. Helsinki 1948
- Tervasmäki, V., Puolustusvoimat Suomen valtiokoneiston osana. Tiede ja ase n. 12
- Tokoi, Oskari, Maanpakolaisen muistelmia. Isänsä muistiinpanojen perusteella kirjoittanut Irene Tokoi. Lahti 1947
- Tudeer, A. E., Suomen väestöliike vuonna 1918. Valvoja 1920
- — — Suomen Pankki 1912 —1936. Helsinki 1939
- Tuompo, S. E. A., Poliittisen ja sotilaallisen johdon väliset suhteet Suomen vapaussodassa valkoisten puolella. Tiede ja ase n. 6
- Tuompo, W. E., Alokkaiden kouluttajana vapaussodan aikana. Jääkäri-invaliidi 1932
- Tuompo, W. E. — Grandell, Leonard, Suomen armeija sanoin ja kuvin. Jyväskylä 1920
- Turkia, Matti, Yleiskatsaus työväenyhdistysten edustajakokousten ja sos.-dem. puoluekokousten päätöksiin aikana 1893 —1922. Sosialidemokraattinen puolue 25 vuotta. Muistojulkaisu. Helsinki 1924
- Wegelius, K. A., Aselaiva. Equityn retket myöhäissyksyllä 1917 ynnä Suomen aseistaminen vapaussotaamme varten. Porvoo—Helsinki 1935
- Wiik, Karl H., Kovan kokemuksen opetuksia. Sananen Suomen työvälle. Helsinki 1918
- Vilkman, R., Muistelmia vapaussodan ajoilta. Jääkäri-invaliidi 1932 Voionmaa, Väinö,

Valtioelämän perusteet. Hallitusmuototaistelun johdosta. Helsinki 1918

Åkerman, Harald, M.K. ja päämajan synty. Suomen Vapausota II. Jyväskylä 1922

V INTERVJUER

A Utländska

Douglas, A., Generallöjtnant

Rosén, Nils, överstelöjtnant, Lidingö

Törngren, G., Generalmajor

B Finländska

Andersson, Otto, Professor, Åbo

Arjanne, J. O., Vicehäradshövding, Helsingfors

Aronen, Nestor, Advokat

Gulin, Lauri, Jägaröverste, Helsingfors

Holmberg, Johannes, Lots, Geta

Hägglund, W. Generallöjtnant, Helsingfors

Idman, K. G. Minister

Jernström, Erik, Jägaröverste, Helsingfors

Jokinen, Oskari, Rörmontör, Åbo

Kahma, Jaakko, Verkställande direktör, Helsingfors

Kahra, Eljas, Regeringsråd

Kerrman, Emil, Förbundssekreterare, Helsingfors

Lammi, Emil, Ekonom

Lyytinen, A., Överste, Helsingfors

Marttila, Yrjö, Redaktör, Helsingfors

Mattsson, Herman, Jordbrukare, f.d. riksdagsman

Olenius, Oiva, General av infanteriet, Helsingfors

Parikka, Jalmari, Typograf

Pelkonen, Lauri, Skolråd, Träskända

Reinikainen, Oskari, Generaldirektör, Helsingfors

Saarikivi, Sakari, F.d. kommunalstyrelseordförande, Ruovesi

Salmenoja, Pietari, Generaldirektör, Helsingfors

Ståhlberg, K. J., President

Sundberg, Jan, Bankdirektör, Mariehamn

Sundquist, Fritjof, Bokhandlare

Snedlin, Th., Filosofie magister

Syväoja, Yrjö, Ekonom, Helsingfors

Tamminen, Yrjö, F.d. överkontrollör, Helsingfors

Tokoi, Oskari, Senator, Fitchburg, Mass., USA

Tuompo, W. E., Generallöjtnant, Helsingfors

Wikman, K. Rob. V., Professor, Åbo

Wuolle, Bernhard, Professor, Helsingfors

Översikt över originalkällmaterial till Finland år 1918

Den lavinartade och kaotiska politiska utvecklingen i Finland under brytningsåren 1917 —1918 är den närmaste anledningen till att händelseförloppet under detta historiska skede inte är lika väl dokumenterat som skeendet under s.k. normala tider. De aktuella politiska problemen var ofta ytterst grannliga — det må nu gälla självständighetskampen, revolutionsrörelsen eller den

åländska separatismen — och därav följer att saker och ting diskuterades och beslut, i vart fall på planeringsstadiet, fattades under exceptionella omständigheter, ofta inspirerade av hemliga förhandlingskontakter. Det historiska dokumentärmaterialet inskränker sig därför på dessa punkter i många fall till inofficiella koncept eller anteckningar av olika privatpersoner. Då de handlingar som redovisar statsorganens (senatens, lantdagens) ställningstaganden inte ger närmare upplysningar om många viktiga beslut, får det ”inofficiella” källmaterialet en dominerande betydelse för forskningen. Självfallet bör emellertid uppgifterna i dessa privata informationskällor tas med en viss reservation — i medvetande om deras begränsade bevisvärde.

Den politiska verksamheten i Finland antog efter självständighetsförklaringen från tidigare praxis avvikande former (ex. diplomatin m.m.). Eftersom många statliga verk därför 1918 endast befann sig på ”försöksstadiet”, hade uppläggningsen av det historiska aktmaterialet ännu inte heller satts i system. En annan orsak till bristfälligheterna låg i tidens natur. De allt häftigare politiska motsättningarna under självständighetskampens slutskede och de våldsamma brytningar i händelseförloppet som dessa drog med sig (inbördeskrigets utbrott) försvårade, ja förorsakade till och med avbrott i registreringen av olika företeelser i tideböckerna. En kategori för sig utgör det material som efter inbördes- kriget hopbragtes som anklagelsematerial mot de röda vid statsförbrytelsesdomstolarna. Dess innehåll är präglad av åklagarmyndigheternas önskan att nå ett bestämt mål, dvs att fälla vederbörande för hög- eller landsförräderi. Detta material (Syyttäjistön arkisto, åklagarmyndigheternas arkiv) kan på grund av sin ensidighet inte tillmätas fullt bevisvärde: många enskildheter är uppenbart sökta i sammanhanget, medan å andra sidan sådana uppgifter saknas som inte har intresserat åklagarsidan. De speciella ”maktförhållandena” under inbördeskriget — då ”dubbeladministrationen, ersatte det normala samhällsmaskineriet — har också lett till överraskande placeringar av dokumentmaterial: de rödas aktsamlingar innehåller stundom upplysningar om de vitas verksamhet och vice versa.

Som ett resultat av insamlingen av källmaterial rörande brytningsåren i vår historia uppstod senare Frihetskrigets arkiv (fi. Vapaussodan arkisto). Till följd av skiftande insamlings- och urvalsprinciper samt den varierande aktivitet som de s.k. huvudombudsmännen i företagens ledning utvecklade, är samlingarna emellertid kvalitativt av olika halt. De omfattar material som överlåtits frivilligt likaväl som beslagtagna handlingar. Längst nådde man i norra Karelen, där insamlingsarbetet förestods av lektor A. V. Rantasalo; en del av den samlingen torde dock, sedan huvudombudsmannen i Viborgs distrikt trätt i tjänst hos kommittén för frihetskrigets historia, ha överförts till Krigsarkivet. Det i Riksarkivet förefintliga materialet har ordnats under mag. Gunnar Sohlbergs ledning.

Såsom redan tidigare antyddes spelar det privata källmaterialet en framträdande roll för den forskning som söker ge en politisk-historisk bild av året 1918. Forskaren finner också både i arkiven och utom dessas väggar en uppsjö av dagböcker och personliga anteckningar, trots att det vid denna tid annars ingalunda var någon allmän tradition att bevara sådana dagboksmässiga historiska uppgifter. Anteckningar har gjorts såväl av personer som aktivt tog del i de politiska besluten som av andra som iakttog skeendet på nära håll. Och dagboksförfattarna representerar både till position, åsiktsriktning och kapacitet tillräckligt olika kategorier — här må som exempel nämnas Santeri Alkio, Ernst Estlander, Karl H. Wiik, Paavo Virkkunen, Juhani Arajärvi och Wilhelm Thesleff — för att ge källmaterialet politisk färg och en grund för jämförande studier.

De s.k. partiarkiven är, beroende på tekniska synpunkter, värdefulla källor för forskningen. Svenska folkpartiet, vars ledande organ har haft för vana att låta föra stenografiska protokoll över viktigare förhandlingar, torde vad materialets värde som källa angår kunna ställas i främsta rummet. Både det gammalfinska och det socialdemokratiska partiet har bevarat en mängd enligt

olika metoder upprättade aktstycken och protokoll. Ur det socialdemokratiska partiarkivet har dock en avsevärd mängd politiskt informationsmaterial försvunnit — måhända har det förstörts — och därtill kommer att som nämnt åklagarmyndigheterna och Frihetskrigets arkiv har övertagit sin andel av papperen. Det ungfinska partiets arkiverade kvarlåtenskap förefaller för år 1918 tämligen mager, medan agrarpartiet uppges ha förlorat sitt arkiv i samband med en intern partikonflikt. Jämförbara med partiarkiven är — på grund av sin politiska karaktär — de samlingar som berör verksamheten bland representanter för åsiktsriktningar som monarkisterna, republikanerna, de röda och aktivisterna. Trots att man på de hållen helt säkert drevs av en önskan att hemlighålla sina förehavanden, har likväl värdefulla arkivalier bevarats. Som exempel må nämnas den korrespondens som fördes av den s.k. kommittén för det nya Finlands tryggande, protokoll från aktivisternas Stockholmsdelegation, vilka senare uppgjorts av mag. A. Fabritius på basen av egna stenografiska anteckningar. Beträffande de rödas verksamhet har forskaren i första hand att ty sig till folkkommisariatets protokoll för tiden 28/1-3/4. Enligt vissa tidningsuppgifter (Dagens Press 25/5 1918) skulle motsvarande protokoll existera även för den period då folkkommisariatet opererade i Viborg. Källmaterialet angående revolutionen är emellertid i allmänhet oenhetligt; handlingarna har ryckts ur sitt ursprungliga sammanhang och det är därför förenat med svårigheter för forskaren att skapa sig en totalbild av revolutionsrörelsen i stöd av dessa.

Arkivmaterialet i Finlands utrikesministerium går tillbaka till januari 1918, då ett särskilt kansli för utrikesärenden inrättades vid senaten. Vasasenas herrar lät dock tydligen inte alltid ta kopior av utgående skrivelser, telegram m.fl. meddelanden. Dessa papper måste därför också efterforskas i de utomlands tjänstgörande diplomaternas dokumentära kvarlåtenskap eller i svenska resp. tyska utrikesdepartementets arkiv. Det förhållandet att vederbörande inhemska arkiv till en början endast långsamt tillfördes utrikespolitiska aktstycken förklaras uppenbarligen delvis av att personalen i utrikesförvaltningen drog gränsen mellan privat och officiell brevväxling tämligen fritt, varför en stor del ansågs falla inom den privata sektorn.

I det material angående utländska makters relationer till Finland som har utnyttjats för denna undersökning, intas första platsen av de tyska och svenska utrikesdepartementens arkivalier samt de fåtaliga tillgängliga ryska dokumenten.

Tyska utrikesministeriets arkivmaterial ingår i de dokumentsamlingar som 1 amerikanska armén år 1945 beslagtogs i trakten av Harz. Det förvarades till en början i Västberlin, men överfördes efter 1948, då staden utsattes för blockad till England. I slutet av 1950-talet återsändes Auswärtiges Amts diplomatiska arkiv från England till Bonn. Detta material uppges vara fullständigt för perioden 1867 —1920, i någon mån bristfälligt för åren 1920 —36, medan det uppvisar, åtskilliga luckor för senare skeden. Det grundläggande material för 1918 som ingår i den uppsättning fotostat- och mikrofilmkopior av de tyska dokumenten som anskaffats till Finlands riksarkiv bör i enlighet därmed vara komplett. Med tanke på det finländska urvalet av kopior efterlyser man, utöver nu tillbudsstående material, närmast korrespondensen mellan tyska utrikesministeriet och den tyska diplomatiska mission som verkade i Moskva sommaren 1918 och om vilken vissa upplysningar för perioden maj —juli framskymtar i andra sammanhang. Det förhandlingsskede som föregick det s.k. tilläggsavtalet i Brest-Litovsk i augusti kan — om man bortser från litteraturen — på grund av luckor i arkivdokumentationen följas nästan uteslutande på basen av den tyska Östersjödivisionens källor.

Arkivmaterialet i Auswärtiges Amt redovisar i främsta rummet för tyska utrikesministeriets beslut, dessas tillkomsthistoria och åtgärder för beslutens realiserande i praktiken. Militärledningen, en faktor som ofta på ett avgörande sätt påverkade Tysklands utrikespolitik, får

med sina avvikande åsikter också en viss belysning i utrikesministeriets dokumentsamlingar. Förberedelseskedet och motiveringen för krigsledningens ställningstaganden utreds däremot i ringa omfattning. Den detaljerade analysen av högkvarterets åtgärder blir därför beroende av forskarens egna slutledningar — den bokförda, ofta rätt polemiskt utformade argumenteringen från militärledningens sida inskränker sig nämligen ofta till omständigheter som antas bäst vederlägga motpartens, utrikesministeriets, åsikter och samtidigt effektivast påverka kejsaren i en för högkvarteret förmånlig riktning. Utöver uppteckningar om den politiska och militära ledningens utrikespolitiska attityder innehåller arkivmaterialet i Auswärtiges Amt även korrespondens mellan medlemmar av olika furstehus, såsom t.ex. brevväxlingen mellan Wilhelm II och Gustav V samt meddelanden från dem närstående personer. På det hela taget torde dock detta tankeutbyte på monarknivå få tillmätas relativt ringa politisk betydelse vid en tidpunkt, då kejsarens personliga maktutövning på grund av förhållandena under kriget hade reducerats till ett minimum och den svenska konungens inflytande efter parlamentarismens genombrott i Sverige starkt hade minskat. Auswärtiges Amt-materialet ger ingen hjälp för studium av den från och med 1918 allt inflytelserikare tyska riksdagen och dess åtgöranden.

Eftersom tyska utrikesministeriets arkivalier omfattar också den diplomatiska korrespondensen med Sverige och Ryssland, ger de däremot en internationell bakgrund till skeendet i Finland.

Östersjödivisionens papper belyser i främsta rummet den tyska militärledningens verksamhet. De uppbevaras nu i krigsarkivet i Helsingfors, som på 1930-talet erhöll en omfattande samling kopior av detta material genom medverkan av det tyska Heeresarchiv. Detta arkiv som låg i Potsdam uppges ha blivit praktiskt taget totalförstört i andra världskrigets slutskede. Den obetydliga kvarlåtenskap som idag förvaras i Washington sägs inte innehålla några dokument från första världskriget (*Journal of Modern History* 20 (1948), ss. 133 —136; *Die Welt als Geschichte* XII (1952), ss. 61-68). Arkivkopiorna rörande Östersjödivisionen, vilkas original alltså inte längre existerar, omfattar bl.a. omsorgsfullt förda krigsdagböcker jämte bilagor. De belyser förutom tyskarnas krigsoperationer i Finland den finländska arméns organisation och för sin del även Tysklands militärpolitiska målsättning under världskriget.

Svenska utrikesdepartementets arkivmaterial ger i första hand en bild av det egna landets utrikespolitiska kurs, i andra hand av den storpolitiska utvecklingen — det sistnämnda dock i mer begränsad omfattning än motsvarande tyska material. Dokumenten innehåller korrespondens mellan utrikesdepartementet och detta underlydande tjänstemän samt därtill protokoll för riksdagens s.k. hemliga utskott. I ett parlamentariskt styrt land som Sverige spelar riksdagen som delfaktor vid tillkomsten av officiella ställningstaganden en roll som inte kan förbigås. Detsamma gäller allmänna opinionen, om vars andel i besluten i Finlandsfrågan tidningspressen ger mångfaldiga antydningar. På svenskt håll har man förstått att effektivt införskaffa informationer om förhållandena i Finland; delvis har man härvid haft hjälp av de finländska politikernas öppenhet.

Otryckt originalmaterial om den utrikespolitiska ledningen i Ryssland har inte stått att uppbringa. Det kan i detta sammanhang konstateras att den rätt att erhålla dokumentkopior ur ryska arkiv som från sovjetisk sida tillerkänts finländska forskare enligt avtalet om vetenskapligt-tekniskt samarbete inskränks till tiden före 1917. Andra institutioner utanför Ryssland där ryska dokument uppbevaras, såsom t.ex. det s.k. Trotskij-arkivet i Harvarduniversitetets bibliotek och Internationaal Instituut voor Sociale Geschiedenis i Amsterdam, där korrespondensen mellan Lenin och Trotskij förvaras, har på min förfrågan lämnat besked om att deras material inte berör Rysslands utrikespolitik 1918.

Rysslands inställning till Finland 1918 framgår i vissa avseenden, förutom av en del enskilda

dokument i tyska utrikesministeriets arkiv, även av den ryska militärens i Finland arkivkvarlåtenskap. Den sistnämnda består huvudsakligen av bokföringsnotiser inom olika underhållsgrenar, däribland dock i någon mån även material av politisk natur, såsom evakueringsorder till de ryska trupperna, vilka indirekt antyder sovjetregeringens utrikespolitik och dess inställning till inbördeskriget i Finland. Rysslands beslut rörande Finland är — i den mån de har publicerats — i allmänhet proklamatoriska och färgade av bolsjevikiska slagord. I brist på källor kan den ryska Finlandspolitiken inte skildras så att alla slutsatser stöds på tillförlitliga dokument. Konklusionerna måste därför till stor del baseras på kännedom om Rysslands allmänna läge och händelseutvecklingen i stort.

Brittiska utrikesministeriets arkiv utlämnar dokumentmaterial för forskning enbart för tiden före 1902. Foreign Offices arkivserie Documents on British Foreign Policy börjar åter först från och med 1919 - dess aktmaterial berör alltså inte heller händelserna år 1918. Rudolf Holsti, Finlands chargé d'affaires i London under självständighetens begynnelsekedje, ger emellertid i sina rapporter uppgifter om uttalanden från brittiska utrikesministeriets sida som i vissa viktiga punkter berör Finlandsfrågan.

Litteraturoversikt

De politiska händelserna år 1918 och närmast inbördeskriget skildras i en mångtalig rad bokverk som tillkom medan intrycket av det skedda ännu var dagsfärska. Entusiastiska historieskrivare lät sig inte hindras i sin aktivitet vare sig av närheten i tid till skildringens objekt eller av den upphettade atmosfär som alltså var rådande. Deras önskan att snabbt bokföra händelseförloppet på historiens blad föranleddes förmodligen, förutom av ideologiska sympatier, av det förhållandet att många av dem personligen hade tagit del i politiken eller i krigsoperationerna 1918. Det ställde sig därför svårt för dem att leva sig in i rollen av oengagerade forskare. Starka känsloreaktioner, på den ena sidan segerrusiga, på den andra präglade av nederlagsstämning, karakteriserade deras historiska nedskrift, som - särskilt då det gäller arbeten från 1920-talet - företräder två olika åskådningssätt: frihetskrigs- resp. klasskrigsuppfattningen, och därigenom ger en säregen bild av de vitas och rödas ställningstaganden till skeendet.

Bägge litteraturarterna bärs upp av en bestämd tendens. Frihetskrigslitteraturen förfäktar den allmänna linjen att de vita kämpade för landets självständighet, de röda återigen emot ("frihetskämparna" - "landsförrädarna"). Det tillspetsade politiska spänningläget före den väpnade sammanstötningen uppfattas i första hand som ett resultat av bolsjevikisk uppvigling. Revolutionsideologin betraktas som en motsats till självständighetstanken och anses ha syftat till att bevara banden mellan Finland och Ryssland. Utgående från denna grundsyn ger man sedan en bild av arbetarrörelsen i landet. För socialisternas insats i rättskampen under ofärdsåren har man inte särskilt mycket till övers. Om socialisterna i något sammanhang tar parti för försvar av Finlands rättigheter, utmålas detta än som ett tillfälligt fenomen, än åter som betingat av klassintressen. Däremot behandlas åsiktsbrytningarna i det borgerliga lägret, alldeles bortsett från om de gäller vakthållning kring grundlagarna eller kamp för självständigheten, som en fullständigt betydelslös företeelse. Så noterar man på tal om försöken att våren och sommaren 1917 utvidga den finländska statsmaktens kompetensområde, ingen väsentlig skillnad mellan å ena sidan dem som strävade mot målet i samarbete med interimregeringen i Ryssland och å den andra dem som litade till en egen aktiv insats. Med samma "lätta hands" drar man upp konturerna för den självständighetspolitiska utvecklingen från och med hösten 1917: självständighetens tillblivelse och de aktiva krafter som medverkade därtill ställs inte in i rätta sammanhang, ges inte riktiga proportioner. Något större avseende fäster man inte heller vid de lättnader i Finlands situation som blev en följd av novemberrevolutionen i Ryssland; huvudsakligen understryker

man revolutionsrörelsens negativa sidor, såsom t.e.x. den tilltagande sociala disciplinslösheten, som anses helt ha förkvävt socialisternas självständighetsvilja.

Denna trånga historiska syn på skeendet bottnar förutom i ”andan” efter inbördeskriget också i de anvisningar rörande uppläggningsen av skildringen som den s.k. kommittén för frihetskrigets historia har gett skribenterna. Tyngdpunkten i landets frihetskamp bör, enligt direktiven, förläggas till händelserna våren 1918; den självständighetspolitiska period som föregick dessa anses av sekundär betydelse liksom också det skede efter inbördeskriget då det gällde att lösa frågan om erkännande av självständigheten. Ledningen för organisationen bakom frihetskrigslitteraturen inser visserligen själv att man rör sig på osäker mark då man följer sådana tankelinjer. ”Vi är klart medvetna om att vi icke säger sista ordet i frågan”, heter det i reglementet. ”Med tiden vidgas perspektivet, synpunkterna förskjuts och värdena förändras; därjämte framträder allt flere skildringar som belyser olika sidor av dessa skickesediga händelser” (Finlands Frihetskrig år 1918 I. Företal). I samma osäkra tonfall heter det på inledningssidorna i det konkurrerande verket: ”Denna tid ligger oss alltför nära, för att det riktiga historiska perspektivet skulle kunna anläggas på händelser, förhållanden och handlande personer. Och det källmaterial som hopbragts i arkiven, företer helt naturligt ännu alltför många luckor och är alltför obearbetat, för att det skulle kunna tjäna som underlag för en hävdateckning i vanlig mening” (Finlands Frihetskrig I. Företal). Frihetskrigslitteraturens subjektiva karaktär framgår också av, att författarna till dess huvudarbeten säger sig sträva sattu resa ett litterärt minnesmärke över den i Finlands Frihetskrig vunna segern” och hoppas ”att ur de tryckta raderna skall stiga fram något av den lyftande stämning, som besjälade 1918 års vita Finland och förde det till seger”. Bakom sådana konstateranden skymtar en önskan att göra den ”frihetskrigs-ideologi” som nu växte fram till en hörnsten i den aktuella politiken.

I tecknet av de här angivna parollerna sväller frihetskrigslitteraturen ut till en lång serie historiska skildringar och reportage, präglade av en politisk segrarattityd. Typiskt för detta slag av historieskrivning är Artturi Leionens ”krigsalbum” Ilkan ja Poutin pojat (1919), en delvis i skönlitterär stil komponerad samling berättelser, vilkas förtjänst är att de finner starka uttryck för den sydösterbottniska hänförelsen, men vilkas uppbyggnad är oenhetlig och kunskapsstoffet inexact. Samma svagheter behåftar också de publikationer - utgångna ur båda språkgruppernas led - som skildrar de vitas insats i olika landskap och socknar. Av dessa må nämnas Keski-suomalaiset sotapolulla (1918) och Korsnäsbygdens insats i Finlands frihetskrig år 1918 (1933). I en kategori för sig i bokfloden står både på grund av det nedlagda arbetets omfång och författarnas aspirationer på historisk auktoritet—de två verken Finlands Frihetskrig (Kai Donner, Th. Svedlin, Heikki Nurmio) och Finlands Frihetskrig år 1918 (utgivet av en tillsatt kommitté), vilkas tillkomst tar större delen av 1920-talet i anspråk. Det senare (”Mannerheimversionen”) utgör militärledningens officiella utsago om kampen mellan vita och röda och om den politiska linje som segrarna följde, den förra (”Jägarversionen”) återigen har undertiteln ”skildrat av deltagare”. I Mannerheimversionen avtecknar sig de vitas militära aktivitet som en kortsiktig, i jägarversionen som en långsiktig händelsekedja, m.a.o. å ena sidan som ett resultat av högkvarterets, å den andra av aktivisternas insats. Politiskt sett rör sig båda dessa undersökningar om frihetskriget på i stort sett samma linjer, dock med skillnaden att jägarversionen ger en mer realistisk tolkning av socialisternas självständighetspolitik.

I verket Finlands Frihetskrig lämnas en detaljerad översikt av jägarrörelsens historia. Denna innehåller dittills okänt historiskt material, men får på grund av sitt idealiserande framställningssätt karaktären av ”hjalteeos”. Vid sidan därav framträder en riklig jägarlitteratur som bygger på dagböcker och anteckningar. Här må endast nämnas Heikki Nurmios Jääkäarin päiväkiri och W. E. Tuompos Suomen jääkärit (1918), Olof Lagus utan ändringar publicerade

Dagbok 1915 1916 samt Erik Jernströms Minnen från jägarbataljonen. Ett särskilt omnämnande förtjänar norrmannen Gösta af Geijerstams verk Finska bataljonen (1918) redan av den anledningen att det är skrivet före jägarnas återkomst till Finland och återger dessas stämningar och verksamhet i en mer realistisk anda. Y. O. Ruuths studie Itsenäisyyspolitiikan edellytykset ja alkuvaiheet (1918) redogör sakligt för aktivisternas insats i hemlandet, medan Herman Gummerus i Jägare och aktivister (1927) berör deras utländska arbetsfält, utan att dock ingå på de meningsskiljaktigheter och konflikter som förekom i dessa sammanhang.

Utom ramen för den schablonmässiga frihetskrigslitteraturen faller de arbeten som bärs upp av en strävan till objektivitet i framställningen. Dit hör W. A. Douglas' Kriget i Finland 1918, en studie som för de vitas del bygger på primärkällor. Dess författare har under sin tjänstgöring vid högkvarteret haft möjlighet att med stöd av arkivmaterial sätta sig in i förutsättningarna för de stridande styrkornas manövrer och utgående från denna bas redogöra för krigets händelser. Som historiker är Douglas fri från det patos och den kritiklösa beundran för "de egna" som annars karakteriserar frihetskrigslitteraturen. En fullödlig skildring får de vitas strid i J. O. Hannulas verk Suomen vapaussodan historia. Hannula har, säger en sakkunnig, "förmåga att finna det väsentliga i andras forskningar och att klart infoga det i rätt ram och i riktiga orsakssammanhang så att resultatet inte bara blir ett kompilat, utan en självständigt tänkt helhet" blir ett kompilat, utan en självständigt tänkt helhet" (Arvi Korhonen i förordet till femte upplagan av Hannulas arbete, som har granskats av honom själv). Hannulas allmänna syn som går ut på att de vita och röda stridskrafterna var improviserade och att själva kriget till sin natur avvek från det normala, understryks ytterligare i en rad studier rörande händelserna år 1918, som ingår i Krigsvetenskapliga föreningens i Finland-publikation Tiede ja ase. Dessa studier är i regel diplomarbeten vid krigshögskolan och bland dem kan nämnas E. W. Kukkonens skildring av Hugo Salmela, där rödgardisterna bedöms utgående från grundläggande militära synpunkter.

Den kritiska forskningslinjen rörande jägarrörelsen och motivkretsen kring denna företräder Olof Enckells Jägarnas historia (1943), som visar upp en djuplodande behandling av problemen, samt Aaro Pakaslahtis Suomen politiikkaa maailmansodassa (I 1933, II 1934), där aktivisternas politiska historia blir föremål för en saklig utredning. Pakaslahti skildrar jägarnas insats mot bakgrunden av den tyska östpolitiken i dess olika skeden och har utnyttjat originalkällor, bl.a. Fr. Wetterhoffs arkiv, som har gett honom insyn i arbetet vid aktivisternas Berlinbyrå. När det gäller Stockholmsdelegationen är Pakaslahtis framställning inte lika övertygande redan av den anledningen att dess arkiv inte har stått till hans förfogande. Trots denna brist gör undersökningen ett tillförlitligt intryck; där får aktiviströrelsens historia nya drag och mången tidigare framförd uppgift preciseras eller belyses i vidare sammanhang.

Litteraturen om Mannerheim innehåller både biografiska och militärpolitiska data om denna de vitas mest framträdande ledarpersonlighet. Kai Donners bok Fältmarskalken, friherre Mannerheim (1934) ger dock en uppfattning om hur svårt det är att behandla ett sådant personmotiv, om forskaren hyser en alltför påtaglig beundran för den han ska skildra. Donners framställningssätt präglas också i allmänhet av en inställning som fjättrar hans möjligheter till fri kritik. Dock finner man på sina ställen försök till objektivitet, såsom t.ex. då författaren utreder de politiska problem som Mannerheim mötte. Erkki Räikkönens undersökning om Svinhufvud och självständighetssenaten (1935) innehåller intressanta detaljer om en annan vit ledare, som tidvis har hamnat helt i skuggan av Mannerheim. Räikkönen har inte skytt några ansträngningar att skaffa fram källmaterial och komplettera detta med intervjuer. Det deskriptiva sättet att berätta kommer honom dock att förbigå många viktiga problem, vilka borde utredas för att ge klara konturer åt en politisk Svinhufvudbild.

Också de revolutionära i Finland kände behov att lämna närmare besked om händelserna 1918 ur sin synpunkt. De röda uppfattade sin strid som ett klasskrig, där de kämpande parternas politiska och sociala åskådningar framträdde i ett oförsonligt motsatsförhållande. Under trycket av sådana stämningar tillkommer bland emigranterna en rad skrifter som från och med hösten 1918 publiceras som separata tryckalster eller tidningsartiklar, främst i Sovjetunionen och Förenta staterna — på initiativ av därvarande finländska arbetarradikaler. Dessa skrifter färgas av en nederlagets bitterhet som i många fall framstår som rent psykosartad. De landsflyktiga som begärt asyl i Sovjetunionen, hade intet val: de forna radikala socialisterna blir i rådande tvångsläge bolsjeviker, som gör upp sitt bokslut över den finländska arbetarrörelsen med proselytens hänsynslöshet. Bolsjevismen bestämmer både den historiska synvinkel och de bedömningsgrunder som karakteriserar den spirande klasskrigs-litteraturen. I vissa fall — såsom t.ex. O. W. Kuusinen — får ”uppgörelsen” en anstrykning av ironisk självkritik (Kuusinen, Suomen vallankumouksesta), då författaren finner sig nödsakad att fördöma sin tidigare verksamhet som ett misstag. Syftet är att av denna i bolsjevismens anda framväxande klasskrigs-litteratur försöka skapa en ideologisk arsenal för den kommande revolutionen.

I slutet av 1920-talet, då de vitas verk om frihetskriget redan har offentliggjorts, utkommer emigranternas mest betydande publikation, Suomen lyöväen vallankumous (1928), byggd på resultaten av en speciellt tillsatt ”forskargrupps” arbete. Det är en skildring av händelseförloppet som har pressats in i bolsjevismens ideologiska schabloner. Suomen luokkasota (1928), ett amerikafinländskt verk inom samma ämneskrets, verkar — trots att också dess text är starkt affektbetonad — jämfört med det ovannämnda något friare i sina omdömen och erbjuder revolutionsforskningen ett rikt militärpolitiskt kunskapsstoff. När man sedan hinner något längre i tiden från året 1918, kan vissa tecken på en omprövning av de tidigare attityderna spåras. Man dristar sig att påpeka att fakta mer än förr borde tillåtas tala och att man utgående från dem borde försöka reda ut det förgångnas problem. Detta försiktiga krav framställer J. Lehtosaari i uppsatsen Huomautuksia historian tutkimuksesta, som utkom inom ramen för arbetet Proletaarisen vallankumouksen rintamilta (1935). Någon genomgripande reformation av klasskrigs-litteraturen förmår dessa anvisningar för historieskrivningen ändå inte åstadkomma. Ty samtidigt poängteras på sedvanligt, stereotyp vis, att forskningsresultaten måste bli ett ideologiskt vapenförråd i revolutionens tjänst.

Tjugo år efter inbördeskriget har lidelserna lagt sig så pass, att en revolutionsundersökning som utförts av en person med kontakter till de röda, ser dagens ljus på inhemsk mark. Ifrågavarande arbete, i sitt slag det hittills mest betydande, är Emil Saarins Suomen punakaarti (1938), som han publicerade under pseudonymen Arvid Luhtakanta. Som historiker eftersträvar Saarinen objektivitet. Han skildrar de rödas militära och delvis även deras politiska verksamhet i stöd av uppletat arkivmaterial och annat notisstoff och följer stundom upp med förklaringar av företeelsernas inbördes kausalitet. Jalmari Parikkas Viimeinen taisto (1938) är en skildring som i främsta rummet bygger på personliga erfarenheter från den röda östfronten — skriven av en f.d. rödgardist som inte hemfaller åt självförhåvelse. Både Saarinen och Parikkas sätt att berätta historia avviker positivt från den linje som klasskrigs-litteraturens företrädare följer.

De socialistiska kretsar som inte tog del i revolutionen har avhållit sig från redogörelser för krigshändelserna; själva revolutionen däremot har betecknats som ”ett politiskt misstag”. Till denna grupp hör verk som Evert Huttunens Sosialidemokraattinen puoluejohto ja kansalaissota (1920) samt Hannes Ryömäs Vallankumousvuoden tapahtumista (1918). Dessa författare tar avstånd från beslutet att tillgripa våldsmedel och utgår i sin kritik av revolutionsföretaget från arbetarrörelsens ledning, som särskilt nagelfars för de metoder som kom till användning. Samtidigt som verksamheten inom arbetarrörelsen utreds, belyses också problemen i samband

med inbördeskrigets utbrott.

Ett utomstående inslag i klasskampslitteraturen utgör arbetet Vallankumous ja kansalaissota Suomessa 1917 —1918, som är skrivet av den på de rödas sida verksamma ryska översten M. S. Svetsjnikov. Boken överdriver emellertid författarens andel i revoltrörelsen. Den är nämligen av allt att döma en politisk apologi: Svetsjnikov önskar betona sina meriter som revolutionär. Arbetet utkom i mitten på 1920-talet, vid en tidpunkt alltså då de f.d. tsarofficerarna började sitta trångt i röda armén på grund av bolsjevikernas allt starkare inflytande.

EFTERSKRIFT

Efter det manuskriptet till denna boks originalupplaga i augusti 1957 inlämnats till förlaget utkom Yrjö Nurmios Suomen itsenäistyminen ja Saksa samt Erik Heinrichs' Mannerheim-gestalten I. Den förra kom ut i bokhandeln någon månad tidigare än föreliggande arbete. Jag har tagit del av dessa arbeten. Men så vitt några av de åsikter, som där framföres, icke sammangår med mina, har jag dock icke här önskat ingå på någon polemik.

Författaren